

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204636

UNIVERSAL
LIBRARY

శ్రీ రస్తు.
శ్లోషయమకచక్రవర్తినా
శ్రీమదరళాణిపాల వేంకటాధ్వరిమహాకవినా
విరచితా

శ్రీవిశ్వగుణాదర్శచమ్పూః

సవ్యాఖ్యా

ప్రొఫెసర్ ఆర్. వి. కృష్ణమూర్తి
శ్రీమదరళాణిపాల వేంకటాధ్వరి
వి.వి. హాల్ కోల్ కత్తా
సెంట్రల్ బుక్ షాప్ (ప్రైవేట్)
చెన్నై 8:

‘వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్’

ఇత్యుపాప్ర్యా, ప్రకటితా.

1934.

All Rights Reserved.

Printed by
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
at the 'VAVILLA' PRESS,
Madras,—1934.

విశ్వగుణాదర్శనిర్దిష్టవిషయసూచీ.

విషయాః.				పుష్టాంశాః.
౧. ఉపోద్ఘాతః	...	...	...	1
౨. సూర్యవర్ణనమ్	...	...	...	3
౩. భూలోకవర్ణనమ్	...	...	...	13
౪. బదరికాశ్రమవర్ణనమ్	...	...	...	17
౫. అయోధ్యావర్ణనమ్	...	...	...	19
౬. గజ్ఞానగీవర్ణనమ్	...	...	...	29
౭. కాశీవర్ణనమ్	...	...	...	32
౮. సముద్రవర్ణనమ్	...	...	...	41
౯. జగన్నాథతీత్రవర్ణనమ్	...	...	...	45
౧౦. ఘూర్జరదేశవర్ణనమ్	...	...	...	46
౧౧. యమునానదీవర్ణనమ్	...	...	...	50
౧౨. నారాయణస్మృతినానావస్తువర్ణనమ్	...	...	...	54
౧౩. మహారాష్ట్రవర్ణనమ్	...	...	...	54
౧౪. అంగవంగాదిదేశవర్ణనమ్	...	...	...	61
౧౫. ఆంధ్రదేశవర్ణనమ్	...	...	...	63
౧౬. కర్ణాటదేశవర్ణనమ్	...	...	...	69
౧౭. కేష్మలవర్ణనమ్	...	...	...	79
౧౮. వనవర్ణనమ్	...	...	...	86
౧౯. ఘటికాచలవర్ణనమ్	...	...	...	88
౨౦. వీక్షార్యవర్ణనమ్	...	...	...	90
౨౧. శ్రీరామానుజమునివర్ణనమ్	...	...	...	92
౨౨. చన్ద్రబట్టణ (మద్రాస్) వర్ణనమ్	...	...	...	111
౨౩. కాశీవర్ణనమ్	...	...	...	113
౨౪. వేదాంతదేశికవర్ణనమ్	...	...	...	122
౨౫. కామాసికానగరస్థానహవర్ణనమ్	...	...	...	128
౨౬. శ్రీత్రివిక్రమవర్ణనమ్	...	...	...	130
౨౭. శ్రీకాశీకామాక్షీదేవీవర్ణనమ్	...	...	...	133
౨౮. శ్రీమదేకామ్రేశ్వరవర్ణనమ్	...	...	...	135

విషయాః.

పుష్టాంకాః.

౨౯. శ్రీగృథ సర స్తీరస్థవిజయరాఘవవర్ణనమ్	...	146
౩౦. శ్రీరసదీపర్ణనమ్	...	148
౩౧. బాహునదీపర్ణనమ్	...	149
౩౨. అరకాణిపాలగ్రామవర్ణనమ్	...	150
౩౩. తుణ్ణీరమణ్ణలవర్ణనమ్	...	151
౩౪. చష్టాపుర (తంజావూరు) వర్ణనమ్	...	157
౩౫. పినాకినీపర్ణనమ్	...	161
౩౬. శ్రీముష్ణత్రయజ్ఞపరాహవర్ణనమ్	...	161
౩౭. కావేరీపర్ణనమ్	...	164
౩౮. శ్రీరజనగరీపర్ణనమ్	...	169
౩౯. శ్రీజమ్బుకేశ్వరవర్ణనమ్	...	186
౪౦. చోళదేశవర్ణనమ్	...	183
౪౧. కుంభఘోషకార్ణాపాణిపర్ణనమ్	...	193
౪౨. చమ్పకారణ్య శ్రీరాజగోపాలవర్ణనమ్	...	194
౪౩. సేతువర్ణనమ్	...	200
౪౪. తామ్రవర్ణి వర్ణనమ్	...	204
౪౫. కురుకానగర శ్రీశతకోపమునీపర్ణనమ్	...	205
౪౬. పాణ్డ్యచోళదేశీయస్తూర్తశైవాదివర్ణనమ్	...	211
౪౭. వేదాద్రివర్ణనమ్	...	211
౪౮. జ్యోతిషికవర్ణనమ్	...	221
౪౯. భిషగ్వర్ణనమ్	...	224
౫౦. కవివర్ణనమ్	...	226
౫౧. తార్కికవర్ణనమ్	...	230
౫౨. మీమాంసకవర్ణనమ్	...	233
౫౩. వైయాకరణవర్ణనమ్	...	236
౫౪. వైదికవర్ణనమ్	...	239
౫౫. రాజసేవకవర్ణనమ్	...	240
౫౬. దివ్యత్రైతాదివర్ణనోపసంహారః	...	241
౫౭. కవేర్వాక్యమ్	...	243

శ్రీ రస్తు.
 శ్రీమదరశాణిపాల వేంకటాధ్వరికృతిః
 శ్రీ విశ్వగుణాదర్శచమ్పూః

స వ్యాఖ్యా.

శ్లో. శ్రీకృష్ణం సచ్చిదానందరూపం ధ్యాయన్ సతాం ముదే,
 కుర్వే విశ్వగుణాదర్శవ్యాఖ్యాం సంగ్రహతోఽధునా.

అవ. అథ శత్రుభవాన్ ఖలు శ్రీవేంకటాధ్వరినామా కవిః విశ్వగుణాదర్శం నామ
 కావ్యం చిక్షిద్దుః ఆదౌ ప్రబంధముఖలక్షణమశిషం చిక్షిర్నితస్య గ్రంథస్య ప్రత్యుహ
 ప్రశమనాయ ప్రస్తాతి:—

ఉ పోద్ధాతః

ప. శ్రీరాజీవాక్షపక్షస్థలనిలయరమాహస్తవాస్తవ్యలోల
 క్లిలాజ్వాన్నిష్పతంతీ మధురమధుర్గురీ నాభిపద్మే మురారేః,
 అస్తోకం లోకమాత్రా ద్వియుగముఖశిశో రాసనేష్వర్వమాణం
 శంఖప్రాంతేన దివ్యం పయ ఇతి విబుధైశ్శంక్యమానా పునాతు. 1

శ్రీరాజీవేతి. శ్రీయుక్తస్య రాజీవాక్షస్య విష్ణోః పక్షస్థలనిలయాయాః
 రమాయాః హస్తే వాస్తవ్యాత్ వర్తమానాత్, అలోల ఇతి మధుర్గురీనిష్పతనసౌకుమా
 ర్యాయ. లీలార్థం అజ్ఞాత్ పుండరీకాత్, మురారేర్నాభిపద్మే నిష్పతంతీ, అశపవ. ద్వే
 యుగే చత్వారి ముఖాని యస్య తస్య శిశోః బ్రహ్మణః, ఆసనేషు లోకమాత్రా లక్ష్మ్యైః
 శంఖప్రాంతేన, అర్వమాణం అస్తోకం అనన్దం, దివ్యం పయ ఇతి విబుధైః దేవైః
 శంక్యమానా ఉత్పేక్షమాణా, మధుర మధుర మకరందస్య గురీ ధారా, అస్తాన్
 పునాతు పవిత్రీకరోతు. అత్రోత్పేక్షలంకారః. స్రగ్ధరావృత్త మేతత్; “మధైష
 ర్యానాం త్రయేణ త్రిమనియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమ్” ఇతి లక్షణాత్.

అవ. ఇదానీం కవిః స్వకీర్త్యనువృత్తయే స్వాభిజనప్రశంసాపూర్వకం స్వస్య గ్రంథస్య చ నామనీ ప్రస్తాతి.—

ప. కాంచీమండలమండనస్య మఖనః కర్ణాటభూభృద్గురో

స్తాతార్యస్య దిగంతకాంతయశసో యం భాగినేయం విదుః,

అస్తోకాధ్వరకర్తు రప్పయగురో రవ్యేష విదన్తణేః

పుత్ర శ్రీరఘునాథదీక్షితకవిః పూర్ణో గుణై రేథతే. 2

కాంచీతి. కాంచీతినామ్నః మండలస్య రాష్ట్రస్య మండనస్య భూపణస్య, మఖనః ప్రశస్తయోగకర్తుః, కర్ణాటభూభృతః కృష్ణరాయస్య గురోః పంచసంస్కారకర్తుః, దిగంతేషు కాంతయశసుః తాతార్యస్య, యం రఘునాథదీక్షితం, భాగినేయం స్వస్యపుత్రం, విదుః, జనా ఇతి శేషః. అపి కించ, అస్తోకానా మధ్వరకాణం వాజపేయ పాండరీకానాం కర్తుః, విదన్తణేః, అప్పయనామ్నః గురోః పితృః, పుత్రః శ్రీరఘునాథదీక్షితో నామ కవిః గుణైః పూర్ణస్యై విధతే వర్ధతే. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం, “సూర్యుత్తైర్వస్తజా నైతా స్సగురవ శ్శర్భులవిక్రీడితమ్” ఇతి లక్షణాత్.

ప. తత్సుత స్తర్కవేదా నైత న్త్రివ్యకృతచిన్తకః,

వ్యక్తం విశ్వగుణాదర్శం విధతే వేంకటాధ్వరీ. 3

తత్సుతి. తస్య రఘునాథస్య సుతః, తర్కవేదాంతః తంత్రం మీమాంసా వ్యాకృతి ర్వాక్యకరణం తేషాం చింతకః అధ్యేతా, వేంకటాధ్వరీనామా కవిః, విశ్వస్య ప్రపంచస్య గుణానా మాదర్శ మివ ఆదర్శం తత్ప్రతిపాదకం తన్నామకం చంపూ ప్రబంధం, వ్యక్తం విధతే కరోతి. శ్లోకవృత్తం—“పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విపతుర్థయోః, షష్ఠం గురు చ సర్వేషా మేత చ్ఛోభకస్య లక్షణమ్.”

ప. పద్యం యద్యపి విద్యతే బహు సతాం హృద్యం విగద్యం న త

ద్గద్యం చ ప్రతిపద్యతే న విజహత్పద్యం బుధాన్పాద్యతాం,

అథ తై హి తయోః ప్రయోగ ఉభయో రామోదభూమోదయం

సంగః కస్య హి న స్వదేత మనసే మాధ్వీకమృద్వీకయోః? 4

పద్య మితి. యద్యపి లోకే బహు పద్యం శ్లోకకావ్యం, విద్యతే. తథాపి విగద్యం చూర్ణికారహిణం, తత్ పద్యం, గతాం న హృద్యం న మనోజ్ఞం. విజహత్పద్యం గద్యం కావ్యం, పకారోఽవ్యర్థం. బుధానాం సాహిత్యశాలానాం అన్వయతాం రుచ్యత్వం, న

ప్రతిపద్యే. తయో దుభయో ర్దధ్యపద్యయోః, ప్రకర్షణ యోగోఽలేతి ప్రయోగః
చంపూప్రబంధః, అర్పాదిత్వా దన్. ఆమోదభూమ్నః సంతోషాతిశయస్య ఉదయం
ఉత్పత్తిం, అధత్తే కరోతి. సతామితి యోజ్యం మాధ్వీకమృద్వీకయోః మాఢీక
ద్రాక్షయోః, సంగః వస్తువిశేషః, పూర్వవ దజంతః. కస్య మనసే న న్నదేత న రుచ్యేత?
సర్వస్వా అసి రుచ్యేతైవేత్యర్థః. దృష్టాంతాలంకారః; “చేష్టింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంత
స్తదలంకృతిః” ఇతి లక్షణాత్. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

అవ. స్వస్యాభిధేయప్రయోజకం వస్తు నిశ్చివతి.—

ప. విశ్వావలోకస్పృహయా కదాచి
ద్విమాన మారుహ్య సమానవేషం,
కృశానువిశ్వావసునామధేయం
గంధర్వయుగ్లం గగనే చచార.

5

విశ్వేతి. సమానవేషం సదృశవేషం, కృశానువిశ్వావసునామధేయం గంధర్వయో
ర్యుగ్లం, కదాచి నిర్విశ్వస్య చరాచరాత్మకస్య, అవలోకస్పృహయా. నిదృశ్యయా,
విమానం దేవయాన మారుహ్య, గగనే చచార. ఇన్ద్రోపేంద్రవజ్రాలక్షణవత్త్వా దుప
జాతివృత్తం; “స్యాదింద్రవజ్రతతజాస్తతోగౌ ఉపేంద్రవజ్ర జతజాస్తతో గౌ” ఇతి
ద్వయోర్లక్షణమ్.

గ. తత్ర.

6

తలేతి. తత్ర ఇత్యుత్తరే జాన్వయః.

ప. కృశాను రకృశాసూయః పురోభాగిపదం గతః,
విశ్వావసు రభూద్విశ్వగుణగ్రహణకౌతుకీ.

7

కృశాను రితి. అకృశా అనల్పా అసూయా గుణేషు దోషారోహణం యస్య సః,
అత ఏవ కృశానుః గంధర్వః, పురోభాగినః దోషైకదృశః పదం స్థానం, గతోఽ
భూత్. ‘దోషైక దృష్టురోభాగీ’ ఇత్యమరః. విశ్వవిషయ ఇతి శేషః. విశ్వావసు స్తు
విశ్వస్య గుణానాం గ్రహణే జ్ఞానవిషయే, కౌతుకీ అభూత్.

అథ సూర్యవర్ణనమ్.

గ. అథ పురతస్సమాపతంత మరవిందబాంధవ మవలోకయ
న్నవందతాగమసాగరపారదృశ్యా విశ్వావసుః.

8

అథేతి. అథ ద్వయో రుక్తావస్థాప్రాప్త్యనంతరం, అగమానాం వేదానాం సాగరస్య పార మంతం పశ్యతీతి. దృశ్యే క్వనిష్. అవందత నమస్కృతవాన్.

అవ. నమస్కారప్రకార మాహ.—

.ప. బ్రహ్మచర్యవ్రతోత్సర్గగురవే కోకసంతతేః,

ఛాయాబిబ్బోకలోలాయ ఛాందసజ్యోతిషే నమః.

9

బ్రహ్మేతి. కోకసంతతే శ్చక్రవాకబృందస్య, బ్రహ్మచర్యవ్రతస్య సురతరాహిత్య నియమస్య, ఉత్పన్నే త్యాగకర్తృణి, గురవే ఆచార్యాయ, సంభోగావసరప్రదాయిన ఇతి యావత్. ఛాయా సూర్యపత్నీ తస్యాః బిబ్బోకేషు విలాసేషు లోలాయ సతృష్ణాయ, 'లోలశృల సతృష్ణయో' రిత్యమరః. ఛాందసాయ వేదమయాయ జ్యోతిషే తేజసే నమః, కరోమితి యోజ్యం. శ్రు. "అదిత్యో వా విష విత న్నండలం తపతి తత్ర తా ఋచః" ఇతి శ్రుతేరితి భావః.

[కృశానుః].

గ. 'అరే! సకల భువనసంశోషణకారిణం తపన మపి కిం నమన కర్తీ కరోషి ?

10

అరే ఇతి. సకలస్య భువనస్య జలస్య చ సంశోషణకారిణం, తపతీతి తపనం సూర్య మపి, నమసేన నమస్కారక్రియయా కర్తీ కరోషి నివృత్తీయాంతార్థీ కరోషి. అభూతద్భావే చ్ఛ్విః. అపి గర్హాయామ్.

గ. పశ్య !

11

.ప. పాంథాన్ దీనా నహమా! వసుమా నాతపాన్థా నిర్విధతే
శుష్కం పృథ్వీం రచయతి తరాం శోషయ త్యోషధీశ్చ,
కాసారాణాం హరతి విభవం క్లాంతిశాంతిప్రదానాం
కూరస్యైవం గుణలచకథా కా? స్వతో భాస్వతోఽస్య?

12

పాంథానీతి. వసుమాన్ తేజస్వీ సూర్యః-ధనవాంశ్చ, 'రక్తా వసురత్నే ధనే వసు' ఇత్యమరః. గీనానధ్వగతిభిన్నాన్-దరిద్రాంశ్చ, 'నిస్సృష్ట దుర్విఘ్నో దీనో దరిద్ర' ఇత్యమరః. పాంథాన్ పథికాన్ యాచకాంశ్చ, అతపేన ప్రకాశేన-ఆసమంతా త్తాపాని గర్హవాక్యాని తైశ్చ అంధాన్ విహ్వలాన్, విధతే కరోతి, పృథ్వీం శుష్కం నిర్జలం శూన్యాం చ, రచయతి తరాం ప్రకర్షేణ కరోతి. ఓషధీ స్సస్యాని చ, శోషయతి. క్లాంతేః శ్రమస్య శాంతిప్రదానాం నివారకాణాం, కాసారాణాం సరసాం, విభవం

1 నభే! కథమ్. 2 భువనశోషకారిణం. 3 తపన మపి నమన.

నమృద్ధిం, హరతి. ఏవ ముక్తప్రకారాత్, స్వతః స్వభావాత్, క్రూరస్యాస్య గుణానాం
లవస్యాసి కథా వార్తా, కా కీదృశీ? నాస్త్యే వేత్స్యర్థః. అతః కిం నమకర్షి కరోషీతి
పూర్వేణ సంబంధః. ఏవ మగ్నేఽపి. మందాక్రాంతావృత్తం; “మందాక్రాంతా జలధి
షడన్తై ర్భృతౌ తాద్గురూ చే”దితి లక్షణాత్.

[విశ్వానసుః].

గ. కి మరే! భగవంత మరవిందబాంధవమపి వినిందసి? శృణు
పురోభాగిన్! 13

కి మితి. ఆరే ‘తుచ్ఛసంబోధనే త్వరే’ ఇత్యమరః. భగవంతం. శ్లో. ‘ఉత్పత్తిం చ
వినాశం చ భూతానా మగతిం గతిం, వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవా
నితి’. అనేన వచనేన భగవచ్ఛబ్దార్థో నిరూపితః.

ప. వృష్టిం ఘృష్టిభి రారచయ్య జగత స్తుష్టిం సరీసృష్టి యః
పుష్టిం ద్రాగ్విశిసష్టి దృష్టిషు నృణాం ధాన్వంతం పినష్టి స్థిరం,
ప్రాజ్ఞానా మపవర్గ మార్గద మముం పద్మాగృహోల్లాసినం
కో న స్తైతి సమస్తలోకసుహృదం ద్యోభూషణం పూషణమ్? 14

వృష్టి మితి. య సూర్యః, ఘృష్టిభిః కిరణైః, వృష్టిం వర్షం, అరచయ్య జన
యిత్వా, శ్రు. ‘యాభి రాసత్య స్తవతి రక్షిభి స్తాభిః పర్జన్యో వర్షతి’ ఇతి శ్రుతే. జగతః
తుష్టిం సంతోషం, సరీసృష్టి జనయతి. సృజతే ర్యజ్ఞజి లటి రూపం. యః నృణాం
దృష్టిషు నేత్రేషు, పుష్టిం విషయదర్శనసామర్థ్యం, విశిసష్టి పోషయతి. స్థిరం ధాన్వంతం
తమః, పినష్టి నాశయతి. ప్రాజ్ఞానాం జ్ఞానినాం, అపవర్గే మాత్రే మార్గం మండలాంత
రతః దదాతీతి తద్దం, శ్లో. ‘ద్వా విమా పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ, యోగ
నిధిన్నమూ ధైరో వరావృత్తమృతః పర’ ఇత్యాగమాదితి భావః. పద్మాయాః ‘లక్ష్మ్యః
గృహస్య ఉల్లాసినం, పద్మవికాసక మితి యావత్. అత ఏవ సమస్తలోకసుహృదం,
ద్యోభూషణం ఆకాశాలంకారం, అముం పూషణం సూర్యం, కో న స్తైతి? సర్వోఽపి
స్తాత్రే వేత్స్యర్థః. కాద్దాలవిక్రీడితం వృక్షమ్.

ప. యదా న పశ్యన్తి తమోవిమర్దినం
రవిం జనాస్తత్కథయంతి దుర్దినం,
ధినోతి చాంభోజతలిం సరోగతాం
ధునోత్యసౌ దేహభృతాం సరోగతామ్. 15

యదేతి. యదా యస్మిన్ దినే, జనాః తమోవిమర్దినం రవిం సూర్యం, న పశ్యంతి,
తత్ దినం దుర్దినం కథయంతి. ‘మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దిన’ మిత్యమరః. అసౌ రవిః
విశ్వగుణ—2

సరసి గతాం స్థితాం, అంభోజానాం తలిం సమూహం, ధిసోఽపి ప్రీతయతి. దేహభృతాం మనుష్యాణాం, రోగోఽణ సహితా స్ఫురోగా స్తేషాం భావ స్తతా తాం, రోగమిత్యర్థః. ధునోతి వారయతి. శ్లో. 'అరోగ్యం భాస్కరా నిచ్ఛేత్' ఇత్యాగమాదితి భావః. వంశశృప్తమ్. 'జతో తు వంశశ్చ ముదీరితం జరా'వీతి లక్షణాత్.

గ. ¹(అపి చ).

16

ప. ఆశాపాలేషు పాశాయుధయమబలభిన్నారూ లేశాదికేషు

ప్రాయోభూయస్సుజాగ్రత్స్వపిచశుచితయాభాసురాభూసురాద్యాః,
యస్యై కాలత్రయేఽపి ప్రతిదివస మమి కుర్వతేఽర్హ్యప్రదానం
నైషా త్రయ్యేవ విద్యా తపః¹ రవిమయీ సర్వలోకా న్పునానా.

ఆశేతి. శుచితయా చిత్తశుద్ధ్యా, భాసురా దీప్తిమన్తః, అమి భూసురాద్యాః విప్రక్షత్రియవైకాగ్నిః, పాశాయుధయమబలభిన్నారూలేశాదికేషు వరుణయమేంద్ర వాయ్వాకానాదిషు, భూయస్సు ఆశాపాలేషు దిక్పాలేషు, జాగ్రత్సు వర్తమానేషు సత్స్వపి, యస్యై సూర్యదేవతాయా ఏవ, కాలత్రయేఽపి అర్హ్యప్రదానం కుర్వతే, నైషా రవిమయీ త్రయ్యావిద్యేవ, శ్లో. 'ఇతి వేదాస్త్రయ స్త్రయీ' త్యమరః. సర్వ లోకాః పునానా పవిత్రయంతీ సతీ, తపతి ప్రకాశతే. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

గ. ²(జనానుద్దిశ్య).

18

ప. కృతత్రిదశపోషణం కృశరథాంగసంతోషణం

పిశాచకులభీషణం పృథుతమశ్చటావేషణం,

విసమృగదశోషణం విహితవారిజోన్వేషణం

నమస్కరుత పూషణం నను నభఃస్థలీభూషణమ్.

19

కృతేతి. కృతత్రిదశపోషణం, వసంతాదికాలవిధానద్వారా యాగప్రయోజ కత్వా దితి భావః. కృశరథాంగసంతోషణం ఖన్నచక్రవాకసంతోషకరం, పిశాచకుల భీషణం, తస్యాహ్నిసంచారాభావాదితి భావః. పృథుతమశ్చటాయాః బహుళతిమిర సంఘస్య పేషణం నాశకం, విసమృణాం నమస్యతాం గదశోషణం రోగనివారకం, విహితం కృతం వారిజానా మున్నేషణం వికాసః యేన తం, నభఃస్థలీభూషణం పూషణం సూర్యం, నను జనా యూయం నమస్కరుత. పృథ్వీవృత్తమ్.

గ. ఇథం విశ్వావసు ర్విభావసు మభిష్టువక్ ప్రాంజలిః కృశానునా సహ ద్వాదశాత్తానం సమయా గమయామాస విమాన మానమ చ్చ తద్భింబమధ్యథామాన మతిమానమహిమానం పరమాత్మానమ్. 20

ఇథ్ మితి. ఇథ్ముక్తప్రకారేణ, విశ్వావసుః, విభావసుం సూర్యం అభిష్టువన్ స్తోత్రం కుర్వన్ సన్ ద్వాదశకాత్తానం సమయః, సూర్యస్య సమీపం, 'అభితః పరితః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా. గమయామాస ప్రాపితవాన్. తస్య సూర్యస్య బింబమధ్యే ధామ యస్య తం, అతిమానః ప్రమాణాతీతః మహిమా యస్యతం, పరమః సర్వోత్కృష్టః ఆత్మాస్వరూపం యస్య తం, ఆనమత్ నమస్కృతవాన్.

ప. ప్రశస్తగుణసింధవే ప్రపదనస్పృశాం బంధవే
స్వతోపహతపాప్తనే సకలదేహినా మాత్మనే,
నమః కమలవాసినీనయనసౌఖ్యసంధాయినే
తమశ్శమవిధాయినే తరణిమాండలస్థాయినే.

21

ప్రశస్తేతి. ప్రశస్తాః ప్రసిద్ధాః గుణాః భక్తపాలనాదయః తేషాం సింధవే నమూద్రాయ, తత్పరిపూర్ణాయేతి నూపత్. ఏవమగ్రేఽపి. ప్రపదనం రక్షణార్థం ఆత్మార్పణం స్పృశంతి కుర్వంతీతి తత్సప్రకారం శరణాగతానాం. బంధవే సంరక్షకాయ, స్వతః స్వభావా దేవ అపహతపాప్తనే నిర్దోషాయ, సకలనాం దేహినాం శరీరధారిణాం, ఆత్మనే జీవస్వరూపాయ, శ్రు. 'అనేన జీవేనాత్మనామప్రవిశ్యేత్పాది శ్రుతేః. కమలవాసిన్యాః లక్ష్మ్యైః సయనసౌఖ్యస్య సంధాయినే ఘటయిత్రే, తమసః ఆజ్ఞానస్య శమం నాశం విధత్త ఇతి విధాయినే, తమః తిమిరం పాశ్లో. 'యదాదిత్యగతం లేజో జగద్భాసయతేఽఖలమ్' ఇత్యాగమానితి భావః. తరణేః సూర్యస్య మండలస్థాయినే భగవతే, నమః. శ్లో. 'ధ్యేయస్సదాసవితృమండలమధ్యవర్తీ నారాయణ' ఇత్యాగమానితి భావః. పృథ్వీవృత్తమ్.

గ. పునస్సభక్త్యున్మేషమ్.

22

పున రితి. భక్తిః పూజ్యేష్వసురాం తస్యా ఉన్మేషేణ వికాసేన సహితం యథా తథా, ప్రాపేతి యోజ్యం, ఏవ మగ్రేఽపి.

ప. భానుభానుదళదబ్బలోచనం భక్తలోకభవపాశమోచనం,

ధామ తామరసవాసినీసఖం హేమవర్ణ మిహ సౌతి మే సుఖమ్.

భాన్వితి. భానుభానుభిః సూర్యకిరణైః దళతీ వికసతీ అచ్ఛే ఇవ లోచనే యస్యతత్, భక్తస్య లోకస్య జనస్య యో భవపాశః సంసారబంధః తస్య మోచనం నివారకం, హేమవర్ణం స్వర్ణచ్ఛాయం, తామరసవాసినీసఖం లక్ష్మీసహాయం, వైష్ణవం ధామ, ఇహ ఇదానీం, అత్ర సూర్యబింబఇతి వా, మే సుఖ మానందం, సౌతి జనయతి. రథోద్ధతా వృత్తం; 'రా న్నరా విహ రథ' ధృతా లగావీతి లక్షణాత్.

1 సందాయినే.

[కృతానుః].

గ. 1 కి మరే! కేవలం నిర్ఘ్నణోఽపి నారాయణో భవతా వివేక
లోభవతా స్తవభాజనీక్రియతే? 24

కిమితి. కేవలం ఆత్మంతం, నిర్ఘ్నణః నిర్దయః, స్తవస్య భాజనీక్రియతే పాత్రీ
క్రియతే.

గ. తథాపి.—

25

ప. స్వేనాదౌ 2 నిఖలం జగ ద్విరచితం స్వేనైవ సంరక్షితం
భిందకాహంత! ముకుంద ఏష విధృతానందో హి నిందోచితః,
ఉత్పాద్య స్వయముత్తమాన్ ఫలతరూనుల్లాస్య చారూదక్తై
రున్మత్తోఽపి కి ముచ్చిన త్తి జగతి? చ్చిత్వా చ కిం నందతి? 26

స్వేనేతి. హి యస్తా దేవః, స్తవస్య భాజనీకృతః ముకుందః నారాయణః, అదౌ
స్వేన ఆత్మనైవ చతుర్ముఖరూపేణ, విరచితం, స్వేన విష్ణురూపేణైవ, సంరక్షితం, నిఖలం
జగ ద్భిందక్, స్వయమేవేతి కేషః. రుద్రరూపస్య నిత్త్యర్థః. న వైతావదేవ, విధృతా
నందః, ఆతపివ నిందోచితః, న తు ముత్కుచిత ఇత్యర్థః. హంతేతి ఫదే. ఉన్మత్తోఽపి
స్వయముత్తమాన్ ఫలతరూన్ ఉత్పాద్య, చారుభి రుదక్తై రుల్లాస్య వర్ధయిత్వా, ఉ
చ్చిన త్తి కిం? కించ-చిత్వా చ నందతి కిం? న చ్చినత్యేవ న నందత్యేవేత్యర్థః. వైధర్మ్యేణ
ప్రతిమన్తాపమా. శార్దూలవిక్రీడితం వృక్షమ్.

ప. 1 స్వానుజ్ఞా మనవాప్య దర్పభరతస్వానుజ్ఞాం విలంఘేత యః
తస్యైవేహ తనోతి లోకీకన్యప శృంఘోఽపి దండం రుషా,
అంతర్యామ్యపథే ప్రవర్త్య భవినో హంత! స్వయం నారకే
యస్తాన్పాతయతి క్రుధా స తు న కిం? నారాయణో నిర్ఘ్నణః.

స్వేతి. యః మూఢః, దర్పభరతః గర్వాతిశయా ధేతోః, స్వస్య లోకీకన్యపస్య
అనుజ్ఞా మనుమతిం, అనవాప్య, స్వస్య ఆజ్ఞాం విలంఘేత అతిక్రమేత, చండః అతిశోభ
నోఽపి, లోకే భవః లోకీకః నృపః, రుషా స్వాజ్ఞాంఘనజన్యతోపేన, తస్య మూఢ
నైర్మవ, న త్వనవరాధినః. దండం కరోతి. యః నారాయణః, అంతః మనః యమయ
త్యాజ్ఞాపయతి త్యంతర్యామీ స న్నత ఏవ, హంతే త్యాశ్చర్యే. స్వయమేవ, భవినః
సాంసారికజనాన్, అపథేదుష్కర్మణి, ప్రవర్త్య ప్రవర్తయిత్వా, క్రుధా అసత్యార్థ

జన్మతోపేన, తా నృవిని, నారకే, పాతయతి, బాధత ఇత్యర్థః. స నారాయణస్తు, నిర్ఘ్నణో న కిం? నిర్ఘ్నో ఏవేత్యర్థః. అత్ర నిరపరాధేఽపి దండన మితి భావనాలంకారేణ నిర్ఘ్నోత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. కాద్దాలవిక్రీడితమ్.

[విశ్వావసుః].

గ. అహో! తవ మతి రతిస్థూలా; యతః పరమకారుణికం భగవంతం పజ్జజవాసిసీప్రాణనాథమపి స్మృశతి తవోపాలంభః. 28

అహో ఇతి. అహో ఇతి భేదే. మతిః బుద్ధిః, అతిస్థూలా అతిమూఢా, ఉపాలంభః సింధావాక్యం, స్మృశతి వ్యాప్నోతి. తమసి సిందసీత్యర్థః. ఇదం కారుణ్యప్రఖ్యాపకం వక్ష్యమాణభగవచ్ఛరితమ్.

గ. ఆకర్ణయేదమ్.

29

ప. చిరాయ సంస్మత్కృదథౌ సమజ్జనం
నమజ్జనం మజ్జన ఇత్యధోక్షజః,
దయాపయోధిః పరిగృహ్య దుర్లభం
నిజం పదం ప్రాపయతి స్వయం ప్రభుః.

30

చిరాయేతి. దయాపయోధిః అశవీవ, అధోక్షజః నారాయణః, సంస్మత్కృదథౌ సంసారసముద్రే, చిరాయ ఆస్పృష్టి, మజ్జనేన భ్రమణేన సహితం సమజ్జనం, నమంతం జనంభక్తం, మమ సంబంధీ జనో మజ్జన ఇతి, ప్రభు స్వర్వసమర్థః, స్వయం పరిగృహ్య స్వీకృత్య, దుర్లభం నిజం పదం వైకుంఠంప్రాపయతి. అత్ర దయాప్రభుత్వయోక్తమేణ సంసారిణాం న్నజనస్వీకరణవైకుంఠప్రాపణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. వంశస్థవృత్తమ్.

గ. కిం చ.

31

ప. లీలాలోలతమాం రమా మగణయన్ నీలా మనాలోకయన్
ముంచన్ కించ మహీమహీశ్వరమయం మంచం హతాద్వంచయన్,
ఆకర్షన్ ద్విజరాజ మప్యతిజవం హా! హంత! లోకాంతరా
ద్గోప్తం శౌరి రుదిత్వరత్విర ఉపైద్ధ్రాగ్రహగ్రహార్తం గజమ్. 32

లీలేతి. గ్రాహేణ మకరేణ గ్రహాత్ గ్రహణాత్ ఆర్తం గజం, కిముత మనుష్యం. గోప్తం రక్షితం, ఉచిత్వరా ఆవిర్భవంతీ త్వరా యస్య సః, అతవీవ, శౌరి రానారాయణః, లీలాభిః శృంగారచష్టాభిః లోలతమాం అత్యంతాసక్తాం, తిస్సవ్వసీదం యోజ్యం. రమాం లక్ష్మీం, అగణయన్ అవిచారయన్, నీలాం దేవీం, అనాలోకయన్, కిం చ మహీం దేవీం ముంచన్, అహీశ్వరమయం శేషస్వరూపం, మంచం శయనం, హతాత్ బలాత్,

మంచయన్ త్యజంశ్చ సన్, ఏలేన స్వసౌఖ్యాదతిప్రియతమం స్వీయరక్షణమితి సూచ్యతే. అతిజన మపి ద్విజరాజం గరుడ మాకర్షం త్సన్నితి భక్తారోః క్షణమప్యనుపేక్ష్యతా సూచ్యతే లోకాంతరాత్. వైకుంఠాత్, ఉపైత్ ఆగతవాన్. ఏలేః కర్తరి లుక్.

ప. వైకుంఠో 'మహతా హతాఖిలమహారంభం మదేనోచ్ఛక్తై శ్చౌడం ఖండయితుం హిరణ్యకశిపుం వేతండ ముత్కంఠయా, నైంహం వేష మశేషభీషణ మహా! గృహ్లా త్వరాగౌరవా త్ప్రహ్లాదవ్యసనాసహిష్టు రుదగా దాకంఠకంఠీరవః. 33

వైకుంఠఇతి. వైకుంఠో నారాయణః, మహతా మదేన గర్వేణ, హతా అఖిలాః మహంతః ఆరంభాః దైవపితృకర్తాణి యేన తం, అన్యత్ర, మదేన మదజలేన ఉప లక్షితః మహా-ఆరంభః సిర్ధాణాదివ్యాపారః యేషాం తే గృహారామాదయః అఖిలాస్తే హతాః యేన తం, ఉచ్ఛక్తైరున్మతం, చండం అతికోపినం, హిరణ్యకశిపుమేవ వేతండం గజ మితి వ్యస్తరూపకం. ఖండయితుం, నైంహం సింహసంబంధి, అశేషభీషణం, పేషం రూపం, ఉత్కంఠయా గజమారణసౌకర్యవాంఛయా, గృహ్లా-సన్. ప్రహ్లాదస్య హిరణ్య కశిపుప్రస్య భక్తస్య, వ్యసనాసహిష్టుః, అతఏవ ఆకంఠం కంఠపర్వంతం, కంఠీరవ స్సింహస్య, త్వరాయా గౌరవాత్ అతిశయాత్, ఉదగాత్ ఆవిర్భభావ. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. అత్ర పుండరీకాక్షత్వాభిజ్ఞానేన స్వదర్శనక్షణ ఏవ తద్వ్యసనం నివర్తతే. తత్రాపి సింహాలేష తస్య సింగచ్ఛిత్వా త్త న్నివర్తత ఇతి భగవదభిప్రాయః ఆకంఠ కంఠీరవ ఇత్యనేన సూచ్యతే. రూపకపరికరయో స్సంస్పృష్టి.

గ. అన్యచ్ఛ. 34

ప. అవేమవ్యాపారాకలన మతురీస్పర్శ మచిరా దనున్తిల త్తంతుప్రకరఘటనాయాస మసకృత్, విషీదత్వాంచాలీవిపదపనయైక ప్రణయిసః పటానాం నిర్మాణం పతగపతికేతో రవతు సః. 35

అవే మేతి. విషీదంత్యాః దుశ్శాసనకృతవ స్త్రాపహరణేన దుఃఖాయమానాయాః, పాంచాల్యాః ద్రౌపద్యాః యా విసల్ వస్త్రాపహరణరూపా తస్యాః అపనయే నివారణ విషయే ఏకా ముగ్ధాః ప్రణయః ప్రేమ అస్మాస్తీతి నిద్రతః, పతగపతికేతో భగవతః స్థంబంధి, పేషా వయనదండః-తురీ తంతువేష్టితత్పర్యక్షాదాయశేష-తంతవ శ్చేతి త్రయః పటకాగణాని లేషాం సంబంధో నాస్తి యస్మిన్ తాదృశం, పటానాం నిర్మాణం

సంపాదనం, నః అస్తాన్, అవతు రక్షతు. శిఖరిణీవృత్తం; 'రసై రుద్రై శ్చిన్నా యమన
సభలాగ శ్చిఖరిణీ'తి లక్షణాత్.

గ అవరం చ.

36

ప కాక శ్శోకం 'వ్యజహ దమితం వృద్ధగృద్ధో'ఽప్యనేకాన్
లోకాన్ లేథే కుశల మగమ నిర్విషాదం నిషాదః,
రాజ్యం ప్రాప్తా కపినిశిచరా రాఘవత్వే మురారేః
పారే వాచాం జయతి కరుణా పశ్య పద్మాసఖస్య.

37

కాక ఇతి. మురారేః-శౌరివ ద్వ్యభ్యయం. రాఘవత్వే భగవతః, శ్రీరామావ
తారే, కాకః జయంతశ్చ, అమితం శోకం వ్యజూత్. వృద్ధో గృద్ధోఽపి జటాయుశ్చ
అనేకాన్ లోకాన్ లేథే, నిషాదః శ్వపచః గుహశ్చ, నిర్విషాదం కుశలం, అగమత్.
కపినిశిచరా వానరరాక్షసా సుగ్రీవవిభీషణౌ చ, రాజ్యం ప్రాప్తా, యత స్తతః, పద్మా
సఖస్య భగవతః, కరుణా కృపా, వాచాంపారే జయతి. వత్త మశక్యే త్యర్థః. పశ్యేతి
వాక్యార్థకర్తృకం. మందాక్రాంతా.

అవ. నను జగత్సంహరణస్య ప్రథమస్య నరకపాతనస్య ద్వితీయస్య చ దూష
షణస్య వైర్ఘ్యేణ ప్రయోజకస్య వైతావతాఽప్యరుద్ధారః. దారుణేష్వపి స్వీయరక్ష
ణస్య వైసర్గికత్వా నిత్యత ఆహః—

గ తదేహం దేవ పరిబృథే దయాపి మౌనిభా వపి ఉపన్యస్తం
వైర్ఘ్యేణ తన తాన దనైపుణ్యం అపుణ్యఫలం బుద్ధేః విశునయతి.

తదితి. తస్మాత్. పరిబృథే ప్రభౌ, ఏవ ముక్త ప్రకారం, దయాపమౌనిభా,
ఉపన్యస్తం ఆరోపితం, వైర్ఘ్యేణ, కర్తృ. అపుణ్యఫలం తవ బుద్ధేః అనైపుణ్యం
మూఢత్వం, విశునయతి నూచయతి.

గ శృణు తావత్.

39

ప జీవానాం దృషదాది క్షయత్వ మముతాం స్వర్గాపవర్గాస్పదం
దేహం దత్తవతి శ్రియః ప్రియతమే నైవోపకారస్త్యుతిః,
దుఃఖే జాతు చి దాగ తే స్వఃలితా ధ్వుష్కర్తణః పక్తీమా
న్నాథేహంత నిరాగసి వ్యసనిభి రైర్ఘ్యేణ మారోష్యతే

40

1 వ్యసన్ ఇతిపాతస్సూచినః. వ్యజహదితిపాతే వ్యజహదితిరూపం ప్రామా
దికం; తస్మాదయ మవపాత ఏవేతి ప్రతిభాతి. నచతాపదభిరూపః కవిశ్చందోభంగభయా
దేతాద్యకం రూపం ప్రయుక్తే. 2 పయోధా. 3 వత్స.

దేవానా మితి. దృవత్వాహణః ఆదిమః ప్రథమః యేహం లేహం దేహానాం భావం తత్త్వం, పాపాణామశ్వాదిదేహా మిత్యర్థః. ఆయతాం ప్రాప్నువతాం, దేవానాం, స్వర్గస్య అపవర్గస్య మోక్షస్య చ అస్యదం సంపాదకం, కర్తజ్ఞానద్వారేతి భావః. దేహం మనుష్యశరీరం, దక్షవతి శ్రియః ప్రియతమే విషయే, ఉపకారస్య తాదృశదేహదాన రూపస్య స్పృతిః చింతా నాస్త్యేవ. ప్రత్యుత జాతుకదాచి లేవైన కలితా తక్రూతా త్వక్రిమాల్ ఫలాభిముఖాల్, దుష్కర్మణః పాపాల్, దుఃఖే ఆగలే సతి వ్యసనిభిః శోచద్భిః జనైః, నిరాగసి నిరపరాధే, దుఃఖస్య స్వపాపవ్యత్వాదితి భావః. నాథే జగ దీశ్వరే. వైష్ణవ్యం ఆరోప్యతే, న వస్తుతోఽస్త్యేత్యర్థః. హంతే త్యాశ్చర్యే.

గ. హంత! జంతవః పామరాః స్వాపరాధం పరమకారుణికే పరస్మిన్ బ్రహ్మాణ్యధ్యస్యంతి. 41

హంతేతి. పామరాః సీచాః, స్వేహం అపరాధం అనర్థసంఘటనం, కరుణా ఏవ కిల మస్య కారుణిక ఇతి తక్. అధ్యస్యంతి ఆరోపయంతి.

గ. తథాహి.

42

ప. క్లేశత్యాగకృతేఽర్పితేన కరణవ్యూహేన దేహేన చ స్వానర్థం బల! జంతు రాజ్యయతి చే న్నంతుర్నియంతుః కుతః? శస్త్రే శత్రుజయాయ నైజగురుణా దత్తేఽథ తేనైవ చే త్పుత్రో హంతి నిజం వపుః కథయ రే! తత్రాపరాధీ తు కః? 43

శ్లేశేతి. జంతుర్జీవః, జాత్యేకవచనం. క్లేశస్య సంసారదుఃఖస్య త్యాగకృతే వర్ణనార్థం, అర్పితేన దత్తే నేత్యుభయత్ర యోజ్యం. కరణానాం చక్షురాగ్రేంద్రియాణాం వ్యూహేన సమూహేన, దేహేన చ, స్వం స్వీయం, అనర్థం దుష్కర్మరూపం, అర్జయతి చే త్రదా, నియంతుః భగవతః, మంతుః అపరాధః, కుతో భవతి? న కుతోఽపి త్యర్థః. ఉక్తార్థే దృష్టాంత మాహ—శస్త్ర ఇతి. పుత్రః, నిజః స్వీయ ఏవ వైజస్తేవ గురుణా పితౄ, శత్రుణాం జయాయ శస్త్రే భిద్యే దత్తే సతి, అథ లేన భిద్యే, నిజమేవ శిరః, సతు శత్రుశిరః. హంతి చేత్ ఛిసత్తి యది, తదా తత్ర పితృపుత్రయో ర్నభ్యే, అపరాధీ కః? కథయ.

గ. కిం బహునా?

44

కిమి. బహు నోక్తేన కి మిత్యర్థః.

ప. శాస్త్రం భూరి నిజస్వరూపమతయే స్వారాధనార్థం వపుః స్వధ్యానాయ మనశ్చ² బుద్ధి మనఃకుం లబ్ధం చ తీర్థాదికం,

1 అధ్యధ్యస్యంతి. 2 శుద్ధి మనఃకుం.

తత్త్వాస్య పుష్పదేష్టు ము త్తమగురూఁ దత్వాఽనుగృహ్ణాతి నః
సంసారే తదపి భ్రమేమ యది కిం కుర్వీత? సర్వేశ్వరః. 45

కాస్త్రమితి. సర్వేశ్వరః భగవాన్, నిజస్య స్వరూపస్య సర్వత్ర చాపూర్ణస్య మతయే విజ్ఞానార్థం, భూరికాస్త్రం శారీరకసూత్రాది, స్వస్య ఆరాధనార్థం పూజనాయ, వపుః కరచరణాది, స్వధ్యానాయ చ మనః, అనఘం బుద్ధిం లబ్ధుం చ తీర్థాదికం, తత్త్వాని ఉపనిషదాదీని, ఉపదేష్టు మసి ఉత్తమగురూఁ, దత్వా, నః అన్తాఁ; అను గృహ్ణాతి. తదపి ఏవ మనుగ్రహే కృతేఽసి, సంసారే భ్రమేమ వర్తేమహి యది, తదా సర్వేశ్వరః కిం కుర్వీత? తథా చ జగత్సంహారనరకపాతాది సర్వం కర్తాయత్తం న భగవ త్కృత మితి న తస్య ధైర్యైశ్చలేశోఽపీతి భావః.

అథ భూలోకవర్ణనమ్.

గ. ఇతి పరిక్రమన్ కించిదుత్తర ముపసృత్యాధస్తా దవలోక్య
నభే! సకలపురుషార్థసాధనాను హ్నిమానస్థానభూతం తావ దవలోకయ
భూలోకమ్. 46

ఇతీతి. ఇతి, ఉక్త్యైతిశేషః. ఏవ మగ్రేఽసి. పరిక్రమన్ విమానం గమయన్, ఉత్తరం దేశ ముపసృత్య ప్రాప్య, సకలా శ్చత్వారః పురుషార్థాః ధర్మాదయః తత్సాధనానాం కర్తృణాం అనుష్ఠానస్య స్థానభూతమ్.

గ. సబహుమానం.

47

ప. స్వర్గారోభి రదోనివాసిపురుషారభ్యాతిశుద్ధాధ్వర
స్వాహాకారవషట్క్రియాన్త మమృతం స్వాదీయ మాదీయతే,
అమూయ ప్రవణై రలంకృతిజుషేఽమువ్యై మనువ్యై శ్శుభైః
దివ్యత్రైత్రసరిత్యువిత్రవపుషే దేవ్యై చ తస్యై నమః. 48

స్వర్గేతి. స్వర్గః ఓకః స్థానం యేషాం తైర్దేవైః, అమృషిన్ భూలోకే, నివాసిభిః పురుషైః, ఆరభేష అమృతేష అతిశుద్ధేష యజమానావచారాదిదోషరహితేష అధ్వరేష యాగేష స్వాహాకారవషట్క్రియాభ్యాం తదుపలక్షితహవిస్త్యాగాభ్యాం ఉత్థం స్వకీయాకృతం, స్వాదీయం రుచ్యం, అమృతం హవిః, ఆదీయతే స్వీక్రియతే. అమూయేష వేదేష, ప్రవణైః వ్యస్తైః, తదధ్యయనశాస్త్రహితకర్తృబుష్టానతత్సరై రితి యావత్.

1 దత్తరం. 2 హ్నిమానస్థానభూతం. 3 త్వ మవలోకయ.

విశ్వగుణ—3

శుభ్రైః మనుష్యైః, అలంకృతిజుషే, దివ్యైః శ్రీత్రైః బదరీకేదారాదిభిః సరిద్భిః గంగాదిభిః
మిత్రం పరిశుద్ధం పుష్ప శరీరం యస్యా స్తస్యై, అమృత్యై పృథివ్యై దేవ్యై, నమః.
[కృతానుః].

గ. నను సఖే! నాకగతోఽపి భవా న్న¹మధ్యమలోకం నమ
స్కర్తు మర్హతి. 49

నన్వీతి. నను సఖే! మధ్యమలోకం భూలోకం, అర్హతి అర్హసీత్యర్థ. 'శేషే
ప్రథమః' ఇతి భవచ్ఛబ్దిప్రయోగా త్ప్రశమపురుషః.

ప. ²జననమరణకాన్వాధివ్యాధిప్రభేదశుభేతరా
కలనమలినా లోకా శ్శోకాతురాశ్చ భువం గతాః,
త దివా మదిభిః తుద్యైః చిద్యైః మాన్యతత్పదైః
ప్రభుభి రుదితక్షత్రైః క్షీత్రైః బుధ స్సృహయేత కః? 50

జనేతి. యతః భువం గతాః మనుష్యాః, జననమరణాభ్యాం కాన్వాధి స్సంతాపశ్చ
వ్యాధిప్రభేదాః జ్వరాదిరోగా శ్చ శుభేతరాణి అశుభాని చ తేషాం ఆకలనేన సంబం
ధేన మలినాః, శోకేనాతురాః పీడితాశ్చ, తత్తస్మాత్, ఇహ స్వర్గే, స్థితః బుధః న తు
మూఢః. కః పుమాన్, తుద్యైః చిద్రాణాం పరమర్తరాణాం ఏకం ముఖ్యం యథా తథా
మార్గణే అన్వేషణే తత్పదైః అసక్తైః, మదిభిః దురహంకారైః ప్రభుభిః, ఉదితా క్షతి
ర్దాని ర్యస్యా స్తస్యై, క్షీత్రైః పృథివ్యై, స్సృహయేత? 'స్సృహే రీప్సిత' ఇతి
సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ. హరిణివృత్తం; 'రసయుగహయై శ్చిన్నా శ్చామ్ర సతా
హరిణిగురు' రితి లక్షణాత్.

గ. కించ.—

51

ప బాలత్వే వా తరుణిమని వా ప్రాయశో వార్ధకే వా
మృత్వా మర్త్యా బత! యమభటై ర్విధ్యమానా వ్యథంతే
శ్రేయస్తేషా మమితవిపదాం జీవతాం వా కి మాస్తే?
కన్హి గ్రామే పున రనడుహం కర్షణక్షేతహంసి? 52

బాలత్వ ఇతి. ప్రాయశ ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. బాలత్వే వా, తరుణిమని వా
వార్ధకే వా, మృత్వా మర్త్యాః యమభటైః మధ్యమానాః సరకేషు బాధ్యమానా స్సం
తః, వ్యథంతే దుఃఖాయంతే. కించ—అమితవిపదాం తేషాం జీవతాం వా సతాం కిం
శ్రేయః అస్తే? న కిమపీ త్యర్థః. అనడుహం వృషభాణాం లోకపూజ్యానాం కర్షణేన
యః క్షేత్ర తస్య హంసి కన్హి గ్రామేఽస్తి న కన్హి స్సపీతి భావః. మందాక్రంతా.

1 బధ్యలోకం. 2 తథాహి - జననమరణ, 3 బధ్యమానాః.

[విశ్వావసుః].

గ. 'సత్య మేవ తథాపి సభే! మహ్యశ్రయం మానుషజన్మ మా దూదుషః.

53

సత్య మితి. సత్య మిత్యర్థాంగీకారే.

ప. ² రామః క్షేమస్య దాతా భువి నను మనుజో రావణస్య ప్రహర్తా తత్తాతః కిం? న మర్త్యస్త్రీదశకులపతే రైత్యయుద్ధే సహాయః,

కృష్ణో వృష్ణోమదం యోఽహరతనరతయా నశ్రుతః కిం త్వయాఽ. సా? కేవా దేవాః ప్రభావాత్స్వియమతిశయితా? మానవాద్మానవావా.

రామ ఇతి. భువి క్షేమస్య దాతా రామో దాశరథిః మనుజో నను, మనుజు ఏవేత్యర్థః. త్రిదశకులపతే రింద్రస్య, దైత్యయుద్ధే సహాయః, తస్య రామస్య తాతః దశరథిః, మర్త్యః న కిం? మర్త్యఏవేత్యర్థః. యః కృష్ణః, వృష్ణః ఇంద్రస్య, మదం అహరత, గోవర్ధనోద్ధారణాదిపేతి భావః. అసౌ కృష్ణః, నరతయా మనుష్యత్వేన ఉప లక్షితః, త్వయా శ్రుతః న కిం? కేవా దేవాః, కేవా దానవాః, స్వియం ప్రభావా న్మానవాల్ అతిశయితాః సంజాతాతిశయాః, న కేఽపేత్యర్థః. అతో మనుష్యా దేవ తుల్యా ఏవేతి పరమార్థః. స్రగ్ధరా.

అప. నను రామకృష్ణయోః భగవదవతారత్వా ద్దశరథస్య తత్పితృత్వాచ్చ తథా త్వేపి తదస్యే తాదృశ ఇత్యాశంక్యాహః.—

గ. కంచ.—

55

ప. మాంధాతా చ భగీరథశ్చ సగరో మాన్యః కకుత్స్థో రఘుః పూరు సోఽపి పురూరవా స్స చ శిబిః పుణ్యశ్చ రుక్మాంగదః, వైదేహో నహుషశ్చ హైహయపతి ర్విరో యయాతి ర్మలః పార్థ శ్చేతి సృపాః ప్రశస్తయశసః ప్రాదుర్బభూవు ర్న కిం? 56

మాంధాతేతి. వైదేహః జనకః, పార్థః ధర్మరాజః, ఇత్యేతే ప్రశస్తయశసో సృపాః, భువి న ప్రాదుర్బభూవుః కిం?

[క్రిశానుః].

గ. సార్థాంగీకారం.

57

ప. కామం జనాః కే పి గుణాభిరామాః
క్షమాతలే సంతు యుగాంతరేషు,
కలౌ యుగేఽస్మిన్ గుణలేశవంధ్యాః
సర్వేఽపి భర్తేతరదోషభాజః.

58

కామమితి. కామం గుణాభిరామాః కేపి కలిచి స్వాంధాత్రాదయః, క్షమాతలే యుగాంతరేషు కృతాదిషు సంతు. అస్మిన్ కలౌ యుగే, సర్వేఽపి గుణలేశేనాపి వంధ్యాః కూన్యాః, భర్తేతరాన్ మహతః దోషాన్ భజంతీతి తత్సభాజశ్చ. అతః వృథి వైర్వి కోఽపి న స్పృహయేతేతి పూర్వేణ సంబంధః. ఉపజాతిః.

గ. కించ.

59

ప. మందేతరస్థరమలీమసమానసానాం
మన్యుస్సృహాదురభిమానమదాస్పదానామ్,
కాలే కలౌ కలుషతః కలితోదయానాం
దోషాయ దృష్టిరపి హంత! దురిశ్వరాణామ్.

60

మందేతి. మందేతరః అనల్పః స్థరః కామః తేన మలీమసం మలినం మానసం మనో యేహం లేహం, మన్యుః క్రోధః స్పృహ లోభః దురభిమానః మోహః మదశ్చ తదా స్పదానాం, కలౌ కాలే, కలుషతః పాపాత్, కలితోదయానాం ఘటితజన్మనాం, దుష్టానాం ఈశ్వరాణాం రాజ్ఞాం, దృష్టిః దర్శనమపి, దోషాయ పాపాయ, భవతి. దుష్టత్వం మాత్సర్యమ్. వసంతతిలకా. 'ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగః' ఇతి లక్షణాత్.

[విశ్వావసుః.]

గ. తథాపి ²సర్వథా కలికాలికా అపి మానుషా న దూషణీయాః,
యతః ²సార్వకాలేఽపి కేచన సంత్యేవ సాధవః.

61

గ. పశ్య.

62

పశ్యేతివత్సమాణవాక్యార్థకర్తృకమ్.

ప. దురితభరితక్షుబ్ధౌ పప్రసాదనిరాదరాః
కమలనయన సైవరక్రీడాగ్రహాయితవృద్ధహః,
నిగమపదవీనిర్వాహాయ క్షితా వుదితా స్వయం
కతే న కృతేన స్సందృశ్యంతే కలావపి నిర్మలాః.

63

దురితేతి. దురితేన భరితానాం పూర్ణానాం క్షీబానాం మత్తానాం మ్లేషానాం రాక్షాం ప్రసాదే విషయే నిరాదరాః, కమలనయనః విష్ణుః కమలం కురంగం నయతి హస్తం ప్రాపయతీతి కమలనయనః శివశ్చ. ని. 'స్యాత్కురంగేఽపి కమల' ఇత్యమరః. తయోః స్వైర్రక్రీడా ఇచ్ఛావిహారా స్తదర్థం గృహవ దాచరంత్యః గృహాయితాః హృద్భవః దహరాకాశా యేషాంతే, సంశతహరిహరధ్యానసంపన్నాంతఃకరణా ఇత్యర్థః. అత ఏవ నిర్మలాః, స్వయమాత్మనా, నిగమానాం పదవ్యోః కర్తృజ్ఞానమార్గయోః నిర్వాహాయ అనుష్ఠానాయ, క్షీతా వుపితాః కృతినః కుశలాః, కతి కియంతః, సజ్జనాః, కలావసి, న సందృశ్యంతే? బహవోఽపి దృశ్యంత ఏవేత్యర్థః. హరిణీవృత్తమ్.

గ. అథ యది మదీయే వచసి న విస్త్రంభసంభవః తస్మి తత్ర తత్ర సంచార మాచరయ్య త త్తద్గుణదర్శనం కరవావ. 64

అథేతి. ప్రశ్నే, విస్త్రంభస్య విశ్వాసస్య సంభవః సతా, నిర్దిశ్య కంచి త్ప్రదేశ మితి శేషః.

[ఇతి విమానమగ్రతః స్థాపయన్ అంగుళ్యా నిర్దిశ్య.]

అథ బదరికాశ్రమవర్ణనమ్.

[విశ్వావసుః].

ప. ఇదం బదరికాశ్రమస్థల మిహైష నారాయణ స్తపస్యతి నమస్యతాం స్థిరతమం తమ శిశ్యేషయన్, వికాసిధిషణోన్మిషద్విషయవర్జనా సజ్జనా జనార్దన మహర్దివం భుజగమంచ మంచంత్యమీ. 65

ఇద మితి. ఇదం పురోవర్తిదేశః, బదరికాశ్రమే నామ స్థలం దివ్యక్షేత్రం, ఇహ బదరికాశ్రమే, ఏష నారాయణః, నమస్యతాం నమస్కుర్వతాం, సతాం, స్థిర తమం తమః అజ్ఞానం, శిష్యయన్ నాశయం తస్య, తపస్యతి తపశ్చరతి. సజ్జనాః అత ఏవ అమీ ఋషయాః, వికాసిన్యాః తత్త్వజ్ఞానరూపప్రకాశవత్ప్యాః ధిషణాయాః బుద్ధేః ఉన్మిషత్ జాయమానం విషయాణాం శబ్దాదీనాం వర్జనం త్యాగః యేషాం తే తథోక్తా స్సంతః, భుజగః శేష మంచః శయనం యస్య తం, జనార్దనం, అహర్దివం దినేదినే, అంచంతి పూజయంతి. పృథ్వీ.

[కృశానుః].

గ. సఖే! తవత్ర గుణవత్తానమర్థనం న రోచతే మహ్యం. 66

అవ. హే సఖే! తవ సంబంధిని, అత్ర బదరికాశ్రమే, గుణాః భగవత్సాన్నిధ్యా
దయః తద్వత్తాయాః సమర్థనం ప్రతిపాదనమ్.

ప. యదత్ర జాగర్తి శిలాసమం హిమం
సుశీతలా గంధవహశ్చ దుస్సహః,
జలావగాహః చ్చుకితో జనస్తతః
కుత స్త్వనుష్ఠాస్యతి కర్త నిర్తలమ్.

67

కుతః. యదితి. యద్యస్తా దత్ర బదరికాశ్రమే, శిలాసమం ఘనీభావా త్వాపాణ
త్యుం, హిమం, జాగర్తి వర్తతే. సుశీతలాః హిమనంస్పర్శా దతిశీతలాః, అతఏవ దుస్స
హః సోఘ మశక్యాః, గంధవహః వాతాశ్చ, జాగర్తి. తతః ఉక్తోభయస్తాత్కారణాత్,
జలే అతిశీలే అవగాహ త్స్నిహ చ్చుకితః జనః, నిర్తలం కర్త తు కుతః కథం, అను
ష్ఠాస్యతి కరిష్యతి. సర్వస్త్వన్నపి కర్తృణి స్నానస్య ప్రాథమికత్వాదితి భావః. వంశస్థమ్.

[విశ్వావసుః].

గ. అస్తన్న తానుకూలమే వైత ద్భవతి భవదు క్తమ్. 68

అస్తగతి. ఏత ద్భవతః ఉక్తం 'శిలాసమం హిమ' మత్రేతివాక్యం, అస్తాం
మతే ఇష్టే బదరికాశ్రమమహత్వే విషయే, అనుకూలమేవ.

గ. యతః.

69

ప. పరమహిమయుతత్వా త్ప్రప్తవై కుంతసామ్యం
పద మిద ముపయాంతః పండితా శ్శాంతిమంతః,
ముహూ రిహ సమయేషు స్నానహేతో స్సరోగా
స్తదపి భృశ మరోగా స్తార్క్ష్యకేతోః ప్రసాదాత్.

70

పరమేతి. పరమేణ సాంద్రేణ హిమేన, పరేణ సర్వోత్కృష్టేన మహిమ్నా
మాహత్వేన చ, యుతత్వా త్ప్రప్తకుంతసామ్యం, ఇదం పదం బదరికాశ్రమం,
ఉపయాంతః శాంతిమంతః పండితాః ముహూ, రోగాః శితబాధా లేన సహితాః సరో
గాః సరో గచ్ఛంతీతి సరోగాశ్చ, తదపి. తథాపి, తే తార్క్ష్యకేతోః విష్టాః, ప్రసాదా
దనుగ్రహాత్, ఆరోగాః నిశ్శితాః, భవంతి. ప్రసన్నే భగవతి కిం దుర్లభ మితి
భావః. మాలినీవృక్షం; 'సనమయయయలేయం మాలినీ భోగిలాక్త' రితి లక్షణాత్.

గ. ఇతి విమాన మన్యతః ప్రస్థాప్య సాంజలిబంధమ్.

71

1 అస్తదనుకూలమేత ద్భవతి.

అథ అయోధ్యావర్ణనమ్.

[విశ్వానసుః].

ప. సాకేతాయ నమః పురాయ భవతు స్తోకేతరశ్రీపుషే
 నానాదోషముషే తదంతికజుషే నద్యై సరయ్యై నమః,
 యేఽమీ తత్తటభూమిషు ప్రవిలసద్రూపాశ్చ యూపాస్థితా
 నైభ్యో భానుకులీనకీర్తిలతికోపఘ్నాయితేభ్యో నమః. 72

సాకేతాయతి. స్తోకేతరా మనల్నాం శ్రీయం పుష్టాతీతి పుషే, సాకేతాయ పురాయ అయోధ్యాయై, నమః భవతు. నానాదోషాః పాపాని ముష్టాతి హరతీతి ముషే, తస్యసాకేతస్య అంతికజుషే సమీపస్థితాయై, సరయ్యై నామ నద్యై, నమః భవతు. తత్తటభూమిషు ప్రవిలసద్రూపాః యేఽమీయూపాః యజ్ఞీయపశుబంధదారుణి, స్థితాః, భానుకులే సూర్యవంశే భవాః భానుకులీనాః రాజానః లేమం కీర్తయ ఏవ లలితాః లతాస్తాసా ముపఘ్నాః అంతికాశ్రయా ఇవాచరంతీ త్యుపఘ్నాయితాః తేభ్యః, యూపేభ్యః నమః.

గ. పునః పురిం నిరీక్ష్య సభక్త్యున్మేషమ్. 73

ప. భవసాగరశోషణేన పశ్యచ్ఛరణాంతిగపురజీవనోషధేన,
 రజసా రఘునాథపాదభాజారచితాంహః ప్రశమామిమాం నమామి.

భవేతి. భవస్యేవ సాగరస్య శోషణేన, పశ్యచ్ఛరణస్య గౌతమస్యాంతగపుర మహాల్యా తజ్జీవనోషధేన శాపప్రాప్త పాపాణాభావనివారణేన, రఘునాథపాదభాజారజసా, రచితః కృతః అంహసాం పాపానాం ప్రశమః యయా, తా మిమా మయోధ్యాం నమామి. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం.

గ. పున సాన్సనుస్తరణరోమాంచమ్. 75

పునరితి. అనుస్తరణం శ్రీరామధ్యానం.

ప. కల్యాణోల్లాసశీమా కలయతు కుశలం కాలమేఘాభిరామా
 కాచి త్సాకేతథామా భవగహనగతిక్లాంతిహారిప్రణామా,
 సౌందర్యప్రీణకామా ధృతజనకసుతాసాదరాపాంగ శిదామా
 దిక్షు ప్రఖ్యాతేభూమా దివిషదభినుతా దేవతా రామనామా. 76

కల్యాణేతి. శీమా మర్యాదా, భవ స్సంసార ఏవ గహనం అరణ్యం తస్మిన్ గత్యా, ధృమేణ యా క్లాంతిః శ్రమః తస్యా హరి నాశకః ప్రణామః యస్యా స్సా, ప్రీణః

1 తదన్తర. 2 పున ర్నిరీక్ష్య. 3 థామా.

లజ్జితః, అపాంగదామ కటాక్షపక్షిః భూమా అలిశయః, నివిషదః దేవాః, కుశలం క్షేమం, కలయతు ఘటయతు. స్రగ్ధరా.

ప. దశాననకుశానన త్రసదశేషలోకవ్యథా

విలోపకర రోపరో వసుమతీసుతావల్లభః,

కృపారస మపారసంసృతిపయోధినిస్తారకం

కృషీష్ట స ఋషీష్టకృ త్కృపణలైకతానే మయి

77

దశేతి. దశాననస్య రావణస్య కుత్సితాల్ కాసనాల్ త్రసతో విభ్యతః అశేషస్య లోకస్య వ్యథాయా విలోపం నాశం కరోతీతి తత్కరః రోపః యస్య సః తత్కరః, ఋషీణాం ఇష్టకృత్, వసుమతీసుతాయాః సీతాయాః వల్లభో రామః, కృపణతాయా దీనత్వస్య ఏకతానే ముఖ్యాశ్రయే, మయి, అపారానూ స్పంస్పతే స్పంసారపై స్థివ యోగః నిస్తారకం, కృపారసం, కృషీష్ట కుర్యాత్. కరోతే రాశిపి లిజి రూపమ్.

ప. 2 స జయతి చిత్రచరిత్రో యస్య హి వరచరణపుష్కరక రేణుః,

మహిషీ మృషిసింహస్య ప్రాజీజన దపి వృషోదయే హేతుః. 78

స ఇతి. యస్య శ్రీరామస్య సంబంధీ, వృషస్య వృషభస్య ధర్మస్య చ ఉదయే ఉత్పత్తౌ హేతుః, అపి క్రమేణ విరోధం సముచ్చయం చ ద్యోతయతి. వరాణి చరణాని పుష్కరం శుండాగ్రం చ యస్య తాదృశః కరేణుః గజః-వరస్యచరణపుష్కరకస్య పాదపద్మస్య రేణుః రజ ఇతి చ, ఋచ్ఛతి గచ్ఛతి జానాతి తత్త్వం చేతి ఋషేః సింహస్య ఋషిశ్రేష్ఠస్య గౌతమస్య చ, మహిషీం మహిషస్త్రియం, పత్నీం, ప్రాజీజనల్ జనయామాన. అతఏవ చిత్రమాశ్చర్యకరం చరిత్రం యస్య సః శ్రీరామః, జయతి. విరోధానుప్రాణితం వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగం. విరోధశ్చ పుష్కరకరేణు రిత్యత్ర సభంగేన అన్యత్రాభంగేన శ్లేషేణ అనుప్రాణిత ఇతి త్రయాణా మంగాంగీభావేన సంకరః గీతార్యా లక్షణం త్వార్యాపూర్వార్థగతం.

ప. శ్రేయాంసి భూయాంసి మహావదాన్యః

ప్రేయాం త్స దేయా జ్ఞనకాత్తజాయాః,

కాకాయ కంకాయ చ యోధిలేష్టం

దాశాయ కీశాయ చ రాక్షసాయ.

79

శ్రేయాంసీతి. యః రామః కాకాయ వాయసాయ, కంకాయ గృధ్రాయ, దాశాయ కైవరాయ, కీశాయ కపయే, రాక్షసాయ చ జయంతజటాయుర్ధువానుగ్రీవ విభీషణేభ్యశ్చ, ఇష్టవర్ధం, అపిత దత్తవాక్. దదాతే ద్దుజి తజి 'స్థాఘ్నోచ్చే'తీత్యం.

జనకాత్మజాయాః ప్రేయాన్ ప్రియః, మహావదాన్యః, స రామః, భూయాంసి శ్రేయాంసి దేయాత్. దదాతే రాశిషి లిజి రూపం. ఇంద్రప్రజానృత్తమ్.

గ. అన్య చ్చ.

80

ప. అభీష్టఘటకః ఊతా వివతులదీప్తికోదండభా

గితి ఊమ మిదం పునః పరమ మద్భుతం బ్రామహే,

విధూతపరమార్తికో విఘటితారిచక్ర స్వయం

స కుంభజనకం ప్రభుః శకలయాం బభూవ క్రుధా.

81

అభీష్టేతి. ఊతాలాకే, అభీష్టః కాంక్షితః ఘటః యేన సః ఘటకః జనః, దీప్యతే ఘటోఽనేనేతి దీప్తి ర్ఘృత్సింధః అతులా అనర్ఘ్యా సా యస్య తథోక్తః, ఉభయత్ర శైషికః కవ్. దండభా శ్చేతి, ఊమం ఉచితం. సః అభీష్టఘటకః ఏవ, స్వయం, విధూతాఽపాస్తా పరాశ్రేష్టా మృత్తికైవ మార్తికా యేన సః, ఆరాణి చక్రంతస్తీర్ణద్వారాణి అన్య సంలీత్యరి తచ్చ తచ్చక్రం విఘటితం ఖండితం యేన స తథోక్తస్సక్, కించ - క్రుధా, కుంభస్య జనకం ఘటకారణం అన్యద్దండానికం, శకలయాం బభూవ, ఖండిత వానితి యావత్. తదిదం పరమ మద్భుతం బ్రామహే పదామః. ఘటకామస్య తత్సా మగ్నినాశన మాశ్చర్యకర మితి ప్రాతీతికోఽర్థః. వాస్తవస్తు అభీష్టం భక్తకాంక్షితం ఘట యతీతి అభీష్టఘటకః రామః, అతులా దీప్తిః ప్రభా యస్య తాదృశం కోదండం చాపం భజతీతి తద్భాక్, ఇతీదం ఊమం. పునః కించ, సః అభీష్టేత్యాది విశేషణద్వయాన్వితః, అతఏవ స్వయం, విధూతా పరమా.

ఆర్తిః రావణకృతలొకపీడా యేన స తథోక్తః, శైషికః కవ్. విఘటితం అరీగాం భరాదీనాం చక్రం బృందం యేన స తథోక్తశ్చ సక్, క్రుధా, కుంభస్య రాక్షసస్య జనకం కుంభకర్ణం, శకలయాం బభూవేతి యత్తదిదం కర్తృ అద్భుతం బ్రామహే. కుంభకర్ణస్య దేవై ర పృథేయత్వా దితి భావః.

[కృశానుః].

గ. కథం నామ రామభద్ర మనుచితకర్తాణామప్యేన మిడిడినే?

కథమితి. కథం కుతః, మిడిడినే మిడిడు మిచ్చసి?

ప. వర్షియా నపి జానకీసహచరో మాతు స్సపత్న్యా ముదే

సంపన్నం రథవాస్తీపత్తితురగై స్సంత్యజ్య రాజ్యం నిజమ్,

1 అసి చ. 2 అమితదీప్తి. 3 ప్రశమయాం. 4 మిడిడినే.

విశ్వగుణ—4

విందా హంత! ఘనం వనం కథమసౌ న స్యాదయుక్తక్రియో?

గవ్యం దుగ్ధ మపాస్య పాస్యతి జనః కోవా యవాగూరసమే? 83

వక్షియామి. వక్షియాన్ జ్యేష్ఠోఽపి సత్, మాతుస్సపత్న్యాః కైకేయ్యాః, న తు మాతుర్వా. తథాత్వే రాజ్యత్యాగోఽపుచ్చిత ఏవ స్యాదితి భావః. రథైర్హస్తీభిః పత్తిభిః పాదాతైః తురగైశ్చ, సంపన్నం సమృద్ధం, నిజం కులక్రమా తీవ్ర్యం, న త్వన్యదీయం. రాజ్యం సంత్యజ్య, ఘనం వనం విందన్ గచ్ఛన్, అసౌ జానకీసహచరః రామః, అయుక్తక్రియః అనుచితకర్తా, కథం న స్యాత్? స్యాదేవేత్యత్ర దృష్టాంత మాహ—గవ్యమితి. గవ్యం గోసంబంధి, దుగ్ధం ఊరం, అపాస్య త్యక్త్వా, యవాగూరసం ఉష్ణికాం, కోవా పాస్యతి? న కోఽపీత్యర్థః.

గ. కించ.

84

ప. ధిక్కుత్యైవ దశాస్యదర్పదమనం ధీశాలినం వాలినం

సోఽయం రాక్షసవర్గనిగ్రహకృతే సుగ్రీవ మన్వగ్రహీత్,

తుంగప్రస్తరభంగలిప్సు రిహ నిశ్శృంగం తు టంకం త్యజన్

సంకల్పం కలయేత పంకజదళాదానప్రసంగాయ కః? 85

ధిక్కుత్యైతి. సోఽయం రామః, రాక్షసానాం రావణాదీనాం వర్గస్య బృందస్య నిగ్రహార్థం నిగ్రహకృతే, దశాస్యస్య రావణస్య, దర్పదమనం గర్వహంతారం, ధీః జ్ఞానం తచ్ఛాలినం వాలినం, ధిక్కుత్య అనాదృత్యైవ, సుగ్రీవం, అన్వగ్రహీత్ అనుగ్రహీతవాన్. తుంగప్రస్తరస్య కఠినపాషాణస్య భంగం భేదనం లిప్సుః ఇచ్ఛుః, కః పుమాన్, టంకం పాషాణభేదక మాయుధం, నిశ్శృంగం త్యజన్ సత్, పంకజదళస్య ఆదానం పాషాణభేదనార్థం స్వీకార స్తస్య ప్రకర్షేణ సంగాయ సంబంధం కర్తుం, 'క్రియాథే' త్యాదినా చతుర్థీ. సంకల్పమిచ్ఛాం, కలయేత కుర్యాత్? న కోఽపి కుర్యాదేవేత్యర్థః దృష్టాంతాలంకారః.

గ. అపి చ.

86

అపి. అపి చ కించ.

ప. కృత్వా నేతుం కిల జలనిధౌ ఖండయిత్వా దురథ్వాన్

లబ్ధ్వా దేవీం సుటవిదితసంశుద్ధి మగ్నిప్రవేశాత్,

భూయోఽవ్యేనాం భువనజననీం భూమికన్యా మనన్యా

మంతర్వత్నీ మనయత వనం హంత! పాలస్త్యహంతా.

87

కృత్యేతి. పాలస్త్యస్య రావణస్య హంతా రామః, జలనిధౌ నేతుం బధ్వా
దురధ్వాన్ దుర్మార్గాన్, రావణాదీన్ ఖండయిత్వా, అగ్న్ౌ ప్రవేశాత్, స్ఫుటం
విదితా జ్ఞాపితా సంకుద్ధిః పాలివ్రత్యం యస్యా స్తాం, దేవీం సీతాం, లబ్ధ్వా, భువన
జననీ మితి రావణస్యాపి మాతృవ త్పూజ్యత్వం, భూమికన్యా మితి అయోనిజత్వా
జ్ఞోకోత్తరత్వం, అనన్యామితి ఆత్మస్వరూపత్వా త్త్యాగాయోగ్యత్వం, అంతర్వర్తీం
గర్భిణీమితి కారుణ్యం చ సూచ్యతే. ఏనాం సీతాం, వనం అనయత ప్రాసితవాన్.

[విశ్వావసుః].

గ. ¹గుణిషు దోషావిష్కారం ²కథంకార మాచరసి? 88

గుణిష్వితి. గుణిషు పిత్రాజ్ఞాకరణాదికల్యాణగుణవత్సు, దోషత్వస్య అవిష్కారం
అరోపం కథంకారం, కథ మిత్యర్థః.

ప. గురౌ వసతోక్తిని రాసహేతో

స్వరాజ్య మగ్ర్యైఽపి స రామచంద్రః,

తృణాయ మేనే నిపుణాయతే న

ఫణాభృదీశోఽపి ఫణాయితుం తమ్.

89

గురౌపి. అగ్ర్యైః జ్యేష్ఠోఽపి, స రామచంద్రః, గురౌ పితరి దశరథే, అస
త్యోక్తేః పరద్వయాప్రదానే సతీతి నిరాసః నివారణం తద్రూపాద్దేతోః, స్వం అర్హ
త్వేన స్వీయం రాజ్యం, తృణాయ తృణకల్పం, మేనే, 'మన్యకర్త'ణిత్యాదినా చతుర్థి.
తతః, ఫణాభృదీశః సహస్రముఖ శ్యేష్ఠోఽపి, తం రామచంద్రం, ఫణాయితుం స్తోతుం,
స నిపుణాయతే న కుశలీ భవతి, కిముతాన్య ఇత్యర్థః.

గ. కించ.

90

అవ. ధిక్కుత్యేత్యాదిదూషణం పరిహరతి:—

ప. వాలిని బలార్తిమాలిని జాగ్రతి సుగ్రీవ మగ్రహీద్యదయమ్,

అస్య శ్రుతిశతవిదితం సువ్యక్తం తేన దీనబంధుత్వమ్.

91

వాలినీతి. ఆయం రామః, బలస్య ఊర్తిమాలిని సముద్రే, వాలిని, జాగ్రతి
వర్తమానే సత్యసి, సుగ్రీవ మగ్రహీ దితి యత్, తేన వాలినం త్యక్త్వా సుగ్రీవాన
గ్రహణేన శ్రుతిశతేన విదితం వ్రసిద్ధం, దీనబంధుత్వం సువ్యక్తం భవతి. గీతార్యా.

గ. ⁴అపి చ.

92

అవ. కృత్వా సేతుమిత్యాది పరిహరతి:—

ప. లక్ష్మీం వత్ససి బిభ్ర ద ¹ప్యవీరతం రామాకృతి శ్రీహతి:
వృత్తిం కామపి మానుషీ మభినయన్ వీరాగ్రయా యా ప్రియాం,
కల్యాణీం తు వసీ మనీనయ దహా! కస్యా ప్యమృష్య స్వచో
మేదిన్యా మవలోకితః కి మపరో మానీ పుమా నీదృశః? 93

లక్ష్మీమితి. రామా శ్రీరామరూపా ఆకృతి ర్మనుష్యశరీరం యస్య సః, అత ఏవ శ్రీపతి ర్విష్ణుః, వత్ససి లక్ష్మీం, అవీరతం సతతం, బిభ్రదపి సన్, 'విష్ణో రేషాఽనపాయినీ' త్యాగమాదితి భావః. కామపి, అతైకవేద్యా మిత్యర్థః. మానుషీం వృత్తిం రీతిం, అభినయన్ ప్రకటయన్, అతఏవ కస్యాపి అజ్ఞాతమలగోత్రస్య, క్షిముత మహత ఇత్యర్థః. వచః అప వాదవాక్యం, అమృష్యన్ అసోధా సన్, కల్యాణీం లోకోత్తరపాతివ్రత్యకాలినీమసి, తుకట్టోఽప్యర్థకః. ప్రియాం న తు భార్యాం, విశేషణద్వయేన మానైకధనత్వం సూచ్యతే. వసీ మరణ్య మనీనయ త్యాపితవాన్. తతః అపరః శ్రీరామా దన్యః, ఈదృశః మానీ బ్రశస్తమానః, పుమాన్ మేదిన్యాం భువి, అవలోకితః దృష్టః కిమ్? న దృష్ట ఏవేత్యర్థః.

గ. వస్తుతస్తు. 94

వస్తుత ఇతి. వస్తుతస్తు విచార్యమాణే సతీత్యర్థః.

ప. గాతుం క ఈష్టే శ్రితరామభద్రాన్
గణాన్ గుణానాం గణనాదరిద్రాన్,
ప్రాచేతసాద్యాః కవయోఽనవద్యా
యదేశదేశాకలనేఽపి నేశాః. 95

గాతుమితి. శ్రితః రామభద్రః యై స్తాన్ రామభద్రాశ్రయాన్, గణనాదరిద్రాన్ అసంఖ్యాన్, గుణానాం గణాన్, గాతుం స్వామ్యగ్యేణ కీర్తితుం; కః పుమానీష్టే శక్నోతి? స కోపీత్యర్థః. యతః-ప్రాచేతసాద్యాః, వాల్మీకాదయః అనవద్యా అనింద్యాః, మహాత్మానోఽపీతి యావత్. కవయః, యేషాం శ్రీరామగుణానాం ఏకదేశస్య కించి దంశస్యాపి ఆకలనే వర్ణనేఽపి, నేశా న సమర్థాః. అతోత్తరవాక్యార్థస్య సామస్త్రేన శ్రీరామగుణగణగ్రహణానమర్థ త్వే హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం.

గ. తథాపి. 96

గ. తదీయగుణార్ణవ శ్కణైః దేశకోటితమాం శకలామాత్ర మిద మత్రభవతా శ్శ్రీతవ్యమ్. 97

తదీయేతి. తదీయాః శ్రీరామసంబంధినః గుణా ఏవ అర్థవః తస్య కణానామేకదేశః కించిదంశః తస్య తాటితమోఽంశః తస్య కళా షోడశభాగః తస్మాత్త్రం, ఇదం వక్ష్యమాణం, అత్ర భవతా పూజ్యేన, భవతా.

ప. ¹కకుత్స్థకులపర్యాయకలశార్ణవకౌస్తుభః,

కౌసల్యాసుకృతవ్రాతకల్పకప్రసవోదయః.

98

కకుత్స్థేతి. ఇద మాద్యుష్టాదశశ్లోకేకం వాక్యం. కకుత్స్థస్య నామ రాజ్య కులం వంశః పర్యాయః ఏకార్థశబ్దాంతరం యస్య కలశార్ణవస్య క్షీరాభ్యే కౌస్తుభః రత్నం, ఏతదాద్యయోధ్యాపురేత్యంతవాక్యాభ్యేషు సర్వత్ర రూపకాలంకారః. సుకృతవ్రాతః పుణ్యరాశిః, కల్పకః కల్పవృక్షః, ప్రసవోదయః పుష్పద్దమః.

ప. ²ప్రాచత్పజ్జీరథాగారపరిష్కారహరిన్తణిః,

జానకీలోచనద్వంద్వచకోరానందచంద్రమూః.

99

ప్రాచదితి. పక్షిరథః దశరథః, హరిన్తరకతం, చకోరః జ్యోత్స్నాపాయా.

ప. సంసారమార్గసంచారశ్రాంతచ్ఛాయామహీరుహః,

³సర్వరాక్షసజేతాశసముచ్ఛాటనమాంత్రికః.

100

సంసారేతి. ఛాయామహీరుహః నమోరుః, జేతాశాః పికాచభేదాః, మాంత్రికః భూతవైద్యః.

ప. కరుణారసకల్లోల⁴కదంబవరుణాలయః.

తపోధనజనాకాంతైతటాక⁵నవతోయదః.

101

కరుణేతి. కల్లోలకదంబం పృథుతరంగసమూహః, వరుణాలయః సముద్రః, అకాంతాః కామాః, తోయదః మేఘః.

ప. విద్యావిహరణోద్యానం ⁶వినయాస్థానమంటపః,

⁷సౌలభ్యప్రాభవోత్కర్షసమావేశ⁸నివేశనమ్.

102

విద్యేతి. సౌలభ్యం సౌమ్యతా ప్రాభవం ప్రభుత్వం తదుత్కర్షయోః మిథో విరుద్ధయాః సమావేశస్య ఏకత్ర వాసస్య నివేశనం గృహం.

ప. సౌజన్యవాదాన్యకయో సౌమనాధికరణ్యభూః,

సౌముఖ్యముఖ్యభవనం సౌహృద్దైకవిలెద్దికా.

103

1 కకుత్స్థ. 2 ప్రాథమంత్రి. 3 సర్వపాతకవేతాశ. 4 పీయూష. 5 వనతోయదః. 6 వినయస్థాన. 7 సౌరభ్య. 8 ప్రభవో 9 నివేశనః.

సౌజన్యేతి. సౌజన్యం సుజనత్వం వాదాన్యకం ప్రదాతృత్వం తయోః, సామా నాధికరణ్యభూః సహవాసదేశః, ఏతయోరపి విరుద్ధత్వా త్లోకోత్తరత్వం సూచ్యతే. సౌముఖ్యం ప్రసన్నముఖత్వం, సౌహర్దం ఆశ్రితప్రేమ, వితర్కికా వేదిః.

ప. ప్రసాదలక్ష్మ్యైః ప్రాసాదః ¹ప్రతాపస్య పరా గతిః,
ప్రాణప్రతిష్ఠా ²క్లిష్టానాం ప్రపన్నానాం పరాయణమ్. 104

ప్రసాదేతి. గతిః ప్రాప్త్యుత్థానం, క్లిష్టానాం క్షేపేన పీడితానాం మృతకల్పానా మిత్యర్థః. ప్రాణానాం ప్రతిష్ఠా ప్రతినంధానం, ప్రపన్నానాం శరణాగతానాం పర మయనం ప్రాప్త్యుత్థానం.

ప. అనపాయసమృద్ధీనా మవగాహనదీర్ఘికా,
జంభశాసనజీవాతుః జన్తగేహం జయశ్రియః. 105

అనపాయేతి. దీర్ఘికా వాపీ, జంభశాసనస్య ఇంద్రస్య రావణోపద్రవేణ మృత ప్రాయస్య జీవాతు ర్జీవనౌషధం, గేహం గృహం.

ప. దుర్వారఘోరదారిద్ర్యదర్శికరఖగేశ్వరః,
తత్తాదృక్పాటకాదేహధ్యాంతరాజీవతాంధవః. 106

దుర్వారేతి. దర్శికర స్ఫుర్వః, ఖగేశ్వరః గరుత్మాక్ష, ధ్వాంతం తమః, రాజీవ తాంధవ స్సూర్యః.

ప. సుఖాహుమత్తమాతంగసంహారవరకేసరీ,
భార్గవాగ్రహదావాగ్ని ³పరిమార్జననిర్ఘరః. 107

సుఖాహుతి. మాతంగః గజః, కేసరీ సింహః, భార్గవస్య పరశురామస్య, ఆగ్రహః శ్రోధః, నిర్ఘరః ప్రవాహః.

ప. విరాధాఖ్యదురాతంకవిద్రావణమహౌషధమ్,
ఖరదూషణకింపాకఖండనైకపరశ్వధః. 108

విరాధేతి. దురాతంకస్య దుష్టరోగస్య విద్రావణం నాశనం, కింపాకః విషవృక్షః, పరశ్వధః ఖతారః.

ప. 'దుర్జోచనీచమారీచకీచకప్రబలానలః,
గృధ్రరాజస్య నాకాదిలోకాక్రమణవర్తనీ. 109

దుర్జోచేతి. దుర్జోచః దుస్త్యాజ్యః, కీచకః వేణువికేషః, వర్తనీ ఏకపదీ మార్గః.

ప. కబంధమయ కాసారకబళికరణాతపః,
శబరీచిత్త¹కుముదశారదజ్యోత్స్నికోదయః. 110

కబంధేతి. కాసారస్య సరసః, కబళికరణం శోషణం, శబరీ భక్తా కాచిత్కిరాతీ,
కుముదం శ్వేతోత్పలం.

ప. పావమానియశఃకాశప్రకాశశరదాగమః,
ప్రగల్భవాలిజీమూతప్రోత్సారణసమీరణః. 111

పావమానీతి. పావమాని ర్హనుమాత్, కాశాని శరపుష్పాణి, జీమూతః మేఘః,
సమీరణః వాయుః.

ప. సుగ్రీవరాజ్యసామగ్రీ సుదినం కాననౌకసాం,
దుర్నిరోధధునీనాభజాడ్యరోగచికిత్సకః. 112

సుగ్రీవేతి. సామగ్రీ సాధనసంపత్తిః, కాననౌకసః కపయః, సుదినం శ్రేయస్కర
దివసః, ధునీనాభస్య సముద్రస్య జాడ్యం మూఢత్వమేవ తైత్యరోగస్య చికిత్సకః వైద్యః.

ప. దుష్టనక్తంచరస్తోమధూమకేతువిజృంభణం,
కుంభకర్ణ²మదాంభోధిస్తంభనే కుంభసంభవః 113

దుష్టేతి. ధూమకేతు రుత్పాతః సవాలసక్షత్రం, కుంభసంభవః ఆగస్త్యః.

ప. బలీయో రావణప్రాణపాషాణ³దశనాపవిత్రః,
విభీషణస్య సామ్రాజ్యవిశ్రాణనసురద్రుమః. 114

బలీయ ఇతి. బలీయా⁴ బలిష్ఠః, పవిత్రః పవిత్రయుధం.

ప. అయోధ్యాపురనారీణా మణ్డ్యోరత్యద్భుతోత్సవః,
రమతే మమ తేజస్వీ రామః కామసమో హృది. 115

అయోధ్యేతి. కామసమ ఇత్యుపమా. రమతే క్రీడతి, సర్వదా తం భవా
మిత్యర్థః. ఉక్తవికేషణాని క్రమేణ రామాయణకథానూచకాని.

గ. అత్ర కిల పవిత్రచరిత్రః కశ్చిద్విపశ్చిదజస్త్ర మితథమనుసంధతే.

అత్రేతి. కశ్చిద్విపశ్చిదేతత్కావ్యకర్తా, ఏవ మగ్రేఽపి.

ప. ధ్యాయామి రామ మభిరామగిరా మరంద
ధారామదఘ్న మితరామ మరే ర్విరామం,

1 కష్టః. 2 మహాంభోధి. 3 దశనే. 4 అత్ర. "అభిషిక్తాయథావచ్చపసిష్ఠాదైర్వి
ర్హనాభిః" ఇత్యర్థం క్వచిద్భృత్యే.

ఆరామ మద్భుతతరామలసద్గుణానాం

ఘోరామయఘ్న మసురామరవందితాంఘ్రిమ్.

117

ధ్యానూమితి. అభిరామనూగిరా, వాస్తాధుర్యేణేత్యర్థః. మరందస్య మకరం దస్య ధారాయా మదం హంతీతి మదఘ్నం, ఇతా ప్రాప్తా రామా సీతాయేన తం, ఆరేః శత్రోః, జాతా వేకవచనం. విరామం నాశకం, అద్భుతతరాణాం అమలానాం సతాం చ గుణానాం ఆరామ, ఆస్వద మిత్యర్థః. ఘోర మామయం సంసారరోగం హంతీతి తత్ ఘ్నం, అసురై రమరైశ్చ వందితాంఘ్రిం, ధ్యానూమి.

ప. దయాసముదయాలయే ముదధికాననే కాననే

పలాశనపలాయన ప్రణయి కార్దుకే ధార్మికే,

సమీరజసమీడితే ప్రవిశ చిత్త మే సత్తమే

బలీకృతవలీముఖే మనుజధర్మిణి బ్రహ్మణి.

118

దయేతి. దయాయాః సముదయస్య రాశేః ఆలయే స్థానే, కాననేఽపి, ముదా అధికం సర్వోన్నత మానసం యస్య తస్మిన్, పలాశనానాం రాక్షసానాం పలాయనే విద్రావణే ప్రణయి పరిచయవత్ కార్దుకం ధనుః యస్య తస్మిన్, ధార్మికే, సమీరజ సమీడితే హనూమత్సుతే, సత్తమే, బలీకృతాః పలీముఖాః కపయో యేన తస్మిన్, మనుజధర్మిణి బ్రహ్మణి శ్రీరామే, మే చిత్త మేమనీయమః! ప్రవిశ, తం భజేత్యర్థః.

ప. అస్త్రామాస తృణం ప్రియాద్రుహి తృణామాస స్త్రరాచే ర్ధను
ద్దారామాస మునే శ్శిలాఽపి నృవరామాస స్వయంపాదుకా,
కుల్యామాస మహర్ణవోఽపి కపయో యోధాంబభూవుస్తథా
పాలస్త్యో మశ కాంబభూవ బహునా త్వం మానుషామాసిభాః.

అస్త్రామాసేతి. హేభగవత్ శ్రీరామ! తవ తృణం ప్రియాయై ద్రుహ్యతీతి ప్రియాద్రుహ్ తస్మిన్ కాకాసురే విషయే, అస్త్రామాస ఆయుధవదాచచార. అస్త్రాది శబ్దా దాచారాధే క్వపి అనేకాల్పాల్లిట్యామాదేశే నాస్తే ర్ధవలే ర్వాఽనుప్రయోగః. స్త్రరాచేః ధనుః శివచాపః, తృణామాస. శిలాపి మునే ర్గౌతమస్య, దారామాస. పాదు కా త్వదీయా, స్వయం నృవరామాస రాజా బభూవ. భరలేన తస్యాం రాజ్యార్హణాదితి భావః. మహర్ణవోఽపి కుల్యామాస. కపయో యోధాం బభూవుః. తథా తాదృశః, పాలస్త్యః రావణః, మశకాంబభూవ. కింబహునా? త్వం మానుషా మాసిభాః.

ప. అశిలాస్రాణద పడై రచరాచరము క్షిదైః,
అసర్వభూతాభయదై రశరర్వధనురర్దనైః. 120

ప. అబ్రహ్మస్త్రీకృతత్వదై రతృణీకృతరావదైః,
అలం కాతరదేవై స్తై రలంకాపురసాధకైః. 121

అశిలేతి. శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. అర్దనం భంజనం, కాతరాః భీతాః, అల మితి నిషేధే. ఈదృశా దేవామానం త్విత్కర్థః.

గ. (ఇతి విమానం దక్షిణతః ప్రస్థాప్య కృశాను ముద్దిశ్య.) 122

అథ గంగానదీవర్ణనమ్.

ప. శిథిలితభవభేదా శ్లిష్టవై కుంతపాదా
కృతవిపదపనోదా క్షిప్తచిత్తప్రసాదా,
విమలతరతరంగా విశ్రుతాంభోధిసంగా
విహితదురితభంగా వీక్ష్యతా మత్ర గంగా. 123

శిథిలితేతి. శిథిలితః మోచితః భవా త్సంసారా క్లేదః యయా సా, శ్లిష్టః ఆశ్రితః వైకుంఠస్య పాదః యయా సా, కృతః విపదాం అపనోదః వారణం యయా సా, క్షిప్తానాం చిత్తస్య ప్రసాదః దుఃఖరాహిత్యరూపం మైత్సల్యం యత స్సా, తజ్జనకే త్యర్థః. విమలతరతరంగా, విశ్రుతాంభోధిసంగా, విహితః కృతః దురితభంగా యయా సా, గంగా, అత్ర పురోదేశే, వీక్ష్యతాం.

[కృశానుః.]

గ. ఉపేక్షణీయాని భాగీరథీయాని పానీయాని కిమితి వీక్షణీయాని?

ఉపేక్షణీయానీతి. ఉపేక్షణీయా న్యనాదరణీయాని, ఉప సమాపే ఈక్షణీ యాని దర్శనీయానీతి చ.

గ. యతః. 125

ప. యేషాం జని శ్చరణత స్తు హిరణ్యహర్తు
ర్దోషాకరేణ గురుదారవిటేన హమాళౌ,
బ్రహ్మాత్తమాంగభిద ఏవ సహ స్థితిశ్చ
ఖ్యాతో లయో జలనిధౌ కిల గాంగవారాం. 126

యేషామితి. యేషాం గాంగానాం వారాం జలానాం, జని ర్జన్మ కు, హిరణ్య హర్తుః స్వర్ణస్త్రీయనః, చరణం, కర్త. స్వర్ణస్త్రీయః తస్మా న్నహపాతకాత్, ఖ్యాతా

1 వరైః 2 బ్రహ్మదా. 3 విశ్రుతాంభో. 4 మూర్ధ్నా.

విశ్వగుణ—5

ప్రసిద్ధా, బ్రహ్మణః బ్రహ్మణస్య ఉత్తమాంగభిదః శిరశ్చేత్తుః, మాశా, గురోరాచార్యస్య దారాణాం విదేన, అతపిత దోషాణాం సర్వేషాం ఆకరేణ స్థానేన సహ, యేషాం స్థితి ర్వాసః, అనేన తత్సంయోగపాతక మప్యుక్తం. జడానాం మూఢానాం, మధ్యపాయినా మితి యావత్. తన్ని ధా, యేషాం లీయతే అనే వైశిఖాయత ఇతి లయః మైత్రీ, ఖ్యా త ఇతి యథాయోగం సర్వత్ర యోజ్యం. అనేన సురాపానం సూచ్యతే. తథాచ మహా పాతకపంచకాశ్రయాణి గంగాజలానీతి ప్రాతీతితోఽర్థః. వాస్తవస్తు-హిరణ్యో హిరణ్య కళిపుః, నామైకదేశగ్రహణం. తద్ధర్మ ర్విష్టోః, పాదా జ్ఞప్త, బ్రహ్మకపాలధారిణ శ్శివస్య మాశా బృహస్పతిపత్నీవిదేన నిశాకరేణ సహస్థితిః సముద్రమేళన మితి.

[విశ్వావసుః.]

గ. 'మందమతే కిం ముకుందపాదారవిందమరందధారాధునీ మపి వినిందసి—పశ్య 127

ప. గాంగాని వారి గరుడధ్వజపాదపద్మా

దావిర్భూవు రపునా పున రిందుమాళిం,

నిన్య ర్విచిత్ర మమృతం సగరాన్వయం చ

'నాతోధికం భువి పవిత్రతమం సమం వా.

128

గంగానీతి. గాంగాని వారి జలాని, రేఫాంత మిదం. గరుడధ్వజపాదపద్మా దావిర్భూవుః. ఇందుమాళిం పున అపునా పవిత్రీచక్రుః. విచిత్రం దృష్టం, సగరస్య రాజ్యః, అన్వయం, పుత్రసమాహ మిత్యర్థః. అమృతం స్వర్గం, న విద్యతే మరణం యత్రేతి వ్యుక్త్యతే. నిన్య ర్గమయామాసుః. అతః ఇతః గంగాజలేభ్యః, అధికం పవిత్రతమం భువి నాస్తి. అతః విషం, సార్వవిభక్తిక స్తసిత్. సమం పవిత్రతమం వా నాస్తి, కింతు న్యూనాన్యే వాత స్పర్వాణీ త్యర్థః.

ప. సా సర్వతోముఖవలీ తటినీ సరాగాం

మూర్తి ర్విధే రివ బిభర్తి సరస్వతీం చ,

భేద స్త్వియా బలిజిత శ్చరణారవిందా

దార్యా బభూవ చరమా కిల నాభిపద్మాత్.

129

నీతి. సర్వతోముఖం జలం సర్వతః చతుఃపార్శ్వేష ముఖాని చ తద్వతీ, 'పుష్కరం సర్వతోముఖ' మితి జలపర్యాయే వ్యవహరః. సా గంగా, విధే ర్భ్రష్టాణః,

1 కాంతంపాపం. 2 విందనివ్యుందినీంధునీం. 3 వినిందయసి మందమతే. 4 నే తోఽధికం.

మూర్తి శృరీర మివ. రాగేణ ఆరుజ్యేన అనురాగేణ చ సహితాం గురగాం, గురస్వతీం నామ నదీం వాణీం చ, విభర్తి చ. కింతు-అద్యా ద్వయోః ప్రథమా గంగా, బలిజితః విష్ణోః, చరణారవిందా దృఢావ జాతా. చరమా నాభిపద్మాత్ బభూవ ఇతి ఇయాన్ ఏతావాన్, భేదః విశేషః, ౧౦౧.

గ. అపిచ.

130

ప. భాగీరథీం ప్రాప్య బుధాః పితృభ్యో
జలాంజలిం సాదర మర్పయంతి,
పాపాని సర్వాణి తతః పితౄణాం
భవం త్యహో! దత్తజలాంజలీని.

131

భాగీరథీమితి. బుధాః కర్తవ్యకుశలాః, భాగీరథీం ప్రాప్య పితృభ్యో జలాంజలిం నివాపాంజలిం, సాదరం యథా తథా, అర్పయంతి దదతి. తతః నివాపదానా త్సర్వాణి పితౄణాం పాపాని, దత్తః కృతః జలాంజలిః నాస్తాకం పితర స్సంబంధిన ఇత్యుత్సర్గజల నిక్షేపః యైస్తథోక్తాని భవంతి. పితౄణాం స్సంత్యజంతీత్యర్థః అహో ఇత్యాశ్చర్యే.

ప. భాగీరథీం యః పటుధీ రుపాస్తే
యథాక్రతున్యాయత ఏష ధన్యః,
దేవత్వ మేత్య త్రిదివే సురాణాం
భాగీరథీతి వ్యవదేశ మేతి.

132

భాగీరథీమితి. పట్వీ సమర్థా ధీ ర్యస్య సః, యః జనః, భాగీరథీ ముపాస్తే భజతే. అత ఏవ ధన్య స్స ఏవ, యథాక్రతున్యాయతః 'యాం తై దేవతా ముపాస్తే నైవ భవ తీ' త్యాత్మకాత్. దేవత్వ మేత్య త్రిదివే స్వర్గే, సురాణాం సంబంధినం భాగీరథీత్యాకారకం, వ్యవదేశం వ్యవహారం, సురాణాం మధ్యే, భాగీ అమృతాదిభాగవాన్, రథీ విమాన వాంశ్చేతి వ్యవదేశం, ఏతి ప్రాప్నోతి. 'సుధాయా' ఇతి పాతః కథంచి ద్యోజ్యః.

ప. సరస్వత్యాశ్లిష్టా సవిత్పతనయూలింగితర్షురా
స్ఫురద్గుచ్ఛస్వచ్ఛా ప్రకృతి రివ భూతి త్రిగుణభాక్,
తథా ప్యేషా దోషాపనయనోపటు స్సాన్వికలనయా
ప్రగల్భం సంసారం ప్రశమయతి కంసారిపదభూః.

133

సరస్వతీతి. సరస్వత్యా పీతయా శ్లిష్టా, సవిత్పతనయూయా యమునయా నీలయా ఆ లింగితర్షురా సంగత ప్రవాహో, స్ఫురత్ గుచ్ఛః కుసుమపుంజ ఇవ స్వచ్ఛా ధవళా, ఏషా గంగా శ్రీత్ గుణాన్ సత్వరజస్తమంసి శుక్లపితృనీలవర్ణాంశ్చ భజతీతి తద్భాక్, ప్రకృతి

1 సుధాయామ్. 2 కించ-సరస్వత్యా. 3 పటుత్వాకల.

సంసారకారణి మాయేవ యద్యపి భాతి. తథాపి త్రైగుణ్యవత్స్వేఽపి, కంసారిపద
భూ రతపివ దోషస్య సంసారబంధస్య దోషాణాం చ అపనయనఃకు రేషా స్వస్యాః
అకలుషయా సేవనయా కరణేన, ప్రగల్భం సంసారం ప్రశమయతి.

ప. ¹గాంభీర్యేణ గదాధరస్య హృదయం మాధుర్యత స్తద్గిరం
శ్వేతిమ్నా చ యశ స్తదీయ మనఘం తైతల్యత స్తత్కృపాం,
నైర్మల్యాతిశయేన తస్య ధిషణాం నిత్యప్రసాదేన త
ద్వక్త్రం చానుసరంతి తత్పదభువో వారాశిదారా ²ఇమే. 134

గాంభీర్యణేతి. తస్య గదాధరస్య పదా ద్భవంతీతి తత్పదభువః, ఇమే వారాశి
దారాః గంగా, గాంభీర్యేణ గదాధరస్య విష్ణోః, హృదయం, మాధుర్యతః మధురత్వేన,
తస్య విష్ణోః, గిరం వాచం, శ్వేతిమ్నా ధావశ్యేన చ, తదీయం అనఘం యశః, తైత
ల్యత త్స్వేత్వేన, తత్కృపాం, నైర్మల్యాతిశయేన తస్య ధిషణాం బుద్ధిం, నిత్యప్రసాదేన
అకలుషత్వేన సౌమ్యత్వేన చ, తద్వక్త్రం చ, అనుసరంతీతి సర్వత్ర ద్వితీయాంతేన
యోజ్యం. అత్ర అనుసరణం విష్ణుజన్యత్వప్రయుక్తతదీయాంగగుణజన్యగుణవత్త్వమితి
బోధ్యమ్.

అథ కాశీవర్ణనమ్.

[గ. ఇతి¹బద్ధాంజలి రగ్రతో²వలోక్య సానందం.] 135

ఇతీతి. ఇత్యుక్త్వా³రగ్రతో⁴వలోక్య బద్ధాంజలి సుక్ సానందం.

ప. కాశీ సకాశీభవదింద్ర గేహసౌధాగ్ర భాగా బహుసప్తినాదా,
ఇంద్రే మయూఖై రియ మంధ కారవృత్తప్రకూన్యాశివ శేఖరేందోః.

కాశీతి. సకాశీభవత్ సామీప్యేన వర్తమానం ఇంద్రగేహం స్వర్గః యేహం
తాదృశాః సౌధానాం అగ్రభాగాః యస్యాం సా, బహువస్సప్తయః అశ్వాః లేహం నాదః
యస్యాం సా, శివస్య విశ్వేశ్వరస్య శేఖరస్య శిరోభూషణస్య ఇందోః, మయూఖైః శిర
జైః, అంధకారస్య వృత్తత్వా ఉదయేన శూన్యా ఇయం కాశినామపురీ, ఇంద్రే ప్రకాశతే.

[కృశానుః.]

గ. ⁵కిమరే⁶ వయస్యైషా⁷ఽపి తవ స్తవ్యపదం. 136

కిమితి. అపి ప్రశ్నే, నస్తితి యావత్. ఏషా కాశీ, తవ స్తవ్యస్య పదం విషయ
ఇతి కాకుః. కిమిత్యాశ్చర్యః తస్మాత్తస్య మనోవాచా మగోచరత్వా దితిభావః.
ఇతి వాస్తవార్థః. ప్రాతీతిశస్త్ర సృష్ట ఏవ.

1 కించ-గాంభీర్యేణ, 2 ఇవ. 3 సాంబంధి. 4 నాగా. 5 వయస్య కి మేషాః.

గ. పశ్య.

137

అవ. కాశీమరణాస్తు క్రిత్యత్ర ముక్తిపదస్య సారూప్యపరతా మశ్రిత్యాహ—
 ప. యే 'మృష్టాన్న భుజో' 2 గజో త్రమహయారోహః 3స్సుగహంతరే
 'మత్తాభి ర్మహాభి రత్ర విహరం త్యాముక్తముక్తాస్త్రజః,
 తే ఘోరాస్థధరా విరాజదనడుద్వాహ విహహరిణో
 నర్తిష్యంత్యేవశా శ్చృశ'ననిలయా సీచైః పిశాచైస్సమమ్. 138

య ఇతి. అత్ర కాశ్యాం, య జనాః, మృప్తం పడనం పేతం అన్నం భుజత
 ఇతి తద్భుజః, అముక్తాః ధృతాః ముక్తాస్త్రజః మాక్తికహారం యై శ్చై, గజో త్రమహ
 యారోహశ్చ భవంతి. కించ-సుగహంతరే మత్తాభి సౌందర్యాదిగర్వతాభిః, మహాభి
 రంగనాభి స్సహ, విహరంతి క్రిడంతి. తే ఏవంవిషయోపరక్తచిత్రా ఆపీతి వాస్తవార్థః.
 జనాః విహహరిణః, ఘోరాణి అత్యంతభీకరాణి అస్థిని ధరంతితి ధరాః, విరాజన్ అనడాన్
 వృషభః వాహః వాహనం యేహం తే తథాక్తాః, అవశా ఉన్నతాః, స్వతంత్రా శ్చేతి చతు
 వ్రయం విధేయం. సీచై స్సమం శ్చృశ'ననిలయా స్సంతః నర్తిష్యంతి నృత్యం కరిష్యంతి.
 అంతే ఇతి శేషః. తాదృగున్నతానా మిదృజైర్చ్యకారిణీయమిత్యహితదూషణం. వస్తు
 తస్తు-ఈదృశవిషయోపరక్తచిత్రానామపి శివసారూప్యముక్తిసంపాద కేయ మన్యన్న కిమ
 పీద్యశం త్తేత్రమితి ప్రతితే ర్వస్తునాఽలంకారధ్వసః.

గ. ఆనృచ్చ.

139

ప. దత్తం సాధుముదే యదేక మపి తత్తేత్ర ప్రభావా ద్భవే
 త్కామం కోటిగుణం భవాంతర ఇతి ఖ్యాతం త్వయి త్వాస్థయా,
 వాసం ప్రాప్య ముహు ర్భహూని దదత్ వాసాంసి జన్మాంతరే
 లోకా వాంతి! భజంత దిగ్విసనతాం హే కాశి! తుభ్యం నమః.

దత్తమితి. హేకాశి! ఏక మపి, కిముత ద్వయాదికం. యత్ యజ్ఞాతీయం వస్తు,
 సాధోః పాత్రస్య, ముదే దత్తం జనేన, పుణ్యక్షేత్ర ఇతి శేషః. తద్వస్తు, తేత్రస్య
 త్వదన్యస్య ప్రభావా ద్భవాంతరే అన్యజ్ఞస్య, కామం భృశం, కోటిగుణం కోటిసంఖ్యాకం
 సత్, భవత్ సంపద్యేత, ఇతి వచనజాతం. ఖ్యాతం, పురాణాదావితీభ వః. త్వయి తు
 వాసం ప్రాప్య, ముహూః ఆశ్చయా ఆసక్త్యా, బహూని వాసాంసి దదతః, 'నాభ్యస్తా
 చ్యతు'రీతనుమ్నుషేధః. లోకాః జనాః, జన్మాంతరే దిగ్విసనతాం దిగంబరత్వం, భజంతి.
 హంతేతి భేదే. తుభ్యం నమ ఇతి సర్వధా త్యాజ్యైర్వత్తవమితి ప్రాతికీకః శివసారూప్య
 దాయిత్యై తుభ్యం నమః. హంతేత్యానందే. ఇతి వాస్తవః.

1 మిష్టాన్న. 2 గజోద్ధత. 3 స్సుగహం. 4 సత్తాభిః. 5 కాశీమిద్దిశ్య.

ప. వారాణసి! త్వయి సదైవ సరోగభూమా
 వారోగ్య¹భూమి రితి కామ మశీకవాదః,
 సంతస్తుషాం భవతి యత్ర వపు స్సశూలం
 జన్మాంతరే²పి జల³భారవ దుత్తమాంగమ్.

141

వారాణసీతి. హేవారాణసి కాశీ! యత్ర త్వయి, సంతస్తుషాం నివాసినాం, వపుః జన్మాంతరే²పి, కిముతాన్తి³ జన్మసి. శివసారూప్యజన్మసి చ, సశూలం శూలరోగేణ శూలాయుధేన చాన్వితం, భవతి. ఉత్తమాంగం శిరః, జలభారః తైత్వరోగః గంగాజలాతి శయశ్చ తద్వద్భవతి. యతస్తతః, సదా సరోగభూమా త్వయి, ఆరోగ్యయుక్తా భూమి రితి వాదః కామం భృశం, ఆశీకః మృషావాదః ప్రవాదః. సరః గంగాప్రవాహం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి సరోగా భూమి రితి, ఆ విష్ణుః స్థిందుమాధవః, రేణ లోచనాగ్నినా యుక్తః ఊశివః విశ్వేశ్వరః తౌ గచ్ఛతీ త్వరోగా తస్యాః భావః ఆరోగ్యం తేన యుక్తా భూమి రితిచ, కామం ఆశీకవాదః? ఇతి కామః. నాశీకవాద ఏవేతి వాస్తవో⁴ద్ధృః. అత్ర యే మృషేత్యాదిట్లోకత్రయే వాచ్యయా సిందయోక్తవిభిన్నుతిప్రతీతే ర్వాగ్విజ్ఞప్తత్యలంకారః.

[విశ్వావసుః].

గ. అనిపుణాధిపణ! *గుణోదయా మపి కిమితి దోషికరోషి? య దేతన్నగరవాసినా భోగినా²పి *యోగినాం ప్రాప్యం శివసారూప్య మాప్యతే.

142

అనిపుణేతి. హే అనిపుణాధిపణ మందబుద్ధే! గుణస్య శివసారూప్యాదేః ఉదయః యస్యాం తాం, వారాణసీం, కిమితి కుతోహేతో? భోగినా విషయాననుభవతా²పి, వితన్నగరే కాశ్యాం వాసినా, యోగః హతాది తద్వతా, ప్రాప్యం శివసారూప్యం-సమానం ఉపాసితదేవతాత్మల్యం రూపం యస్యాం తస్యాభావ స్సారూప్యం ముక్తిః.

ప. అత్ర దేహ మపవిత్ర మపాస్య న్నచ్చ మృచ్ఛతి వపుః కిల యస్య, లోచనే శుచి రవాప్తనిటాలే మస్తకే హరిపదాంబు జటాలే. 143

అత్రేతి. అత్ర కాశ్యాం, అపవిత్రం మలమూత్రాదిబంధురం, దేహం అపాస్య¹ త్యజంత్యక్, అచ్చం నిర్మలం ధవళం చ, వపుః శరీరం, ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. యస్య వపుః స్ఫుంబంధిని, అవాప్తమాశ్రితం నిటాలం ఫాలం యేన తస్మిక్, లోచనే శుచిరగ్నిః, అస్తి. జటాలే జటాయుక్తే, మస్తకే హరిపదే ఆకాశే అంబు గాంగం, అస్తి. తద్వపురితి సంబంధః. అపాస్యక్ ఋచ్ఛతీతి వర్తమానసిద్ధే³తేన దేహత్యాగసమకాలమేవ శివ సారూప్యలాభ ఇతి సూచితః.

1 భూరినికామ, 2 భావవ. 3 గుణమపి; గుణాక్ కిమితి. 4 యోగినామప్రాప్యం.

గ. అదగిపురవాసినా మన్యాఽపి ఏషా ధన్యతా. 144

అదఇతి. అమష్టిక్ పురే కాశ్యాం వాసినాం, అన్యా ఉక్తసాయాప్యముక్తే రన్యా, ధన్యతా శ్రేష్ఠ్యం.

ప. ప్రదోషవ త్ప్రాప్త ఇహ ప్రదోష
నటోఽంధకారివ్యపదేశ 'మంలే,
ప్రకాశయ త్యేష హి తారణోద్య
ద్వర్ణా న్నృణాం కర్ణనభః ప్రదేశే.

145

ప్రదోషవదితి. అంధకో నామ కశ్చిదనుర తస్యాగి రంధకారిః, అన్యత్ర అంధ కారః అస్మిన్నస్తీతి అంధకారి, ఇతి వ్యపదేశం నామ, ప్రాప్తః, ప్రదోషే సాయంకాలే నటతీతి నటః, ఏషః శివః, ప్రదోషవత్, ఇహ కాశ్యాం, నృణాం అంటే దేహవసానే అన్యత్ర దినాంటే, కర్ణనభః ప్రదేశే శ్రోత్రవివరాంతర్వర్త్యాకాశ ప్రదేశే, అన్యత్ర కిరతి వ్యాప్నోతీతి కర్ణః వ్యాపకః నభః ప్రదేశే తస్మిన్, తారణీయ తారకః ప్రణవః, స్వాధ్యే కః. తస్మిన్ ఉద్యతః ఉచ్చారణేన వ్యక్తీభవతః, వర్ణా అకారముకారం మకారంచ శ్రీత్, అన్యత్ర తారకాభ్యో నక్షత్రేభ్యః ఉద్యతః వర్ణా కాంటీః, ప్రకాశయతి ఉపదిశతి, అన్యత్ర ప్రకటయతి. అత్ర వైష్ణవాః—అత్ర ప్రాణేహృత్ప్రమమాణేషు యద్ర స్తారకం బ్రహ్మోపదిశతీ త్యత్ర తారకో రామమంత్ర ఇత్యాచఖ్యుః.

గ. (ఇతి గంగాతీరజనపదం కృత్స్న మవేక్ష్య సాంజలిబంధమ్) 146

ఇతీతి. కృత్స్నం సమస్తం జనపదం రాష్ట్రం.

ప. ప్రాతఃప్రాత ర్జాహ్నవీవారి భక్త్యా
గాహంగాహం శిక్షత్సనిత్యక్రియేభ్యః,
పుష్పై రాద్యం పూరుషం పూజయద్భ్యః
పూతాత్తభ్యో భూసురేభ్యో నమోఽస్తు

147

ప్రాతరీతి. ప్రాతః ప్రాతః నిత్యం ప్రాతఃకాలే, భక్త్యా జాహ్నవీవారి గంగాజలం, గాహంగాహం అవగాహ్య, అభీక్ష్యేణముత్. కృత్సః అమష్టితాః నిత్యాః క్రియా స్సం ధ్యాదయః యై శ్తేభ్యః, ఆద్యం పురాణం, పూరుషం హరిం హరం వా, పుష్పైః పూజ యద్భ్యః, అత ఏవ పూతః ఆత్మా దేహః మనః జీవో వా యేషాం తేభ్యః, బ్రహ్మణేభ్యః నమోఽస్తు.

[కృశానుః].

గ. కిమేతద్దేవవాసినోఽపి బ్రాహ్మణాః కేవలం కలిమాహంత్యకలిత కాస్త్రీయచర్యా విపర్యయాః త్వయా సమస్క్రియంతేః పశ్య తావత్.

గ. ప్రాయేణాస్య కాశీ దేశజనస్య సుచర్యావిపర్యాసమ్. 149

కిమితి. కేవల మత్యంతం, కలే ద్యుగస్య మాహాత్మ్యేన కలితనిస్సంగతః శాస్త్రీ యాయాః శ్రుతిస్సృతివిహితాయాః చర్యాయాః ఆచారస్య విచర్యయః వైపరీత్యం విహితత్యాగనిషిద్ధసేవనరూపం యైస్తే, ఆసి గర్వాయాం.

ప. ప్రాతర్హంత! కృతాష్టవోఽపి రజకస్సృష్టా జడో రాసభై
యాథా ధారయతే పటాననుదినం ధృత్వా బహిర్గచ్ఛతి,
గత్వాప్లేచ్ఛముఖాశుచీన్ స్పృశతి చ స్సృష్టాఽపి నన్నా త్యహా!
న న్నాతోఽప్యథ భుజ్జు ఏష చపలో భుక్త్వాఽపి న వ్రీడతి. 150

ప్రాతరితి. జడః మూఢః, అతఏవ చపలః శాస్త్రీయచర్యావికలః, ఏష ఏతద్దేశవాసీ, అనుదినం, న త్యేకస్మిన్నిత్యర్థః. ప్రాతః కృతః అష్టవః గంగాయాం స్నానం యేన తథోక్తోఽపి, రజకస్సృష్టా రాసభై యాథా పటాన్ ధారయతే. ధృత్వా బహిర్గచ్ఛతి. గత్వా ప్లేచ్ఛముఖాశుచీన్ జనాన్ స్పృశతి చ. స్సృష్టాఽపి నన్నాతి. న న్నాతోఽపి, సభర్థస్యనశ్చక్రస్య 'సుపు' పే' తి సమాసః. అథ భుక్తే. భుక్త్వాపి న వ్రీడతి. న లజ్జతే. అహా! ఇత్యాశ్చర్యే. అత్ర రజకస్సృష్టరాసభారూఢపటధారణాద్యనేక కారణసత్వేఽపి లజ్జానుత్పత్తే నిష్కేహాక్తి రలంకారః.

గ. కింద.

151

ప. శస్త్రైర్జీవతి శాస్త్ర ముజ్ఞతి పరం శూద్రాహృతై రంబుభిః
1 స్నాత్యాచామతి దేవతాస్స పయతి స్వైరం పవతోద్దనం
ఉచ్ఛిష్టా న్న బిభేతి యాతి యవనై రుచ్ఛావవై స్సంగతిం
మాతంగా 2 న్నికటాగతా నగణయ న్నార్గాన్మహుర్గాహతే. 152

శస్త్రైరితి. ఏషః శస్త్రైః ఆయుధవృత్తిభిర్జీవతి. పరీక్షార్థమపి తథారణస్య నిషిద్ధ త్యాదితి భావః. శాస్త్రం వేదాది, పరం సర్వధా, ఉజ్ఞతి త్యజతి. శూద్రాహృతై రంబు భిః, ఇద మోదనపాకపర్యంత మన్వేతి. ఉచ్ఛావవై ర్నానావిహైః, యవనైః స్థేచైచ్ఛిః, సంగతిం స్పర్శం, యాతి ప్రాప్నోతి. నికటం సమీపదేశం, అగతా నపి మాతంగాన్ చండాలాన్, అగణయన్ అవిచారయంతృన్, మార్గాన్ ముహుః, న త్యేకదా. ఏక వారంవా, గాహతే ప్రవిశ్య గచ్ఛతీత్యర్థః.

1 స్నాత్యా. 2 నికటం.

ప. 1. నీచై ద్ధర్మవనై శ్శునీభి రపి వా నిశ్శంక మాలోకితం
 భుక్త్యై ప జ్జీవిదూషకై స్సహ నరై రజ్జాత² వేదాక్షరః,
 మద్యాస్వాదనమ త్తచి త్తజనతామోహాయ ³భీహానతః
 కర్తాణ్యారభతే శ్రుతిస్త్పతివచో మూరా ⁴జ్ఞాసారాణి చ. 153

నీచైరితి. అజ్ఞాతం అసాధితం వేదస్య అక్షరం ఏకం యేన సః, ఏషః నీచైద్ధర్మవనైః,
 కిం బహునా? శునీభిః శునక స్త్రీభిరపి వా, ఆలోకితం అన్నాది. ఏతావదేవ నేత్యాహ—
 పజ్జీవిదూషకై ర్నరై ర్మద్యపానాభి స్సహ, నిశ్శంకం నిర్గతోభయలోక శ్రంశభయం
 యథాతథా, భుక్త్యై. కిం చ-మద్యాస్వాదనమ త్తచిత్తాయాః జనతాయాః జననమూహస్య
 మోహాయ అయం కర్తృతః దానపాత్రమితి భ్రమం కర్తుం, 'క్రియాశ్చేత్యాదినా
 చతుర్థీ. భియః పరలోకాత్ భయస్య హానతః తత్త్వాగం కృత్వా, 'ల్యణ్లోపే వంచమి'.
 శ్రుతిస్త్పతివచసాం దూరాణి, అవిధిసంపాదితానీ త్యర్థః. అతఏవ అసారాణి.
 నిష్ఫలాని, కర్తాణి ఆరభతేకరోతి.

ప. కన్యాం కామ ప్పుదూహ్య ప్రవిజహదుదయ ద్యౌవనా మజ్జవీనాం
 ద్రవ్యాకాపాశకృష్టో భ్రమతి చిరతరం హంత దేశాంతరేషు,
 అన్యోన్యాశ్లేషవాంఛావిగళితవయసో రాత్తమాలిన్యమత్యో
 ర్దంపత్యో⁵ ర్వాప్యదితైవం హతవిధిరుభయోగ్లోకయోశ్శోకయోగం.

కన్యామితి. అజ్ఞః, అతఏవ కామసి అనిర్వాచ్యరూపసోక్యాదిగుణాం, కన్యాం
 ఉదూహ్య పరిణీయ, ద్రవ్యాకాపాశకృష్టః, అతఏవ ఉదయద్యౌవనామసి ఏనాం ఉదాహరణం.
 ప్రవిజహత్ గృహ ఏవత్యజంత్వక్, దేశాంతరేషు సుమారేషు, భ్రమతి. వారాపుధ్యా
 దినేతి భావః. హంతేతి ఖేదే. తత శ్చాన్యోన్య అలింగ నే వాంఛయైవ, న తు-భోగేన. విగళి
 తం అలిక్రాంతం వయః యావనం యయో స్తయోః, అత ఏవ-అత్తం మాలిన్యం వ్యవసం
 యయోః తాదృశీ మతిః మనః యయో స్తయోః, దంపత్యోః ఏతద్దేశీయయోః, ఏవ ముక్త
 ప్రకారం, ఉభయో గ్లోకయో శ్శోకయోగం, ఇహలోకే సాంసారికసౌఖ్యాభివాత్
 అముష్టిక్ ఉత్తమస్కర్మవశాచ్చేతి భావః. హతవిధిః దుష్టచైవం, వ్యాదిత దత్తవాక్,
 అత్ర హతపదార్థస్య శోకదానే హేతుత్వా త్కావ్యలింగం.

గ. అపి చ.

155

ప. నాథితే ౭త్ర జనో యది కశ్చి దధితే శతే సహస్రే వా,
 దుస్తర్కేషు శ్రామ్యతి దూరిశురుతే శ్రుతిస్త్పతిసుతర్కా. 156

1 అపిచ. 2 వేదాక్షరైః. 3 భీహానతః. 4 జ్ఞాసారాణ్యహా. 5 వ్యాకృత్యైవం.
 విశ్వరూ—6

నేలి. ఆశ్రదేశే, బ్రాహ్మణః నాథిత ఏవ, కిమపీతి శేషః. శలే వా సహస్రేవా కశ్చి
దేశః, అథీతే యది, తదా దుష్టరేషు గౌతమాదినిస్తేషు, శ్రామ్యతి అధ్యయనేన
శ్రాంతో భవతి. శ్రుతిస్మృతీనాం సంబంధినః సుతర్కాన్ శాఖీరకాదిమహానిబంధనాని,
దూరీకురుతే, నాథిత ఇత్యర్థః.

[విశ్వావసుః].

గ. కష్ట మరే! బ్రాహ్మణానిందాం శ్రుణ్వతః కంపతే మమ హృదయం;
యత్ప్రయోపన్యస్త స్సుచర్యావిపర్యయః స ఏష కలేరేవ దోషో న
బ్రాహ్మణానామ్. 157

కష్టమితి. కష్టం అన్యాయ్యం. కలేరేపేతి. కామాదివికారజనకస్థేతి శేషః.

గ. కలౌ యుగే కార్తయుగం చారిత్రం² మత్ర నామ సంభావ్యతే?
దురిత లతిశోపఘ్నాయితాత్తా దుష్టయః ఖలు కలిః. 158

కలావితి. కృతయుగే భవం కార్తయుగం, మత్ర నామ సంభావ్యతే? కేన హేతునా
ఉత్పాద్యత ఇత్యర్థః. యతః దురితస్య దుష్కర్మణ ఏవ లతికాయా ఉపఘ్నయితః
ఆశ్రయవృక్షవదాచరిత ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః, కలిః దుష్టయః అనివార్యః ఖలు.

ప. హర్షస్థాన మధర్షకర్తవితే ద్ధర్మాన⁴ భర్తాసనం

శాస్త్రస్తోమలలాటభూలిపి⁵లయ శ్శాంతి స్సహనా మపి,

సర్వామన్నయవచస్సమావనదిసం సంస్థా సరస్వావిధే

రథాశాజనిభూ రభూ దిహ మహాసర్థావహో⁶యం కలిః. 159

హర్షేతి. మహతః అనర్థాన్ పశ్యమాణాన్ ఆపహతి సంసాదయతీ త్యావహాః,
అయం కలిః కలియుగః, న విద్యతే ధర్మః పుణ్యం యేభ్య స్తేహం కర్మణాం పరదార
ధనహరణాదీనాం వితతే రాశే, హర్షస్థానం. ఆశ్రయశ్రేష్ఠ మిత్యర్థః. ఏతదాచి అథా
శాజనిభూ రిశ్యంతం ప్రత్యేకం విధేయం. దుర్జ్ఞానస్య దురభిమానస్య భర్తాసనం స్వర్గపీఠం,
లలాటభూలిపిః ఆయురక్షరాశిః, అమ్నామౌ వేదః, అర్పావిధిః పూజనం, సంస్థా సమాప్తిః.

ప. ఏతాద్భుతే కలియుగే¹పి శ లేషు కశ్చి

జ్ఞాతాదరో జగతి యః శ్రుతిమార్గ ఏవ,

యత్కించి దాచరతి పాత్ర మసౌ స్మృతీనాం

శ్లాఘ్యం³ ఏతాపమపి కిం న మరా సరశ్చేత్. 160

1 సచ్చర్యావిపర్యయః. 2 మతో నామ. 3 శోపఘ్నాత్తా. 4 ధర్మా. 5 చయః.
6 క్షితావహిం కిం.

ఏతాదృశ ఇతి. ఏతాదృశే ఉత్తానే కానర్థావహోఽపి కలియుగే, శలేషు అనేకశత మధ్యే, జగతి మర్త్యలోకే, యః కశ్చిత్ కోఽపి జనః, శ్రుతిమార్గే వేదోక్త ఏవ కర్తవీ, జాతాదరః, యత్కించి తక్కుర్వాను హేతాపి, స్తుతీనాం పాత్ర మేవ కుతః? మతా నిర్బలదేశే, మితం అత్యల్పం ఆపం ఆపాం సమూహః యస్మిన్ సరః, అస్తిచేత్, తత్సరః సత్త్వాస్యం కిం? శ్లాఘ్యమేవేత్యర్థః.

గ. కించ.

161

అవ. ప్రాతర్హంతేతి దూషణ ముద్ధరతి.—

ప. యే కాయస్థజనాశ్చ యే నృపసుతా యే చ ద్విజా శ్శస్త్రీణః
తే యత్నాదనుసృత్య నిర్దయతయా శుష్కాం స్తురుష్కాధిపాన్,
దేవాన్ భూమిసురాంశ్చ పాంతి కృతినస్తే చక్షిద్వహేష్వాసతే
బ్రహ్మణ్యాయ జలాంజలిః కిల భువి ప్రాజ్ఞైః ప్రదేయో భవేత్. 162

య ఇతి. యేషు కాయస్థజనాః గ్రామాయవ్యయలేఖకజాతీయాః, యేచ నృపసుతాః రాజపుత్రజాతీయాః, యేచ ద్విజాశ్శస్త్రీణః ఆయుర్లోపజీవినః, తే త్రివిధా అపి, యత్నాత్ తురుష్కప్రభుసేవానుకూలాన్పుశ్యస్సర్వనానివ్యా పార మవలంబ్య, ల్యట్లోపే పంచమి. సిద్ధయతయా శుష్కాన్ సిద్ధురుణారసాన్, తురుష్కాధిపాన్ అనుసృత్య, దేవాన్ భూమిసురాన్ బ్రహ్మణాంశ్చ, పాంతి రక్షంతి. కృతినః దుష్టసేవా మవ్యంగీకృత్య దేవబ్రహ్మణాపూజనకశల్యవంతః, తే త్రివిధాః, గృహేషు ఆసతే చేత్, భవదుక్తదోషాతిశయనేతి భావః. తదా భువి ప్రాజ్ఞైః బుధైః, బ్రహ్మణ్యాయ బ్రహ్మణానాం కర్తవ్యే, జలాంజలిః త్యాగరూపకజలాంజలిః, ప్రదేయః దాతవ్యో భవేత్. యాజనాథ్యావన్నప్రతిగ్రహణాం జీవకార్థానాం తురుష్కప్రభుత్వ ప్రసక్త్యభావా దన్యాని యజనాధ్యయదానాని స్వయమేవ శిథిలీభవంతి నిర్ధనానా మితి భావః.

గ. (సర్వతో దృష్టిం ప్రసార్య సత్త్వాఘం.)

163

ప. ఆక్రాంతాసు వసుంధరాసు యవనై రాసేతుహైమాచలం
విద్రాణే క్షితిభృద్గణే వికరుణే నిద్రాతి నారాయణే,
నిర్విఘ్నప్రసరే కలావపి బలా నిష్కణ్ఠకం వైదికం
పంథానం కిల తత్ర తత్ర పరిపాత్యేకో హి లోకోత్తరః. 164

ఆక్రాంతాస్త్వితి. యవనై ర్హిమస్య సంబంధీ అచలః హైమాచలం సేతుం చాభి వ్యాప్య ఆసేతుహైమాచలం, అభివిధా వవ్యయోభాషః. వసుంధరాసు మట్పంచాశద్దేశేషు, ఆక్రాంతాసు సలిషు, క్షితిభృద్గణే రాజసంఘే, విద్రాణే పలాయమానే సలి, వికరుణే

అతనివ నారాయణే నిద్రాతినతి, కతా కలియుగే, నిర్విఘ్నప్రసరే నిష్ప్రతిబంధకప్రవృత్తా నత్యపి, లోకే ఉత్తరః శ్రేయః, ఏకాఽపి ఆస్తికః తత్ర తత్ర దేశే, బలా చ్ఛృద్ధా యోపాత్, వైదికం పేదవిహితం, పంథానం సత్కర్మ, పరిపాలయతి.

గ. (పున స్మశ్లాఘుం.)

165

ప. త్యజతు విహిత మేతద్దేశవాసీ నిషిద్ధం
భజతు తదపి లోకే నాస్తి ధన్యస్తదన్యః,
త్రియుగపదసఖశ్రీదత్తశుద్ధి ర్యదంగే
లగతి దురితభంగే లగ్న కో గాంగపూరః.

166

త్యజత్వీతి. యద్యపి ఏతద్దేశవాసీ జనః, విహితం పేదచోదితం, కర్మ త్యజతు. నిషిద్ధం కర్మభజతు కరోతు. తదపి తథాపి, తదన్యః తస్మాదేతద్దేశవాసినః అన్యః, ధన్యః లోకే నాస్త్వైవ. యదంగే యన్య ఏతద్దేశవాసినః అంగే, త్రియుగస్య విష్టోః పదసఖా నాం త్రియా కాంత్యా దత్తశుద్ధిః పరిశుద్ధః, దురితభంగే, లగ్నకః దేయశుద్ధినిశ్చాయకః, 'స్యర్థగ్న కాః ప్రతిభువ' ఇత్యమరః. గాంగపూరః గంగాజలం, లగతి లగ్నీభవతి. ఆత్ర శ్రీణి యుగాని భగవద్భాగ్ధాః పట్ యన్య సః ఇతి విగ్రహః. భగవద్భాగ్ధా స్తు సూర్య స్తవప్రకరణే నిరుక్తాః.

ప. ప్రాథేషు గౌడేషు చ కాన్యకుజ్జేష్వగాధమేధేషు చ మైథిలేషు,
అన్యేషు సత్సేషు బుధేషు ధన్యేష్వద్యాపిజీవం త్యధిభూమివిద్యాః.

ప్రాథేష్వీతి. ప్రాథేషు ప్రగల్భేషు, అగాధమేధేషు అప్రమేయబుద్ధికౌశలేషు, ఇదం విశేషణద్వయం త్రివ్యపి యోజ్యం. గౌడకన్యాకుజ్జమిథిలనామజనపదా స్తేషు బుధేషు, అన్యేషు ఉక్తాన్యదేశేషు పాంచాలాదిషు సత్పు బుధేషు, అద్య కలావపి, విద్యా స్మర్యాః, అధిభూమి భూమా, జీవంతి ప్రకాశంత ఏవ.

గ. ఇదం తావ దవధేహి.

168

ఇదమితి. ఇదం తావ ద్దృశ్యమాణ మేవ, అవధేహి సావధానం శృణు.

ప. ఏతద్దేశ్యప్రచురచరితా న్యన్యదేశస్థితానాం
రోచంతే¹చేదథ చ మనసే మారుచ న్కాత్ర హానిః?
ప్రాజ్ఞాః పుత్రా జనయిత్పువృదే పశ్య యద్య త్వదంగతే
తద్వ ద్విద్య న్నపరమనసే తావతా కోఽత్ర దోషః.

169

ఏతదితి. ఏతస్మిన్ దేశే భవాః ఏతద్దేశ్యా స్తేహం సంబంధీని ప్రచురాణి ప్రసిద్ధాని చరితాని ఆచారాః, అన్యదేశస్థితానాం మనసే రోచంతే²చే ద్యా, అథచ అథవా, మా

1 వ్యంగ్యేషు మంగళేషు చ. 2 చే న్నున చ.

దుచ న్వా. అత్ర ఉభయస్త్రిన్మసి, హఃసి కా? న కాఽపీత్యర్థః. ప్రాజ్ఞాః పుత్రాః, జన యిత్రో మాతాపిత్రోః, హృదే మనసే, యద్వత్ సదంతే యథా లోచంతే, తద్వత్ప రేహం మనసే న స్వదంత ఏవ. తావతా పరహృద్వత్పాభావేన, అత్ర పుత్రేషు, కో దోమః? న కోఽపీత్యర్థః. హేవిద్వత్? పశ్య. ప్రతివస్తూపమాలంకారః.

గ. కించ.

170

ప. ప్రాతశ్శీతజలే నిమజ్జ్య విబుధా నభ్యర్చయ త్యుచ్చకై
రార్యః పర్యుషితం తు నాభ్యవహరత్యంధః¹ తుదంధో² వ్యసా,
భాగే గోమయలిప్త ఏవ పచతే భుక్తే తతో³ న్యత్ర య
న్నీతం తద్విజహతి భుక్తినియమో దృష్టః క్వ భూయానియా?

ప్రాతరితి. అసౌ ఏతద్దేశీయః, ఆర్యః, ప్రాతఃశీతే జలే గాంగే నిమజ్జ్య విబుధాన్
ఆదిత్యాంబికానిష్ఠగణనాథమహేశ్వరాన్, అభ్యర్చయతి. ఉచ్చకైః భృశం, తుధా
అంధః పీడితోఽపి సత్, పర్యుషితం నిశావశిష్టం, అంధః అన్నం, నాభ్యవహరతి న
భుక్తే, ద్రావిడవనితి భావః. గోమయలిప్తే భాగ ఏవ పచతే భుక్తే చ. తతః ఉక్తదేశా
దన్యత్ర యదన్నం సీతం, అత్ర నైవ ప్రమాదానితి శేషః. తదన్నం విజహతి. భూయాన్
ఇయాన్, భుక్తౌ భోజనే నియమః, క్వ దృష్టః? న కుత్రాపీత్యర్థః. తథాచ అనికారిపురషే
షాక్తం సర్వం దూషణం బ్రహ్మణ్యసంరక్షణేన గంగాన్నానేన చ సర్వథా నిరస్త మితి
ధ్యేయమ్.

అథ సముద్ర వర్ణనమ్.

అవ. ఏవం ఆర్యావర్తదేశ్యగ్రంథవివరణం. ఇతః మధ్యరాష్ట్రగ్రంథః.—

గ. (ఇతి విమానం దూరతః ప్రస్థాప్య సాంజలిబంధం.)

172

ఇతీతి.

ప భువనశికదనోత్క్రూరధ్వద్వృద్ధశ్రవణకులిశాయుధ
ప్రచకితగిరిప్రాణత్రాణప్రతిష్ఠితకీర్తయే,
ప్రసృమరమరున్నాట్యచార్యప్రణర్తితవీచయే
మహితజనతామాన్యాయాస్తే మహోదధయే నమః.

173

భువనేతి. భువనస్య మర్త్యలోకస్య కథనేన నిజపాతా ద్విధ్వంసనేన ఉత్ శ్రుధ్య
తః వృద్ధశ్రవణః ఇంద్రస్య కులిశం వజ్రం నామ ఆయుధం తస్మా త్ప్రకర్షేణ చకితానాం
గిరిణాం పక్షయుక్తానాం ప్రాణానాం ప్రాణేన రక్షణేన ప్రతిష్ఠితా ధీరీకృతాకీర్తిర్యస్య

తనై, ప్రసృమరేణ ప్రబలేన మరుతైవ నాట్యాచార్యేణ ప్రణర్తితాః తాండవితా
వీచయః, స్త్రీలింగాత్ స్త్రీయశ్చ, యస్య తస్యై, మహితాయాః పూజ్యాయాః జనతాయాః
జనసమూహస్య మాన్యాయ పూజ్యాయ, అస్యై మహోదధయే నమః.

([కృతానుః] సహసం).

ప. పామరై రప్య పేయానామిరాణాం పరిపాతరి,
ఆశ్రయే జడజంతూనా మానినంసా కథం తవ ?

174

పామరై రితి. పామరై రష్ట్రై రసి, కిముత ప్రాజ్ఞైః? అపేయానాం పాతు మయో
గ్యానం, నిషిద్ధత్వాల్లవణత్వా చ్చేతి భావః. ఇరాణాం సురాణాం జలానాం చ, పరి
పాతరి పాయిని రక్షకేచ, జడానాం మూఢానాం జంతూనాం మనుష్యాణాం-లడయో
రభేదా జ్ఞలే జంతూనాం మకరమీనాదీనాం చ, ఆశ్రయే సముద్రే విషయే, ఆనినంసా
నమస్కర్తు మిచ్ఛా, తవ కథ మభూత్. పతితస్య సర్వకర్తాయోగ్యత్వాదితి భావః.

గ. మను త్వేధమానపరుషఘోషే ఖల్వేతస్మిన్² రోష ఏవోన్మిషతి.

మమేతి. ఏధమానః వర్ధమానః పరుషః కతోరః ఘోషః తరంగాఘాతజన్యః
యస్య, ఏకస్మిన్ వహోదధౌ విషయే.

అవ. శ్లేషోపశేషితార్థాంతరన్యాసోక్తం సమర్థయతి.—

ప. సంతతం క్రందతే సర్వో దీప్యమానోదరాగ్నయే,
మహాపాయసమ ద్రాయ దరిద్రాయైవ కుప్యతి.

176

సంతతమితి. సర్వోఽసి జనః, మహతీ పాయసే క్షీరాన్నే ముక్త్ర లాభాదగ్ర
హః యస్య తస్యై, అథవా మహాపాయసే విషయే ముదం రాతి గృహ్లాతీతి వా తస్యై,
అన్యత్ర-మహత్ ఆపం జలసమూహః యస్య తస్యై సముద్రాయేతి విశేష్యం, అత ఏవ
దీప్యమానః ఉదరే గర్భే అగ్ని ర్జ్వాలరః బాడబళ్ళ యస్య తస్యై, కించ-సంతతం క్రందతే
దేహి దేహితి-కిమపి నాస్తి కిం కరోమితి వా రుదతే శబ్దాయమానాయ చ, దరిద్రాయ
అన్యత్ర దుర్గతయే, కుప్యత్యేవ.

గ. సమృద్ధోఽప్యయ మతిలుబ్ధతయా బుద్ధిమద్భి రనాదృత్యః. 177

సమృద్ధ ఇతి. సమృద్ధ స్సంపన్నోఽసి, ఆయం సముద్రః, అతిలుబ్ధతయా హేతు
నా, అనాదృత్యః ఉపేక్షణీయః.

గ. పశ్య!

178

ప. రత్నాకరోఽపి చ రమాభ్యుదయాలయోఽపి

స్వస్థస్థిరధిగతోఽపి బహూర్నికోఽపి,

తాదృగ్ధనోపచయకృత్తరణిప్రచారా

న్నోపైత్యహా! వితరణిత్యమసౌ కదాఽపి.

179

రత్నేతి. రత్నానాం శ్రేష్ఠవస్తునాం చాకరః ఉత్పత్తిస్థానమపి, రమాయాః లక్ష్మ్యోః ఆభ్యుదయస్య వృద్ధేః ఉత్పత్తే శాలయోఽపి, స్వర్ణమయీః శోభనం అర్థః జలం తస్యయాశ్చస్థిః ప్రదేశాన్, అధిగతః ప్రాప్తవా నసి. బహ్వ్యోః ఊర్నికాః అంగ శీయకాని యస్య స తథోక్తోఽపి, అసౌ సముద్రః, తాదృశం ధనోపచయం అర్థవృద్ధిం కరోతీతి తతక్రతుః తరణీనాం నానాం ప్రచారాత్, ధనోపచయకృతాం వణిజాం సంబంధినాం చ వితరిణిత్వం దాతృత్వం చ, కదాపి నోపైతి న ప్రాప్నోతి. అహో ఇత్యా శ్చర్యే. పశ్య.

గ. సృష్టి రేవాస్య విస లేతి మే దృష్టిః.

180

గ. తథాహి.

181

ప. నాన్వేషా ముపయుక్తతా తటతరా ససోపయోగః కుతః?

సన్నానాయ చ యోగ్యతాఽస్యపయసాం కా నామ పానార్హతా?

ఉద్గర్జంత ముంతరషితై దుర్జంతుభి ర్భీషణం

ప్రస్తుస్పృష్టంతో జలాశయమముం కో వా శయః కథ్యతాం?

నాన్వేషి. అస్య సముద్రస్య ఏషాం పయసాం జలానాం, వదత్రయమిదం అగ్రి మవాక్యచతుష్టయేఽపి యోజ్యం. తట తరా వృక్షేఽపి, ఉచయుక్తతా ఆనుకూల్యం, నాన్వీ. సన్ధ్య ఉచయోగః కుతోఽస్తి? స్నానాయ చకారోఽన్యర్థః యోగ్యతా నాన్వీ పానార్హతా కా నామ? నాన్వైగ్యవేత్సర్థః. ఉద్గర్జంతం శబ్దయదూహం, అనుంతం అపారం అంత ర్వృద్ధే ఉషితైః ఫితైః, దుర్జంతుభి ర్భీషణం, అముం జలానాం జడానాం చ ఆశయం స్థానం సముద్రం, సృష్టవళిః ప్రస్తు ర్భువ్వణి, ఆశయః అభిప్రాయః, కో వా కథ్యతాం. కోఽపి నాన్వీ త్యర్థః. 'కింవా యశః కథ్యతా' మితి పాఠాంతరం.

ప. యస్య స్వర్ణక్రియ ఉదతరా నిత్య మాయాంత్యయత్నా

త్తేన స్వామ్యత్వనుగుణతయా స క్రియేత వ్యయశ్చేత్,

వహ్నిగ్రాసో భవతి విధితో మంథనం బంధనం వా

లక్ష్మీం ప్రేషోన్వజ్జగదధిపతే రత్ర సాక్షీ సరస్వాన్.

183

యస్యేతి. కించ-యస్యపుంసః, ఉరుతరాః అతిబహులాః, స్వర్ణస్య కనకస్య శోభ నస్య అర్జునః జలస్య చ క్రియః సమృద్ధయః, అయత్నాత్ యత్నం విదైవ, నిత్య మాయాంతి. తేన అయత్నప్రాప్యబహుధనవతా తాదృశజలవతా చ, స్వస్య ఆయతే లాభస్య అనుగుణతయా అనురూపేణ, వ్యయః త్యాగః, న క్రియేత చేత్, విధితః దైవాత్, తస్య వహ్నిర్ధ్రాస్య దాహః. బడబాసలభక్షణం వా, భవతి లక్ష్మీం సంపదం రమాంసీతాం చ, ప్రేష్సాస్య ప్రాప్తుమిచ్ఛోః, జగదధిపతే నృపాత్ విష్ణోః శ్రీరామాచ్చ, మంథనం కఠినతాడనం మంథనం చ వా భవతి. బంధనం శృంఖలాదిభిః కైలైశ్చ బంధనం వా భవతి. అత్ర ఉక్తార్థే సరస్వాత్ సముద్రః, సాక్షీ దృష్టాంతః.

ప. కుంభజ 1వీతోత్పత్తం శిష్టై రస్పృశ్య మిదం ముపేత్య,

ఉద్గతతృప్త్యాఽప్యస్తా దుదకం పాంథో జనో న గృహ్లాతి. 184

కుంభతేతి. కుంభజేన అగస్త్యేన పీతం సత్, ఉత్పత్తం, మూత్రద్వారేణేతి భావః. 'ఉచ్చిష్ట'మితి వా పాతాంతరం. అతఏవ శిష్టైః అస్పృశ్యం అర్థవముపేత్యఇమం సముద్రం ప్రాప్య, ఉద్గతతృప్త్యాఽపి పాంథజనః అస్తా త్సముద్రాత్, ఉదకం న గృహ్లాతి. వస్తుతస్తు లవణత్వాదితి భావః.

[విశ్వావసుః].

గ. సఖే! సర్వగుణాకరః సరిత్పతిరేష న దూషణీయః. 185

గ. తథాహి. 186

ప. ఉచ్చైశ్శ్రవఃప్రదాతుర్వృద్ధశ్రవసే పునస్తదనుజాయ,

వామవిలోచనదాతుర్వదాన్యమస్తాన్యదాన్యమర్హతః. 187

ఉచ్చైశ్చితి. వృద్ధే జరసా బధిరే శ్రవసీ శ్రోత్రేయస్య తస్మై కస్తేచిదింద్రాయ చ, ఉచ్చైశ్చ శ్రేష్ఠయోః శ్రవసోః ఉచ్చైశ్శ్రవసో నామ అశ్వస్యచ ప్రదాతుః, పునః కించ తస్య బధిరస్య ఇంద్రస్యచ, అనుజాయ కస్తేచిత్ వామాత్మో కాణాయ విష్ణవే చ, వామస్య విలోచనస్య చంద్రాత్మకస్యచ, దాతుః, అస్తాత్ అర్జవతః సముద్రాత్, అన్యం వదాన్యం దాతారం, వద. అన్యోఽస్తి చేత్కథయేత్యర్థః. అంగదానస్య అతిదుష్కరత్వాదితి భావః.

ప. అమృతం విబుధేభ్యోఽదాదభీష్టఫలదం తరుం చ ధేనుం చ,

దిగ్విసనాయ సితాంశుకమీక్షిత ఏతాదృశః క్వ వా దాతా? 188

అమృతమితి. అసౌ సముద్రః, విబుధేభ్యః జ్ఞానిభ్యః దేవేభ్యశ్చ, అమృతం మోక్షం సుధాం, అభీష్టఫలద మిచ్ఛగ్రిమయో నైరుధేనోఽవిశేషణం. తేన కల్పవృక్షం

1 వీతోచ్ఛిష్టం.

కామధేనుఁ చేత్యర్థః. ఆదాల్ దత్తవాక్. విగ్వసనాయ వస్త్రరహితాయ శివాయ చ, సిత మంశుకం వస్త్రం, సితాం శురేవ సితాంశుక శ్చంద్రః తం చ, ఆదాల్. ఏతాదృశః సముద్రతుల్యః కల్పి ద్దాతా, క్వ వా దృప్యః? న కుత్రాసీ త్యర్థః.

గ. అనుష్య ఖలు భాగ్యవత్తాం శేషాదయోఽపి వక్తు మశక్తాః.

అముష్యేతి. అనుష్య సముద్రస్య.

ప. జహన్నీ రవత్యం జగతః పవిత్రం కళత్ర మథే స్తనయః కళాత్మా, కన్యా తు ధన్యా కమలా బిభర్తి జామాతృభావం జగదీశ ఏవ.

జహన్నీ రితి. అస్య అర్ధే సముద్రస్య, కళత్రం భార్యా, జగతః పవిత్రం జహన్నీ ర్దునేః అవత్యం పుత్రీ గంగా, స్తనయః కళాత్మా విద్యామయ శ్చంద్రశ్చ. కన్యా తు ధన్యా కమలా లక్ష్మీః. కిం బహునా? జగదీశః విష్ణు రేవ, జామాతృ భావం దుహితృపతిత్వం, బిభర్తి. జామాతే త్యర్థః.

జగన్నాథక్షేత్రవర్ణనమ్.

గ. అస్య చేదం అస్య భాగధేయం వర్తతే.

191

అస్య దితి. భాగధేయం భాగ్యం.

ప. య త్తీరే పురుషోత్తమస్థల మిదం యతఃపురఃకిన్నర
ప్రేష్టై ర్నిత్య మధిష్ఠితం భగవత సాన్నిధ్య²సౌఖ్యాస్పదం,

అత్ర త్యక్తవతా మసూక్ కరగతా ముక్తి స్త దాస్తా మహా!

దేహో దాహావినాకృతోఽప్యవికృతః కాషాదివ త్తివతి. 192

య దితి. యస్య సముద్రస్య తీరే దక్షిణే, భగవతః జగన్నాథస్య సాన్నిధ్యేన స్థిత్యా సౌఖ్యాస్పదం, 'భగవత్సాన్నిధ్యముఖ్యాస్పద' మితి పాతే భగవత్సాన్నిధ్యస్య ముఖ్యస్థానం, అతఏవ యతఃపురః కిన్నరాః ప్రేష్టాః పురస్కరా యై నై స్సరైః, నిత్య మధిష్ఠిత మాశ్రితం, ఇదం పురుషోత్తమస్థలం జగన్నాథక్షేత్రం, తిష్ఠతీతి శేషః. అత్ర క్షేత్రే, అసూక్ ప్రాణాక్, త్యక్తవతాం దేహీనాం, ముక్తి కరగతా. తత్ ఉక్తాశ్చ ర్య మాస్తాం. దేహా మృతశరీరం, దాహేన వినా కృతః అపగ్ధోఽపి నక్, అవికృతః క్షరణదుర్గంధాదిరహితః, కాష్ఠాదివత్ తివతి. అహా! ఇత్యాశ్చర్యే.

గ. కించ

193

1 ప్రేష్టాః. 2 ముఖ్యాస్పదం.

విశ్వరూ—7

ప నివేదితస్యాత్ర రమాసఖాయ నీచాహృతస్యాపి ¹కిలాదనాదే,
²భక్త్యాఽశనంహంత! భవార్జితానాంమహంహసాంనాశనమూమనంతి.

నివేదితస్యేతి. అత్ర శ్మేత్రే, రమాసఖాయ జగన్నాథాయ, నివేదితస్య నీచైః
 కులశీలాదినా అథమై రపి ఆహృతస్య, ఓదనాదే భక్త్యా ఉపలక్షిత మశనం భక్షణం,
 భవేన సంసారవృత్త్యా ఆర్జితానాం, మహతాం అంహసాం పాపానాం, నాశనం నివా
 రకం, ఆమనంతి కథయంతి కిల. శిష్టా ఇతి శేషః. కిలేతి ప్రసిద్ధే.

గ. (సభ క్తువేషం.)

195

ప. దారుణి సన్నిహితాయ ప్రాజ్ఞైర్హృత మశ్న తే మభేషు హవిః,
 శిశిరాయ నిత్యరుచయే శుచయే రచయేయ మద్భుతాయ నతిః.

దారుణీతి. దారుణి సన్నిహితాయ కృతసన్నిధానాయ, ప్రాజ్ఞైః యజ్ఞభిః, మ
 భేషు యజ్ఞేషు, హుతం హవిః, అశ్న తే గృహ్టాతే. అన్యస్య హవిర్భుజే ఇత్యర్థః. వ్యతిరేక
 మాహ—శిశిరాయ కృపయా శీతలాయ, నిత్యరుచయే శాశ్వతప్రభాయ, శుచయే నిత్య
 శుద్ధాయ, యద్వా శిశిరాయ ఋతవేఽసి శుచయే గ్రీష్మఋతవే ఇతి విరోధః. పరిశుద్ధా
 యేతి పరిహారః. శుచయే అగ్నయే ఇత్యత్ర విశేష్యం. నతిః నమస్కారాత్, రచయేయ
 కుర్యాం, 'శుచి శ్శుద్ధేఽనుపహతే శృంగారాహధయో రపి, గ్రీష్మే హుతవహేఽసి
 స్యా' దితి విశ్వః.

ఘూర్జర దేశ వర్ణనమ్.

గ. (ఇతి నమస్కృత్య సుదూరమన్యతోవిమానం ప్రస్తావ్యసల్లాఘం.)

గ. సభే! ఏవ సర్వసంపదామాస్పదతయా త్రిదశాలయస్యాదేశ
 ఇవ ఘూర్జరదేశ శ్చక్షుషో³ స్సుఖాకరోతి. 198

సఖ ఇతి. త్రిదశాలయస్య స్వర్గస్య, ఆదిత్యతే ప్రతినిధిశ్శత ఇత్యాదేశః
 రూపాంతరమివ స్థిత ఇత్యుత్పేక్షా. సుఖా కరోతి సుఖం జనయతి.

గ. అత్రహి.

199

ప. సకర్పూరస్వాదు క్రముకనవవీటీరసలస
 స్తుఖా స్సర్వస్థాఘాపదవివిధదివ్యాంబరభరాః,

1 కనద్రత్నాకల్పా ఘుమఘుమితదేహశ్చ ఘుస్పతై
ర్యువానో మోదంతే యువతిభి రమీ తుల్యరతిభిః. 200

సకద్బురేతి. సకద్బురారా సాద్దుక్రముకా చ నవా వీటీ తాంబూలం తస్యా
రసేన ద్రవేణ లసత్ ముఖం వక్త్రం యేహం తే, సర్వేహం క్లాపూయాః పదాని పాత్రాణి
వివిధాని నానాజాతీయాని వివ్యాని అమూల్యాని చ అంబరాణి వస్త్రాణి ధరంతీతిధరాః,
కనంతః ప్రకాశమానాః రత్నమయాః ఆకల్పాః ఘుమఘాని యేహం తే, ఘుస్పతైః
కుంకుమైః, ఘుమఘుమితః వాసితః దేహః యేహంతే, తథోక్తా శ్చామీ ఘూర్జరస్థాః
యువానః, తుల్యరతిభిః అన్యునామరాగాభిః, యువతిభిః ధరంతీభి స్సహ, మోదంతే
రమంతే. అర్థభాగియో రైకాభిరణ్యస్య దుర్లభత్వా నితి భావః.

గ. 2 అత్ర నిధూనా మిష్యన్యాదృశం సౌందర్యమ్. 201

అత్రేతి. ఆన్యాదృశ మసదృశం.

ప. తత్ప్రస్థస్థుపర్య మంగళ మిదం తామ్రో మృదు శ్చాధరః
పాణీ ప్రాప్తనవప్రవాళసుణీ వాణీ సుధాధోరణీ,
నక్త్రం వారిజమిత్ర ముత్పలదళశ్రీ సూచనే లోచనే
కే వా ఘూర్జరసుభ్రువా ముచయవా యూనాం న మోహపహః.

తప్తేతి. ఇద మేతదీయం, ఇదం సర్వత్ర యథాలింగపచగ మన్వేతి. అంగమే
వాంగకం, తప్తేన పుటపాకక ధితేన స్పృశ్యేన కనకేన నివర్ణం సమానకంతి, అధరః తామ్రః
మృదుః శోమలశ్చ, పాణీ హస్తా, ప్రాప్తా నవానాం ప్రవాళానాం చల్లవానాం సరణిః
రీతిః యాభ్యాం తథోక్తా, వాణీ వాక్, సుధాధోరణీ అమృతధారా, వక్త్రం వారిజ
మిత్రం పద్మతుల్యం, లోచనే ఉత్పలదళస్య శ్రీయః శోభాయాః సూచనే జ్ఞాపకే,
తత్తుల్యే ఇత్యర్థః. ఘూర్జరదేశస్థసుభ్రువాం స్త్రీణాం, దే అవయవాః యూనాం మోహ
పహా న భవంతి? సర్వేఽపి సంతోషసంపాదకా ఏవ త్యర్థః.

[కృశానుః].

గ. సత్య మేవం తథాపి నై తే శివారవస్తూపభోగచతురాః. 203

సత్య మితి. ఏతే ఘూర్జరదేశ్యాః యువానః, ఉపభోగః ఆనుభోగః.

గ. తథాపి.

204

ప. శ్రీ డామారవ్యతిరసతీ ర్విద్యుదాభాః కృశాంగీః
శ్రీ డాయోగ్యేఽప్యహహ! సమయే గేహ ఏన త్యజంతః,

1 లసద్రత్నా. 2 అత్ర త్యానామపి. 3 సరసవస్తు. 4 వితత్కవచిన్నాస్త్రీ.

నిత్యాసక్త నిరుపమమణిశ్రేణివాణిజ్యలాభే
బంధమ్యస్తే బహుదినపరిప్రాప్య దేశాంతరేషు.

205

ప్రీతి. నిరుపమానాం మణీనాం శ్రేణిభిః రాశిభిః యద్వాణిజ్యం క్రయవిక్రయ
వ్యాపారః తస్మాత్లాభే మూలాధికధనప్రాప్తౌ విషయే, నిత్యాసక్తాః, అతఏవ ప్రీడా
మారయోః లజ్జామన్తధయోః వ్యతికరః మేళనం తద్వతీః, ముగ్ధా ఇత్యర్థః. న తు గళిత
యావనాః, విద్యుదాభాః, న తు కురూపాః. విశేషణద్వయం అత్యాజ్యతాం సూచయతి.
గేహ ఏవ వ్యజంతస్సంతః బహుభిః, న తు త్రిచతురైః. దినైఃప్రాప్యేషు దేశాంతరేషు,
అతిదూరేష్విత్యర్థః. బంధమ్యం తే భృశం సంపరంతి. భ్రమతే ర్యశి లట్.

[విశ్వావసుః].

గ. మందమనీష! స ఏష పురుషాణాం గుణవిశేష ఏవ న తు దోషః.

మందేతి. స ఏష అర్థార్థనాయ దేశాంతరేషు భ్రమణం.

ప. దేశేదేశే కిమపి కుతుకా దద్భుతం లోకమానాః

సంపాద్యైవ ద్రవిణమమితం సద్భూయోఽప్యవాప్య,

సంయుజ్యంతే సుచిరవిరహోత్కంఠితాభిః సస్థితీభిః

సౌఖ్యం ధన్యాః కిమపి దధతే సర్వసంపత్సమృద్ధాః.

207

దేశదేశ ఇతి. యత ఏతే, దేశేదేశే, కిమపి మనోహరం, అద్భుతం వస్తు, లోక
మానాః పశ్యంత స్సంత ఏవ, అమితం ద్రవిణం ధనం, సంపాద్య, వాణిజ్యా దితి భావః.
సద్భూయోఽప్యవాప్య, సద్భూయోఽప్యవాప్య, సర్వసంపత్సమృద్ధా స్సంతః, సతీభిః పతివ్ర
తాభిః, అతఏవ సురుచిరం విరహేణ వియోగేన ఉత్కంఠితాభిః ఇష్టాప్రాప్తిజనితవేద
నాభిః, భార్యాభి స్సహ, కిమపి అనిర్వాచ్యం, సౌఖ్యం దధతే. శ్లో. 'యదేవోపసతం
దుఃఖా త్సుఖం తద్రసవత్తరం, నిర్వాణాయ తరుచ్ఛాయాత త్తస్య హి విశేషత' ఇతి
న్యాయా దితి భావః.

గ. అనేవంభావోఽపి పురుషాధమత్వమూవేదయతి.

208

అనేవ మితి. ఏవ ముక్తవిధి భావ స్స్వభావః. దేశాంతరసంచారేణ ధనార్జన
రూపః స న భవతీత్యనేవంభావః, గృహ ఏవ స్థితి రిత్యర్థః.

గ. తథాహి.

209

ప. ఆకించన్యా దతిపరిచయం జ్ఞాయయోపేక్ష్యమాణో

భూపాలానా మననుసరణా ద్భిభ్య దేవాఖిలేభ్యః,

గేహే తిష్ఠ్ఠా కుమలి రలసః కూపకూరై స్సధర్మా
కిం జానీతే భువనచరితం కిం సుఖం చోపభుక్తే?

210

ఆకించన్యా దితి. అలసః అశనివ గేహే తిష్ఠ్ఠా కూపే కూర్తై స్సమానః ధర్మః
యస్యసః, అశనివచ నాస్తి కించన యస్య తస్య భావా దాకించన్యా ద్దారిద్ర్యాత్, అతి
పరిచయాచ్చ హేతోః, జాయయా భార్యయా, ఉపేక్ష్యమాణః, కించ భూపాలానాం
అననుసరణాత్ సమీపసంచారాభావా ద్దేహోః, అఖలేశ్యః, నత్వధిక్ృతపురుషేభ్యనివ.
బిభ్యత్ త్రస్యన్, కుమలిః దుర్బుద్ధిః జనః, కిం భువనే వర్తమానం చరితం వృత్తాంతం,
జానీతే? కిం సుఖం వా ఉపభుక్తే? నోభయమపి త్యర్థం.

గ. తథాహి.

211

ప. వ్యాపారాంతర ముద్దిశ్య వీక్షమాణో వధూముఖం,
యా గృహేష్వేన నిద్రాతి దరిద్రాతి స దుర్దృశః.

212

వ్యాపారేతి. యః కుబుద్ధిః, వ్యాపారాంతరం నిష్ప్రయోజనం, ఉద్దిశ్య వ్యాజీ
కృత్య, వధ్వా భార్యాయాః ముఖం, వీక్షమాణస్య గృహేషు నిద్రాప్రేవ, నః
దుర్దృతిః దుర్బుద్ధిః, దరిద్రాతి, అతిదరిద్రో భవతీత్యర్థః.

గ. ఇదం చావధీయతాం.

213

ప. ఇచ్ఛే ద్యస్తు సుఖం నివస్తు మవనౌ గచ్ఛే తస్మాద్రాజ్యస్సఖాం
కల్యాణీం గిర మేన సంసది వదే త్కార్యేషు దద్యాత్ కృతీ,
అక్లేశా ధన మార్జయే దధిపతే రావర్జయే ద్వల్లభాన్
కుర్వీతోపకృతిం జనస్య సమయే కస్యాపి నాపక్రియామ్.

214

ఇచ్ఛే దితి. యః కృతీ కుశలః, అశ వివాహనౌ భువి, సుఖం యథాతథా, నివస్తుం
జీవతుం, ఇచ్ఛేత్, న కృతీ, రాజ్య సఖాం గచ్ఛేత్. సంసది రాజసభాయాం, కల్యాణీం
స్వపరాన్యతరసుఖకరీ మేవ, గిరం వదేత్. కార్యేషు కార్యకాలేషు, దద్యాత్, రాజవల్ల
భేభ్యో ధనవస్త్రాంత మితి శేషః. తుష్టైః రాజ్ఞి రాజవల్లభౌ అనావర్జనే కార్యాణి
విఘటయంతీతి భావః. ఏవం సతి అక్లేశాత్ క్లేశం విస్త్రేవ, ధనమార్జయేత్. ధనార్జనా
నంతర మపి అధిపతేః రాజ్య, వల్లభాన్ ప్రియాన్, అవర్జయేత్ అనుకూలాన్
కుర్యాత్. జనస్య ఉపకృతిం యథాశక్తి ఉపకార మేవ కుర్వీత్, కస్యాపి త్రోరపీత్యర్థః.
అపక్రియాం అపకారం, న జనయేత్.

1 ముక్త్యుజ్య. 2 చావధార్యతాం. 3 త్కార్యం విదధ్యాత్ కృతీ. 4 జనయేత్.

గ. అన్యచ్చేద మవధారణీయం.

215

అన్య దితి. అవధారణీయం సావధానం శ్రోతవ్యం.

ప. అయుక్తం యుక్తంవా యదభిహిత మజ్ఞేన విభునా
స్తుయా దేత నిత్యం జడమపి ²గురుం తస్య వినుయాత్,
వివిత్సు రైస్పృహ్యం కథ మపి సభాయా మభినయే
త్స్వకార్యం సంతుష్టే క్షితిభృతి రహస్యేన కథయేత్. 216

అయుక్త మితి. అజ్ఞేన సంపదన్తత్రేన, మాఘం రాజ్ఞాం ఆస్పత్రి నైసర్గిక మితి
భావః. విభునా రాజ్ఞా, అయుక్తం అనుచితంవా, యుక్తంవా యద్వాక్యం అభిహితం
ఉక్తం, తదేత ద్వాక్యం, నిత్యం స్తుయాత్ సమ్యగుక్త మితి క్లామేత. జడ మపి తస్య రాజ్ఞః
గురుం వినుయాత్ స్తుమాత్. వివిత్సుః రాజ్ఞః అభిప్రాయం లబ్ధం అలబ్ధం వా వేత్తు
మిచ్ఛ స్సక్, నిస్పృహస్య భావః నైస్పృహ్యం, కథ మపి సర్వథా, సభాయాం
అభినయేత్ ప్రకటయేత్, రాజ్ఞాం శత్రుప్రాయత్వా తృప్తేషాం ఏవ అన్యథా దుర్లభస్సన్య
దితి భావః. క్షితిభృతి రాజ్ఞీ, సంతుష్టే సతి, స్వానుసరణేనేతి శేషః. స్వస్యకార్యం
ప్రయోజనం, రహస్యేన కథయేత్. కదాచి తృప్తిత్యాఖ్యానేనైవమానసస్య గోఘృత్వా
దితి భావః.

అథ యమునానదీ వర్ణనమ్.

గ. (ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యేతి దూరతో విమాస మానయన్
సానందం సాంజలిబంధమ్.) 217

ఇతీతి. ప్రసక్తస్య ఘూర్ణరదేశస్య దోషాధారస్య అనుప్రసక్త్యా పురుషోత్తమాధ
మత్వనిరూపణేన, అలం పర్యాప్తం, ఇత్యుక్తా.

ప. కృష్ణాన్లేపవిశేషితాసితరుచే! కాళింది! తుభ్యం నమః
కుంజేభ్య శ్చిత్రితావ కాంబుకణికా పుంజేభ్య ఏషోంజలిః,
గోపీభ్యః ²పరిలిప్సయా మురరిపో నైష స్థితాభ్యో నతి
ర్నాథా యాభిరుపాసితాయ చ నమోవా గా నధీయీమహి. 218

కృష్ణేతి. శ్రీకృష్ణస్య ఆశ్లేషేణ జలక్రీడాదౌ సంబంధేన ఆలింగనేన చ విశే
షితా బహుళిభా అసితా రుచిః యస్యా స్తస్యా స్సంబుద్ధిః, హేకాళింది యమునే,
కృష్ణాప్తమహిషీనాం అన్యతమేచ, తుభ్యం నమః. శ్రితాః సక్తాః తావకాంబుకణికా

1 మవధార్యతామ్. 2 గీరాతంచవినుయాత్. 3 పరిలిప్సయా.

పుంజా స్త్యగీయ జలకణరాశయో యై స్తేభ్యః, కుంజేభ్యః ఏషః అంజలిః నమస్కారః. మురిరిపోః కృష్ణస్య, పరిలిపుయా ఆలింగనేచ్ఛయా, లేషు కుంజేషు, ఘ్రితాభ్యః గోపీభ్యః గోపాంగనాభ్యః, నతిః నమస్కారః. ఆభిః గోపీభిః, ఉపాసితాయ నేపితాయ, నమోవాక్యాన్ నమ ఇతి వాక్యాని, అధీయామహి పునః పున రుచ్ఛరేమ.

[కృశానుః].

గ. కృతం సఖే ! జారచోర¹శిఖామణేః కృష్ణస్య జగదలిసంధాతు రనుసంధానేన.

219

కృత మితి. జారాణాం చోరాణాం చ శిఖామణేః, శ్రేష్ఠస్థైర్యార్థః. జగత్తాత్రస్య అతి సంధాతుః వంచకస్య, అత్యంతం సంధాతు సుస్పృహిః పాలనం చ అతిసంధానం తిరోధానం తత్ప్రయోగార్హశ్చ, అనుసంధానేన, కృతం, అల మి త్యర్థః.

గ. తథాహి.—

220

ప. లుంటిత్యా నవనీత వన్యసదనే లోలేక్షణో భక్షయన్
గోపీభిః పరికిన్య మూత్రసవిధం నీతో ముకుందస్తయా,
'లుంటి ర్తా నవనీత మిత్యభిహితోఽప్యేత ద్వ్యలుంటీః కి'మి
త్యుక్తో మానవసీత మేవ హృత మిత్యాగో జనన్యాం నృధాత్.

లుంటిత్యేతి. అన్యసదనే పరగృహే, నవనీతం, లుంటిత్యా ముషిత్యా చోరయిత్వా, లోలేక్షణః దౌర్భాత్యాక్రతరాక్షః, భక్షయన్, అత ఏవ పరికృప్య గోపీభిః, మాతుర్య శోదాయాః సవిధం సమీపం, నీతః, ఏషః ముకుందః కృష్ణః, నవనీతం మాలుంటీః నావహర, మానవై ర్నీతం నవనీతం లుంటి రిత్యుక్తప్రకారం పూర్వం అభిహితోఽపి హేకృష్ణ! త్వం ఏతన్నవనీతం, కిం కుతః, వ్యలుంటీః హృతవానసి. ఇత్యుక్తప్రకారం తయా మాత్రా, ఉక్తస్యన్, తాం ప్రతి మానవసీత మేవ హృతం, నవనీతం మాహృత మితి చ. ఇత్యుక్తప్రకారేణ, అగః ఆపరాధం, జనన్యాం మాతరి, నృధాత్ నిహితవాన్.

గ. కించ.

222

ప. అంనే సలీల¹మధిరోష్ణ శుకం స్వహస్తా
ద్గోప్యా భయాకులదృశః కుతుకో ముకుందః,
అం సం గతం శుక మి హాపన యేతి వాచం
తస్యా నిశమ్య స తదంశుక మాచకన్.

223

అంశ ఇతి. స కృష్ణః, స్వహస్తా చ్యుకం కంచిత భయామలదృశః గోప్యాః కస్యా శ్చి దంసే భుజాగ్రే, సలీలం యథా తథా, అధిరోప్య నిధాయ, అంశం భుజాగ్రం గతం, శుకం - అం ఇత్యుత్తరేణ సంగతం శుకం అంశుకం వస్త్రం చ, ఇహ ఇదాసీం, అపవయ నిసానరయ, ఇత్యుక్తప్రకారః, తస్యాః గోప్యాః, వాచం నిశమ్య, తథా కరో మిత్యుక్త్వా, త త్సారోక్తం అంశుకం, అం విష్ణుం ప్రతి శుకం విష్ణుకీర్తనశుకం చ, ఆచకర్ష అపహరతి స్థ.

గ. అపిచ.

224

ప. నీత్యా రాధికయా నిశాం మురరిపుః ప్రాత ర్గృహ నాగత
స్త్యం మా భూ రపరాధికః పున రితిః ప్రోక్తోఽపి పూర్వం మయా,
కస్తాదేవ మభూ రితి శ్రితరుషా నిర్భర్తిన్తో నీలయా
త్వద్వాచైవ సరాధికోఽహ మితితాంవ్యామోహయ న్తాయయా.

నీత్వేతి. రాధికయానామ గోప్యాసహ, నిశాం 'అత్యంతసంయోగే ద్విలీయా'. నీత్యా, యావలీం రాత్రిం తా ముపభుజ్యే త్యర్థః. ప్రాతః గృహం ప్రత్యాగతః, 'గృహః పునః చ భూమ్యేవ' త్యనుశాసనాత్ బహుత్వే పుంస్త్యం. మురరిపుః శ్రీకృష్ణః, త్వం పునః, అపరాధః అన్యాన్సంభోగరూపః అన్యా స్తీతి అపరాధీ స ఏవ అపరాధికః - అపగతా రాధికా యస్తా త్వం అపరాధిక ఇతి చ, మా భూః. ఇత్యుక్తప్రకారం, పూర్వం మయా ప్రోక్తోఽపి సక, కస్తా త్కారణాత్, ఏవం అపరాధికః, ఇత్యుక్త్వా, శ్రిత రుషా గృహీతకోపయా, నీలయా దేవ్యా, నిర్భర్తిన్తః తర్జితస్య, మాయయా అఘటిత ఘటనాపటియన్యా ఉలక్షితః. హేనీలే! తవ వాచైవ అపరాధికో మాభూ రిత్యాకార కయా, అహం సరాధిక ఇతి, తాం నీలాం, వ్యామోహయత్.

[విశ్వానసుః]

గ. వయస్య మైనం వాదీః స హి పరమపావనః సకలజగదంహస్సం హరణకృతే కృతావతారో వందారుజనానందనో యదునందనో నిం దాపదవీదనీయా.

226

వయస్యేతి. హి యస్తాత్, పరమపావనః, సకలస్య జగతః అంహసాం పాపానాం, సంహరణకృతే నివారణార్థం, కృతావతారః, వందారుణ నమస్కర్తృణాం జనానా నందయతీ త్యానందనః, తతః కారణా త్వం, నిందాయా ఏవ పదవ్యాః మార్గస్య దవీయా దూరే వర్తమానః.

1. పున రితి. 2 కృతరుషా. 3 లీలయా.

అవ. నను న వాక్ మాత్రేణార్థసిద్ధి రత ఆహ—

ప. అసత్త యార్థాభ్యుదయస్య యస్య
జగు శ్చరిత్రం జగతః పవిత్రం,
పునః పర సై పురుషాయ త సై
సమస్త సమ్యాయ నమస్తనోమి.

227

అనదితి. అసతాం పాపానాం క్షయార్థః ఆభ్యుదయః ఆవతారః యస్య తస్య, యస్య, చరిత్రం చౌర్యాది, జగతః పవిత్రం జగః కథయంతి స్త, పండితా ఇతి శేషః. సమస్తై ర్మమ్యాయ నమస్కర్తు మ్హ్యాయ, తస్మై పరస్మై పురుషాయ. నమః నతిం పునః, తనోమి కరోమి. ఉపేంద్ర.

గ. అస్య ఖల్వత్యద్భుతం చారిత్ర మాకర్ణ్యతామ్.

228

ప. చోరస్యచార్యం జగతి ప్రసిద్ధం చార్యస్యచార్యం నతుదృష్టపూర్వం,
చౌర్యాణి కార్యాణి బలశ్రుతాని కృష్ణస్యముష్ణంతి తమాంతమాంసి.

చోరస్యేతి. చార్యం జగతి చోరస్య ప్రసిద్ధం, చార్యం తు నదృష్టపూర్వం, కదాసి న దృష్ట మిశ్యర్థః. కృష్ణస్య చౌర్యాదీని కార్యాణి శ్రుతాని సంలేపన న తు దృష్టాని, తమాంసి పాపాని, ముష్ణంతి తమాం అతిశయేన చోరయంతి, బలేశ్యాశ్చర్యే. 'స్తేయం హరే ర్హరతి యన్నవసితచార్య' మిత్యాద్యాగమాదితి భావః.

ప. చిత్రం చిత్రం జృంభితే కృష్ణమేఘే
కం సం ప్రాప్తా ప్రాపలోపం సమృద్ధిః,
అసీ ద్యుక్తం హా నిదాఘప్రశాంతిః
హంసో హింసాం మానసే కీర్తి రుత్థా.

230

చిత్రమితి. కృష్ణే నీలే మేఘే-కృష్ణ నివ మేఘుః తస్మిన్నిలిచ, జృంభితే సలి, హా త్యానందాభిలాషక శృంభి. నిదాఘస్య ఘర్షస్య గ్రీష్మరో ర్వా ప్రకర్షణ కాంతి ర్వాళః, హానిదస్య అఘస్య నామాసురస్య ప్రశాంతిశ్చ, అసీదితి యల్, హంసః పక్షీ అసురశ్చ హింసాం మానసే ప్రాప్తవా నితి యల్, వార్షికావసరస్య హంసహింసాకరణత్వం ప్రసిద్ధం. కీర్తిః పరకః యశశ్చ 'కీర్తి ర్యశసి కర్దమ' ఇతి విశ్వః. ఉత్థా జాతేతి చ యల్, తత్సర్వం యుక్త మేవ. కింతు, కం ఉదకం సంప్రాప్తా సమృద్ధిః - కంసం నామాను రాంశం రాజానం ప్రాప్తేతి చ, లోపం నాశం ప్రాప్తేతి చ యల్, తచ్చిత్రం చిత్రం అత్యంతాశ్చర్యం, క్లోకద్వయేఽపి విరోధాభావః. అత్ర శేషమప్రాణిత్ ఇతి భేదః.

1 రమ్యాయ. 2 చౌర్యాద్యకార్యాణి.

విశ్వగుణ—8

గ. ¹(పున స్పృశ క్త్యస్తేషం భగవంత ముద్దిశ్య.)

231

ప కంసం ధ్వంసయతే మురం తిరయతే హంసం తథా హింసతే
బాణం క్షీణయతే బకం లఘయతే పౌణ్డ్రం పరం లుంపతే,
భౌమం ధౌమయతే బలా ద్వలభిదో ²గర్వం పరాకుర్వతే
క్లిప్తం శిష్టగణం ప్రణమ్ర మవతే కృష్ణాయ తుభ్యం నమః. 232

కంస మితి. కంసాదిభౌమాంతాః అసురాః, ధ్వంసయత ఇత్యాది పరాకుర్వత
ఇత్యంతం చతుర్థ్యతానాం నాశయత ఇత్యర్థః. భూమే రవత్యం భౌమః నరకాసురః,
క్లిప్తం దుష్టైః పీడితం, ప్రణమ్రం ప్రణతం, శిష్టగణం అవతే రక్షమాణాయ, తుభ్యం
నమః.

నారాయణస్మష్టనానావస్తువర్ణనమ్.

గ. (¹ఇతి విమానం సుదూర మానయన్ వనజనపదసరిద్గిరిప్రభృతీ
నవేత్స్య సవిస్తయ మిశ్వర ముద్దిశ్య.) 233

ఇతితి. వనాని దండకాదీని, జనపదా మహారాష్ట్రాదయః, సరితో నర్మదాదయః,
గిరయో వింధ్యాదయః, ఈశ్వరం స్రష్టారం.

ప. కత్యోషధీః కతి తరూన్ ¹కతి వా మహీధ్రాన్
కత్యంబుధీన్ కతి నదీః కతి పుంస ఏతాన్,
కత్యంగనా స్త్వ మసృజః కతి నాథ దేశాన్
మన్యే తవైష మహిమా న హి మాతి బుద్ధా. 234

కతితి. హేనాథ జగత్సృష్టే! త్వం కతి కియతీః, ఓషధీః లతాసస్యాదీః ఫలపా
కాంతాః, అసృజః సృష్టవా నసి, ఇదం ప్రతినివీరీయాంతం యోజ్యం, హేధాతః స్రష్టే
త్వత్! తవ సంబంధి, ఏషః మహిమా సామర్థ్యం, మమ బుద్ధౌ న మాతి న మిశితి.
హిభవ్యథే, అప్రమేయత్వాదితి భావః.

అథ మహారాష్ట్రవర్ణనమ్.

గ. (ఇత్యన్యతో గచ్ఛన్ పురతోఽవలోక్య సబహుమానం) 235

1 కన్చిన్నాస్త్రీకత్. 2 దర్శం నిరాకుర్వతే. 3 సబహుమానం. 4 కతి నో.

ప. మహారాష్ట్రాభిఖ్యో మధురజలసాంద్రో నిరుపమప్రకాశో
దేశోఽయం సురపురనికాశో విజయతే,

గృహస్థా య త్రామీ గుణజలధయః కేఽపి విభవై
సృష్టుద్ధా శృద్ధాతో ముహూ రతిధిపూజాం విదధతే. 236

మహారాష్ట్రేతి. మధురజలసాంద్రః నిరుపమప్రకాశః, అతఏవ సురపురనికాశః
స్వర్గతుల్యః, మహారాష్ట్రాభిఖ్యో ఆయందేశః, 'అభిఖ్యా నామశోభయో' రితి శోకః. విజ
యతే సర్వోత్కర్షణే వర్తతే. యత్ర మహారాష్ట్రదేశే, విభవై సృష్టుద్ధాః గుణజలధ
యశ్చ, అత ఏవ కేఽపి అనిర్వచనీయమహిమానః, ఐశ్వర్యమల్లేషు గుణలేశస్యాపి
శశవిషణ్ణప్రాయత్వా దితి భావః. ఆమీ గృహస్థా నామబ్రహ్మణాః, మహారాష్ట్రాః,
అతిథీనాం పూజాం శ్రద్ధాతః శ్రద్ధయా, ముహూ రిదధతే కుర్వతే.

[కృశానుః].

గ. సఖే! కిం ప్రాక్కాలికమ్ చారిత్ర మధునా కథయసి? అధునా
కిల కిలీమాలిన్యా దీదృశీ రితి రేతద్దేశ వాసినా మానీత్. 237

సఖిఇతి. ప్రాక్కాలః కృతయుగాదితః కథనం ప్రాక్కాలికం.

గ. తథాహి. 238

ప. అపారై ర్వాప్యపారై రహ రిహాసయంతో దశదిశా
స్వథ స్నాతా స్సంధ్యాం విదధతి న జాతు స్వసమయే,
త్యజంత స్నాన్వం వృత్తం ద్విజకుల భవా గ్రామగణాః
భవంతో హంతామీ కథ మపిచ జీవంతి బహవః. 239

అపారై రితి. ఇహ మహారాష్ట్రే, బహవోఽమీ గృహస్థాః, అపారై రనంతై
ర్వాప్యపారై రాతీయై ర్గ్రామీయై శ్చ, దశదిశాసు గ్రామ్యైశ్చ, న తు గృహే. అహః,
'అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా' సర్వం దివస మిత్యర్థః. నయంతః యావయంత స్సంతః,
అథ సాయంకాలే, స్నాతాస్సంతః, సంధ్యా స్తీర్ణః, విదధతి. జాతు కదాచిదపి, స్వ
సమయే యథాసమయం, సంధ్యాః నవిదధతి, నామహాస్యంతి త్యర్థః. కించ—స్నాన్వం
స్తీర్ణయాం వృత్తిం యాజనాధ్యక్షనప్రతిగ్రహేత్తికాం, జీవికాం, త్యజంతః, ద్విజకులభవా
అపి కేచనామీ గ్రామీషు గణాభివంతః ఆయవ్యయ లేఖికీ భవంత స్సంతః, అతఏవ
కథమపి, అతిసీచవృత్తేత్యర్థః. జీవంతి.

గ. కించ.

240

ప. ఉపనయనవివాహః పుత్రవైకప్రధానౌ
కలివిభవత ఏహం కాలభేదానభిజ్ఞౌ,
విజహతి న కదాచి ద్వేష పాతైకయోగ్యే
వయసి చ యవనానీవాచనాభ్యాస మేతే.

241

ఉపనయనేతి. కలేః కలియుగస్య విభవతః మాహాత్మ్యే, ఉపనయనవివాహా
కాలస్య భేదః విధిచోదిత కాలస్య విశేష స్తస్య న విద్యతే అభిజ్ఞా విజ్ఞానం యయోస్తా,
ప్రిచతురాదివార్షికా విత్యర్థః. అతఏవ ఏహం గృహస్థానాం ఉత్పవః ఏకం ముఖ్యం
ప్రధానం ప్రయోజనం యయో స్తథోక్తా, భవతః, ద్వా వసి విధివ న్నకృతో భవత ఇతి
యావత్. కింపైతే వేదస్య పాతే అధ్యయనే విషయే ఏకం యథాతథా యోగ్యేవయసి
యావత్, యవనాన్యాః యవనానాం లిపేః వాచనస్య అధ్యయనస్య అభ్యాసం పునః
పుణ్యేన పఠనం, కదాచిదపి న విజహతి న త్యజంతి.

గ. అపి చ.

242

ప. అజ్ఞానా మవిరామరాకికవచోభాజా మమీహం పునః
మంత్రోచ్ఛారణ ఏవ పర్యవసితం మానవ్రతం కర్తవ్యం,
గ్రామాయవ్యయలేఖనేన నయతాం కాలా సశేషా సహా!
పారంపర్యత ఈదృశా మిహ నృణామ్ బ్రహ్మణ్య మన్యాదృశమ్.

అజ్ఞానామితి. అజ్ఞానా మత ఏవ అవిరామం యథాతథా రాకికవచాంసి దేశభాషా
వాక్యాని భజంతీతి తద్భాషాం, అమీహం గృహస్థానాం సంబంధిషు కర్తవ్యం, మానవ్రతం,
మంత్రస్య తత్కర్తృత్వం గ్రహణ ఉచ్ఛారణ ఏవ పర్యవసితం సమాపితం. అన్యథా తదుచ్ఛార
ణానుపపత్తే రితి భావః. గ్రామస్య ఆయవ్యయో ఆదాయవ్యయో తయో లేఖనేన, అశే
షా కాలా నయతాం పారంపర్యతః వంశానుపూర్వీకః, ఈదృశాం గ్రామగణకా
నాం, ఇహ మహారాష్ట్రే, నృణాం గృహస్థానాం, బ్రహ్మణ్యం అన్యాదృశం, శూద్రత్వ
స్థాయ మేత్యర్థః.

గ. అన్య చ్చ.

244

ప. కుక్షేః పూర్వై యవనానృపతేః భృత్యకృత్యాని కర్తుమ్
విక్రీణీతే వపు రపి నిజమ్ వేతనై రేత దాస్తామ్,
విప్రో భూత్వా ప్యహహ గణనానైపుణై ర్వంచయిత్వా
స్వర్ణ స్త్రీయం రచయతి పునః స్వామినాం పోష కాణామ్.

245

కుక్షేరితి. ఆయం గృహస్థః, విప్రో భూత్వా బ్రాహ్మణ స్సన్నసి, అహహేత్యతి. భేదే. కుక్షేః పూర్వైః ఉదరపూరణాయ, యవనస్పృహతేః భృత్యకృత్యాని కర్తుం, నిజం స్వీయం వపురసి, కిముతాన్యత్. వేతనైః భృతిభిః, విక్రీణితే విక్రయం కరోతీతి యత్, ఏతత్ అస్తాం తిష్ఠతు. గణనానైపుణైః సంఖ్యాయాం కాశలైః, వంచయిత్వా ప్రతార్య, పోషకాణాం, కిముతాన్యేషాం. స్వర్ణస్య ధనస్య స్త్రీయం రచయతి కరోతి. అహహా ! స్వామిద్రోహస్య మహానరకహేతుత్వా దితి భావః.

గ. అహోఽత! కలిమహిమ్నా సదసద్వివేకే వైధుర్య మఖిలజనానామ్.

అహో ఇతి. వైధుర్యం రాహిత్యం.

ప యే ముష్టంతి నిశి ప్రవిశ్య భవనం యే వా బలా త్కాననే నైతే స్వామిధనం హరంతి నను తాన్నిందంతి చోరా ఇతి, సద్యో హంత హరంతి పోషకధనం సంఖ్యాం విపర్యస్య యే కష్టం తా నపి వంచకా నిహ పురస్కర్వంతి సర్వే జనాః. 247

య ఇతి. యే జనాః, నిశి భవనం ప్రవిశ్య ముష్టంతి, యే వా కాననే బలాద్దివా ఽపి ముష్టంతి, ఏతే ఉభయే, స్వామినః పోషకస్య ధనం న హరంతి న ముష్టంతి. తథా సి తానుభయాన్ చోరా ఇతి నిందంతి. నన్వితి ప్రశ్నే. యోకా ఇతి శేషః. యేఽపి గృహస్థాః, సంఖ్యాం ఆయవ్యయగణనాం, విపర్యస్య పోషకస్య ధనం సద్యో హరంతి. హంతేత్యాశ్చర్యే. వంచకాన్ స్వామిద్రోహిణోఽసి, తానిహలోకే, సర్వే జనాః, పురస్కర్వంతి మానయంతి. కష్టం, అన్యాయమిత్యర్థః.

గ. అయం ఖలు అనుపమో దేశ ఇతి త్వదుక్తం యుక్త మేవ, యదత్ర స్వల్పేనాపి క్రియత్సేన మహతీ ప్రతిష్ఠా సిద్ధ్యతి.. 248

అయ మితి. యత్సేన ప్రయాసేన.

ప. వేదవ్యాస స్స శిష్యా దశ యో వేద వేదాక్షరాణి శ్లోకం త్వేకం పరిపఠతి యః స స్వయం జీవ ఏవ, ఆపస్తంబ స్స కిల కలయే తస్యమృగౌపాసనం యః కష్టం శిష్టక్షతకృతిశ్చ లౌ కార్క్య మృచ్ఛంతి విద్యాః. 249

వేదేతి. ఇహ దేశే, యో విప్రః, దశవేదాక్షరాణి, వేద అధితవాన్, స వేద వ్యాస ఏవ. భవతీతి పాదత్రయేఽసి యోజ్యం. యస్త్యేకం శ్లోకం పరిపఠతి, సః స్వయం సాక్షాత్ జీవ బృహస్పతి రేవ. యః ఔపాసనం. అగ్ని కార్యం, సమ్యక్కలయేత్,

నః ఆపస్తంబః. కిలేశ్వరధారణే. శిష్టానాం క్షతిం హనిం కరోతీతి తత్కృతి, కతా యుగే, విద్యాః కార్య్యం తీణత్వం, ఋచ్చంతి ప్రాప్నువంతి. కష్టం.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! భూసురే వ్యేనం దోష ముద్ఘోషయసి. 250

ప. అత్రాపి సంతి బహవః కలితాగ్నిహోత్రా
శ్వాస్త్రార్థబోధకుశలాః కిల శాంతిమంతః,
అంతర్ముఖా స్సతత ముత్త విదో మహంతః
నిర్ధూతబాహ్యవిషయా నిగమాధ్యనిష్ఠాః 251

అత్రేతి. అత్ర మహారాష్ట్రే దేశేఽపి, గృహస్థేష్వపీతి వా, బహవో బుధాః, శాస్త్రాణాం కర్తృకాండానాం అర్థబోధే కుశలాః, అతఏవ నిగమాధ్యని వేదోక్తకర్తృణి నిష్ఠా ఆసక్తి యేషాం తే, అతఏవ కలితాగ్నిహోత్రాః, అగ్నిహోత్ర పదం దర్శపూర్వ మాసాదీనా ముపలక్షకం. కించ అంతః దహరాకాశస్థం బోధ్యతి స్తత్ప్రతిముఖాః అభి ముఖాః, దహరోపాసకా ఇతి యావత్. అతఏవ సతతం ఆత్మానం స్వస్వరూపం విందంతి సాక్షాత్కర్వంతీతి తద్విద్యుః నిర్ధూతబాహ్యవిషయా శ్వాస్త్రాదీవిషయవిరక్తాశ్చ, సంతి. కర్మిణో జ్ఞానినశ్చ ద్వయైష్యత్ర సంతి త్యర్థః.

గ. అన్య చ్చ. 252

ప. శుచీభూతా స్నాన్తైః శుచీభూతాః శుచీహితపురాణోక్తనియమా
దపూతానాం స్మర్యానవహితేహ్యదోఽమీ విజహతః,
సురాభ్యర్చాం కృత్వా శుచీకృత మదం త్యన్న మనఃఘం
మహారాష్ట్రే దేశే విలసతి మహా నేష హి గుణః. 253

శుచీభూతా ఇతి. స్నాన్తైః శుచీభూతాః జవిత్రీకృతాః, శ్రుతీనాం హితైః తదు త్కర్తృప్రతిపాదకైః పురాణైః శైవవైష్ణవైః ఉక్తాల్ నియమాల్ ఆచారాల్, అవహిత హృదః అప్రమత్తచిత్తైః, అత ఏవ అమీ గృహస్థాః, అపూతానాం ఆస్పృశ్యానాం, స్మర్యాన్ విజహత స్సంతః, శుచీభిః జన్తైః కృతం పక్షం, అతఏవ అవఘం అన్నం, సురాణాం ఆంత్యాదీనాం, అభ్యర్చాం కృత్వా, దేవేభ్యో నివేద్యే త్యర్థః. అదంతి ఘంజలే, ఏష ఉక్తవిధః, మహా గుణః. మహారాష్ట్రే దేశే, హి ఏవాథే. విలసతి, నాన్యత్రేత్యర్థః.

1 భూసురేషు భూసురేషు. 2 శుచీభూతా. 3 శ్రుతహితపురాణాశ్చ.

గ. కించ.

254

ప. చమూనియమనేన వా జనపదాధికారేణ వా

ద్విజవ్రజ ఉపవ్రజా ప్రభుపదం మహారాష్ట్రజః,
న వృత్తి మిహ పాలయే ద్యది ధరాసురాణాం తతో
భవే ద్యనన ¹చేష్టితం భువన మేత దబ్రహ్మణమ్.

255

చ మ్మితి. మహారాష్ట్రజః ద్విజవ్రజః బ్రాహ్మణసమూహః, చమూః సేనాయాః నియమనేన ఆధిపత్యేన వా, జనపదస్య దేశస్య అధికారేణవా, ప్రభుపదం ప్రభుత్వం, ఉపవ్రజా ప్రాప్తుర్వనః, ధరాసురాణాం బ్రాహ్మణానాం, వృత్తిం బ్రాహ్మణ్యం, ఇహ మర్త్యలోకే, న పాలయేద్యది, యవనైః చేష్టితం ఉపక్రంభం, ఏతన్మువనం మర్త్య లోకః, ఆ బ్రాహ్మణం భవేత్. యవన బ్రాహ్మణయో ర్జన్మవిరోధా దితి భావః.

గ. యచ్చ దోహంతరం భాషితం భవతా తదశేష మపి సాధు జనోపకారేణ ²పరిహర్యతే

256

యదితి. దోహంతరం వేదవిద్యాం విహాయ యవనవిద్యాభ్యాసాదిరూపం.

ప. అలంమజ్ఞుసంహర్తృసంహస్యః స్రంసవికోఽపివిప్రప్రవేకోఽకారః,
కతోరః కుతాః కైవై కోఽపి తిగ్ధోవినిర్భేష్టుమిష్టేవిషద్రూపనేకాన్.

అల మితి. సః ప్రసిద్ధః, ఏకోఽపి, విప్రప్రవేకస్య బ్రాహ్మణోత్తమస్య ఉప కారః మహారాష్ట్రజకృతః, 'ప్రవేకానుత్తమోత్తమా' ఇతికోశః. అహసాం సహస్రం మంతు సత్వరం, సంహర్తుం అలం సమర్థః, కతోరః దృఢః, తిగ్ధః తీక్ష్ణః, ఏకోఽపి కుతారః, అనేకా విషద్రూకా, వినిర్భేతుం ఈష్టే శక్నోతి కిల. భుజంగప్రయాతమ.

[కృశానుః].

గ. ఆప్తేవ మథాపి అత్ర త్యానాం ఆద్యేశరవణ్ణానాం పున ³రతి దుస్సహం చేష్టితమ్.

258

ఆప్తిమి. అత్ర త్యానాం ఏతద్దేశభవానాం ఆద్యాత్ బ్రాహ్మణమలాదిశరేషాం వర్ణానాం క్షత్రియాదీనాం, చేష్టితం కర్త, అతిదుస్సహం అత్యంతలాభదాకరం.

గ. పశ్య.

259

ప. దేశేదేశే లంపటాః పర్యటంతో
భంజంభంజం బ్రాహ్మణాదీ నశేమాన్,

1 చేష్టితం. 2 పరిహర్యతే. 3 ఆప్తేవ మపి. 4 రసి.

హారంహారం హంత సర్వస్య మేషాం

పాపా ఏతే సోఽదరం పూరయంతి.

260

దేశేదేశ ఇతి. లంపటా పరద్రవ్యావహారాలసాః, అత ఏవ పాపా ఏతే అత్రత్యక్షత్రియాదయః, దేశేదేశే ప్రతిదేశం, పర్యటంతస్సంతః, బ్రాహ్మణాదీన్ అశేషాన్వర్ణాన్, భంజంభంజం భక్ష్యైర్భక్ష్యైః, ఏషాం బ్రాహ్మణాదీనాం, సర్వస్వం నిఖలధనం, హారం హారం హృత్వాహృత్వా, స్వేషాం ఉదరం పూరయంతి. హంతేతి ఖదే.

[విశ్వానసుః.]

గ. సత్య మేవ. తథాపి ఏతేషాం చేష్టితం సహనీయమ్. 261

తథాపి. —

ప. మాయా² చుంచుతయా భయావహగతిః ప్రత్యర్థిపృథ్వీభుజాం

మాహారాష్ట్రభటచ్చటా రణపటుర్నా³ పర్యటత్యేవ చేత్,

దేవబ్రాహ్మణవర్గనిగ్రహకృతో దేశాం స్తురుష్కా ఇమే

నిష్ప్రత్యూహావనోరథా వితనుయు⁴ ర్ధేవభూమిసురాన్. 262

మాయేతి. రణే పటుః మహారాష్ట్రే భవానాం మాహారాష్ట్రాణాం భటానాం ఛటా సమూహాః, మాయయా ప్రసిద్ధత్యేన మాయాచుంచుతయా హేతునా, 'తేన విత్త' ఇత్యాదినా చుంచుప్రత్యయః. ప్రత్యర్థినాం శత్రుణాం పృథ్వీభుజాం తురుష్కానృపాణాం, భయావహగతి స్ఫుటి, నోపర్యటత్యేవ చేత్, దేవానాం దేవఫలానాం బ్రాహ్మణానాం చ వర్గస్య నిగ్రహం కుర్వంతీతి తత్కృతః, ఇమే తురుష్కాః, నిష్ప్రత్యూహాః నిర్విఘ్నాః మనోరథాః వక్ష్యమాణవిషయః యేషాం తథోక్తా స్సంతః, దేశాన్ సర్వాన్, నిర్దేవ భూమిసురాన్, వితనుయుః కుద్యు రేవ.

గ. తతశ్చ.

263

తతః ఉక్తపద్రవా ధ్యోశ్చ.

ప. దేవక్షోణీసురహితకృతే దారితమేచ్ఛపక్షే

ర్షహ్యం సహ్య కథమపి మహారాష్ట్రయాభస్య చేష్టా,

వ్యాధి న్యూహా⁵ ప్రతిహతికృతా⁶ వ్యక్త ముగ్రోషధానాం

కాయారోగ్యప్రణయిహృదయే కాటవం మృణీయం. 264

దేవేతి. దేవక్షోణీసురాణాం ఉభయేషాం, హితకరణార్థం హితకృతే, కృచ్ఛజ్ఞాభావే స్విబంతః. దారిశ్శక్లేచ్ఛపక్షేః మహారాష్ట్రయాభస్య, చేష్టా, కథమపి అతిప్ర

1 సత్యమేవ మథాపి మహనీయమేవ లేషామేవంచేష్టితమ్. 2 చుంచుతయా. 3 పర్యటాద్యేత. 4 నిర్దేవ. 5 ప్రతికృతి.

యాసేన, మహర్షిం సహస్య సహసీయా, జనై రితిశేషః. కాయస్య శరీరస్య ఆరోగ్యే ప్రణయి ప్రేమయుక్తం హృదయం యేహం తైః, రోగిభిః వ్యాధిపూర్వాస్య రోగ సమూహస్య, ప్రతిహతికృతాం నాశకారిణాం, ఉగ్రాణాం తీక్ష్ణానాం ఔషధానాం, వ్యక్తం ఉల్బణం, కాటవం కటుత్వం, మర్షణీయం సహసీయమ్.

అథ అంగవంగాదిదేశ వర్ణనమ్.

(ఇ త్యన్యతో విమానం గమయన్నగ్రతో దృష్ట్వా.) 265

గ. క ఇ మే బహవస్సమవేతామానుషామార్గాన శేషానస్యహస్యయంతి?

క ఇతి. సమవేతా స్సంఘీభూతా స్సంతః, అశేషాన్ సర్వదేశీయాన్, మార్గా నపి అశూన్యయంతి సంకటిపర్వంతీ. ఇమే కే?

(నిపుణా నిరూప్య సత్త్వాఘం.) 267

నిపుణమితి. నిరూప్య పరీక్ష్య.

ప అంగా న్వంగాన్మలంగా నథమగధకురూన్ గోసలూకేకయాన్వా కాశ్చీరాన్ కుంతలాన్వా యవనజనపదాన్ కించ పాంచాలదేశాన్, నేపాలాన్వా కతిచ కృతినః పాండ్యశుంఢీర¹దేశాన్

కర్ణాటాన్ గౌడలాటాన్ పరగతిఘటనాలంపటాః ²పర్యటంతే. 268

అంగానితి. కృతినః, అశవప పరశ్చి లోకే గతే స్సౌఖ్యస్య ఘటనాయాం లంపటాః, కతిచన కేచి ద్వైరాగిణిః, అంగాదయః దేశవిశేషా తాన్, పర్యటంతే తీర్థయాత్రార్థ మితి భావః. స్రగ్ధరా.

[కృశానుః].

గ. అయే కి మేతాన్నిందనీయా³నభినందసి? 269

ప. నానాజాతిభవా ఇమే కలిబలా దేశీభవంతో నరా

వైరాగ్యాభినయం చిరాద్విదధతో వర్ణాశ్రమత్వాగినః,

నిర్ధూతానఘవైదికప్రణమనా నిష్కించనా వంచనా

దక్షా దిక్షు విదిక్షు కుక్షిభృతయే భిక్షాటనం కుర్వతే. 270

నానేతి. నానాజాతిభవా అపి, కలే ర్భలా వ్యాహత్యా దేశీభవంతః, అశవప వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం కులధర్మాణాం ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాద్యవిత ధర్మాణాం త్యాగః ఏషా మస్తీతి త్యాగినః, చిరా ద్వైరాగ్యస్య, అభినయం ప్రకటనం, విదధతః, అశవప నిర్ధూతం త్యక్తం ఆనఘాణాం వైదికానాం ప్రణమనం నమస్కారః యైస్తే,

1 చోలాన్. 2 పర్యటంతి. 3 దభినందసి. 4 తాఖల.

విశ్వగుణ—9

నిష్క్రించనాః దరిద్రాః, అతపిత ఇమే సరాః వైరాగిణః, వంచనాయాం పరశ్రతారణాయాం దక్షస్సంతః, కుక్షేః భృతయే పూరణాయ, దిక్షు విదిక్షు అవాంతరదిశాసుచ, భిక్షార్థ మటనం కుర్వతే.

గ. కించ.

271

ప. విమలచరితా విశ్వామిత్రాదయః పరమర్షయో

బహుభి రతులైః బ్రాహ్మణ్యం య త్తపోభి రుపార్జయన్,

త దిహ జహతో జన్త ప్రాప్తం త్రయీవిముఖే ప్సమీ

ష్వహహ కతిచి త్పాపం డేషు ప్రవిశ్య హతా జనాః. 272

విమలతే. విమలచరితాః విశ్వామిత్రాదయః పరమర్షయః, బహుభి రతులై ర్దష్కై రైస్తపోభిః, యద్బ్రాహ్మణ్య ముపార్జయన్, ఇహ లోకే, జన్మనైవ, న తు తపోభిః. ప్రాప్తం, తద్బ్రాహ్మణ్యం, జహతః కతిచిత్, త్రయీవిముఖేషు పేదబాహ్యేషు, పాపం డేషు, క్రొత్తార్త భక్షేషు, అమీషు వైరాగిషు, ప్రవిశ్య, తైరేకీభూయత్కర్మః. హతాః, క్రుష్టా ఇత్యర్థః. అహహ.

[విశ్వావసుః].

గ. కథ మరే హరే ర్భక్తేషు విరక్తే ప్స ప్సమీషుః సన్నహ్యసి.

కథమితి. సన్నహ్యసి ఉద్యుక్తో భవసి, దూషయితు మితి శేషః.

ప. దోషేభ్యో నైవ భేతవ్యం దృఢా చే ద్భక్తి రచ్యుతే,

తిమిరేభ్యో న హి భయం దీప శ్చే ల్లభ్యతే మహాన్. 274

దోషేభ్య ఇతి. అచ్యుతే భగవతి శ్రీకృష్ణే, దృఢా భక్తిరస్తి చేత్, దోషేభ్యః ఉక్తేభ్యో, న భేతవ్యం భయం న కార్య మేవ. మహాన్ దీపః లభ్యతే చేత్ తిమిరేభ్యః భయం నాస్తి హి. ప్రతిపక్షాపమాలంకారః.

గ. కించ.

275

ప. దుఃఖం చ జన్తదురితం చ దృఢా మవిద్యాం

హా హంత హంతి పీరమా హరిభక్తిరేకా,

ఏకోఽపి రాఘవశరః కిల సప్తసీసాలాన్

శైలం రసాతల మపి త్వరయా బిభేద. 276

దుఃఖమితి. పరమా దృఢా, హరిభక్తిః ఏకైవ అవిద్యాం అజ్ఞానం రాఘవస్య శ్రీరామస్య, శరః ఏకోఽపి సప్తసీసాలాన్ శైలం తదాశ్రయం, రసాయాః తదాశ్రయభూమేః తలం ప్రదేశ మసి, త్వరయా బిభేద కిల. హా హంతే త్యుభయత్రాశ్చర్యే.

1 కిమరే. 2 క్వచిదసి విదూషయితుం సన్నహ్యసి. 3 తాలాన్.

గ. అపిచ.

277

ప. ధునోతి నిబిడం తమః పరిలునాతి పాపాటవీం
తనోతి చ మనోరథా నుపచినోతి నానోత్సవాన్,
అనక్తి చ పునఃపున ర్నను మన స్సుధానిర్ఘృతై
ర్వ్యనక్తి పరిపక్తిమం పృషగిరిశభక్తి శ్శుభం.

278

ధునోతి. వృషగిరిః పేంకటాచలః తస్యేశః శ్రీనివాసః తస్మిన్ భక్తిః వృషస్య
గిరిః నందికేశ్వరానుజః పర్వతః శ్రీశైలః తస్యేశే మల్లకార్డునే భక్తి రితి చ, వృష ఇవ
గిరిః ధవళశైలః శైలానః-వృషః గిరి రివ శైలాః-స్వరవృషభ ఇత్యాయాదయః బహుధా పుష్ప
త్తయః అస్మి న్నర్థే హ్యుపపాద్యా ఇత్యపి ప్రామాణ్యం. భక్తిః సర్వత్ర కర్త్రీ. నిబిడం
తమః అజ్ఞానం, ధునోతి వారయతి. పాపాటవీం పరిత స్సమూలం, లునాతి ఛినత్తి.
మనోరథాన్ కామాన్, తనోతి విస్తారయతి. నానోత్సవాన్ ఉపచినోతి వర్ధయతి.
మనః సుధానిర్ఘృతై రమృతప్రవాహైః, పునఃపునః అనక్తి సంయోజయతి. శుభం ప్రాప్తనం
కర్త, పరిపక్తిమం ఫలాభిముఖం, వ్యనక్తి స్ఫుటయతి. నన్విత్యామంత్రణే. ఆత్ర ఆనేక
క్రియాసముచ్చయాత్ సముచ్చయాలంకారః.

గ. కిం బహునా?

279

ప. పూతాం గానాం పుణ్యగంగాదిసింధు
స్నానా న్నానాత్మే త్రయాత్రాపరాణాం,
దారంగారాపత్యవై రాగ్యభాజాం
సారాభిజ్ఞై రాదరః కార్య ఏషాం.

280

పూతేతి. నానాత్మేత్రేషు కాశీకాంచ్యాదిషు యాత్రాపరాణాం, అత ఏవ
పుణ్యాసు గంగాదిషు సింధుషు నదీషు స్నానాత్ పూతం పరిశుద్ధిమత్ ఆంకం యేషాం
తేషాం, పూనారోపే త్తంతా దర్శితవ్యం. దారేషు భార్యాయాం అగారే గృహే
ఇతి ధనమాత్రోపలక్షకం. అపత్యే పుత్రే చ వైరాగ్యభాజాం, ఈషణత్రయరహితానా
మితి యావత్. ఏషాం వైరాగ్యాణాం, ఆదరః, ఏషు ప్రీతి రిత్యర్థః. సారం నిత్యా
నిత్యవస్తువివేక మభిజానంతీ త్యభిజ్ఞాః తైః, కార్యః కర్తవ్యః.

అథ ఆంధ్ర దేశ వర్ణనమ్.

గ. (ఇతి విమాన మన్యత స్సమానయన్ నిపుణం నిరూప్య.) 281

ప. సుశోభనక్రమకరై స్సేవితో జీవనార్థిభిః,
మధ్యస్థబాడబో రాజత్యాంధ్రదేశో¹నదేశవత్.

282

స్వీతి. జీవనం వృత్తిః ఉదకం చ అర్థయంతి కాంక్షంత ఇతి జీవనార్థిభిః ఆత
వీవ సు శ్రేష్ఠాని శోభనాని యేభ్య స్తాన్ క్రమాన్ ఆచారాన్ కుర్వంతీతి సుశోభన
క్రమకరైః జనైః - సుప్థ శోభా యేషాం తైః సుశోభైః నక్తై ర్నకరైశ్చ జలజంతు
విశేషైశ్చ, సేవితః ఆశ్రితః, మధ్యే తిష్ఠంతీతి మధ్యస్థాః పూజ్యై బాడబో బ్రహ్మణాః
యస్మిన్ సమధ్యస్థ బాడబో²నలః యస్యస ఇతి. ఆంధ్రో³నామ దేశః, నదేశవత్
సముద్రఇవ, రాజతి. అశవా ఆంధ్రదేశః దేశవత్ అస్యదేశ ఇవ న రాజతి. కింతు
సర్వోత్తరస్యన్ భారీత్యర్థః, ఇత్యపి ప్రామా. శ్రిప్రేషమా.

[కృశానుః].

గ. అయీ! కిం ప్రశంస స్యపమూతమర్యాద మముం దేశం? 283

అయే ఇతి. అపమాతమర్యాదం త్యక్తవర్ణాశ్రమరీతిం.

ప. గ్రామే గ్రామే నివసతి చిరా తస్మిమిభావేన శూద్రో
భృతో¹ భూత్వా పతతీ గణనాం బ్రాహ్మణస్తస్య పార్శ్వే,
వేదాధ్యాయీ సర ఇవ మరౌ క్వాపి కశ్చి ద్యది స్యా
ద త్రామత్రప్రకరకరణే వర్తతే² సౌ నియుక్తః. 284

గ్రామ ఇతి. శూద్రః స్యామిభావేన పారపత్యేన ఉపలక్షితః, గ్రామే గ్రామే,
వీహ్నయాం ద్వీర్భావః. చిరాత్ నివసతి. తస్య శూద్రస్య, పార్శ్వే భృత్యో గణక
సంజ్ఞయా ఉపలక్షితః సేవకః, భూత్వా, బ్రాహ్మణః గణనాం గ్రామాయవ్యయసంఖ్యాం,
పతతి. మరౌ దేశే సర ఇవ క్వాపి కుత్రాపి, వేదాధ్యాయీ కశ్చి దేశః, స్యా ద్యది
వర్తతే చోత్, అసౌ వేదపాఠకః, అత్ర ఆంధ్రదేశే, అమత్రాణాం మలినపాత్రాణాం
ప్రకరే సంక్షాళనే కరణే కర్మణి, నియుక్తస్య³ వర్తతే, అతినిచవృత్త్యా జీవిత్యర్థః.

1 నదేశవత్. 2 పత్రామత్రప్రకరకరణ ఇతి క్షచితోపాతః. అస్మిన్ పాతే,
'పత్రం పలాశం ఛదనమ్' ఇతి - 'పాత్రామత్రం చ భజనమ్' ఇతి షోకాభ్యాం పాత్రా
మత్రాణి స్మగ్రోధపలాశాదిపత్రమయపాత్రాణి తేషాం ప్రకరస్య సముదాయస్య, కరణే
గ్రధనే ఇతి వ్యాఖ్యేయం. క్షచితక్షచితో అధునికానా మపి గృహేషు వైదికాః
వేదపాఠం కుర్వంతి పత్రభాజనం⁴న నియుక్తాః దృశ్యంలే చాంధ్రదేశే.

గ. కించ. 285

గ. మహారాష్ట్రేషు దృష్టా దోషా అప్యత్రాదేష్టవ్యాః. 286

[విశ్వానసుః].

గ. వయస్య! మైవం వాదీః. 287

ప. మా నామ యక్షత మ్మై రసమ్మై రిహామీ
మా చాధగీషత వచాంసి చిరంతనాని,
దేవేషు భక్తి రనిమిదశేషు చైషాం
విశ్రాణనం చ వివిధా నిఘ్ననోతి దోషాన్. 288

గ. పశ్య తావ దేతేహం భాగ్యవత్తామ్. 289

మేతి. ఇహ ఆంధ్రదేశే, అమీ బ్రాహ్మణాదయః శ్రయో వర్ణాః, అనఘై ర్మమై
ర్యజ్ఞైః, మా యక్షత న యజంతు, నా సి త్యనాదరే. సర్వత్రాతిసర్గే లోట్. కించ చిరంత
నాని పురాతనాని; వచాంసి పేదవాక్యాని, మాధిగీత న పఠంతు నామ. తథాపి దేవేషు
అనిత్యాని, భక్తిః, అవనిమిదశేషు బ్రాహ్మణేషు విషయే, విశ్రాణనం దానంచ, ఏషా
మాంధ్రదేశ్యానాం, సమస్తాన్ దోషాన్ సర్వాన్ పూర్వోక్తాన్, విఘ్ననోతి వారయతి.

ప. రోమీవశ్యా తపనసుతయా రమ్యహారద్యునద్యా
హృద్యాస్తుంగ స్తనగిరిజుహో నాభివాపీమనోజ్ఞా,
భూమే ర్హర్తిరివ వసుమతిః భుంజతే భాగ్యవంతః
క్షోణీపాలా ఇవ యువజనాః కామ మాంధ్రీః పురంధ్రీః. 290

గ. శృణ్వేతత్. 291

రోమావశ్యేతి. అత్ర ఉపమాప్రాయపాఠాల్ తపనసుతయా యమునయేవేతి వ్యవ
హితోఽపి ఇవశబ్దః అనుషంజసియః. రోమావశ్యా రమ్యేణ హారేణ ద్యునద్యా గంగయే
వే త్యుపమితనమానః. ఏవమగ్రేఽపి. హృద్యా మనోజ్ఞా, తుంగో స్తనా గిరి ఇవ తా
జువంత ఇతి తథోక్తాః, నాభి ర్వాసీవ తయా మనోజ్ఞా, వసు కాంతి ర్వసు ధనం చ
తద్వతీః, అతఏవ భూమే మూర్తీ రివ స్థితాః, ఆంధ్రీ ఆంధ్రదేశజాః, పురంధ్రీ భా
ర్యాః, క్షోణీపాలా ఇవ స్థిత్యా యువజనాః తరుణాః, అత్రత్యా కామం భుంజతే అను
భవంతి. అత్రత్యానాం స్త్రీపుంసాం సౌందర్యం లోకోత్తరమితి భావః. ఉపమాసంకరః.

ప కో వా కల్పతరౌ గుణ సుమనసాం యత్సృశ్రితానా మసౌ
సారాంశా హరతః ప్రసవ్యా మధుపా ధత్తే మహామోదతః,

కర్ణే త్వద్దనకీర్తిహానిపరతా కాలాంబుదే గర్జనం

నీరంధ్రం పునరాంధ్రదేశస్థపతిష్వాస్తేనఘం స్పర్శనమ్. 292

[అసమంతా దవలోక్య]. 293

క ఇతి. అసౌ కల్పవృక్షః, స్వమాత్మానం, ఆశ్రితానాం సుమనసాం విదుషాం దేవానాం పుష్పాణాం చ, సారాణ్ శ్రేష్ఠాణ్ అంశాణ్ ధనరూపాణ్ మకరంద రూపాంశ్చ భాగాణ్, ప్రసవ్య బలాత్కృత్య, హరతః మధుపాణ్ మద్యపాయినః భృంగాంశ్చ, మహామౌదతః అతిసంతోషేణ ఉపలక్ష్మితః, ధర్మే, శిరసీతి శేషః. సమ్మాన యతీత్యర్థః. ఇతి యత్ అసౌ శిరసి మనుషభారణం, కల్పతరౌ ఖోవాగుణః, న ఖోపి. కింతు దోష ఏవత్యర్థః. స్వసేవకైః విద్యద్భనాపహరణస్య కిరాతరాజప్రాయతానూచ కత్వా దితి భావః. కర్ణే సూర్యపుత్రే తు దాతరి, అద్భుతాయా శ్శుభ్రాయాః అద్భుతస్య పార్థస్య కీర్తేర్ద్వానౌ పరతా అనక్తి రస్తి, అయం దోషస్తస్మిన్న స్తేత్యర్థః. ఏవమగ్రేన. కాలే అంబుదే వార్షికమేషే, గర్జనం స్వకర్ణం స్తవతం చ, అస్తి. ఆంధ్రదేశస్థపతిఘ పునః నీరంధ్రం అవిచ్ఛిన్నం, స్పర్శనం దానం అనఘం ఉక్తదోషరహితం సత్, అస్తే జాగర్తి. వ్యతిరేకాలంకారః.

గ. వయస్య! అత్ర గోదావరీతీరే కేషాం చి దేషా మవనీదివిషదా మతిశివపూజాలోలుపతాం పశ్య. 294

వయస్యేతి. అవనీదివిషదా బ్రహ్మణానాం, ఆత్మంతం శివపూజాయాం లోలు పతాం అనక్తిం.

ప. గోదావరీవిమలతీర్థకృతావగాహః

లింగేషు సైకతమయేషు శివం విభావ్య,

భక్త్యా తిలాక్షతసుమై రపి బిల్వపత్రై

రర్చా మిహోపనిసురాః పరికుర్వతేనమీ. 295

[సభ క్షుద్రేకమ్] 296

గోదావరీతి. ఇహ ఖోదావరీతీరే, ఆమీ అపనిసురాః, గోదావర్యా నామ నద్యాః విమలే తీర్థే జలే కృతావగాహః స్నాతః, సైకతమయేషు సింహానిర్మితేషు, లింగేషు, శివం భక్తకల్యాణదాయినం, విభావ్య భక్త్యా, భక్త్యోపలక్షితాః తిలమిశ్రై రక్షతై స్సమైః పుష్పైః, బిల్వపత్రై రపి కరణై, రర్చాం పూజాం, పరితః కుర్వతే.

ప. నమామి గిరినందనీరమణపాదపూజాహృతా

మితాఘనిక రాణ్ కరాంచితవ రాక్షమాలాం త్సదా,

అమూ నమల చేత సశ్యమదమూది యో గావహాన్

శ్రుతే గ్లానికానికామపరిపూతవక్త్రాబుజాన్.

297

సమామితి. గిరినందనీరమణస్య పార్వతీపతేః పాదయోః పూజయాఽఽవృతః
అమితానాం అపరిమితానాం అఘానాం పాపానాం దుఃఖానాం వా నికరః రాజః
యేహం తాన్, సదా కరే అంచితా సంగతా వరా చ అక్షమాలా అకారాదిక్షకారాంత
వర్ణప్రతినిధి ర్దాలా రుద్రాక్షస్ఫటికాదినిర్మితా యేహం తాన్, శ్రుతే ర్వేదస్య, గుణ
నికయా అధ్యయనావృత్త్యా నికామ మత్యంతం పరిపూతం పవిత్రతం వక్త్రాంబుజం
యేహం తాన్, అమలచేతసః, అత ఏవ శమః అంతరింద్రియనిగ్రహః దమః బాహ్యేంద్రియనిగ్రహః తా వాది ర్వేహం తాదృశాన్, యోగాక్షముక్త్యపాయాన్ ఆవహంతి
సంపాదయంతీతి యథోక్తాన్, అసూక్ గోదావరీతీరవాసినః, సమామి.

గ. అహో! కృష్ణాగోదావరీమధ్యమథ్యాసీనానా మమీషాం వైది
కానా మధిసందసీయోఽయం సుప్రదాయః.

298

అహో ఇతి. సంప్రదాయ ఆచారః.

ప. నిగమపాతని రాకృతదుష్కృతా

నయవిదో బహవోఽత్ర ధరాసురః,

ప్రతిగసంత ముపాత్తమఖా సుఖం

ప్రతివసంతి ముకుందపరాయణాః.

299

నిగమేతి. నిగమానాం వేదానాం పాతన నిరాకృతదుష్కృతాః, నయవిదాః
శాస్త్రజ్ఞాః, అశేషమ ముకుందపరాయణాః బహవః ధరాసురాః బ్రాహ్మణాః, అత్ర గోదావరీ
తీరే, వసంతే వసంతే ఋతౌ ప్రతివసంతం, ఉపాత్తమఖాః కృతయజ్ఞాస్సంతః, సుఖం
యథా తథా ప్రతివసంతి.

గ. అత్ర త్యానా మధికారవ్యాపారసీతానా మపి అయం ఖల్వప
కళంకో నియమః.

300

అత్ర త్యానామితి. నియమః వ్రతనిష్ఠా.

ప. ఆశ్రయితవ్యో నరపతి రాష్ట్రయితవ్యాని భూరివిత్తాని,

ఆరభ్యన్యం వితరణ మానేతన్యం యశో దశస్వపి దిశాసు.

301

ఆశ్రయితవ్య ఇతి. నరపతిః రాజా, ఆశ్రయితవ్యః, భూరిణి విత్తాని ధనాని, ఆర్థ
యితవ్యాని, వితరణం దానం, ఆరభ్యన్యం కర్తవ్యం, యశః దశసు దిశాసు ఆనేతవ్యం
ప్రాపయితవ్యం, ఇతి నియమ ఇతి సంబంధః.

కృశానుః.

గ. [సమంతాదవలోక్యః.] 302

గ. హంత! సంతతదురితనిరతాః యవనా ఏవ తావ దమీషు విష
యేషు ప్రాచుర్యతః పర్యటంతి. పశ్య సఖే! 303

హంతేతి. దురితే దేవబ్రాహ్మణద్రోహే, నిరతా అత్యాసక్తాః, విషయేషు అంధ్ర
దేశేషు, ప్రాచుర్యతః బాహుళ్యేన.

ప అవనావతీతపవనాశ్వశోభినో

భవనాగళాయిభవనావమర్దినః,

సవనాదిధర్మలవనాయ దీక్షితా

యవనాశ్చరంతి భువనాతిభీషణాః. 304

అవనావతి. అతీతః వేగేన నిర్జితః పవనః వాయుః యై నై రత్వైశ్శౌభంత ఇతి
శోభినః, భవస్య శివస్య నాగళాయినః విష్ణోశ్చ భవనానాం ఆలయానాం అవమర్దినః
పాతయితారః, సవనాదీనాం యజ్ఞప్రముఖాణాం ధర్మాణాం వర్ణాశ్రమధర్మాణాం లవ
నాయ నాశాయ, దీక్షితాః క్షత్తరకల్పాః, అతవివ భువనస్య లోకస్య అతిభీషణాః,
యవనాః క్షేచ్ఛాః, అవనా వాంధ్రదేశే, సర్వత్ర చరంతి.

[విశ్వావసుః].

గ. సశ్యమేవ, తథాప్యేతేషు తురుష్కయవనాదిషు అసన్యసాధా
రణవిక్రమగుణం గృహేణ. 305

సశ్యమితి. తురుష్కశ్చ యవనశ్చ క్షేచ్ఛవిశేషా.

ప. యుద్ధాయ ప్రమిళంతు హంత! పటవో యోధాస్సహస్రాధికా
యద్యోకోఽపి బలా త్తురుష్కయవనేష్వాహుధఘోటో భటః,
నిస్త్రింశం పరికంపయన్ స్వకటకా నిష్క్రమంతి క్రోధతః
సర్వే తే కృపణా స్తృణాన్యశరణాః ఖాదంతి సీదంతి చ. 306

యుద్ధాయేతి. పటవః రణే సమర్థాః, సహస్రా దధికాః పరస్పహస్రం, యోధాః
తురుష్కయవనభిన్నజాతీయాః, యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం, 'క్రియాశ్చ'త్యాదిసాచతుర్థీ.
ప్రమిళంతు సంకచ్చంతు, అతిసగ్ధే లోబ్. 'హంతే'త్యాశ్చర్యే. తదా తురుష్కేషు
వా యవనేషు వా, నిర్ధారణ సప్తమి. ఏకోఽపి, కిముత ద్విత్వాదయః. భటః ఆరూఢః
ఘోటః ఆశ్వః యేన స తథోక్తపుక్, నిస్త్రింశం ఖడ్గం, పరికంపయశ్చపుక్ స్వకట
కాల్ స్వభిరాల, 'నిష్క్రమంతి' నిర్గచ్ఛంతి యచి సంకచ్చత్యసి, తదా త్వే, పూర్వో
క్తాః సర్వేభటాః అశరణాః రక్షకరహితాః, అతవివ కృపణాః దీనాశ్చ సంతః, తృణాని

భాదంతి భక్షయంతి, సీదంతి విషణ్ణా భవంతి చ. తృణభక్షకాణ్ వర్తికారూఢాంశ్చ
పీరా స్త్యజంతీతి ప్రసిద్ధ్యేతి భావః.

గ. కించ.

307

ప. పిబంతు మదిరా మమీ పరితుదంతు దేశానహా !

హరంతు పరసుందరీ రపలపంతు వేదా నపి,

తథాపి చ మృథాంగణే తృణవదేన ముక్త్యా తనుం

హతా ద్విదధతే మరుత్పురక పాటికోద్ధాటనమ్.

308

పిబంత్యితి. యద్యపి అమీ తురుష్కా యవనాశ్చ, మదిరాం మద్యం, పిబంతు,
దేశాణ్ పరితుదంతు నాశయంతు, పరేషాం సుందరీ అంగనాః, హరంతు, వేదాన్
తదుక్తకర్తాణి, ఆపలపంతు దూషయంతు, అపిస్సముచ్చయే. సర్వత్ర అతిసగ్ధే లాఙ్
అతిసర్గః కామచారానశ్చ, తథాపి మృథాంగణే యుద్ధదేశే తనుం శరీరం. చస్త్యర్థః
తృణమివ తృణవత్, ముక్త్యా హతాత్ బలాత్, మరుత్పురస్య స్వర్గస్య కపాటికాయాః
కపాటస్య ఉద్ధాటనం, విదధతే కుర్వంత్యేవ, 'ద్వావిమా పురుషా లోకే' ఇత్యాదినా
అపరావృత్య యుద్ధే మృతానాం స్వర్గస్తరణాదితి భావః.

అథ కర్ణాటదేశవర్ణనమ్.

[ఇతి వ్యోమయాన మన్యతః స్పందయన్ సుగ్రతో దృష్ట్వాసప్రత్యభిజ్ఞం].

ఇతీతి. వ్యోమయానం విమానం, స్పందయన్ గమయన్, ప్రత్యభిజ్ఞా అను
భూతార్థస్థానకవస్తుదర్శనం.

ప. కర్ణాటదేశో యః పూర్వం కర్ణదేశ మభూషయత్,

స ఏష సాంప్రతం పశ్య చక్షుషో రూషణాయతే.

310

కర్ణాటేతి. కర్ణాటో నామ దేశః, పూర్వంకర్ణదేశం శ్రోత్రభాగం, అభూషయత్
అలంకృతవాన్. శ్రుత ఇత్యర్థః. స ఏష కర్ణాటదేశః, చక్షుషో రూషణాయతే,
దృశ్యత ఇతి భావః. సాంప్రత మిదాసీం, పశ్య, తమిలి శేషః.

గ. లోచనాసేచనకం కిల దేశస్యాప్య రామణీయకమ్.

311

లోచనేతి. ఆసేచనకం చిరం దర్శనేఽపి తృప్త్యజనకం, 'తదాసేచనకం తృప్తే
ర్నాస్త్యంతో యస్య దర్శనా' దిత్యమరః.

ప. [యుగ్మకం] ప్రతినగర మిహారామాః

ప్రత్యారామం పచేరీమాః క్రముకాః,

విశ్వణ—10

ప్రసవాః ప్రతిక్రముకమ

ప్రతిప్రసవం.

312

ప్రతిసగరమితి. ఇహ కర్ణాటదేశే, నగరేనగరే ప్రతిసగరం. వీస్సయా మవ్య యాభావః. ఏవ మగ్రేఽపి. ఆరామాః ఉద్యానాని, వాక్యత్రయేఽపి విలసంతీతి యోజ్యం. పచేళిమాః పాకాభిముఖాః, క్రముకాః పృథ్వాః, ప్రసవాః పుష్పాణి, మధునః మకరందస్య తలిః బిందుసమూహాః.

ప. ప్రతిమధుబిందుమిళిందాః ప్రేంఖంతి ప్రతిమిళింద మారావాః,

ప్రత్యారావం సుదృశాం మదా ఉదారాః ప్రతిమదం మదనః. 313

ప్రతీతి. మిళిందాః భృంగాః, ప్రేంఖంతి భ్రమంతి, ఆరావాః ఝంకారాః, ప్రభవంతీతి శేషః. ఉదారాః మహంతః, మదాః విలాసాః.

[కృశానుః].

గ. హంత! కథ మభినందయసి నిదనీయ మముం దేశం? 314

తథాహి—

315

ప. వేదవైదికవిద్వేషదూషితా భస్మరూషితాః,

చండాస్సంత్యక్త పాషండా లింగాలింగితవక్షసః.

316

వేదేతి. వేదేషు వైదికేషు తదుక్తకర్తకరేషు చ, విద్వేషేణ దూషితాః భ్రష్టాః భస్మనా రూషితాః లిప్తాంగాః, చండాః భయంకరాః, లింగై రాలింగితాని సంగతాని వక్షంసి యేషాంతే, పాషండాః శ్రోతస్సార్థదూరాః, “లింగబలిజా” ఇతి భాషానామ. అత్రకర్ణాటదేశే, సంతి.

గ. ఆకర్ణయ తావ దన్యదప్యమిషా మపచరితమ్.

317

ఆకర్ణయేతి. అమిషం పాషండానాం, అపచరితం దురాచారం.

ప. శిరః పురారేర్ద్విజరాజపాదదివ్యామృతైస్సిక్తమిత్తీర్షయేవ,

శూద్రాఞ్చమేలింగధరాస్వయంతత్స్విపాదతోయైస్స పయంతికష్టం.

శిర ఇతి. పురారే శ్శివస్య, శిరః ద్విజరాజస్య బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠస్య పాదయోః చంద్ర శృకిరణానాం చ దివ్యైరమృతై ర్జలైః సుధాభిశ్చ, సిక్తమాద్భుతం, ఇత్యుక్తప్రకారయా ఈర్ష్యయా అసహనేనేవేత్యుత్ప్రేక్ష. లింగధరా ఇమే శూద్రాః, తత్ శివప్రతిమాశిరః, స్వపాదతోయైః స్వయం స్పృశయంతి. కష్టం అశ్యంతానుచిరమ్.

1 ఉత్సర్జతి.

[విశ్వావసుః].

గ. 'మైవం సంగదిష్ఠాః యదస్మిన్ దేశే యదృశైలప్రభృతీని దివ్య
క్షేత్రాణి దృశ్యంతే. 319

మేలి. సంగదిష్ఠాః వద, యదృశైలస్య "మేలుకోటే, తిరునారాయణపుర" మితి
చ భాషానామనీ.

ప. దురిత మవనతానాం ²దుర్నిరోధం నిరుంధన్
సితమతిభిః శీతం ద్రై సేవ్యమానో మునీంద్రైః,
యదుగిరి రయ మింధే యత్ర నారాయణాత్మా
'నివసతి కిల హర్షం నీలమేఘః ప్రవర్షన్. 320

దురితమితి. అవనతానాం నమస్కర్వతాం సంబంధి, దుర్నివారం దురితం నిరుంధన్
నాశయన్, అతఏవ సితమతిభిః శుద్ధచిత్తైః, అశంద్రైః అప్రమాదిభిః, మునీంద్రైః
సేవ్యమానః, అయం యదుగిరిః, ఇంధే ప్రకాశతే, యత్ర యదృశైలే, నారాయణాత్మా
భగవత్స్వరూపః, నీలమేఘః హర్షమానందం, ప్రవర్షన్ నివసతి కిల. సోఽయ మితి
సంబంధః. శ్లో. 'మేఘపర్వతయో రభిచంద్రయో ర్ద్వపీఠమ్యయోః, శిఖితోయదయో
ర్లోకే సిద్ధా మైత్రీ నివర్గతః' ఇత్యాచిత్యా స్వేఘత్వరూపణం భగవత ఇతి ధ్యేయం.

గ. [శీతభక్తునైవం.] 321

ప. యదుగిరితటాగారా స్వారాజమాళిపరిస్ఫుర
శీతరతమహోధారానీరాజితాంఘ్రిసరోరుహః,
నవజలధరాకారా నారాయణాహ్వాయభూషితా
'నిరవధిదయాసారా సా రాజతే పరదేవతా. 322

యద్వితి. యదుగిరే తటం శిఖరం ఆగారం నివాసః యస్యాస్యా, స్వః స్వర్గస్య
రాజా ఇంద్రః తస్యమాణో కిరీటే పరిస్ఫురతాంమరకతానాం మహాంసి లేజాంసి లేహం
ధారయా పరంపరయా నీరాజితే కృతనీరాజనే ఆంఘ్రిసరోరుహే యస్యాస్యా, నమ
స్కరవేషాస్త్వితి భావః. నవజలధరశ్చేవ ఆకారః రూపం యస్యా స్యా, నారాయణ
ఇత్యాహ్వాయేన నామ్నా భూషితా, సా ప్రసిద్ధా, నిరవధిదయాసారా ఆపారకరుణా
రసా, పరదేవతా రాజతే.

1 మైవంవాదీః; మైవం సంగదిష్ఠాః. 2 దుర్నివారం. 3 రతంద్రైః. 4 నివసతి.
5 పునఃపున్సయం. 6 మణిగణ. 4 నిరుంధను; నిరుంధి.

గ. [పునస్సవిన్దయం.]

323

ప. యః ప్రభుర్వాదవత్ప్రభృత్పురస్కృత్యా పురా బభౌ,

అధునా యాదవత్ప్రభృత్ 'దధఃకృత్యా స భాత్యహా! 324

య ఇతి. యః ప్రభుః నారాయణః, పురా కృష్ణవతారే, యాదవత్ప్రభృతః ఉగ్రసేన్య పురస్కృత్యా పూజయా, అగ్రకరణేన ఉపలక్షితః, బభౌ. యదు వంశ్యానాం యయాతికాపాత్ భద్రాసనానర్హత్యాపితి భావః. స ప్రభుః, అధునా యాదవత్ప్రభృతః యదుశైలన్య చ, అధఃకృత్యా తిరస్కరణేన అఘోభాగే కరణేన చ ఉపలక్షితః, భాతి. అహా ఇత్యాశ్చర్యే. శ్రేష్ఠానుప్రాణితో విరోధాభావః.

గ. [సగ్లాఘం.]

325

ప. భూభృత్యస్తి నృషీరాజేన పూర్వం

శ్వేతద్వీపా దాహృతాం శ్వేతమృత్యాన్మం,

ధన్యా నిత్యం ధారయంతో లలాటే

మాలీమన్యం మానసా నిర్మలజంతా. 326

భూభృతీతి ఆస్తిక్ భూభృతి యదుశైలే, పూర్వం కృత్యుగే, శ్వేతద్వీపాత్, పక్షిరాజేన గరుత్మతా, అహృతాం శ్వేతమృత్యాన్మం, "తిరుమ"ణీతి భాషానామ. లలాటే ధారయంతః ధన్యాః మానసాత్ మాలీమన్యం మాలిన్యంపాపం, నిర్మలజంతి నివర్తయంతి. ప. విష్ణుపద్యాకలనయా శివశ్రుతి విమలాశయః,

కాసారోఽత్ర హరత్యేనః కవిః కంసారిభాగివ. 327

[ఇతి విమానం పరిస్పందయన్ సానందం]

328

విష్ణ్వీతి. విష్ణుపద్యాః గంగాయాః విష్ణోస్సంబంధినాం పద్యానాం ఆకలనయా సాంగత్యేన విశ్రుతః ప్రసిద్ధః, విమలః నిర్మలః ఆశయః అభిప్రాయః యన్య, అత్ర యదు శైలే, కాసారః తీర్థం, కంసారిభావః హరిసేవకః, కవిః పవనః పాపం హరతి. శ్లిష్ట నిశేషణేయ ముపమా.

ప. రజతపీఠపురం నను కాంచనశ్రీయమిదం వహతే మహదద్భుతం,

ఇహ వసన్ శుభరీతిరహా! బుధః పరమయోగత ఏవ విరాజతే.

గ. [పున స్సగ్లాఘం.]

330

రజతేతి. రజతపీఠం నామపురం, "సువనూ"రితి భాషానామ. కాంచనస్య శ్రీయం శోభాం, కాంచనేతి కామవీర్యర్థః. వహతే ఇతి యత్, తదిదం మహదద్భుతం. రజతస్య

స్వర్ణశోభాధారణం అత్యాశ్చర్యకర మిత్యర్థః. ఇహ రజతపీఠపురే, వనః శుభారీతిః
ఆరకూటం లోహం శీలం యస్యసః, ఆసౌమధః ఆనందతీర్థః, పరం అత్యంతం, ఆయసి
అత్తసారే గత స్స స్నేహ పరమేణ యోగేన ఉపలక్షిత ఏవేతి చ సార్వవిభక్తిక స్తసిః
విరాజతే. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః.

ప. 'ఉచ్చైర్విద్విజేంద్రైరమృతాభిలాషాదాసేవితో భువ్యభిజాతకీర్తిః,
ఆనందతీర్థాహ్వయమత్ర శ్చిదన్వర్థయన్నా విరభూన్తుసీంద్రః.

ఉచ్చైరీతి. విద్విజేంద్రైః పక్షిశ్రేష్ఠైః బ్రహ్మణశ్రేష్ఠైశ్చ, అమృతే జల మోక్షే
చ అభిలాషాత్ ఆసేవితః భువి అభిజాతా కీర్తిః పంకస్థలం యశశ్చ యస్య సః, అత
ఏవ ఆనందయతీత్యానందతీర్థః గురురితి చ యః ఆహ్వయః నామ తత్ అన్వర్థయన్
యథార్థం కుర్వన్ కశ్చిన్తుసీంద్రః యోగీ, ఆవిరభూత్ ఆవిర్భూత.

[కృశానుః].

గ. అస్తు తావ దథాప్యదసీయదర్శనానుచ ర్తినాం నానాద్విజానా
మతిబహవ ఆకర్ణ్యంతా మపచారాః. 332

అస్తివితి. అముష్య ఆనందతీర్థస్య సంబంధి ఆదసీయం తచ్చ తద్దర్శనం శాస్త్రం
అనువర్తంత ఇతి తదనువర్తినాం, అపచారాః దురాచారాః.

ప. సతత మకృతసంధోపాస్తి రభ్యస్తశాస్త్ర
స్సనితరి గతబాల్యే కాల్యసంధ్యా ముపాస్తే,
తదపి భువి స మాన్యం మన్యతే ధన్య మన్యం
త్యజతి విహితహానా త్సాధ్వసమ్తాధ్వసంఘః. 333

సతతమితి. మధ్య ఇత్యానందతీర్థస్యైవ నామాంతరం, తస్యేవే మాధ్వః లేహం
సంఘః, అకృతా సంధాయాః ప్రాతస్సన్ధాయాః ఉపాస్తి రనుష్ఠానం యేన స తథోక్త
స్స స్నేహ, సతతం ప్రతిదినం, అభ్యస్తశాస్త్రస్య సనితరి సూర్యే, గతబాల్యే సతి కాలే
ప్రాతః ఉచితాం కాల్యాం సంధ్యాం, ఉపాస్తే, తదపి తథాపి, అన్యం మతాంతరథం,
భువి ధన్యంబుధం, మాన్యం స మన్యతేన భావయతి. కించ విహితస్య వేదచోదితస్య
నైత్యకాగ్నిహోత్రాదేః హానాత్మ్యాగాత్, సాధ్వసం పరలోకభయం, త్యజతి.

గ. కించ.

334

ప. గాయత్రీం సహసా జపాద్భగవతీం యజ్ఞోపవీతం త్యజన్
ముంచన్ కించ శిఖాం విరక్త ఇవ యః సంప్రాప్తతుర్యోశ్రమః,

ఆరూఢశ్చతురంతయానమభయో హం హంత! దేశాంతరే
ష్వర్థానాముపసంగ హయ విచరత్యేషోఽప్యమీషాం గురుః.

గాయత్రీమితి. య ఏషః, అమీషాం మాధ్వానాం గురురసి, విరక్త ఇవ న
వస్తుతో విరక్తః, సహసా సత్వరం, సన్న్యాసిసాశ్రమాచారస్య సుకరదుష్కరత్యేన అవి
చారైవ వేత్సర్థః. భగవతీం గాయత్రీం, జహత్త్యజ్ఞస్, యజ్ఞోపవీతం త్యజ్ఞః,
కించ శిఖాం ముంచజ్ఞః, సంప్రాప్తః తుర్యః చతుర్థః ఆశ్రమః సన్న్యాసః యేవ న
తథోక్తస్సజ్ఞః, అభయః అత ఏవ చతురంతయానం ఆందోళికాం, ఆరూఢ స్సజ్ఞః,
ఆర్థానా ముపసంగ హయ సంగ్రహం కర్తుం, 'క్రియాథే' త్యాదినా చతుర్థి. చరతి,
హం హంతేత్యాశ్చర్యే. ఈదృశాచారస్య సన్న్యాసిసాం శ్రుతిస్తృతివిరుద్ధత్యేన ఉభయ
లొకపాతహేతుత్వాదితి భావః.

గ. అహో! మహానేష వ్యామోహోవిదుషామపి కలిమాహత్త్యాత్.

ప. యస్య క్వాపి విలోకనే సరసనం స్నానం బుధై స్సన్న్యతే
యస్యాన్నగ్రహణే చ నిష్క్రూరితయా చాంద్రాయణం చోదితం,
తస్య ప్రత్యుత వాహనస్థితయ తేః దృష్టిర్విముక్తిప్రదా
తస్యాన్నం చ సమస్తపాపహృదితి ప్రత్యేతి విద్వాన్వి. ౩౩7

యస్యేతి. యస్య వాహనస్థితయతేః, క్వయత్రకుల్రాపి, విలోకనే దర్శనే సత్యసి,
సవసనం స్నానం బుధై స్సన్న్యతే అభిజ్ఞాయతే. శ్లో 'వాహనస్థం యతిం దృష్ట్వా సచేల
స్నాన మాచరే' నిత్యాదినేతి భావః. యస్యోక్తియతేః, అన్నస్య గ్రహణే భక్షణే చ,
చాంద్రాయణం నియతాహరణో వ్రతవిశేషః, నిష్క్రూరితయా ప్రాయశ్చిత్తత్యేన, చోదితం
విహితం. శ్లో. 'బ్రహ్మచారియతీనాం తు భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరే' నిత్యాదినేతి
భావః. ప్రత్యుత తద్వైబరీత్యేన, తస్య వాహనస్థితయతేః, దృష్టిర్దర్శనం, విముక్తిప్రదా.
తస్యాన్నం తదీయాన్నభక్షణం, చస్త్యర్థః, సమస్తపాపహృత్. ఇత్యుక్తప్రకారం,
విద్వాన్వి, కిముతాన్యః? ప్రత్యేతి నిశ్చినోతి, భ్రాంతో భవతీతి యావత్.

గ. పశ్య కలికాలనరపాలస్య గృహస్థేషు విద్వేషం భిక్షుషు పక్షపాతమ్.
చక్షేతి. భిక్షుషు సన్యాసిషు.

ప. భిక్షుం కష్ట! మటంతి కుక్షిభృతయే పాదౌ గతైః క్లేశయం
త్యాచ్ఛన్నాశ్శిథిలైః పటైశ్చ గృహిణో జీర్ణే గృహే శేరతే,
రాజత్సుత్తపటాః ప్రశస్తభిజికారాధా గృహిభ్యోఽన్నదాః
గ్రావహ్యహదృథే మతే స్థితిజుషో ధన్యా హి సన్యాసిసః. ౩౩౮

భిక్షామితి. గృహిణో గృహస్థాః, కుక్షీభృతయే ఉదరభరణాయ, భిక్షామటంతి, కష్టమితి సర్వకార్యార్థే యోజ్యం. పాదాగతైర్గమనైః క్లేశయంతి, పాదచారేణ ఖన్నాభవంతీ త్యర్థః. కించ శిథిలైః జీర్ణైః పటైః, ఆచ్ఛన్నాః, జీర్ణవస్త్రాణి ధరంతీ త్యర్థః. జీర్ణే శిథిలే గృహే, శరలే శయనం కుర్వతే, వసంతీతి యావత్. గృహిభ్యః గృహస్థేభ్యః, ఆన్నదాః ప్రశస్తశిఖికారూఢాః రాజత్సుత్తపటాః గ్రాణ్ఠాం పాషాణానాం పూహా సుమూహాః తేన దృఢే, శిలానిర్మిత ఇత్యర్థః. మతే స్థిలిజుషః నివాసినః, సన్నాస్త్రిసినః ధన్యా హి.

గ. అన్యచ్చ.

340

ప అనభ్యస్య వేదా నహో! శాస్త్రవాదా
స్వతంత్ర స్ఫుటం యే బలైతన్తతస్థాః,
అధీశా ననాదృత్యై తద్భక్తపూజా
పరాణాం నరాణాం పదం తే భజంతే.

341

అనభ్యస్యేతి. యే వేదా ననభ్యస్య శాస్త్రవాదా స్వతంత్రః, తేయే తన్తతస్థాః, అధీశాననాదృత్యై ప్రభుసేవా ముపేక్ష్య, తేషాం యే భక్తాః సేవకాః తత్పూజాపరాణాం నరాణాం సేవకాశ్రితానాం, పదం స్థానం, లభంతే. స్ఫుటం. వేదశాస్త్రయోః ప్రభుసేవకత్వలతారతమ్యాదిత్యర్థః. అత ఏవ పదార్థవృత్తిరిదర్శనా. భుజంగప్రయాతమ్.

ప. ఏ కాదశ్యాం కాలయో ర్హోమహానా
దేషా మగ్ని ర్లోకిత్యం యదాగాత్,
తస్మా దేషాం వ్యర్థహింసానివృత్త్యై
స్యా దుత్కృష్టః పిష్టపశ్వాదరోఽపి

342

ఏకాదశ్యామితి. యద్యస్మా, దేషాం మధ్యాగ్నిహోత్రాణాం, అగ్నిరాహవనీయాదిః, ఏకాదశ్యాం. కాలయోః ప్రాతస్సాయంచ, హోమస్య అగ్నిహోత్రకర్తృణాహానాత్మ్యాగాధేతోః, తన్మ తేన్ననసంధ్యాహర్యర్చనాత్రయాతిరిక్తస్య కర్తృమాత్రస్య తస్యాం త్యాగనియమాదితి భావః. లోకిత్యం ప్రాకృతత్వం ఆగాత్ ప్రాప్నోతి స్త. ఏకకాలహోమాభావే అగ్నేర్లోకిత్యప్రాప్తిస్తరణాదితి భావః. తస్మాత్ కారణాత్, వ్యర్థహింసాయోః ప్రాకృతాగ్నౌ పశ్వాదంభస్య దేవతానాస్వాద్యత్వాన్నిష్ఫలవధస్య నివృత్త్యై, ఏషాం మాధ్వనాం, పిష్టమయే పశౌ ఆదరోఽంగీకారోఽపి, ఉత్కృష్టస్యాదేవ.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! కేశవభక్తిప్రకర్షదీప్తానపి విప్రా ద్భూషయసి? శుద్ధా కిల మధ్వసిద్ధాంతనిష్ఠానామియం హృదయం జరీహరీతి రీతిః 343

1 తద్భుక్తపూజా 2 హృదయరంజనరీతిః.

కిమితి. కిటిః ఆచారః, జరిహరితి భృశం హరితి. హరతేర్యజ్ఞులతిరూపం.

ప. అబాలస్థవిరం స్థిరం హరిదినే శుద్ధోపవాసవ్రతం

నిష్ప్రత్యూహమహర్దివం విజయతే నారాయణారాధనం,

క్లామ్య భాగవతేషు భక్తిరధికా శ్రద్ధా చ యేషాం దృఢా

శాస్త్రే స్వీయగురూదితే న చరితం సా ధ్యేషు మాధ్యేషు కిం ?

అబాలేతి.యేషాం మాధ్యానాం, అబాలస్థవిరం బాలావధివృద్ధవర్ణంతం, హరిదినే స్థిరం శుద్ధోపవాసవ్రతం, సర్వశ్రవిజయత ఇత్యస్వీయతే. అహర్దివం ప్రదిదినం చ, నారాయణస్య ఆరాధనం పూజనం, నిష్ప్రత్యూహం నిర్విఘ్నం సత్, విజయతే. భాగవతేషు భగవద్భక్తేషు, క్లామ్య భక్తిః విజయతే. స్వీయగురూదితే శాస్త్రే అధికా దృఢా శ్రద్ధా చ విజయతే. ఏషు మాధ్యేషు, సాధు చరితం నాస్తి కిం ! అస్త్యేవ.

గ. ఏతద్గురూణాం పున ర్యతీనా మేషా మాకలితదోషవైధుర్యా శుభచర్యా. 345

ఏతదితి. ఆకలితం సంగతం దోషాణాం పాపానాం వైధుర్యం అభావో యస్యాం తథోక్తా.

ప. దనుజభిదభిషేకై స్తత్పురాణావలోకైః

పునరపహతమోహైః పుణ్యతీర్థావగాహైః,

భవకథనవిదూరై ర్బ్రహ్మవిద్యావిచారైః

క్షణ మివ యతివర్యాః కాల మేతే నయంతి. 346

నుజేతి. అపహతమోహైః. భవస్య సంసారస్య కథనేన వార్తయా విదూరైః శూన్యైరితి ద్వయం తృతీయాంతచతుష్టయైః సి యోజ్యం. దనుజభిత్ విష్ణుః, తస్య విష్ణోః పురాణాని భాగవతాదీని, పుణ్యతీర్థాని గంగాదీని, బ్రహ్మవిద్యా వేదాంతశాస్త్రం. కాలం యావత్క్షణం, క్షణమివ ఏతే యతివర్యాః మాధ్వగురవః, నయంతి యావయంతి.

గ. యదపి తదుపరి త్వయా దూషణ ముపనన్యస్తం, తదపి మదవి హితవృద్ధయేభ్యో భవాదృశేభ్య ఏవ రోచతే, నతు గుణగ్రాహిభ్యః.

యదితి. తదుపరి, మాధ్వసన్యాసిరోఽధిక్యత్యేత్యర్థః, మదః అజ్ఞానం.

ప. తత్తద్దేశనివాసిశిష్యనివహత్రాణాయ గుర్వాజ్ఞయా

సంచారాక్షమ ఏష విందతి యతిశ్చేద్యాహనం కా క్షతిః,

దత్తం విత్త మశేష మాస్తికజనై రైత్యానిత్యార్పనా

సాత్కృత్య స్వయమస్పృశన్వసతి చేన్నిందాఽస్తి కిం తావతా?

తత్తనితి. సంచారే సాదచారే అక్షమః అశక్తః, జరాదినేతి భావః. అశవీవ ఏష యతి ర్వాధ్వగురుః, గురో రానందతీర్థాదే రాజ్ఞయా దేశాంతరస్థాన్ మంత్రోప దేశాదినా అనుగృహణేత్యాద్యాకారయా, లేష లేష దేశేష దూరేష నివాసినాం శిష్యాణాం నివహస్య సంఘస్య త్రాణాయ మంత్రోపదేశాదినా రక్షణాయ, వాహనం ఆందోళికాది, విందతి చేత్ ఆరోహతి యని, త్నతిః హఃని కా? గుర్వాజ్ఞాయాః పరోప కారస్య చ నిషిద్ధేఽపి ప్రవర్తకత్వాత్తేరితి భావః. అస్తికే శ్చిష్టైః జన్యైః, దత్తం విత్తం, అశేషం యథా తథా దైత్యాచే ర్విష్టైః నిత్యార్పనాయాః సాత్కృత్య అర్పితం కృత్యా, స్వయం అస్పృశన్ సత్, వసతి చేత్ తావతా తాదృశరీత్యా, నిందా అస్తి కిం? నాస్త్యేవేత్యర్థః.

గ. కించ.

349

ప. స్వామిని వినియుక్తానాం స్వత్వేనానధ్యవస్యతాం యతినా,
క్వత్వం యత్యన్నత్వం ప్రత్యవయంత్యత్ర తద్భుజశ్చ కుతః? 350
స్వామినీతి. స్వత్వేన స్వీయత్వేన, ఆనధ్యవస్యతాం ఆనిశ్చయమానానాం, స్వామిని భగవతి విషయే, యతినా మాధ్వగురుః వినియుక్తానాం నివేదితానాం అన్నానాం యత్యన్నత్వం క్వత్వం పిత్ర భవతి? న కుత్రాశీత్యర్థః. తద్భగవన్నీవేది తాన్నం భుంజత ఇతి తద్భుజః జనాశ్చ, కుతః ప్రత్యవయంతి? న ప్రత్యవయంత్యేవ త్యర్థః.

గ. ఏతేన మతాంతరస్థా అపి మథాధిపతయో వ్యాఖ్యాతాః 351

ఏలేనేతి. మతాంతరస్థా రామానుజీయాః, వ్యాఖ్యాతా నిరస్తదూషణాః.

గ. ఇదం చావధేయమ్.

352

ఇదం చేతి. వక్ష్యమాణమశీత్యర్థః.

అవ. నను 'సతత మకృతసంగ్యోపాస్తి' రిత్యాదిమాధ్వగృహస్థదూషణ మదాపి మత అహః—

ప. యది కలిపయే జాత్వాలస్య ద్వధాసమయం ద్విజా
బల! న తనుయుస్సంగ్యోపాస్తిం భవిష్యతి కిం తతః?

నిగమచరితానంగీకారో హి దూషణ మంగినా

మశకనవళా ద్యోషా యైషాం న జాత్వననుష్ఠితిః.

353

యదితి. కలిషయే కేచన, ద్విజాః మాధ్వాః, అలసస్య భావా దాలస్యాత్ ఆశక్తే
 త్తేతోః, యథానమయం విహితకాల మనతిక్రమ్య, సంస్కృతాస్త్రీ జాతు న తనుయుః
 న కుర్యుర్యది, తతః యథాకాలం కాదాచిత్కనంధ్యానసుప్తానాత్, కిందూషణం భవి
 వ్యతిః న కిమపి దూషణం భవిష్యత్కేవలశ్రద్ధః. హి యస్తాత్, అగ్నినాం మనుష్యాణాం,
 నిగమచరితస్య శ్రోస్తార్థకర్తృణః అనంగీకారః దూషణం నాస్తికత్వరూపం, భవతి. తతః
 ఆశకనస్య ఆశక్తే ర్వశాత్, జాతు కదాచిత్. అనన్యస్థితిః యథాకాలం అనసుప్తానం,
 ఏహం మాధ్వానాం, దోషాయ న భవతి.

గ. కించ.

354

అవ. 'ఏకాదశ్యాం కాలయో' రిశ్యతాహః—

ప. పంథానమనురుంధానః పిత్రాదేర్నైవ దుష్యతి,

ఇతి స్మృతిమధీయానై రేహం దోషో హి దుర్వచః.

355

పంథానమితి. పిత్రాదేః సిత్తపితామహప్రపితామహాదేః, పంథాన మాచారం,
 అనురుంధానః ఆశ్రితః జనః, న దుష్యతి. ఇత్యుక్తాధికాం స్మృతిం 'అవశ్యం సితు
 రాచారః గ్రాహ్యః' ఇత్యాదికా మధీయైర్బుధైరేహం మాధ్వానాం దోషః ఏకాదశీ
 హోమహానాదిః, దుర్వచనః న వక్తవ్యః.

(ఇతి వ్యోమయానం దూరతస్సమానయక్ పరితో దృష్ట్వా)

ప. భాషావేషాచారైర్భూషాభిః పురుషాశ్చ యోషాశ్చ,

వీక్షస్వ ప్రతిదేశం విలక్షణా ఏవ హంతే లక్ష్యంతే.

357

భాషేతి. దేశదేశే ప్రతిదేశం, భాషయా వేషేణ ఆచారేణ చ త్రిభిః, భూషాభిః
 కటకకుండలాదిభిశ్చ, విలక్షణా భిన్నభిన్నా ఏవ, పురుషాః పుమాంశ్చ యోషాశ్చ,
 లక్ష్యంతే దృశ్యంతే, హంతేత్యాశ్చర్యే.

[కృతానుః].

గ. వీయస్య! వీక్షస్వేతి మావోచః. కింతు సత్వరీమతిక్రామస్య
 కీశకల్పజనా నిమూజనపదాన్.

358

వయస్వేతి. వీక్షస్వ చశ్య, కీశకల్పా వానరప్రాయా జనా యేష తాన్.

ప. చంద్రాలోకచయాంధకారభరయోశ్చాంపేయకింపాకయో

రాజత్కుండలిరాజరాజిలకయో రాజీవదుత్తారయోః,

భేలతోక్తిలలోక కాకకులయోః క్షీరార్ణవాంధోర్వివ

వ్యక్తం పండితమూర్ఖయోస్సమదృశో ప్రాత్యా ఇహత్యాఅమీ.

1 దృశ్యంతే 2 నఖే 3 మతిక్రమావః; అతిక్రామ.

చంద్రేతి. చంద్రాలోకచయస్య చంద్రికాపుంజస్య అంధకారభరస్య తమఃపట
లస్య చ ద్వయోః, చాంపేయకింపాకయోః కేసరవివృక్షయోః, రాజతః కుండలిరాజస్య
రాజీలకస్య తుచ్ఛసర్పస్య, రాజీవస్య పద్మస్య దుత్తారస్య ఉన్నతపుష్పస్య చ, శేలతః
క్రీడతః కోకిలానాం లోకస్య పులస్య కాకమలస్య చ, క్షీరార్ణవస్య అంధోః త్షుద్ర
కూపస్య చ, ద్వయోః పరస్పర మివేతి సర్వత్ర యోజ్యం. పండితస్య చ మూర్ఖస్య చ,
సమం సామ్యం తారతమ్యరాహిత్యరూపం పశ్యంతీతి తద్వ్యక్తః, ఇవాత్యోః, అమీ జనాః,
ప్రాత్యోః, గుణగుణవివేకరూపసంస్కారశూన్యా ఇత్యర్థః.

అథ శేషశైలవర్ణనమ్.

[విశ్వావసుః].

గ. ఓమ్ [ఇత్యగ్రే విమాన నూనయః సానందం సాంజలిబంధం.]

ఓమిత్యంగీకారే.

ప. సురభితమతమూలస్తోమఃపుష్పద్రసాల

ప్రకరతిలకసాల¹ ప్రప్థసుష్టుద్రుజాలః,

శ్రితసమవనశీల శ్రీశలీలానుకూల

శ్శిథిలితభవమూలస్సేవ్యతాం శేషశైలః.

361

గ. (పునస్సహస్రం.)

362

సురభిఃమేతి. సురభితమానాం అనిసౌరభాణాం తమాలానాం స్తోమః తాపింధ
సమూహాః, పుష్పకైః పర్థమానాం రసాలానాం ప్రకరః చూతసమూహాః తిలకాః త్షురకాః
సాలా స్పర్థాశ్చ ప్రప్థాః ప్రముఖా యేషాం తాదృశాః సుష్టునిచ ద్రుణాం వృక్షాణాం
జాలాని యస్మిన్ స, శ్రితానాం భక్తానాం సమ్యగనుసం శీలం యస్య తస్య, శ్రీశస్య
శ్రినివాసస్య లీలానాం క్షేదారాం అనుకూలః, అత ఏవ శిథిలితం నాశం భవస్య సంసార
రస్య మూలం అఙ్గానం యేన స, ఏష శేషశైలః వెంకటాచలః, సేవ్యతాం. త్వయేతి
శేషః.

ప. పన్నగేషు చ సగేషు ఖగేషు ద్వీపిరాజిషు పృషత్సు దృషత్సు,
వల్లరీషు చ దరీషు ఝరీషు ప్రార్థయంతి జనిమత్ర మునీంద్రాః³⁶³

పన్నగేష్వితి. మునీంద్రాః అన్యదేశవాసినః. అత్ర శేషశైలే, సర్వవృక్షపక్షివ్యాఘ్ర
హరిణపాహులతాగుహార్హరేషు జన్మ ప్రార్థయంతి. తదాత్మనాః³⁶⁴ వాఽస్తాం

జస్తాత్ర భూయాదితి వాంఛంతీతి వస్తునా కిముత మనుష్యత్వాది నేతి ప్రతీతే ర్వాస్తునాఽ
లంకారధ్వనిః. మూలంతు సార్వవికభగవత్సాన్నిధ్యలాభః.

గ. అహా! మహాన్నతా ఖల్వస్య శైలస్య ధన్యతా! 364

యతః—

ప. వైకుంఠేఽపి నిరుత్కంఠ మకుంఠవిభవం మహాః,
తదత్ర చిత్రచారిత్రం రమతే రమయా సమం. 365

వైకుంఠ ఇతి. అకుంఠః అప్రతిహతః విభవః సామర్థ్యం విశ్వరూప వా యస్య
తత్, అతఏవ చిత్రచారిత్రం తత్సృజితం, మహాః వైష్ణవం తేజః, వైకుంఠేఽపి నిరు
త్కంఠం అనుత్సుకం సత్, అత్ర శైలే, రమయా అలమేల్లంగాఖ్యయా, సమం సహ,
రమతే క్రిడతి.

ప. వివిధనిగమసారే విశ్వరక్షైకధీరే
వృషశిఖరివిహారే వక్షిసాఽఽశ్లిష్టదారే,
భగవతి యదువీరే భక్తబుద్ధే రదూరే
భవతు చిర ముదారే భావనానిర్వికారే. 366

వివిధే. రేఖాంతావృకం భగవతి విశేషణం. అదురే సన్నిహితే, భావనా
ధ్యానం, చిరం భవతు.

గ. (ఇతి సానందం ధ్యాయతి.) 367

[కృతానుః].

గ. హంత! వ్యపేతవిషయాంతరవ్యాసంగం త్వదంతరంగం దేవ ఏ
వాస్మి న్ననుభవతి ధృఢసంగం. 368

హంతేతి. విషయాంతరే భగవదన్యస్తి న్నస్తుసి వ్యాసంగః సంకల్పః వ్యపేతగతః
యస్య తథోక్తం, అంతరంగం మనః, దృఢసంగం భావనాం.

[వీక్షావనుః].

గ. సఖే! సత్యమేవ విచిత్రం భవతా. 369

ఘ. దధతీ చిరాయ సుదతీమురఃస్థలే తదతీతసీమ దదతీ సుఖం సతాం,
రసికస్య చిత్తమిహ కస్య దేవతా ప్రతిపన్నపన్నగనగా న గాహతే.

దధతీతి. ఉరః స్థలే సుదలీం లక్ష్మీం దధతీ, అతీతసీమ నిరవధి సుఖం బ్రహ్మసందం
దదతీ అర్చయంతీ, చిరాయ ప్రతిష్ఠ్యైః ప్రాప్తః కన్యగనగః శేషశైలః యయా సా,
దేవతా శ్రీనివాసాఖ్యా, ఇహ లోకే, రసం బ్రహ్మ వేత్తీతి రసికస్య కస్య చిత్తం
గాహతే న ప్రవిశతీతి కాకుః. సర్వమనోహరత్యర్థః.

[కృశానుః].

గ. కిమరే! కేవల మర్థపర మముం దేవ మనుసంధత్సే.

371

కిమితి. అనుసంధత్సే ధ్యాయసి.

ప ఇష్టప్రాప్తిమనిష్టభంగమపి వా సంప్రార్థ్య భక్త్యా జనైః
యద్దాతవ్యమితి ప్రతిశ్రుతమభూద్ద్రవ్యం తదాప్తే ఫలే,
తే దాస్యంతి న చెత్స్వయం భయమనాపుతాద్య తేహం పునః
కృతస్మిం సార్థహిరణ్యహృత్పద ఇదం గృహ్లాతి వృద్ధ్యా సమమ్. 372

ఇష్టే. ఇష్టస్య వస్తునః ప్రాప్తిం వా అవిష్టస్య భంగమపి వా సంప్రార్థ్య, జనైః
యద్ధనం దాతవ్యమితి భక్త్యా ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞానం, అభూత్. అ. ఫలే ఉత్తాస్య ఉరస్మిన్,
ఆప్తే ప్రాప్తేనతి, స్వామిగ్రహణతి భవ. త్వత్ప్రతిశ్రుతం ద్రవ్యం, తస్యైవ మాత్మనా,
న దాస్యంతి చేత్, తదా సార్థం యథార్థం, హిరణ్యం భనం, నామైకదేశగ్రహణాత్
హిరణ్యకళిపుం చ హరతి గృహ్లాతీతి నాశయతీతి హిరణ్యహృతితి పదం సంజ్ఞాశబ్దః
యస్య సః, అసౌ పేంకటేశః, తేహం జనానాం, కృతస్మిం ప్రతిజ్ఞాతార్థా దనుభవం,
ఇదం ద్రవ్యం, వృద్ధ్యా సమం అధమర్నదేయమూలాధికద్రవ్య సహ, గృహ్లాతి.

గ. 1కించ.

373

ప తాతేత్యామంత్ర్యకంచద్వనభువి తృషితస్తోయబిందుం యయాచే
కస్యాప్యచైవ స్తటాకం ఖనత ఇహ గిరౌహంతమృద్భారమూహే,
దత్తాం కేనాపి సూనావళిమధిమకుటం మృణ్మయా మేవ దధే
సోఽయం భూయశ్శ్రుతజ్ఞైర్భువనపతిరితి స్తూయతే ధ్యాయతే చ.

తాతేతి. యా పేంకటేశః, వనభువి పేంకటాచలారణ్యదేశే, తృషితస్థాకంచ
త్పరుషం, తోయబిందుం, న తోయం. యయాచే యాచితవాక్. కించ ఇహ గిరౌ శేష
శైలే, తటాకం ఖనతః నిర్వాచయతః, కస్యాపి పురుషస్య సంబంధి, ఉచైచరత్యధికం,
మృద్భారమూహే ఊహవాక్. కేనాప్యజ్ఞాతకులగోత్రేణ, దత్తాం మృణ్మయాం సూనా
వళిం పుష్పమాలాం, అధిమకుటం మణిమయకిరీటవివ, దధ్రౌ ధృతవాక్. భూయః
ప్రత్యుత, సోఽయం పేంకటేశః, శ్రుతిజ్ఞైర్భుతు పామరైః. భువనానాం పతిరితి స్తూయతే

ధ్యాయతేవ. పాదశ్రయార్థస్య పరమదార్శిద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదితి భావః. కథా
త్రయం వేంకటాచలమాహాత్మ్యే ప్రసిద్ధం. అత్ర వాచ్యయా నిందయా పరమకారుణి
కోఽయమితి శ్రుతిప్రతీతేర్వాన్వయజన్మత్వలంకారః.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! కరుణానిరధయే వేంకటపతయేఽప్యసూయసి? శృణుతావత్

కిమితి. అసూయసి గుణానసి కోషత్వేన ఆరోపయసీత్యర్థః.

ప. నియంతా జంతూనాం నిఖిలజగదుత్పత్తివిభవ

ప్రతిక్షేపైః క్రీడక్ పరమపురుషః పన్నగనగే,

పరత్వే సౌలభ్యప్రకటనశృతే వేంకటపతిః

కృపాసింధుః కాం కా మిహ మనుజులీలాం న తనుతే? 376

నియంతేతి. జంతూనాం ప్రాణినాం, నియంతా ఆంతర్యామి, నిఖిలస్య జగతః
ఉత్పత్త్యా విభవేన పాలనేన ప్రతిక్షేపేన లయేన చ త్రిభి ర్వాన్వహంతే. క్రీడక్ పరమ
పురుషః కృపాసింధుః వేంకటపతిః భగవాన్, పరత్వే వాచామగోచరే సత్యసి సర్వో
త్తమత్వేన, సౌలభ్యస్య సులభత్వస్య ప్రకటనశృతే, ఇహ పన్నగనగే శేషతైతే, కాం
కాం మనుజులీలాం మనుష్యచేష్టాం న తనుతే న కరోతి?

గ. కించ.

377

అవ. 'ఇష్టప్రాప్తి' మిత్యాది దూషణం నిరస్యతి:—

ప. కిమప్యపాదాయ దితన్నభీష్టం కృతస్మిన్ జనేభ్యః పతిరంజనాద్రే,
కృష్ణావతారియకుచేలసంపత్ప్రదానరీతిం వివరివరితి. 478

కిమితి. అంజనాద్రిగితి శేషతైలస్య యుగాంతరనామ. శస్య పతిర్వేంకటేశః,
జనేభ్యః అసారం కించిద్వస్తు, ఉపాదాయ తేభ్యః కృతస్మిన్ అభీష్టం కాంక్షితం సర్వం,
దిశ్చేదదశక్ష్ణ, కృష్ణావతారే భవా కృష్ణావతారియా కుచేలోనామ ముని స్తస్మై సంపదః
ప్రదానస్య యా రీతిః ధానాముష్టిం గృహీత్వా తైస్సంభ్రైశ్శస్యప్రదానరూపా తాం,
వివరివరితి భృశం ప్రకటయతి. విపూర్వాద్వ్యజోలే యజ్ఞుకి లటి రూపమ్.

అవ. ఉక్తార్థం దృఢయతి:—

ప. ప్రియసహచరీ లక్ష్మీః స్థానం సహస్రమస్మయం

కువలయపతిస్సాన్వితో రత్నాకరశ్శక్తురోహరే,

తదపి హరతి ద్రవ్యం పూర్ణో జగత్పతి రేవ య

త్తదిహ భజతాం కర్తుం నృణాముదగ్రమనుగ్రహమ్. 379

ప్రియేతి. యస్య హరే ర్వేంకటేశస్య. ప్రియసహచరీ భార్యా, స్వయం సాక్షా
జ్ఞత్యీ, యస్య స్థానం నివాసః, సహస్రాశి వసూని ధనాని వసవః కిరణాశ్చ యస్య సః
స్వయం సూర్యః, యస్య స్యాళి భార్యానుజః, కువలయస్య భూమండలస్య వతిః సార్వ
భౌమః కువలయానాం ఉశ్వలానాం పతి శ్చంద్రశ్చ, శ్వసరః పత్నీపితౄ, రత్నాకర
స్సముద్రశ్చ, భవతీతి సర్వత్ర యోజ్యం. తదపి శభాపి, పూర్వస్సమృద్ధోఽపి, ఏష జగ
త్పతిః, ద్రవ్యం హరతీతి యత్, తద్ద్రవ్యగ్రహణం, ఇహ లోకే, భజతాం స్థానం,
ఉదగ్రం మహాంతం, అనుగ్రహం కర్తుమేవ. అస్త్రి 'యస్మానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య
విత్తం హరా మ్యహం' మిత్యాద్యాగమాథోఽనుసంధేయః.

గ. అఖల హేయ ప్రత్యసీని కానంతకల్యాణగుణైకతానస్య విశ్వనిదా
నస్య శ్రీనివాసాభిధానస్య పరబ్రహ్మణో గుణాన్లవామృతకానాం
వర్ణనే అనిపుణధిషణా ధిషణాదయోఽపి. 320

అఖలేతి. హేయప్రత్యసీకాః దోషవిరుద్ధాః, ఏకతానో ముఖ్యవృత్తిః, నిదానం
ముఖ్యకారణం, ధిషణాదయః బృహస్పత్యాదయోఽపి, అనిపుణధిషణాః ఆకుశల
బుద్ధయః.

ప. గాంభీర్యైకావలంబే గరిమనిసతౌ కాంతిగుల్ఫాతటాకే
కల్యాణాంభోజకల్పే నిరవధికరుణాసారస్థాంలరాశౌ,
చాతుర్యోదార్యక్షేపిహరణశరణే సద్గుణోఘాక బహువే
దేవే శ్రీమేకటేశే న జిగణయిషతా కేన వా జ్ఞానవాచా. 381

గాంభీర్యేతి. గాంభీర్యం సుఖదుఃఖయో రవికృతవిశ్లేషం తస్య ఏకావలంబే
ముఖ్యాధారే, గరిష్ఠః గౌరవస్య నివసతౌ, కాంతిరేవ బల్యా కృత్రిమా అల్పసరిత్
తస్యా తటాకే సరసి, కల్యాణాన్యేష అంభోజాని లేఖం కల్పే ప్రాతఃకాలే, నిరవధేః
కరుణాసారస్య కల్లోలరాశౌ సముద్రే, చాతుర్యం కృత్యవస్తుషు కాశలం దౌదార్యం
దాతృత్వం తయోర్లక్ష్యా స్సమృద్ధి ఏవ శ్రియా ఇతి శ్లిష్టరూపకం. తయో ర్విహర
ణార్థం శరణే గృహే, దేవే సద్గుణకాశే, శ్రీమేకటేశే, సతాం గుణానా మోఘాక,
జిగణయిషతా గణయితు మిచ్ఛతా, కేన వా జనేన, జ్ఞానవాచా శ్రాంతవాగిం ప్రియేణ, న
బభూవే. సర్వోఽపి జ్ఞానవా గృభూవ. భవతే ర్భావే లిఖే. స్తగరా.

గ. కించ. 332

ప. సమగ్రాహి హరే ర్వేదైః సమగ్రాహి గుణావలిః,
ప్రత్యక్షేఽపి పరత్వేఽస్య ప్రత్యక్షేఽపి చ సుశయః. 383

సమగ్రేతి. సమగ్ర సంతూర్ణా హరే ద్గుణానా మావళిః పఞ్చిన్ద్రో, వేదై స్సమ్యక్
అగ్రాహి గృహీతా, అస్య ప్రత్యక్షే దర్శనే సతి, పరత్వే అప్రత్యక్షే విషయే సంశయో
ఽయం పరో వా ప్రత్యక్షో వేత్త్యాత్మనోఽసి, ప్రత్యక్షేసి నిరస్త్యః, హి రేవాత్మే. పూ
ర్వత్ర స్రుతిపూర్వా ద్దృష్టతే రుక్తగ్రస్త్ర స్రుతిపూర్వాత్ క్షిపతేన్న కర్మణి లుక్.

గ. అహో! మహోన్నతస్యాప్యస్య సౌలభ్యం కనక కుసుమస్య
సౌరభ్యమివ రసికేభ్య ఏవ స్వదతే. 354

అహో ఇతి. మహోన్నతస్య సర్వోన్నతస్యాపి, అస్య వేంకటేశ్వరస్య, సౌలభ్యం
సులభత్వం, కనకమయస్య కుసుమస్య, స్వదతే రోచతే.

గ. 1వశ్య.

355

ప. ప్రచండవిశ్వకంటక ప్రఖండనై కపండితః
పతంగమండలే వస న్య ఏష పాండవ ప్రియః,
అకుంతరీతికః ప్రసన్న పుండరీకలోచనః
స కుండలీంద్రభూధర ప్రకాండమండనాయతే.

356

ప్రచండేతి. ప్రచండానాం దారుణానాం విశ్వకంటకానాం జగచ్చత్రాణాం
ప్రఖండనే ఏకం కేవలం పండితః నిపుణః, య ఏషః పాండవప్రియః భగవాన్, పతంగ
మండలే సూర్యనిదే, వసన్, ప్రకాశన్ ఇతి శేషః. అకుంతరీతికః స్థిరచర్యాదః, ప్రస
న్నే ప్రసాదాద్వీతే పుండరీకే శ్వేతపద్మే ఇన లోచనే యస్య స భగవాన్, కుండలీంద్ర
భూధరప్రకాండస్య శ్వేతైలశ్రేష్ఠస్య మండనాయతే భూషణమివ ఆచరతి. ప్రత్ర వసతీ
త్యర్థః. పంచచామరం పుష్పం. 'లఘు ర్ధరు ర్నిరంతరం భద్రేత పంచచామరం'.

గ. అచలోనియ తావ దుగవరధనణీధరశిరోమణే శ్చక్రపాణే
2రనితరసురవచనికరవితరణకాశల మతివేశలమ్. 357

అచలోనియేతి. ఉరగపరధరణీధరశిరోమణే శ్వేతైలభూషణస్య, అతివేశలం
భృశం మృదు, ఇతరై ర్దేవైః అసుకరస్య అనితరసుకరస్య పరనికరస్య వితరణే కాశలం
నిపుణత్వం.

ప. మూకారబ్ధం కమపి బధిరా శ్లోక మాకర్ణాయంతి
శ్రద్ధాభుక్తౌ విలిఖతి కుణి శ్లాఘుయా వీక్షతేఽంధః,
అథ్యారోహత్యహమా! సహసా పంగు రవ్యద్రిశ్పంగం
సాంద్రాలస్యా శిశుభరణతో మందమూయాతి వంధ్యా.

358

1 ఏకత్వవిన్నాప్తి. 2 రతితర. 3 సాంద్రాలస్యాశిశుభరణతో మందమం
దంతివంధ్యాః.

మూకేతి. బధిరా శ్లోత్రవికలాః, మూకేన వాగ్వికలేన ఆరబ్ధం నిర్మితం, కమపి ఏకం, శ్లోకం పద్యం, ఆకర్ణయంతి, తం శ్లోకం, మణిర్హస్త వికలః, శ్రద్ధాశు శృద్ధా నిష్పత్సన్, విలిఖతి. తం చ, అంధః క్లాఘయా ఉపలక్ష్మితః వీక్షతే, కించ పంగుః పాదవికలాఽపి, అద్రే శ్చేషశైలస్య శృంగం శిఖరం, సహసా, అద్యారోహతి. వంధ్యాశు శిశుభరణతః సాంద్రాలస్యా సతీ, మందం శనైః, అద్రిశృంగం అద్యారోహతి, అహహేతి సర్వత్ర యోజ్యం. మూకాదయ స్త్వభిష్ట మర్థం భగవత్స)సాదా ల్లభ్యాతథాతథా చక్ర రితి కథాః పురాణే ప్రసిద్ధాః.

[సర్వతః పర్వతమవలోక్య సశ్లాఘం].

ప. 1 సర్వోత్తుంగ శ్చితశుభగుహ సాధ్యభిఖ్యాతసీతా¹
భాస్వ²ద్వంశోపచయజనక సానుజస్సూర్తిరో యః,
ఏవం నూనం క్షితిభృత మియం జానతీ జానకీశం
కీశశ్రేణీ కలయ శరణీకుర్వతీ వర్వరీతి.

389

సర్వేతి. యతః యః శేషశైలః, సర్వేభ్యః ఉత్తుంగః ఉన్నతః, శ్రితః శుభః గుహః నిషాదాధిపః, శ్రితా శుభా గుహా శ్చ యస్మిన్ సః, సాధుభిరభిఖ్యాతా క్లామితా సీతా జానకీ లతాపిశేషశ్చ యస్మిన్ సః, 'సీతా లతాసురనదీజానకీహలవర్జ్మసు' ఇతి రోశః. భాస్వతః సూర్యస్య వంశస్య కులస్య భాస్వతాం కాంతిమతాం వంశానాం వేదానాం ఉపచయజనకః వృద్ధికారకః, అనుజానాం భరతాదీనాం స్ఫూర్త్యా ప్రకాశనేన సహితః సానుజస్సూర్తిః సానుభ్యో జాతా ప్రస్థసంభవా స్ఫూర్తి ర్యస్యేతి చ, తతః కప్పిత్యయః. తత స్తం ఏవం, క్షితిభృతం రాజానం పర్వతం చ, జానకీశం శ్రీరామం, జానతీ అత ఏవ ఇయం కీశశ్రేణీ వానరపక్షి, శరణీకుర్వతీ రక్షకంకుర్వతీ నివాసం కుర్వతీ సతీ, వర్వరీతి భృశం ఆవృణోతి. వృణోతే ర్యజ్ఞుక్. కలయ చక్య.

[పునః సానన్దమ్].

ప. ప్రకాశబహుపాదప త్వపి ఫణిక్షమాభృత్యతః
ప్రకామ మవలోక్యతే పరమ మన్య దత్యద్భుతం,
నిజోరసిపయోధర శ్చిర మచంచలాం విద్యుతం
పయోధర మురస్యసావపి బిభర్తి నిత్యం నిజే.

390

ప్రకాశేతి. ప్రకాశాః బహువః పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాశ్చ తద్వతి, ఫణిక్షమా భృతి సర్వపాజే శేషశైలే చ, అతః పూర్వోక్తాత్, అథవా అతః గూఢపాదస్య ప్రకాశ

1 సర్వోత్తుంగ శ్చితశుభగుహసాధ్యభిఖ్యాత(శీల?)శీతః. 2 ద్వంశోచ్చయన. 3 ఏవం. 4 భృత్యదః. 5 పయోధరే; పయోధరమ్.

పాదత్వా ద్భూతాదన్య దితరత్, పరమం అత్యద్భుతం, ప్రకామ మవలూక్యతే. తల్కి-
మతఅహ—పయోధరః మేఘః, నిజే ఉరసి, అచంచలాం విద్యుద్భిన్నా మితి చ విద్యుతం,
చిరం బిభర్తి, నేయం విద్యుదసి, నిజే ఉరసి, పయోధరం బిభర్తి. అత్ర మేఘవిష్ణో
ర్లక్ష్మీవిద్యుతోశ్చ పదద్వయేన విషయనిగరణం మేఘస్తనానాం చ క్లేషభిత్తికాభేదా
ధ్యవసాయశ్చ క్రమేణ బోధ్యమ్. విరోధాభాససజాతీయసంస్పృష్టిః.

అథ వనవర్ణనమ్.

[ఇతి విమానం దక్షిణత స్సమానయన్ సానందం విలోకయన్]
సభే! విసినానా మమిషాం పరమం రామణీయకమ్. 391

ఇతీతి. విసినానాం అరణ్యానాం, రామణీయకం సౌందర్యం.

ప. పురఃపురో ఘనం వనం వనేవనే మహాగిరిః
మహాగిరౌమహాగిరౌ విరాజతే గుహాగృహం,
గుహాగృహేగుహాగృహే విహారతత్పరో హరిః
హరౌహరౌ నిరంకుశః కృతేభసాధ్వసో ధ్వనిః. 392

పుర ఇతి. పురఃపురః అగ్రే అగ్రే, ఘనం వనం అరణ్యం, విరాజతే, ఇతి సర్వత్ర
యోజ్యం. వనేవనే ప్రతివనం, వీహాయాం ద్విర్భావః. ఏవ మగ్రేఽపి. గుహాగృహ
మివ, విహారే క్రిడాయాం తత్పరః ఆసక్తః, హరి స్సింహః, నిరంకుశః అప్రతిహతః,
కృతం ఇభానాం గజానాం సాధ్వసం భయం యేన సః, ధ్వనిః.

[కృతానుః].

గ. కి మరే ! వర్ణయస్యచక్షుష్యాణి మనుష్యాంగకబళనచపల
చండపుండరీకాననాని కాననాని. 393

కిమితి. మనుష్యాణాం అంగానాం కబళనార్థం చపలాని స్ఫురంతి చండాని
ఉగ్రాణి పుండరీకాణాం వ్యాఘ్రాణాం ఆననాని వక్త్రాణి యేషుతాని, అత ఏవ అస్మిన్
అచక్షుష్యాణి అదర్శనీయాని.

ప. ఇత స్తావ ద్ద్రావవ్యతికర ఇత స్సంత్యజగరా
ఇతో టుంటా కానాం సముదయ ఇతః కంటకచయః,
ఇతో వ్యాఘ్ర ఉగ్ర జ్వలనజనకా వేణవ ఇతో
వనం సంలక్ష్మ్య త స్తన ఇద మహా! మోహ మయతే. 394

ఇత ఇతి. ఇతః ఏతస్మిన్ ప్రదేశే, సారస్వదిభక్తికై స్తసిత్. ఏవమగ్రేఽపి తావ
చృద్ధో వాక్యాలంకారే. గ్రాష్టాం పాషాణానాం వ్యతికరః రాశిః, సంఠీతి యథాయోగం
సర్వత్ర యోజ్యం. అజగరా స్పర్శభేదాః, లుంటాకానాం సముదయః చోరసమూహాః,
కంటకా స్త్రీక్షాగ్రవృక్షాంగాని, జ్వలనజనకాః పరస్పరఘర్షణదావాగ్న్యతృప్తదకాః,
యత స్తతః, ఏత ద్వనం, సంలక్ష్య దృష్ట్వా, ఇదం మఢీయం మనః, మోహం భయ
జన్యం, అయతే ప్రాప్నోతి.

[విశ్వావసుః].

గ. సఖే! నిపుణనిరూపణత ఏతేషాం గుణముపి గృహణ. 395

సఖ ఇతి. నిపుణనిరూపణతః సారవస్తునిర్వర్ణనాద్ధేతోః, ఏతేషా మరణ్యానాం.

ప. అనాయాస గ్రాహ్య ఇవనిపతిభోగ్యా న్యపి ఫలా
న్యయత్నేన ప్రాప్యా¹ స్తప్తి సుదృగవేత్త్యా స్సుమనసః,
అసూర్యం వశ్యా న్య వ్యహహ! సులభా న్యత్త భవనా
న్యరణ్యానీభాజా మతిపతితి భాగ్యం కిల గిరః. 396

అనాయాసేతి, అపనిపతిభిః నతు సర్వై ర్భోగ్యా న్యపి, ఫలాని చూతవనసాదీని,
అనాయాసం అర్థవ్యయంవినాపి, గ్రాహ్యేణి లబ్ధం శక్యాని, సుదృగ్భిః విశాలలోచ
నాభిః అవేత్త్యా దర్శనీయా ఇతి మనోజ్ఞత్వాతిశయోక్తిః. 'అపేత్త్యా' ఇతి పాతే
కాంక్షణీయా ఇత్యర్థః. సుమనసః పుష్పాణి తు అయత్నేనాపి ప్రాప్యా, అసూర్యం
వశ్యాని అదృష్ట మార్గరక్షిని, అత్తభవనాని శిలాగృహాణి, సులభాని. అహమేతి సర్వత్ర
యోజ్యం. యత స్తతః, అరణ్యానీభాజాం మహారణ్యవాసినాం, భాగ్యం, గిరః వచాంసి,
అతిపతితి అతిక్రమతి కిల.

గ. అపిచ. 397

ప. గహనగుహవిహారిహరిపాణిరుహభిహత
ద్విరదశిర స్తటోద్గళితమాక్షికసంచలిభిః,
అహహ! విభూషితై రిహగిరౌ విహరంతి సుఖం
సమ మబలాజనై రతివిలాసపరా శృబరాః. 398

గహనేతి. రతివిలాసేషు చరాః అగతాః, అతఏవ శబరాః క్షేచ్ఛవిశేషాః వన
చరాః, గహనగుహాసు విహరిణాం అథవా గహనేషు అరణ్యేషు గుహాసు చ విహరిణాం
హరిణాం సింహానాం పాణిరుద్రాః నైః అభిహతానాం విదారితానాం ద్విరదానాం

గణానాం శిరస్తటాత్ కుంభస్థలాత్ ఉద్గళితానాం చ్యుతానాం మాత్రికానాం ముక్తా
ఫలానాం సంహతిభిః రాజిభిః, విభూషితై రలంకృతైః, అబలాజనై స్సమం, ఇహ గిరా
శేషతైః, విహరంతి క్రీడంతి.

అథ ఘటికాచలవర్ణ నమ్.

[ఇతి వ్యోమయానం దక్షిణతఃప్రాపయక్¹ ప్రకర్ష మంజలిం బధ్వా.]
ప. కంఠోపరికంఠీరవశుచిదంష్ట్రాయచివిచిత్రచంద్రికయా,
స్ఫటికాచల ఇవ నయనే ఘటికాచల ఏష సంప్రతి ధినోతి. 400

కంఠేతి. కంఠస్య ఉపరి కంఠీరవస్య సింహయావస్య సంబంధినీనాం శుచీనాం ధవ
ళానాం దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదంతానాం రుచ్యా కాంతైశ్చ విచిత్రయాఅద్భుతయా
చంద్రికయా, స్ఫటికమయాచల ఇవ స్థితః, ఏష ఘటికాచలః నృసింహానివాసః,
భాషాయాం చోళంగివరనామా, నయనే, సంప్రతి ధినోతి సంతోషయతి.

[సభక్తి¹ ప్రకర్ష మంజలింబధ్వా.] 401

ప. వరకేతుస్థతార్థాయ స్తరకేళిపుష్పే శ్రియః,
నరకేక్షణవిఘ్నాయ నరకేసరిణే నమః. 402

వరేతి. వరే కేతౌ తిష్ఠతీతి స్థతార్థ్యైః గరుత్మాకాయస్య తస్యై, శ్రియః స్తరకేళి
పుష్పేలక్ష్మీసంభోగవర్ధనాయ, నరకస్య ఈక్షణే విఘ్నాయ ప్రతిబంధకాయ, తద్భక్తానాం
నరకదర్శనం నాస్తీతి భావః. నరకేసరిణే నృసింహాయ, నమః అస్తు.

గ. కించ. 403

ప. స్థిరశంఖాదిచిహ్నాయ సురసంఘూర్చితాంఘ్రయే,
పరసంహారదక్షాయ నరసింహాయ మంగళమ్. 404

స్థిరేతి. స్థిరశంఖాదిచిహ్నాయ, సురసంఘూర్చితాంఘ్రయే, ఆశపివ, పరేషాం
శత్రుణాం సంహారే దక్షాయ సమర్థాయ, నరసింహాయ మంగళం.

ప. జంభదంభహరక్షేమారంభ² లంభకమూర్తయే,
శంభుసంభావనీయాయ స్తంభడింభాయ మంగళమ్. 405

జంభేతి. జంభస్య రక్షసః దంభం గర్వం హరతీతి హరస్య ఇంద్రస్య క్షేమస్య
ఆరంభాణాం కర్తృణాం లంభకా సంపాదికా మూర్తి శృంగీరం యస్య తస్యై, హిరణ్యకశిపు

మారణేన మధ్యమలోకే యజ్ఞనాం కర్తృప్రవృత్తేః ఇంద్రస్య క్షేమ మితి భావః. శంభో
స్సంభావనీయాయపూజ్యాయ, స్తంభస్యడింభాయశివేతత్రోష్ణన్నాయేత్యర్థః. మంగళం.

[స్మితానుః].

గ. కి మరే! క్రోధమయేఽపి నరమృగేంద్రే స్తవచనం విరచయసి?

కి మితి. నరమృగేంద్రే, నరసింహవిషయే, స్తవచనం స్తోత్రవాక్యం.

ప. ప్రహ్లాద మాహ్లాదయితే తమేకం సర్వస్య కుర్వత్ భువనస్య భీతిం,
నైంహం'దధేసంహననం పురా య స్తవ స్తవ స్తత్రి కథం ప్రవృత్తః?

ప్రహ్లాద మితి. యో నరసింహః, తం ప్రసిద్ధం, ఏకం ప్రహ్లాదం హిరణ్యశిపుత్రం
భక్తం, ఆహ్లాదయితే సంతోషయితే, సర్వస్య భువనస్య భీతిం కుర్వత్ సత్, నైంహం
సింహసంబంధి, సంహననం శరీరం, పురా దధే ధృతవాక్. తత్ర నరసింహ విషయే,
తవ స్తవ కథం ప్రవృత్తః జాతః?

[విశ్వాననుః].

గ. వయస్య! మైత్రం వాదీః.

408

ప. అపుణ్యధౌరేయహిరణ్యదూనత్రి లోకశోకక్షపణాయ శౌరిః,
కాయాధవాయాసనిరాసద్దంభాత్ స్తంభాదిహోజ్ఞంభతసంభ్రమేణ.

అపుణ్యేతి. శౌరి ర్విష్ణుః, అపుణ్యనాం పాపాత్తనాం ధౌరేయేణ ప్రథమేన
హిరణ్యేన హిరణ్యకశిపునా దుంనానాం దుష్ఖతానాం త్రిలోకానాం శోకస్య క్షపణాయ
నాశం కర్తుం, 'తుమథాచ్చ'త్యాదినా చతుర్థీ. కాయాధవస్య విగతదేహభిమానస్య ప్రహ్లా
దస్య ఆయాసస్య పితృకృతస్య నిరాసదంభాత్ నివారణవ్యాజాత్, సంభ్రమేణ ఇహలోకే,
స్తంభాత్ అజ్ఞంభత, అవిర్బభూవ, తథాచ సర్వభువనసంతోషణ వివాయం నతర్హిషణ
ఇతి భావః. 'ప్రహ్లాదో హ వైకాయాధవ' ఇతి శ్రుతిః.

గ. ఇదం 'చావధీయతామ్.

410

ప. మనుష్యలిర్యక్తృ ముపేత్య సద్యో
దేవ స్వయం స్థావరతోభ్యుదంచన్,
విచిత్రశక్త్యన్వయ మత్ర వేదైః
ప్రత్యావ్యమానం ప్రకటికరోతి.

411

[పున స్పన్దనంభమ్.]

412

మనుష్యేతి. దేవః భగవాన్, మనుష్యత్వం తిర్యక్త్వం సింహత్వం చ, న త్యేక మేవ. ఉపేత్య స్వీకృత్య, స్థావరతః స్తంభాత్, న తు మాతృతః. సద్భ్యః న నవమాసా నంతరం. అభ్యుదంచక్ అవిర్భవంత్యక్, వేదైః ప్రత్యాయ్యమానం ప్రకటిక్రియమాణం, విచిత్రాయాః అఘటనఘటనావటియస్తేన అచ్చర్యకరాయాః. శక్తేస్సామర్థ్యస్య అన్వయం సంబంధం, అత్ర లోకే పామరప్రచురే, ప్రకటికరోతి. ప్రత్యక్షస్య సర్వ సంప్రతిపన్నత్వా దితి భావః.

ప. ఘటికాచలం వపు ¹రవేత్య తత్త్వతో

ఘటికాచలం సమధిరుహ్య భక్తితః,

నరకేసరింద్రచరణౌ విలోకయన్

నరకే సరిష్యతి న జాతు మానవః.

413

ఘటికేతి. మానవః వపు ర్నిబం, తత్త్వతః స్వభావాత్, ఘటికాయాం యామాప్త భాగేఽపి, చలం నశ్యంతం, అపేత్య జ్ఞాత్వా, ఘటికానామానం అచలం సమధిరుహ్య భక్తితః నరకేసరింద్రస్య చరణౌ విలోకయంత్యక్, జాతు నరకే న సరిష్యతి న పరిష్యతి.

అథ పీక్షారణ్యవర్ణనమ్.

[ఇతి ²వ్యోమయానం అన్యత స్సంచోదయన్ సహర్షమ్.] 414

ప. పీక్షారణ్య మిదం వదంతి సరసీ హృతాపనాశి న్యనా

వస్యా రోధసి వీర రాఘవ ఇతి ప్రఖ్యాతనామా హరిః,

వ్యక్తం రాజతి వీరిహోత్ర ఇవ యో విస్తీర్ణ హేతిద్యుతిః

క్షేత్రం స్రాప్తశుశస్థి ప్రభజతి శ్రీకాలిహోత్రాంచితమ్. 415

పీక్షేతి. ఇదం పురోవర్తిక్షేత్రం, పీక్షారణ్యం తత్సంజ్ఞం, వదంతి, జనా ఇతిశేషః. అసౌ సరసీ తీర్థం, హృతాపనాశినీ, అస్యాః హృతాపనాశిన్యాః, రోధసి తీరే, వీర రాఘవ ఇతి ప్రఖ్యాతనామా హరిః వ్యక్తం రాజతి. విస్తీర్ణాహేతీనాం చత్రాద్యాయు ధానాం జ్వాలానాం చ ద్యుతి ర్యస్య సః, అతఏవ వీరిహోత్రః అగ్నిరివ శ్చిత ఇత్యుపమా. యో హరిః, శ్రీయుక్తేన కాలిహోత్రేణ మునినా అంచితం పూజితం, స్రాప్తా కుశస్థలీ నామ నదీ యేన తత్, తత్తీరశ్చితం క్షేత్రం, ప్రభజతి ఆక్రయతి, స హరి రితి సంబంధః.

గ. ఆకలయతు భవా నత్రేదం చమత్కారమ్.

416

ప. ద్విరేఫవర్ణాం సుమనోరమాం తనుం

బిభర్తి సంజ్ఞా మిన వీర రాఘవః,

సుపర్వరాజేన యదీయ 'మంచితం

ముఖం పదద్వంద్వ మి వోపశోభతే.

417

ద్విరేఫేతి. వీరరాఘవ భగవాన్, ద్విరేఫస్య భృంగస్యేవ వర్ణః నీలరూపం ద్వైరేఫవర్ణే చ యస్యాం తాం, అత ఏవ సుప్త మనస్సు సుమనస్సు పుష్పేషుచ రమతఇతి సుమనోరమాం, తనుం శరీరం, సంజ్ఞాం వీరరాఘవత్యాఖ్యా మివ, బిభర్తి, శోభనే వర్వణి పూర్ణిమానూం రాజా చంద్రః సుపర్వణాం దేవానాం రాజా ఇంద్రశ్చ తేన, అంచితం, యదీయం ముఖం, పదద్వంద్వ మివ, ఉపశోభతే.

[కృశానుః].

గ. వయస్య ! కిం సన్నహ్యసి ²వీర రాఘవస్తవనే? య దస్మి న్నపి పన్నగనగనాథ ఇవ పరధనగ్రహణపరత్వాదయః దోషాః ప్రాదుష్యంతి.

[విశ్వావసుః].

గ. తత్రాస్తదుక్తేన తత్సమాధానే నైవ పున రత్రాపి సంతోష్టవ్య మాయుష్షతా భవతా. పామరమతే! న రమతే కస్య మనో²వీర రాఘవే దేవే?.

419

శ్రేతి. ఆయుష్షతా భవతా, హేపామరమతే మాఘబుధే, న సంతుష్యతి.

ప. ³స్వేక్షాసాధ్యజగజ్జని స్సుతనుష్టాంతాంకితోరఃఫల

స్సాక్షా దేవ పరః పుమాన్ కృతనుతి ద్వాతాయణీశాదిభిః,

వీక్షారణ్యపతి ర్విరాజతి గతి ద్వాత్సదృక్సాహితీ

ధీతాంత్యాయురరోగతాధనయశోమోక్షాద్యవేక్షావతామ్ 420

స్వేతి. స్వస్య ఈక్షయా అవలూకనేన సాధ్యా జగతో జనిః సృష్టిః యస్య సః, సుతనోః లక్ష్మ్యోః పల్లాక్షయా పాదలాక్షణేణ అంకితోరఃఫలః, తస్యా స్తత్ర నివాసా దితి భావః. దాతాయణీశాదిభిః శివప్రముఖైః కృతనుతః, ద్వాక్షయా సదృశీ సాహితీ ధీ బుద్ధిః త్వాంతిః తమా ఆయుః ఆరోగతా ఆరోగ్యం ధనం యశో మోక్ష కాపి యేష లేష అపేక్షావతాం, గతిః, తద్దాయక ఇత్యర్థః. అత ఏవపరః అత్రత్యక్షోఽపి పుమాన్ భగవాన్, సాక్షాత్ వీక్షారణ్యపతిః వీరరాఘవ స్సక్, విరాజతి. అత్ర భక్తకామిత ప్రదానస్య వీరరాఘవరూపస్వీకారహేతుత్వా త్సదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్.

1 మర్చితం. 2 వీరరాఘవేదేవేస్తవనం విచారయతుం. 3 స్వేచ్ఛా. 4 ఏష.

గ. కించ.

421

ప ఉపేత్య వీక్షావన మున్నత స్పదా
 సువర్ణవల్ల్యా సుమనఃపుష్పా శ్రితః,
 అహీనసేవో హరిచందన స్థనో

త్వృషాశ్రితానా ముచితాం సువాసనామ్.

422

ఉపేత్యతి. సదా సుమనః పుష్పాణి విబుధాంశ్చ పుష్టాతీతి తత్పుష్పా, సువర్ణ
 వల్ల్యా చంపకలతయా తన్నామ్నస్త్రియూచ, శ్రితః శ్లిష్టః, ఉన్నతః, అహీనా
 మివై స్పర్శశ్రేష్ఠః హీనానభవంతీత్యహీనైరుత్తమైశ్చ సేవ్యః, హరి రేవ చందనః
 వృక్షః, వీక్షావన ముపేత్య, ఉప సమీపే ఆశ్రితానాం, ఉచితాం సుప్తవాసనాం
 భావనా మేవ సౌరభ్యం, తనోతి.

శ్రీరామానుజమునివర్ణనమ్.

[ఇ త్యన్యతో విమానం ప్రేఖయ స్సగ్రతో వీక్ష్య సప్రత్యభిజ్ఞమ్]

ఇతీతి. ప్రేఖయగ్ గమయక్.

ప. ఏషా భూతపురీ నిరీక్షితచరీ దోషాపహంత్రి మయా

శ్రీమా నత్ర గుణాబ్ధి రావిరభవ ద్రామాను జారో మునిః,

త్రయ్యంతామృతసింధుమంథనభవద్ధయ్యంగవీనాత్మకం

విజ్ఞానం యదుపజ్ఞ మేన విదుషా మద్యాపి విద్యోతతే. 424

ఏషేతి. దోషాపహంత్రి, అతవివ ఏషా భూతపురీ, ప్రపెరుంబూదూర్నితి భాషా
 నామ, మయా నిరీక్షితచరీ పూర్వం దృష్టా, త్రయ్యంతా ఉపనిషద వివ అమృతసింధుః
 క్షీరాద్ధవ త్తస్య మంథనేన అలోడనేన భవతః హయ్యంగవీనస్య ఘృతవిశేషస్య ఆత్మా
 స్వరూపం యస్య తత్కం, విజ్ఞానం వైష్ణవవిజ్ఞానైస్తతశారీరకభాష్యం, విదుషా మధ్యే
 యః రామానుజః, ఉపజ్ఞా ఆద్య ఇతి జ్ఞానం యస్య తథోక్తం, యత్కర్తృక మేవ
 అద్యాపివిద్యోతతే, సగుణాబ్ధిః శ్రీమాన్ రామానుజార్యమునిః, అశ్రపుర్యాం, ఆవిరభవత్.

గ. కించ.

425

ప. కామాదివైరిగణభీమానవద్యనిజనామాభి లావగరిమా

వైమానికార్యసమభూమా ౨వనౌ వచనసీమాతిలంఘిమహిమా,

శ్రీమా ననూనకలసోమాననో విమలధామావమా నితరవిః

క్షేమాణి జృంభయతు భూమావముత్ర చ స రామానుజో యతిపతిః.

కామేతి. కామదీనాం వైరిణాం అంతశ్శత్రుణాం గణస్య భీమః అనవద్యః నిజస్య నామ్నః అభీలాపగరిమా కీర్తనసామర్థ్యం యస్య సః, అవనా భువి, వైమాని కార్యస్య దేవగురో స్సమభూమా, వక్తృత్వ ఇతి భావః. వచనసీమాతిలంఘీ మహిమ యస్య సః, అనూనకళః సోమ ఇవ అననం యస్య సః, విమలేన ధామ్నా కాంత్యా అవ మానితరవిః, శ్రీమాన్ స రామానుజః యతివతిః, భూమా అముత్ర, పరలోకే చ, తే మాణి జృంభయతు వర్ధయతు, అస్తాకమితి శేషః.

గ. అపి చ.

427

ప. స జయతి రామానుజయతి రజయతి పరవాదినం యదీయోక్తిః, సంజయతిబోధమసంఘంరంజయతి బుధాన్ వ్యథాం చ భంజయతి.

స ఇతి. యస్య రామానుజస్వేయం యదీయా ఉక్తిః భాష్యం, పరవాదినం అజ యతి నిరస్యతి, స్వార్థికో ణిచ్. యద్వా అజ మివ ఛాగమివ కరోతి, దుర్బలీకరోతీ త్యర్థః. అనఘం బోధం విజ్ఞానం, సంజయతి యోజయతి, బుధాన్ రామానుజీయాన్, రంజయతి, వ్యథాం చ తదీమాం, భంజయతి.

గ. అన్య చ్చ.

429

ప. తే మిమాంసాశాస్త్రప్రమథనపరికలితబుధజనానందాః, లక్షణమునేః ప్రబంధాః లక్షణపూర్వజశరా ఇవ జయంతి. 430

త ఇతి. మిమాంసాశాస్త్రస్యప్రమథనేన న్యాయమేళనేన, తే అమి ఇతి ఛేదః. మాంసాశానాం రక్షసాం అస్త్రైః కరణైః ప్రమథనేన నాశనేన పరికలితః ఘటితః బుధ జనస్య విద్యజ్ఞసస్య దేవసమాహస్య చ ఆనందః యై స్తే, లక్షణమునేః రామానుజస్య, తే ప్రబంధాః, లక్షణపూర్వజస్య శ్రీరామస్య శరా ఇవ జయంతి.

గ. అత్ర కశ్చిద్విచశ్చిద్విపశ్చితా మిథ మనుదినం ప్రణమతి. 431

ప. "రామానుజాయ గురవే నరవేషభాజే

శేషాయ ధూతకలయే కలయే ప్రణామాన్,

యే మాదృశా నపి కృశా న్సరిపాతు కామో భూ

మా వవాతర దుదంచితబోధభూమా." ఇతి.

432

రామానుజాయేతి. నరవేషభాజే, శేషాయ, రామానుజసంజ్ఞాయ, ధూతకలయే అపహతపాపాయ, గురవే, ప్రణామాన్ కలయే. మాదృశానపితి అత్యంతాశరణశ్చ నూచనం. కృశాన్ దీనాన్ పరిపాతుం కామః యస్య సః, అశనివ ఉదంచితః ప్రక టితః బోధభూమా జ్ఞానాతిశయో యే న సః, యః రామానుజః, భూమా అవాతరత్ అవరథవత్.

గ. ఏతచ్చ ఆకర్ణ్యతామ్.

433

ప. రామానుజౌ యామునతీర్థసేవాపరా వ్రదీతౌ సరకం నిరోద్ధం,
తయోః పురాణః ప్రణినాయ గీతాం తస్యా నవీనస్తుతతానటికామ్.

రామేతి. యమునాయా ఇదం తీర్థం యామునం జలం తస్య యామునస్య రామ తీర్థస్య సన్యాసినశ్చ సేవాపరా, రామస్య అనుజః కృష్ణలక్ష్మణార్చశ్చద్వౌ, సరకం రాక్షసం నిరయంచ, నిరోద్ధం, ఉదీతౌ ఆవిరభూతాం. తయో ర్వ్యయోః, పురాణః పూర్వః కృష్ణః, గీతాం భాగవతీం, ప్రణినాయ నిర్మితవాక్, నవీనః లక్ష్మణార్చస్తు, తస్యాః గీతాయాః, టీకాం వ్యాఖ్యాం, తతాన కృతవాక్.

[కృశానుః].

గ. సత్యమేవ; తథాపి తత్సథాను ¹ధావినాః మేధావినా మపి
పరావమంతృత్వాదయో దోషాః ప్రసిద్ధాః.

435

సత్య మితి. తస్య రామానుజస్య పంథాన మనుసరంతీతి తత్సథానుధావినాం, పరేషాం, అపమంతృత్వం అవమానః.

గ. తథాపి.

436

ప. శ్రీరామానుజదర్శనైకరసికః శిష్టప్రకృష్టైర్గుణైః
పూర్ణానాం విదుషాం మతాంతరజుషాం చక్షోః న భుజ్జ్యేక్వచిత్,
హ హంతోదన మంతత శ్శుచితమం తద్దృష్ట మాశు త్యజ
త్యాస్తాం త త్స్వమతస్థితై రపి సమం ప్రాయేణ నాశ్నాతి సౌ.

శ్రీరామేతి. శ్రీరామానుజస్య దర్శనే కాస్త్రే ఏకం కేవలం రసికః ఆమరక్తః, శిష్టేషు ప్రకృష్టైర్గుణైః స్నానసంధ్యాజపాధ్యయనాదిభిః, పూర్ణానాం మతాంతరజుషాం, విదుషాం చక్షోః, క్వచిత్ కుత్రాపి, న భుజ్జ్యే, అంతతః తైర్మతాంతరస్థైః, దృష్టం, అతఏవ శుచితమ మపి ఓదనం అసౌరామాజీయః, ఆశు త్యజతీతి యత్తదేత దాస్తాం. స్వమతస్థితై రపి సమం ప్రాయేణ నాశ్నాతి హ హంతే త్యాశ్చర్యే.

గ. కించ.

438

ప. నైషాం న్యాయ్య ఇహ ద్విజాన్వయజుషాం భాషా ²ప్రబంధశ్రమో
వేదే విశ్వపుమృతాధనవిధౌ ³బద్ధాదరే జాగ్రతి,
తీరం క్షీరపయోనిధే రుచగతో దై త్యాదిదీప్త్యానృతం
కో వా థావతి దుగ్ధలబ్ధిచపలో గోపాలః స్వాల్మయమ్.

439

నేటి, ద్విజాన్వయజుషాం బ్రహ్మకులజానాం, ఏషాం రామానుజీయానాం, విశ్వేషాం పుమర్థానాం సకలపురుషార్థానాం సాధనే విధౌ కర్తవ్యే, బద్ధాదరే క్షుద్ధదీక్షే వేదే జాగ్రతి సత్యసి, భాషయా ద్రావిడ్యా నిర్మితే ప్రబంధే శ్రమః అభ్యాసః, జనస్య ఇహ లోకే, న న్యాయ్యః నోచితః, అనుచితస్వే వైధర్మ్యే దృష్టాంత మాహ—చైత్యారి దీప్త్యా ఆవృతం క్షీరవయోనిధే స్తీర ముపగతః కోవా జనః దుగ్ధలగ్నా క్షీరలాధే చలః ఆసక్తస్సౌ, గోపాలకస్య ఊద్రగోవస్య, అల్పార్థే కథ. ఆలయం ప్రతి ధావతి, నకోఽపీత్యర్థః.

గ. కించ, ఏతన్వతానునర్తినాం కేషాంచి దేషా చేష్టా నేష్టా వైది కానామ్. 440

ఏతదితి. కేషాంచి దేశదేశీనాం, భాషయః తెంగలాభ్యానాం మాట్టాలకిశోరన్యా యవాదినాం, చేష్టా ఆచారః, వైదికానాం వేదోక్తకర్తానుష్ఠానాం.

గ. పశ్య. 441

ప. ముంచంతః పంచయజ్ఞాన్ ద్రవిడఫణితిభి ర్హోసాయంతోఽనభిజ్ఞాన్ నిందంతో హంత! యజ్ఞానసక్తిసపి హ రే ర్షదనం వారయంతః, సద్వేషం ధారయంతః కిలచి దవిహితై స్సంక్షిపంత్యేష కాలం లుంపంతః శ్రాద్ధచర్యాం యతి మపి గృహీణాం వందనం కారయంతః.

ముంచంత ఇతి. పంచయజ్ఞాన్ బ్రహ్మయజ్ఞోపాసనాతిభిః పూజాదేవ్యైః పితృతర్పణా వైశ్వదేవాభ్యాన్, ముంచంతః, ద్రవిడఫణితిభిః భాషాబంధనాకైః, అనభిజ్ఞాన్ అజ్ఞాత వేదశాస్త్రాధ్వనః, మోహయంతః స్వమతే భ్రమయంతః, యజ్ఞాన్ జ్యోతిష్సోమాగ్నై, నిందంతః కామ్యై ఇతి గర్హయంతః, హరే రపి వందనం అసక్యత్ వారయంత నిషి ధ్యంతః, సత్సు ద్వేషం ధారయంతః, యతిం స్వమతసన్నాసినమపి, గృహీణాం వందనం కారయంతః, శ్రాద్ధస్య చర్యాం విధివదనుష్ఠానం, లుంపంతః త్యజంతః కతిచిత్ రామానుజీయాః, అవిహితైః శ్రుతిస్మృతిదూరైః, కర్తృభి రేవ, కాలం సర్వం సంక్షిపంతి గమయంతి.

గ. కించ. 443

ప. ఘంటాఘోషం త్యజంతో హరిః రిచరణే సర్వలోకావిగీతం భ్యాతం త్రైలోక్యమాతుశ్శృతిభిరభిహితం వై భవం ఖండయంతః,

1 ముంబయ్యాపుస్తకే— 'ముంచంతః.....వందనంవారయంతః, లుంపంతః కారయంతః, సద్వేషం.....దవిహితరేవకాలంక్షిపంతి.' ఇతి పాదవ్యత్యయోద్యత్యతే.

సంకేత శ్రద్ధయైవ స్వచరణసలిలం స్వీయగోష్ఠ్యాం పిబంతః
కేచి ద్విష్టావయంతే జగదభిదధతః కేశవం దోషభోగ్యం. 444

ఘంటేతి. సర్వస్మిన్ లోకే అవగీతం ప్రశస్తం, ఘంటాఘోషం, హరివరిచరణే
విష్టవర్షనాయాం, త్యజంతః, శ్రుతిభిః 'సాహి శ్రీరమృతానతాం' ఇత్యాదిభిః, అభిహితం
ప్రకటితం, ఆశవివ ఖ్యాతం లోకత్రయప్రసిద్ధం, త్రైలోక్యమాతు ర్ద్రక్ష్యః, వైభవం
స్వాతంత్ర్యం, ఖండయంతః దూషయంతః, లక్ష్మీరసి భగవత్కేషవభూతేతి వదంతః,
స్వీయానాం స్వమతస్థానాం గోష్ఠ్యాం సభాయాం, సంకేతస్వీయకల్పితవ్యవస్థాయాం,
శ్రద్ధయా నిర్వహణాభినివేశేన, స్వచరణసలిల మేవ పిబంతః, తే హి సర్వే స్వచరణ
సలిల మేకస్మిన్నాత్రే గృహీత్వా తత స్తత్పిబంతీతి తన్తతరహస్యమ్. కేశవం దోష
భోగ్యం నియమ్య కృతానాం దోషాణాం నియామక త్వేన భక్తార్త మభిదధతః వదంతః,
కేచిత్పూర్వోక్తాః, జగత్, తన్తర్వాద మిత్యర్థః. విష్టావయంతే విపర్యాసయంతి.

ప. 'యజ్ఞాః పంచ మహత్త్వేదేన సహతాః యే చాపరే విశ్రుతాః
యత్కర్తృగ్రహసంక్రమూదిసమయే సర్వే బుధాః కుర్వతే,
త త్సర్వం విసృజంత కామ్య మిత్ర యోత్రయ్యధ్వవిధ్వంసకాః
తై ర్ద్యే నిత్యతయా శ్రితే యదశనం యాచ వ్యవాయక్రియా.

యజ్ఞాఇతి. యే పంచయజ్ఞా బ్రహ్మయజ్ఞాదయః, మహత్ ఇతి వదేన సహితాః,
మహాయజ్ఞా ఇత్యర్థః. యే త్వపరే యజ్ఞాః జ్యోతిష్సమాదయః, విశ్రుతాః ప్రసిద్ధాః,
ఇదం పూర్వత్రాపి యోజ్యం చస్త్యర్థః. సర్వే బుధాః శ్రుతిస్మృతిభ్యాః, గ్రహాః చంద్ర
సూర్యోపరాగః సంక్రమం రపే ర్దేహాదిప్రవేశః తదాదా సమయే, యత్కర్తృ పితృసం
కుర్వతే, తత్సర్వం నిత్యం వైమిత్తికం చ కర్త, కామ్యం కామహేతు రితి, అపలప్యేతి
కేశవః. యే త్రయ్యధ్వనః వేదమార్గస్య విధ్వంసకాః అమీ, విసృజంతి ముంచంతి. తై
ర్దూషకైః, అశనంభక్షణం యత్, వ్యవాయక్రియా మైఖనంచ యా, అన్విగత్యుభయత్ర
యోజ్యం, తే ద్యే కర్తృణి, నిత్యతయానిత్యకర్తృత్వేన, ఆశ్రితే అంగీకృతే, శిశ్నోదర
మాత్రపరాయణా ఏతే ఇత్యర్థః.

ప. విదుషా మపి మోహా నూవహంతో విత్తై తిహ్యసహస్రవర్ణ నేన,
వినయాభినయా త్థిలాః కీలామీ విజయం తేకి పటాలయాజగంతి.

విదుషామితి. విశ్రాంతా మసత్యానాం విలిప్యనాం కల్పితపూర్వతనమృషావాదా
నాం 'ఏత న్నతం పరిగృహ్య తే కృతార్థాః ఏతే చ కృతార్థాః అభవ' న్నిత్యాదిరూపా
ణాం సహస్రస్య వర్ణ నేన కథనేన, విదుషా మపి కిముతాజ్ఞానాం, మోహం స్వమతాభిని

వేశం, అవహంతః కుర్వంతః ఖలా పాపాః, కపటాలయాః డాంభికాః, అతపివ అమీ
తెంగలాఖ్యాః, వినయస్య ఆరోపితస్య అభినయాత్ ప్రకటనా డేహోః, జగంతి విజ
యంతే కిల, జౌషచ్ఛంకం.

గ. కించ.

447

ప. యస్యాం నాస్తి పుంస్కృత స్మయవిదాం యజ్ఞా తు హాసాస్పదం
పూజ్యం తే చ నిరక్షరాః పున రమీ సాంకేతకాచార్యకాః,
వేదానా మువ హేళనం వ్యతిమాతా వర్ణశ్రమప్రక్రియా
గోష్ఠ్యై దుష్కృతపుష్కలీ క్రితీపుష్ కన్యైచి దన్యైచి నమః. 448

యస్యా మితి. యస్యాం గోష్ఠ్యాం, ఇదంసర్వత్ర యోజ్యం. నయసిదాం శాస్త్ర
జ్ఞానం, పుంస్కృతః నాస్తి. యజ్ఞా విసేషవాక్, హాసాస్పదం. నిరక్షరాః పేద
శాస్త్రగ్రంథానభిజ్ఞాః, అమీ సాంకేతకశాస్త్రసిద్ధి ఆచార్యజ్ఞులి సుజ్ఞా యేషాం
తత్త్వా ఆచార్యపురుషాశ్చ పునః, పూజ్యం తే వేదానా మువ హేళనంకామ్యకర్తాసు
ప్రాపకా ఇత్యవమానం, భవతి. వర్ణానా మాత్రమాణాం చ ప్రక్రియా ఆచార్యవ్యతిహ
తా భవంతా, దుష్టస్య కలేః పాపస్య పుష్కలీకృతం వర్ధనం పుష్టాలీతత్పుష్, కన్యైచి
దన్యైగోష్ఠ్యై తేంగలీయాయై నమః. సర్వథా త్యక్త్యా గోష్ఠీయ మిత్యర్థః.

గ కించ

449

ప. ప్రాయో యేషాం సకృదకరణే ప్రత్యవాయోఽస్తి భూయా
న్యజ్ఞాదీం స్తా నిహ విజహతి స్పష్ట వేదోపదిష్టాక్,
కరై వామీ విదధతి జడాః కిం తు సుకేతసిద్ధం
కష్టం కష్టం! బల! హతః లేః కశ్చి దున్దేష ఏషః 450

ప్రాయ ఇతి. యేషాం యజ్ఞాదీనాం, సకృ దేకదాఽవ్యకరణే అననుష్ఠానే సతి,
భూయాక్ ప్రత్యవాయః పాప మస్తి భవతి, స్పష్టం వేదై రుపదిష్టాక్ చోదితాక్,
తాక్, యజ్ఞాగేక్ బ్రహ్మయజ్ఞప్రముఖాక్, ఇహ లోకే విజహతి త్యంజతి, అమీ ఇతి
యోజ్యం జడాః మూర్ధాః, అతపివ అమీ, సం కీతసిద్ధం కర్త, ఏవకారేణ శ్రౌతస్తార్థ
వ్యవచ్ఛేదః. విదధతి కుర్వంతి, కష్టం కష్ట మన్యాయ్యం, బలేతిథేదే. ఏషః విహితత్యాగః
అవిహితానుష్ఠానం చ హతకలే స్సంబంధీ కశ్చి దసిర్వాచ్యః ఉన్దేషః ప్రభావ ఏవ.

గ. కించ

451

ప. న గాహంతే గంగా మపి ¹నటజటాసార ఇతి యే
 న మజ్జా త్యంభోధౌ లవణరసవేశంతక ఇతి,
 న పంచైవం గవ్యా న్యపి పశుశక్యత్సార ఇతి హా
 పిబుత్యేషాం దోహా² క ఇహ నిపుణ స్సాస్య ద్దణయితుః. 452

నేని. యే తెంగలాభ్యాః, గంగా మపి లోకపావసీ, నటస్య నర్తకస్య శివస్య
 జటానాం ఆసారః పర్వమితి, విగ్ధైతి శేషః. గాహంతే న స్నాంతి. అంభోధౌ, లవణ
 రసః త్షారజలః తస్య పేశంతకః పల్వలమితి, న మజ్జంతి న స్నాంతి, ఏవం పంచగవ్యా
 న్యపి, హోః శక్యత్సారః పురీషభాగ ఇతి, న పిబంతి, లేషాం ఏషాం దోహా³ గణ
 యితుం ఇహ కః నిపుణ స్సాస్యత్? న తోఽనీ త్యర్థః.

[విశ్వానసుః].

గ కిమి⁴లే! కళంక⁵లేశనహి తేషు ²రామానుజదర్శననిష్ఠేషు గరిష్ఠే
 ష్వపి సన్నహ్యసి? అథ వా భవాద్యశానాం కృతవివేకానాం తా
 నామ మర్యాదా? 453

కి మితి. కళంకస్య అపవాదస్యలేశేన రహితేషు.

గ. ఉక్తం హి.

454

ప. 'అనల్ప కం ధరా¹యాం హి సర్వజ్ఞస్సాపి హయణాః,
 ఆరోపయంతి మాలిన్యం కాళో²లా ఇన తే ఖిలాః' ఇతి. 455

అనల్పక మితి. ధరా³యాం లోకే, తే ఖిలాః, కాళో⁴లా ద్రోణికాకా ఇవ, సర్వ
 జ్ఞ స్సాపి, అనల్పకం మాలిన్యం దోష మశుద్ధిం, ఆరోపయంతి ప్రాపయంతి హి.
 సర్వజ్ఞ స్య శివస్సాపి, అనల్పయాం కంధరా⁵యాం గ్రీవా⁶యాం, మాలిన్యం వైల్యం,
 కాళో⁷లా కాలమాటా ఇవ.

గ. పశ్య తావ దేలేషాం ⁴పవిత్రతమం చరిత్రం. 456

అవ. తత్రాద్యం శిష్టపంక్తా వభుక్తిదోష మనుద్యహః—

ప. ఉచ్చిష్టా ¹న్యతిదూరతః పరిహరం త్యుజ్ఞం త్యసత్సంగతిం
 ప్రాణాపత్స్వపి బాంధవేతరగృహే ప్రాశ్నంతి నాహి²వ్యమి,
 కామ్యం ³నిర్మమతే న కర్త భగవత్కైరిన్య ఏవ స్థితా
 స్సత్త్వస్థైః స్పృహణీయ ఏష ⁴జయతి శ్రీవైష్ణవానాం క్రమః. 457

1 హర. 2 శ్రీమద్రామానంద దర్శనైః నిష్ఠేషు. 3 అవివేకానాం. 4 అతిమాత్రం.
 5 నసి. 6 నిర్మమతే. 7 జగతి.

ఉచ్చిష్టాసీతి. అమీ రామానుజయాః, ఉచ్చిష్టా న్యన్నాసి, అలిదురతః పరిహరంతి, అసన్నిః సంగతిం సహభాజనాకం, ఉచ్చింతి త్యజంతి, ప్రాణావత్ససతీవ్యసి బాంధవేతరగృహే అపోఽపి న ప్రాశ్నంతి, కామ్యం స్వర్గాహేతుకం కర్మ, ననిర్మితే న కర్వంతి, భగవత్ప్రేమకర్మేభాజాయా వేద, స్థితాః, ఏషః ఉక్తవిధాః. శ్రీకైష్ణవనాంక్రమః రీతిః, సర్వభౌ సాత్వికైః, స్పృహణీయః కామనీయస్యై, జయతి,

గ. కించ

458

ప. సాలే శుద్ధమృదూర్ధ్వపుండ్రతిలకః పద్మాక్షమూలా గళే
దివ్యం శంఖరథాంగచిహ్న మనిశం దీప్తం భుజామూలయోః,
వక్త్రే శౌరిగుణైకవర్ణసమరా వాచ స్తదేనోముచా
మే తేహం వారిభక్తితుందిలహృదాం వీరౌఽపి మోక్షావహః 459

సాల ఇతి. యస్మా దేతేహం సాలే శుద్ధమృదూ శ్వేతమృత్తిక యా ఉర్ధ్వపుండ్రాక్షకః తిలకః, గళే వర్ణవీజమమూ అక్షమాలా, భుజామూలయోర్భాస్కర్మయోః, అనిశం నివ్యం దీప్తం, శంఖస్య రథాంగస్య చక్రస్య చిహ్నం, వక్త్రే శౌరిగుణైకవర్ణసమరావచః, సర్వత్ర యథాయోగ మస్తీతి యోగ్యం. త తస్మాత్, హరిభక్తితుందిలహృదాం వీరోముచాం నిష్పాపానా మేతేహం, వీరౌ దర్శనమపి, మోక్షావహః.

గ. దోషారోపణం చై తేషు త్వదీయ మహావ్యసం.

460

దోషేతి. అపహసితం యోగ్యం అపహాస్యం.

ప. ఇష్టా త్వబాంధవజనా దితీరై రదృష్టం
య ద్భుంజతేఽన్న మిహ లక్షణపక్షనిష్ఠాః,
దోషః కిమేష దురితాపహరో గుణోపే
త్యేవం వివిచ్య పరపృచ్ఛ గుణాగుణజ్ఞాః. 461

ఇష్టా దితి. ఇహ, లక్షణపక్షే రామానుజమతే నిష్ఠాః, ఇష్టాత్ స్వమతస్థాత్ స్వబాంధవజనాత్, ఇతరైః మతాంతరస్థైః అబాంధవైః, అదృష్ట మన్నం భుంజతే ఇతి యత్ ఏష ఉక్తవిధాన్మభోజనం, విధేయ ప్రాధాన్యా త్పుంస్త్యం. దోషః కిం, కిం శబ్దో వాక్యాగ్నే. దురితాపహరో గుణో వా, ఇత్యుక్తకారం, వివిచ్య అలౌచ్య, గుణాగుణజ్ఞా దోహంశ్చ జానంతీతి తత్త్వాత్, పరపృచ్ఛ.

గ. కించ.

462

అవ. ఏవ మపి శ్రీయోగ్విద్యాగాదిదూషణం చోద్ధృత మిత్యత అహః—

ప. దృష్టం బంధిత్వరై స్సతా మనదతాం దోషో ఏషోఽపరైయ
 శ్చిష్టైః స్పృష్ట మనశ్చ తా మిహ మహారాష్ట్రాది కానాం సమః,
 యేషాం దూషయితా న కోఽపి నియతాహారగ పరం తు ద్విజ
 స్సర్వాశీ న తు దూషణం హితభుజాం తేషా మిదం భూషణమ్.

దృష్ట మితి. బంధిత్వరై దృష్టం అన్నం, అనదతాం అభక్షయతాం సతాం, య ఏష దోషః కథితః ఏష దోషః, అపరై శ్చిష్టైః స్పృష్టం అనశ్చతాం మహారాష్ట్రాది కానా మపి సమః, నియతాహారః భోజననియతః, కోఽపిజనః, యేషాం వైష్ణవానాం, దూషయితా దూషకః, నభవతి. పరంతు కింతు, సర్వత్రాశ్చాతీతి సర్వాశీ ద్విజః దూషయ తా, ఇదం అనియమభోజనకృదూషణం తు, హితభుజాం నియతాహారాణాం తేషాం, భూషణ మేవ, న తుదూషణ మితి యోగ్యం.

గ. యశ్చ శతారి ప్రభృతిమునివినిర్నితదిన్యప్రబంధాధ్యయనే
 దోషోఽఉద్భావిత స్సోయ మితిహాసపురాణాదిభి ర్వేద ముపబృంహ
 యదోభ్యో విద్వదోభ్యో న రోచతే. 464

గ. శృణు తావత్. 465

అవ. ద్రావిడప్రబంధదూషణ ముద్ధర్తు మాహః—

ప. వకుళవిభూషణేన గురుణా కరుణానిధినా
 శ్రుతిమకుటాభిసంధి మచధార్య పరం గహనం,
 రచిత మిహ ప్రబంధ మనుసందధతాం
 కథితం సమ మపి దూషణం స్మృతిపురాణ మధీతవతామ్. 466

వకుళేతి. కరుణానిధినా అశ ఏవ వకుళవిభూషణేన శతకోషేన గురుణా, శ్రుతి మకుటానాం ఉపనిషదాం అభిసంధిం తాత్పర్యం, పర మత్యంతం, గహనం దురవ గాహమ్, అచధార్య నిశ్చిక్త్య, రచితం, ద్రావిడభాషయేతిశేషః. ప్రబంధం అనుసందధ తాం పఠతాం, య ద్దూషణం, కథితం తద్దూషణం, స్మృతిః మానవాదిః, పురాణాని వైష్ణవాదీని చ, 'నపుంసకమనపుంసకే' నేత్యాదినా ఏకవద్యావః అధీతవతాం తత్సార కానా మపి, సమం. పేదార్థోపబృంహకత్వావేశేష దితి భావః.

గ. కించ.

467

1 మితభుజాం. 2 ప్రముఖసత్వస్థముని. 3 ఉద్ధాటితః. 4 సద్భ్యుః.

అవ. నను వేదాల్లోపబృంహకత్వేఽపి ప్రబంధస్య ద్రవిడభాషామయత్వేన“దేశ భాషామయంకావ్యం శ్రోతవ్యం జాతు న ద్విజై”రితిస్మరణా దనుచిత మేతత్పఠన మత ఆహ.—

ప. ఉపాదేయం ప్రాజ్ఞైరుచితవిషయం ద్రావిడవచోఽ

వ్యయుక్తార్థం హేయం భవతి వచనం సంస్కృత మపి,

హరిం బిభృచ్ఛేతస్యనతిసుభగోఽపి స్తుతిపదం

న సద్రూపోఽవ్యంతగీకరణధృతనారీస్తనభరః.

468

ఉపాదేయ మితి. ఉచితః క్లాఘ్యః విషయః ప్రతిపాద్యం యస్య తత్, ద్రావిడ వచః ప్రబంధః ప్రాజ్ఞైరుపాదేయం గ్రాహ్యం, భవతి. ఆయుక్తార్థం అనుచితవిషయం, సంస్కృత మపి వచనం బాణప్రహసనాది, హేయం త్యాజ్యం, భవతి. అనతిసుభగః కురుపోఽపి, హరిం చేతసి బిభృజ్జనః స్తుతేః పదం స్థానం, భవతి. సద్రూపోఽపి. అంతఃకరణేచేతసి, ధృతనారీస్తనభరః జనః, స్తుతిపదం న భవతి.

అవ. ననూచితవిషయత్వేన ప్రబంధస్య గ్రాహ్యత్వేన సంస్కృతమయత్వమ్, అత ఇతరేషా మివ బ్రాహ్మణానాం న తత్పఠనాచిత్య మత ఆహ.—

గ. వస్తుత స్త్వగ స్త్యవ్యాకరణానుశిష్టానాం అనవద్యశిష్టపరిగ్రహ విశేష ప్రకృష్టానాం ద్రావిడశబ్దానాం కోనామ సంస్కృతా దపకర్షః.

వస్తుత స్త్వితి. అగ స్త్యవ్యాకరణం ‘ఇలక్కణ’మితి భాషానామ, లేనానుశిష్టానాం వ్యుత్పన్నానాం ద్రావిడశబ్దానాం, ప్రబంధగతానా మితి శేషః.

గ. పశ్య.

470

ప. సయాసాం వ్యాకర్తా చుళుకితసముద్రో మునివరః

ప్రబంధారగి ప్రాధా శ్చతమథనముఖ్యా శ్చమధనాః,

ప్రవక్తార శ్చుద్ధాః ప్రథితయశసగి పూర్వగురవో

గిరాం పారే తాసాం జయతి గరిమా ద్రావిడగిరామ్.

471

న ఇతి. యాసాం ద్రావిడగిరా మితి వాక్యక్రయేఽపి యోజ్యం. వ్యాకర్తావ్యాక రణేన సంస్కారకర్తా తు, చుళుకితసముద్రః పీతాద్ధిః, సః ప్రసిద్ధిః, మునివరోఽగ స్త్యః, ప్రబంధారః ప్రబంధకర్తారశ్చ, ప్రాధాః ప్రగల్భాః, శతమథనముఖ్యాః శతకోపాదయః, శమధనాః మునయః, ప్రవక్తారః అధ్యేతారశ్చ, శుద్ధాః ప్రథితయశసగి, పూర్వే గురవః రామానుజాదయః, సర్వైశ్చ భవతీతి యథాయోగం యోజ్యం. తాసాం ద్రావిడగిరాం, గరిమా ఉత్కర్షః, గిరాంపారే జయతి. వాచా భవిషయ ఇత్యర్థః.

1 కించ. ఉపాదేయం...

విశ్వగుణ—14

గ. య శ్చైవకదేశివిషయదూషణోపన్యాసస్తత్రాప్యాకర్ణ్యతాం.

యథితి. ఏకదేశినః తేంగలాఖ్యాః విషయః యేహం లేహం దూషణానా ముపన్యాసః కథనం.

* [గ. కించ.

ప. యజ్ఞాః పంచ చ సంచితాత్మధిషణా మాన్యానథాన్యాధ్వరాః
తత్తద్దేవశరీరమాధవముఖోల్లాసావహా న ప్యమీ,
సంత్యజ్యా ప్యవధానతః ప్రభుతమం స్వారాధనైస్తోషయ
స్త్యేహం సచ్చరితం యశాంసి భజతాం సూతే పునీతే జగత్. 1
సర్వాభ్యర్థితవైష్ణవాంఘ్రిసయసాం పానేన పూతాత్మభి
ర్భవత్సయాసనిషేవ్యపావనజటాగంగాఽపి నాంగీకృతా,
సామీప్యేఽపి పయోనిధిః పరిహృతః పశ్వాదికామ్యాద్విధేః
సారాసారవివేచనే సముచితా సందృశ్యతే చాతురీ. 2

గ. హంత! ఏతేష్వేవ సంసిద్ధికా మచ్యుతభక్తిమపేక్ష్య విజయతే
తద్భక్తభక్తి రనితరసాధారణే. 3

ప. దృష్టే యుటి త్యఖిలలోఽనిదానభక్తే
సాష్టాంగ మత్రప మపాకృతసర్వగర్వం,
అస్పృష్టదేశసమయం ప్రణమంతిలేహం
ధన్యాత్తనాం వద కి మన్య దుపాస్య మస్తి. 4

గ. యచ్చ యతివందన విషయేఽప్యవహితోఽసి, తత్రాప్యా
కర్ణ్యతాం. 5

ప. ఉత్కన్నం చరమాశ్రమీ జడమతిః స్వేనైవ జానాతిచేత్
నేదిష్టేష్వపి సర్వలోకగమితు ర్భక్తేషు భిత్తియతే,
అన్యేఽమీయతయః ప్రబోధవతయః సర్వస్య చోత్కర్షణామ్
భక్తిర్భాగవతీతి సస్పృహ మమూ నర్చంతి సృత్యన్తిచ. 6
గ. ఇదం చావధేయం— 7

[కుజ్జలీకృతగ్రన్థోఽయం బహుషు లోకేష్వలాభాత్ న హి వేంకటాధ్వరిణా
గ్రథిత ఇవ ప్రతిభాతి. కిన్తులేంగలాఖ్య శ్రీవైష్ణవదూషణోపన్యాస మసహమానేన
శ్రీవైష్ణవమహాశయేన కేనాపి దోషసమాధానపూర్వకం ప్యరచీతి వక్త్రం యుక్తమ్.]

ప. చతుర్వేదాధ్యాయా సకలహితాచారనిపుణో
నిషిద్ధాచారా న వ్యభ పరిహర ఇష్టాస్త్రపదవీం,
యతర్వాప్యనోయవా హరిచరణభక్తా న్యది జనా
నుపేక్షేత త్కంతైర్న భవతి పదం విశ్వగమితుః.

8

గ. త దనతిక్రాంతలోకమర్యాద మాశ్రమత్రయస్యైవ సకేవలం,
నిఖిలాశ్రమిణా మపి పరస్పరభక్తిప్రకర్షప్రకటితదాస్యముక్తిప్రత్యుద్ధ
మాభివాదనాదిక మవశ్యానుష్ఠేయమేవేతి సాధు జానీహి యదపి
ప్రపన్నజన జీవనప్రదాననిదానపాపపాదాప నేజనావలంబిదూషణం
తదపి తన్తహిమాపరిజ్ఞానవిజృంభితం బుద్ధిః పిశునయతి దార్శ్నిగ్యం.
తథా హి—

ప. స్వాతంత్ర్యం పరివర్జయన్నిజగురో రంఘ్రిద్యయాంశీభవన్
ప్రీత్యైస్వామిజనస్య నిస్పృహతయా తస్విత తీర్థాన్వయం,
గోష్ఠీభూయ సమార్జితం నిపుణధీః శ్రీపాదతీర్థాన్వయం
స్వీకుర్యా ద్యది పాంచరాత్రపదవీభాజాం న తద్దూషణమ్.

10

ప. పద రహసి పదాంబు స్వీయ మాపీయతేవా
విగతనిజపదాంభో నాన్యత్రే వాంఘ్రితీర్థం,
అపితు తదభిలాషాస్వామినాం స్వాంఘ్రిసంఘే
ప్యధికతరపవిత్రం సేవ్యతే పాదతీర్థమ్

11

గ. తదవధేహి. ఉపేక్షణీయనిజపదపయస్సంఘేఽప్యంగీకరణమధిక
తరపవిత్రబహుళతరహరిచరణ సంతతాంతరంగ జనచరణావనేజనస్య
సముచితమేవేతి.

12

ప. మజ్జజన స్వచరణద్వయసంగభాజి
గంగాంబురే నిజకలంఠనిరాసహేతోః,
పూర్ణోపమాన మవధేహి నిజాంఘ్రిసంగి
భక్తాగ్రగణ్యపదపద్మపయఃపిపాసోః

13

గ. అస్తా మిదం వాచనికే వితండాయమానాః సంధ్యాసు విహిత
మాత్మప్రదక్షిణ మ ప్యధిక్షిపంతు. హంతై తేహ మనపాయసత్సంప్ర

దాయప్రవర్తకః సకలగురుతిలకలోకగురుహృదయానుసారీ స ఏష విజయతే సామ్యాపయాతానాం దేశికసార్వభౌమః. 14

ప. పుణ్యశ్లోకః పరమభిమతః స్వస్థలేష్వాస్థయాసా
యస్య శ్లోక ప్రథమపతనశ్లాఘనాకంపమానైః,
చూడామూలైః స్పృషయతి మధుస్వద్దిభి శృంగారీకై
ర్దత్త స్వస్తిప్రపచనమురో నిత్యభూషాం స్వయోషామ్. 15

ప. ఖలకృతపరిభాషాకర్ణనోద్యజ్జగీషా
వితతనిజమనీషావిస్తృతబ్రహ్మయోషా,
జయతి దలితదోషా దత్తతత్త్వాభిలాషా
వరవరమునివేషా క్యాపిన్వై కుంతభూషా. 16

గ. ఆకర్ణయ తావ దేతదీయానాం పవిత్రతమం చరిత్రమ్.] 17

ప. కలిచి దలసాగ కర్ణాయాసా 'ద్విహాయ వినిశ్చలా
స్తదపి భగవద్భక్తి లేమాం ధునోతి భవవృథాం,
శ్రమసహజనై కార్నై ర్నృణాణాం వినైవ విలంఘనై
ర్జ్వరనిరసనా యాలం వీరోశ్చ త్తరం పర మాషధమ్. 473

కలిచి దితి. అలసాః అత ఏవ కలిచి దమీ, ఆయాసా ధేహోః, కష్టంకర్షేతి న్యాయాదితి భావః. కర్ణ నిత్యం నైమిత్తికం చ, నిశ్చలాః నిర్భయా స్సంతః, జహూర్యది, విహాయ వినిశ్చలా ఇతి పాతాంతరేఽవ్యయ మేవార్థః. తదపి తథాపి, లేమాం కర్ణ త్యాగినాం, భవవృథాం సంసారదుఃఖం, భగవద్భక్తిః తదీయా, ధునోతి వారయతి. శ్రమం ఙ్గత్ప్రస్థాజన్యం సహత ఇతి తత్సహస్య జనస్య, ఏకం కేవలం, అర్నై ర్విలంఘనై ర్విలైవ, నృణాం దుష్టానాం, జ్వరస్య నిరసనాయ, వీరోశ్చ త్తరం ప్రబలం పరం ఔషధ మేవ, అలం సమర్థం, భవతి. ఆశ్రః శ్లో. 'సర్వం కర్మాణలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే' ఇత్యాది భగవదుక్త్యా తత్త్వసాక్షాత్కారవర్జ్యంతం కర్తావశ్యకత్వే భగవద్భక్తిమాలేణ తత్త్వాగః భగవదాజ్ఞావిలంఘనమేవేతి సువ్యక్త మేతత్. అతఏవ కవినాఽపి అలస్యా దిత్యుక్తమ్.

గ. కించ.

474

ప. రహస్యవ్యాఖ్యానై రఘువరచరిత్రానుకథనై
 స్త్రయీసద్గ్రీచీనాం వకుళధరవాచాం ప్రవచనైః,
 అమీ భాష్యాఖ్యానై ర్హరిచరణకైంకర్యవిధిభిః
 ప్రణామై శ్చార్యాణాం ఊణ మివ నయంత్యత్ర దివసాన్. 475

రహస్యేతి. రహస్యానాం భగవద్విషయాణాం, వ్యాఖ్యానైః అర్థవర్ణనైః, రఘు
 వరచరిత్రస్య రామాయణస్య అనుకథనైః పఠనైః, తన్మతే తస్య ద్వయార్థప్రతిపాద
 కత్వా దితి భావః. త్రయీసద్గ్రీచీనాం పేదతుల్యానాం, వకుళధరవాచాం ప్రబంధవా
 క్యానాం, ప్రవచనైః, భాష్యస్య రామానుజీయస్య అఖ్యానైః, హరే శ్చరణయోః
 కైంకర్యవిధిభిః, అర్యాణాం తన్మతస్థానాం ప్రణామైశ్చ, అమీ అత్ర లోకే, దివసాన్
 ఊణ మివ, నయంతి. ఇదం న కస్యాపి దూషణస్య వారకం, కింతు తదీయసాంకేతికా
 చారఖ్యాపక మేవ.

[పునః ఊణ మనుధ్యాయ సల్లాఘం.]

గ అన్య దాస్తా నామ తా మేవ కామ మన్యోన్యం కలహాయ
 మానానాం నానావిధానాం శ్రుతీనాం 'అవిరోధసాధనేన సాధుభావం
 ప్రకటయంతీ మఖిగుణాభిరామాం రామానుజసరస్వతీ మభినందామి
 ప్రసిద్ధం హి "సంధి మిచ్ఛంతి సాధవ" ఇతి. 476

అన్యమితి. అన్యత్ దూషణం దుష్కరోద్ధారం, అస్తాం తిష్ఠతు నామేతి సూచితం
 కపేరుకైకదేశివిద్వేషిత్వం. నానావిధానాం సగుణత్వనిర్గుణత్వద్వైతాద్వైతప్రతిపాద
 కానాం అన్యోన్యం కలహాయమానానాం, విరుధ్యమానానాం, అవిరోధస్య సాధనేన
 తాత్పర్యవర్ణనేన, సాధుభావం ఏకవాక్యత్వం. నను విరుధ్యంతు నామ శ్రుతయః, కిమేత
 త్సాధుభావసాధనే నేత్యాహ—ప్రసిద్ధ మితి.

గ. పశ్య ! 477

ప. నిత్యం హేయగుణావధూననపరా నైర్గుణ్యవాదా శ్చుక్తిౌ
 ముఖ్యాద్ధా స్సగుణోక్తయ శ్చుభగుణప్రఖ్యాపనా ద్భ్రష్టాణః,
 అద్వైతశ్రుతయో విశిష్టవిషయా నిష్కృష్టరూపాశ్రయా
 భేదోక్తిస్త దిహాఖిలశ్రుతిహితం రామానుజీయం మతమ్ 478

నిత్యమితి. యస్మిన్మతే, శ్రుతౌ ఘటకత్వంసప్తమృద్ధః. ఇతః వాక్యచతుష్కేతి
 యోజ్యం. నైర్గుణ్యవాదాః బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వబోధకభాగాః, 'అనాదిమథ్యాంతవిహీన
 మేకమజరం ఏకత్వోక మజరం బ్ర'హ్మత్యాదయః హేయగుణానాం దోషాణాం

గ. కించ.

482

ప. జారా చోరా కిరాతా జనపద

మథనా రాజసా శాస్త్రహీనా,
శిష్యాశ్చత్వాంతి మత్తా శ్శ్రుతి
నయవిధురా శ్శ్రుతి యైః బ్రహ్మ నిష్ఠైః,

సాకం నో భుంజతేమీ సకృదపి వినతిం
కుర్వతేగ్రే న తేహం,
సంకేతేనైవ సిద్ధం తదిద మవిదుషాం
శ్లాఘ్య మాచార్యపుంస్తవమ్.

483

జారా నితి. శ్రుతినయవిధురాః పేదమార్గదూరాః, అతపివ, యేమీ ఆచార్య
పురుషాః, జారా చోరా కిరాతా, జనపదమథనా దేశధ్వంసకా, అతపివ,
రాజసాశ్చా రాజాధమా, మహిశాంశ్చశిష్యా కృత్వా, అతిమత్తాస్సంతః, తద్దత్తవి
త్తైరేవేతి భావః. బ్రహ్మనిష్ఠై రసి శ్రీత్రియై స్సాకం సహ, నోభుంజతే. కించ, తేహం
శ్రోత్రియాణాం, అగ్రే వినతిం సకృ దేశవారమపి, న కుర్వతే. యత స్తతః, అవిదుషాం
అపండితానాం, అమీహం సంకేతేన స్వీయవ్యవస్థయైవ, న తు పేదకాస్త్రవిచారై
సిద్ధం. ఇదు ఆచార్యపుంస్తవం, శ్లాఘ్య మితి కావ్యః. అశ్లాఘ్య సేవేత్యర్థః.

గ. అహో! మహా నయ మభిజనవిద్యాసంపన్నానా మన్యేషా
మ ప్యనివర్త్యే వ్యామోహాః.

484

అహో ఇతి. అభిజన స్సక్కులం, వ్యామోహాః అజ్ఞానం, అనివర్త్యః దుర్నివారః.

ప. ఆచారస్య దవీయసాం ధనతృషా మజ్జాతవేదాధ్వనాం

కామాతంకకళంకపంకిలహృదాం కేహంచి దేహ మమీ,
శుద్ధాచారజుషో జితేంద్రియతయా శ్రేష్ఠా స్వయం సూరయః
శిష్యత్వం య దుశంతి తత్కిల కలే సాస్మాజ్య ముత్తోర్జితమ్.

ఆచారస్యేతి. స్వయం శుద్ధాచారజుషః జితేంద్రియతయా శ్రేష్ఠా శ్చాప్యమీ
సూరయః పండితాః, ఆచారస్య దవీయసాం అతిదూరాణాం, ధనతృషాం అర్థాకాఙ్గరతం
త్రాణాం, కామాతంకః మన్దభగికార ఏవ కళంకః మాలిన్యం తేన పంకిలం కలపంహృ
న్యసః యేహం లేహం, అజ్ఞాతవేదాధ్వనాం చాపి, కేహంచిత్ ఆచార్యపురుషాణాం.

1 దమనా. 2 మహాశా. 3 ద్వస్తా. 4 శ్రుతిపదవిధురా. 5 మనివృత్తో.
6 మత్యుగ్జితం.

కింశర్దో గర్వామాం, శిష్యత్వం యత్ ఉశంతి వాంఛంతి, ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. తస్మాత్
అత్ర ఉక్తార్థే, కలే స్సామ్రజ్యం ప్రభుశక్తిః, ఉద్భిషం అప్రతిహతం కిల.

ప. స్వయం తరితు మక్షమః కిమపరా నసా తారయే దితి

స్వయ మచింతయ స్వగణయన్ ధనానాం వ్యయం,

జడం గురు రితి భ్రమన్ శ్రయతి పుస్తకాడంబరై

ర్భవహావకరణాన్వితై ర్భవశుభదేవతావిగ్రహైః.

486

స్వయ మితి. స్వయం తరితు మక్షమః అశక్తః, అసా వాచార్యపురుషః, పరాన్
కథం తారయేత్? ఉగ్రయత్ర భవాభిమితి శేషః. ఇత్యుక్తప్రకారం స్వయ మచింతయన్
బుధః పామరో వా, జడం మూఢ మాచార్యపురుషం, పుస్తకానామాడంబరైః ఆటో
వైః, బహుభి రుపకరణైః అన్యపాత్రాదిభి రన్వితైః, బహుశై రనేతైః, దేవతానాం
రామకృష్ణాదీనాం విగ్రహైః ప్రతిమాదిభిః, భ్రమన్ మహానితి భ్రాంతస్యన్, ధనానాం
వ్యయ మగణయన్ అప్రయోజనత్వేన చ లక్షయంశ్చ నన్, గురురితి మమ ఆచార్య
ఇతి, అశ్రయతి.

గ. 1 కించ.

487

ప. అమలమతిషు లోకే జాగరూకే వ్యనేకే

వ్యపినిజగురువంశోత్పత్తి మేవావలోక్య,

విగతశుభచరిత్రం వేదాశాస్త్రానభిజ్ఞం

క మపి గురు రి తీమే కష్ట మారాధయంతి.

488

అమలేతి. ఇమే పామరాః, అమలమతిషు శుద్ధచిత్తేషు, అనేకేషు బుధేషు లోకే
జాగరూకేషు విద్యమానేషు, సత్స్వపి, నిజానాం వితృప్తితామహాదీనాం యోగురుః పూర్వ
తనః తస్య వంశే ఉత్పత్తిం జన్తవేత్యేవకారేణ వక్ష్యమాణగుణవ్యవచ్ఛేదః. విగతశుభ
చరిత్రం వేదశాస్త్రానభిజ్ఞం కమప్యాచార్యపురుషం, అపి గర్వామాం, గురురితి, ఆరాధ
యంతి పూజయంతి, కష్టం అన్యాయ్యం.

గ. అపరమపి కలే రాకర్ణయ చమత్కారమ్.

489

అపర మితి. చమత్కారం ప్రభావం.

ప. సమ్యక్స్పృహజనం పరిత్యజ్య బహుభి స్సంవత్సరై రుత్సుకం

శుశ్రూషాభి రుపాదిశక్ ప్రముదితాః పూర్వే భువీతి శ్రుతం,

1 అపిచ. 2 త్యక్తుమః.

1 ఆరాధ్యేష్టసమర్పణై రవినతా నాచార్య ఏవాదరా

2 దదై ర్భూరితమైః 3 ప్రసహ్య లభతే శిష్యా శ్శ్రమేణాధునా.

సమ్యగితి. పూర్వే యుగాంతరస్థాః పసిష్ఠవామదేవాదయః, భువి ఉత్సుకం విద్యా గ్రహణతత్పరం, అతఏవ శిష్యజనం బహుభి స్సంవత్సరైః శుక్రామభిః సమ్యక్ పరీక్ష్య, ప్రముదితా స్సంతః, ఉపాశీత తస్యై విద్యా ముపదిష్టవంతః, ఇతి శ్రుతం, పురాణాది ష్టితి భావః. అధునా తు, ఆచార్యఏవ, అవినతాన్ జనాన్, భూరితమైః అదైః బహు సంవత్సరైః, ఆదరాదిష్టానాం వస్త్రాలంకారభక్ష్యాదీనాం, సమర్పణై రారాధ్య అవర్ణ యిత్యా, శ్రమేణాతిశక్తేన, ప్రసహ్య బహుతృప్త్య, శిష్యా లభతే, కురుత ఇత్యర్థః

1[విశ్వావసుః.]

గ. మందమనీష మహాపురుషా నేనం మాదుదుషః.

491

ప. భవజలధినిమజ్జత్సజ్జనోజ్జీవనార్థం

జగతి మహతి వంశే జాతవంతో మహంతః,

ప్రపదనధనకృష్టాః పంచసంస్కారదానా

త్కృతి న కృతి న ఏతే జ్ఞానహీనాన్ పునంతి?

492

భవేతి. భవజలధౌ నిమజ్జతాం సజ్జనానాం ఉజ్జీవనార్థం తారణాయ, జగతి, మహతి వంశే జాతవంతః, అతఏవ మహంతః, కృతినః ధన్యాః, ఏతే ఆచార్యపురుషాః, ప్రపదనం శరణాగతి రేవ ధనం తేన కృష్టాః వత్సలా స్సంతః, కతి కియతః, జ్ఞాన హీనాన్, పంచానాం సంస్కారాణాం 'తాపః పుండ్ర్య తథా నామ మంత్రో యగశ్చ పంచమ' ఇతి తన్మతప్రసిద్ధానాం దానాల్, న పునంతి? పునం లేకవేత్త్యర్థః. సజ్జనోజ్జీవ నార్థ మిత్యుక్త్యా తస్మాదాదీనాం సజ్జనత్వస్య శశవిషణ్ణప్రాయత్వాన్న 'హత్వామార్గ' ఇత్యాదిష్టోక్తదూషణోద్ధార ఇతి ధ్యేయం.

గ. కించ.

493

ప. ఆచార్యాః పురుషా మహత్తరకులే వ్యభాక్షదాస్యోజ్జ్వల

నావ స్సంస్మృతివారిధేః పర మమీ నావాతరివ్య వ్యధి,

1 ఆరాధ్యైవ సమర్పణైః. 2 దదై. 3 ప్రశస్య. 4 స్త్రమేణ. 5 మందమనీ.

6 మహంతః పురుషాన్; మహంతః పుంసవనం.

విశ్వనా—15

అప్రాప్తాచ్యుతదాస్యవృత్తయ ఇహావిజ్ఞాతమంత్రోత్తమా
స్మర్యే తస్మి కలావత త్తనవో హంతాపతిష్య న్నధః. 494

ఆచార్యా ఇతి. సంసృతివారిధే సంసారాధే, నామ, పరం, అజ్ఞాతస్య విష్ణోః, దాసోజ్జ్వలా అమీ ఆచార్యాః పురుషాః, మహత్తరేషు కులేషు తిరుమలకందాళాదిషు, నావాతరిష్యన్ న జాతవంతో యసి, తస్మి, ఇహ భువి, కలా, సర్వేషి, అప్రాప్తాచ్యుతదాస్యవృత్తయః, అనభిజ్ఞాతమంత్రోత్తమాః, అత త్తనవశ్చనంతః, అధః అపతిష్యన్ నిరయే పతితా అభవిష్యన్, తరతివశతోః హేతుహేతుమద్భావే ల్యుక్.

అవ. నన్వేష మపి తస్మిన్ రాదినాం ప్రపత్త్యాదిరాహిత్యేన సంసారే ష్వనధి కారాత్తేషాం తత్కరణమతినిందిత మేవే త్యతాహ.—

ప. తాపాదిభి స్సపాపాం జనతాం పునతాం మహాత్మనా మేషాం,
దోష శ్చేదేష సమో దుష్టా న్పునతోఽపి గాంగ పూరస్య 495

తాపాదిభి రితి. సపాపాం, జనతాం జనసమూహం, తాపాదిభిస్సంస్కారైః. పునతాం పవిత్రీకర్వతాం, మహాత్మనా మేషా మాచార్య పురుషాణాం, దోషః అనధికారికీష్యసంస్కారకృతః, భవతి చేత్, ఏషః దోషః, దుష్టాన్ పాపాత్మనః, పునతః గాంగ పూరస్యాపి సమః, తస్యాపి భవేదేవే త్యర్థః. అతః గంగాప్రవాహస్య పాపనీకరణం యథానధికారివిశేషనియంత్రితం, తతైవ మహాత్మనా మితిభావః.

గ. ఇదం చావబోధవ్యమ్. 496

ప. సద్వంశప్రభవ శ్చరిత్రరహితోఽప్యాదృత్య ఏవోత్తమై
స్వాధ్వాచారయుతోఽపి దుష్కులభవ స్స భ్యేషు నాభ్యర్హితే,
సాలగ్రామ మకృతిమం ¹ఁటుమతి స్సల్లక్షణాయు క్త మ
ప్యాదతే న తు లక్షణాధ్య మపి తం చక్రోజ్జ్వలం కృతిమం. 497

సదితి. చరిత్రరహితః ఆచారశూన్యోఽపి, సద్వంశప్రభవః, ఉత్తమై రాదృత్యో స్వీకరణీయ ఏవ, స్వాధ్వాచారయుతోఽపి దుష్కులభవః, సభ్యేషు తన్మధ్యే, నాభ్యర్హితే న పూజ్యః. సద్భి ర్లక్షణై ర్విలచక్రశుభ్యాదిభిః అయుక్త మపి, అకృత్రిమం సాలగ్రామం, పట్టి గుణగుణపరిశీలకా మతి ర్యస్య సః బుధః, ఆదతే స్వీకరోతి. గుణాధ్యం చక్రోజ్జ్వల మపి కృత్రిమం సాలగ్రామం తు నాదతే. తస్మాత్ 'అమలమతి' ష్విత్యాది శ్లోకో క్తదూషణోద్ధార మిద మితి ధ్యేయం.

• [సవివరయ మంజులిం బధ్యా.]

498

ప. శిష్యాత్పితేన శుచినా ద్రవిణేన తుష్టా
శిష్టా ముకుందశరణాగతధర్మనిష్ఠాః,
సత్సంప్రదాయనియమప్రయతా స్సదా యే
తేభ్యో నమాంసి కరవై పరవైష్టవేభ్యః.

499

శిష్యేతి. శుచినా న్యాయార్జితేన, శిష్యాత్పితేన ద్రవిణేన ధనేన, తుష్టాః, ముకుందశరణాగతః ప్రపత్తి రేవ ధర్మ స్తస్మి స్నిష్ఠాః, సతాం సంప్రదాయే ఆచారే యే నియమాః స్నానసంధ్యాదయః తైః ప్రయతాః పరిశుద్ధాశ్చ, యే భవంతి, తేభ్యః వర వైష్టవేభ్యః, నమాంసి నమస్కారాత్, కరవై కుర్యాం.

22. అథ చన్న పట్టణ (మ ద్రాన్) వర్ణనమ్.

[ఇతివిమాన మన్యతః ప్రస్థాపయ స్మగ్రతో దృష్ట్యా.]

ప. ఏషా కైరవిణీ విశల్యకరణీ దోషాశుగూర్తతనా
మేతద్రోధసి పార్థసారథి రితి ఖ్యాత స్సమింధో హరిః,
యత్పదాంబుజచుంబినాం సురపతేః కోటిరే గారుత్మత
స్తోమానాం తులనీదళ ప్రకరతో నో వేద భేదం జనః.

500

ఏషేతి. ఏషా సరసి, ఏషాః పాపాన్యేవ ఆశుగా బాణాన్దైరాత్తనాం ఖన్న చిత్తానాం, విశల్యకరణీ శరీరాంతర్గతాయుధఖండసంస్పారణ'వధీవిశేషః, కైరవిణీసంజ్ఞా వర్తతే, తిరువల్లి ప్పణ్ణితి భావనామ. ఏశస్యాః కైరవిజ్ఞాః, రోధసి తీరే, హరిః పార్థ సారథి రితి ఖ్యాతస్యై, సమింధో ప్రకాశతే. యస్య పార్థసారథేః పాదాంబుజం చుంబంతి స్పృశంతీతి చుంబినాం, సురపతేః ఇంద్రసంబంధినాం, కోటిరే కిరీటే గారుత్మతస్తోమానాం మరకచక్రంజానాం, తులనీదళానాం ప్రకరతః సమూహాత్, భేదం జనోనో వేద న జానాతి. నేమాని మరకతాని, ఇంతు భక్తార్చితతులనీదళాన్యేవేతి భ్రమతీతిర్థః.

ప. అత్ర వసంత స్సంత శ్చిరంతనో క్ష్యంతితనాశ్రాంతాః, .

అతన్వంతం సుచరిత మాతన్వంతో విభాంతి మానధనాః.

501

అత్రేతి. అత్ర కైరవిణీక్షేత్రే, వసంతః, చిరంతనో క్ష్యంతితానాం ఉపనిషదాం చింతనేన అర్థపర్యాలోచనేన ఆశ్రాంతా ఆవిచ్ఛిన్నాః, ఆవిచ్ఛిన్నతదాలోచనాఇత్యర్థః.

మానధనా స్పృహః, ఆతన్వంతం యావద్దీపం, సుచరితం సత్కర్త, ఆతన్వంత, కుర్వంతః, స్పృహః విభాంతి.

[కృతానుః].

గ. అస్తు తే థాపి¹ పరికలితగుణప్రహణహూణప్రాయ హేయజనని
బిడనగరవిశేషసన్నికర్ష ఏవాత్ర మహాదోషః. దుర్లభాః ఖలు హూ
ణేభ్యః కుత్సితతమా లోకే. 502

అ స్త్వీతి. పరికలితం గుణానాం సౌశీల్యాదీనాం ప్రకర్షణ హనం త్యాగః యే
ప్రాద్యుతాః హూణాః శ్వేతపదనాః ప్రాయాః బహుళాః యేహం తాదృశై ర్లేయై
స్త్వాక్షైః జలైః నిబిడస్య సాంద్రస్య నగరవిశేషస్య చెన్నపట్టణస్య సన్నికర్షః సాన్నిధ్యం,
కుత్సితతమా అతినిందాః.

ప. హూణాః కరుణాహీనాః తృణవ ద్బ్రాహ్మణగణం² న గణయంతి,
తేహం దోషాః పారే వాచాం యే నాచరంతి శౌచ మపి. 503

హూణా ఇతి. కరుణాహీనాః ఆతపివ హూణాః బ్రాహ్మణగణం తృణవ న్నగణ
యంతి, నిరాకుర్వంతి త్యర్థః. తేహం హూణానాం, దోషాః వాచాంపారే, వక్తృమతకార్య
ఇత్యర్థః. యే హూణాః, శౌచం గుదప్రక్షాళన మపి, నాచరంతి న కుర్వంతి.

[పునస్సనిర్వేదం³ విధి ముద్దిశ్య.]

ప. శౌచత్యాగిషు హూణకాదిషు ధనం శిష్టేషు చ క్లిష్టతాం
దుర్దేధస్సు ధనాధిపత్య మతులం దక్షేషు భిక్షు⁴టనం,
లావణ్యం లలనాసు దుష్కులభ వా స్వగ్రాసు నీరూపతాం
కష్టం! సృష్టవతా త్వయా హతవిధే? కిం నామ లబ్ధం ఫలమ్? 504

కాచేతి. శిష్టేషు సదాచారసంపన్నేషు, క్లిష్టతాం దారిద్ర్యం, దుర్దేధస్సు
మందబుద్ధిషు, అతులం దక్షేషు ఆత్యంతం బుద్ధిమతశ్చేషు, భిక్షు⁴టనం సంచారం,
దుష్కులభవాసు క్లేపాచ్చాదికులతాసు, లలనాసు స్త్రీషు, లావణ్యం సౌందర్యం, ఆగ్రాసు
బ్రాహ్మణకులతాసు, లలనాసు, నీరూపతాం కురూపత్వం చ, కష్టం అన్యాయ్యం, సృష్ట
వతా నిర్మితవతా, హే హతవిధే!, త్వయా, కింనామఫలం లబ్ధం?

[విశ్వావసుః].

గ. ఏహి త్వ మే తే ష్వపి గుణగ్రాహిత్యమ్.

505

ప. ప్రసహ్య న హరంత్యమీ పరధనౌఘ మన్యాయతో
వదంతి న మృషావచో విరచయంతి వస్త్యద్భుతం,
యథావిధి కృతాగసాం విదధతి స్వయం దండనం
గుణానవగుణాకరే వ్యపి గృహాణ హూణే వ్యమూఁ. 506

ప్రసహ్యతి. అమీ హూణాః, పరేహం ధనౌఘం అన్యాయతః, ప్రసహ్య
బలాత్కృత్య, న హరంతి. మృషావచో అనృతవచనం, న వదంతి. అద్భుతం వస్తు కాచ
పాత్రోపలాచనాది, విరచయంతి నిర్మితే, కృతం అగః అపరాధః యై స్తేహం,
దండనం, యథావిధి కాస్త్ర మనతిక్రమ్య, విదధతి. యత స్తతః, అవగుణానాం సమస్త
దోషాణా మాకరేషు స్థానేషు, హూణేషు, అమూఃస్థానాం నపి ఉక్తవిధాన్, గృహాణ
జానీహి.

23. అథ కాశీవర్ణనమ్.

[ఇతివిమాన మితః ప్రతీచ్యాం దిశి యోజనపంచక మతిక్రమ్య
పురతో దృష్ట్వా సామోదం]

ప. ఇయం కాంచీ కాంచీ కరిశిఖరిణః కాఽపి నగరీ
గరియస్యాం యస్యాం విహరణజుహం పక్షులదృశాం,
ముఖం దర్శందర్శం రజనికర మాదర్శ మమల
స్వరూపం కే పంకేరుహ మపి న నిందంతి రసికాః?. 507

ఇయ మితి. కరిశిఖరిణః హస్తీశైలస్య, కాపి మనోజ్ఞా, కాంచీ రశనా, తమభితో
వర్ధమానే త్యర్థః. ఇయం నగరీ, కాంచీ నామ ధవతి. గరియస్యాం లోకోత్తరాయాం,
యస్యాం కాంచీనగర్యాం, విహరణజుహం, పక్షులదృశాం స్త్రీణాం, ముఖం, దర్శం దర్శం
దృష్టాదృష్టా, కే రసికాః, అమలస్వరూప మితి చంద్రే దర్శనే ఏవయోజ్యం. రజనికరం
చంద్రం, ఆదర్శం దర్పణం, పంకేరుహం పద్మమపి, న నిందంతి? సర్వేఽపి నిందంత్యేవ
త్యర్థః.

ప. 2 సుమనోజనవాదరణస్థానం సద్రావశోభనీ నేయం,
సురతాభ్యుదయవిభాత్రీ శుభ కాంచీ సాధు రంజయతి చేతః. 508

సుమన ఇతి. సుష్ట మనోజన్య మన్మథస్య నవం ఆదరణం యస్య తచ్చ తత్
స్థానం, మన్మథవాస ఇత్యర్థః. సుమనసాం పండితానాం జనానాం వాదః కాస్త్రీయ

రైచువ రణః యుద్ధం తస్య స్థానం చ, సతా రూపేణ, సద్విద్యుభిః ఆమ్రపవనసారి
కేలాదిభిశ్చ, ఉపశోభత ఇత్యుపశోభసి, సురతస్య, సురాణాం భావ స్సురతా తస్యాః
దేవత్యస్యచ, అభ్యుదయం విధత్త ఇతి విధాత్రీ, సేయం శుభా, కాంచీ స్త్రీకటిః సగ
రీచ, చేతః సాధు రంజయతి.

గ. సగరీ మేనాం దక్షిణేన కరుణార్పురీప 1 భగవతో వేగవతీ
నామప్రవహతి పావనీ శైవలినీ. 509

సగరీ మితి. సగరీం దక్షిణేన కాంచ్యో దక్షిణతః, 'ఏనపాద్విలీయే'తి ద్విలీయా,
భగవతః పరపరాజస్య, కరుణార్పురీ దమారసప్రవాహ ఇవ, స్థితా శైవలినీ నదీ.

ప. మాధుర్యధ్యయనోపపన్న మధునిష్యందాని మందానిల
వ్యాలోల త్తటచారుభూరుహశిఖానిష్పాతిపుష్పాధికైః,
డిండిరైః స్థితవంతి పాంతు దురితా ద్వేగాపగాయా సుస్ఫుర
ద్వేగాద్వేజితవాజిమేధ 3 ముఖకృద్వేధాంసి పాథాంసి నః. 510

మాధుర్యేతి. మాధుర్యస్య అధ్యయనార్థం స్వీకారాయ ఉపపన్నాః మధుని
ష్యందాః తటచారుపుష్పరసబింబవః యేష తాసి, మందానిలేన వ్యాలోలంతి తటయో శ్చారు
భూరుహాణాం శిఖాస్య నిష్పాతీని నూనిపుష్పాణి తేభ్యః, అభిక్షై రతిభవతైః, ప్రవృద్ధైః
రేవత్సర్భః. డిండిరైః ఫలైః, స్థితవంతి పేత్యుత్పేత్యా గమ్యా స్ఫురతావేగేన ఉద్వేజితః
యజ్జభంగేన దుఃఖాయితో వాగిమేధం అశ్వమేధం నామముఖం కరోతీతి తత్కృత్
వేధాః బ్రహ్మ యేషాం, తాసి, పగాపగాయాః పేగవత్యా నామ నద్యాః, పాథాంసి,
దురితాత్, నః అస్తా న్నాంతు రక్షంతు. పురాణం బ్రహ్మణి కాంచ్యా మత్స్యమేధకారిణి
తద్విష్ణూయ సరస్వతీ పేగవతీనామనగే భూత్వా యజ్జవేషి మావృణోతి స్థేతి కాంచీ
మాహాత్మ్యే ప్రసిద్ధాకథాంత్రాసుసంధేయా.

గ. ఇతిశ్చ సఖే! చక్షు 4 రియాప్యతామ్. 511

ఇత ఇతి. సరుప్యతాం ప్రేర్యతాం.

ప. య ఏష రాజతక్రటసి స్పందలభిః
సమాశ్రితః శోభనదానసంపదా,
స నిత్యశుద్ధం పరదం త ముద్వహ
న్యథార్థనామా గజభూభృదీక్ష్యతే. 512

య ఇతి. య ఏష శైలః, సదా ఆభిభిః వజ్రీభిః సదా ఆభిభిః భృంక్షే శ్చ,
రాజక్ర కటకః నితంబదేశో యస్య సః-రాజంతౌ కః-కుంభౌ యస్య తత్క ఇతి,

1 భగవతీ. 2 పుష్ప. 3 మధుకృ. 4 నిక్షిప్యతాం.

చ, శోభనానాం శుభానాం దానస్య వితరణస్య - శోభనస్య మదజలస్య చ, సంపదా
సమృద్ధ్యా, సమాశ్రితశ్చ, నిత్యం శుద్ధం నిర్మలం, తం లోకప్రసిద్ధం, వరదం భగవంతం-
వరదంతం చ, ఉద్వహా, అతపివ యథార్థనామా, సః గజభూభృత్ హస్తైః -
గజరాజశ్చ, ఈశ్వరే దృశ్యతే.

[సభ క్తి ప్రకర్ష మంజలి బధ్వా.]

ప. ద్విపాచల ముపాశ్రితం త్రిదశ పాదపస్వర్గవీ
త్రపాకర ముపాస్త హే దిగధిపావనం పావనం,
కృపాశిరలోచనం కృతభవవ్యథామోచనం
వహసురభిశాధరం వరదనామ ధామ స్థిరమ్

513

ద్విపేతి. ద్విపాచలం హస్తైః, ఉపాశ్రితం, త్రిదశపాదపస్వర్గవ్యోః కల్ప
వృక్షకామధేన్వోః, త్రపాకరం, దానేనేతి భావః. దిగధిపానిద్రానీ నవతీత్యవనం
పావనం, కృపయా దయారసేన శిశిరలోచనం ఆర్ద్రకటాక్షం, వపయా బ్రహ్మశ్వమేధీ
యయా సురభిశః సుగంధిః అధరః యస్య తత్, వరదనామ, ధామ వైష్ణవం తేజః,
ఉపాస్త హే భజామహే.

[కృశాను సూమంత్ర్య.]

ప. వరదం భో! భజ సతతం శరదంభోరుహవిలోచనం దేవం,
వరదంభోపహతికరం హరిదంభోలిధరముఖమఖాశనుతమ్.

514

వరద మితి. భో కృశానో! శరది ఋతౌ అంభోరుహే ఇవ విశాలే లోచనే
యస్య తం, పరేషాం శత్రుణాం సంభస్య గర్వస్య ఉపహతికరంనాశకం, హరిః
దంభోలిధరః ఇంద్రః తౌ ముఖే ఆగ్రే యేషాం తైః మఖాశై ర్దేవై ర్మితం. వరదం
దేవం, సతతం భజ.

[పునః సానుస్మరణరోమాంచమ్.]

ప. తాపత్రయప్రశమనా దమృతం గృహీతుం
తా మేవ వైధహయమేధపా ముపాసే,
అంభోధిజాధరసుధారసవాసిలేన
యా చుంబితా వరదరాజముఖాంబుజేన.

515

తాపేతి. తాపానాం ఆధ్యాత్మికాధిభౌతిక అగ్నిదైవికానాం. త్రయస్య ప్రశమ
నాత్, నాశం ప్రాప్యేతి ల్యుట్లోపే పంచమీ అమృతం మోక్షం, గృహీతుం, విధే

ర్పిస్తానోఽయం వైధః హయమేధః తత్సంబంధినీం వపా సేవ, ఉపాసే భజే. యా
వపా, అంభోధిజానూః లక్ష్మ్యోః అధరస్య సుధాతుల్యేన రసేన వాసితేన సురభితేన,
వరదరాజస్య ముఖాంబుజేన, చుంబితా, తా మితి సంబంధః.

[పునః సానందం.]

ప భువనవహనశీలా సింధురాగం భజంతీ

జయతి వరదమూర్తి స్నాధువేగాపగా చ,

దమయితు మనతీగ్ధా ధాతృయజ్ఞం ద్వితీయా

సఫలయితు మిహోవ్యా సాదరా ప్రాదు రాసీత్.

516

భువనేతి. భువనానాం లోకానాం వహనం పాలనం జలేన ప్రవహణం చ శీలం
స్వభావః యస్యా స్నా, సింధురః గజః అగ్రః కైలః సింధౌ సముద్రే రాగ ప్రేమా చ
తం, భజంతీ ప్రాప్నువంతీ, వరదమూర్తి ర్వేగాపగాచ, సాధు జయతి. ద్వితీయా వేగా
పగా, ధాతుర్బ్రహ్మణః, యజ్ఞ మశ్వమేధం, దమయితుం నాశయితుం, ఇహ కాంచ్యం,
అవతీర్ణా అవిద్యుతా, అద్యాతు వరదమూర్తి ధాతృయజ్ఞం సఫలయితుం సఫలం కర్తుం,
సాదరా సతీ ప్రాదురాసీత్.

[కృశానుః].

గ. వయస్య! తదేవం జయానభిజ్ఞే తస్మిన్ జయతీత్యుక్తి రయుక్తా.
సవనసఫలీకరణఫణితి రపి తత్ప్రతిహత్యోభాజిని నోచితా 517

వయస్యేతి. సవనం యజ్ఞః.

గ. తథాహి—

518

అవ. ఉక్త సేవార్థం పద్యతో సుగృహ్యతి.—

అజయజ్ఞోద్భవే తస్మిన్ కథం నామ జయజ్ఞతా?

సవనాశానుకూలే కా సవసాఫల్యకారితా?

519

అతీతి. జయం సర్వోక్తర్థం నజానాతీత్యజయజ్ఞః-అజస్య బ్రహ్మణో యజ్ఞశ్చ,
తతః ఉద్భవే, తస్మి న్వరదే, జయజ్ఞతా కథం నామ? నాస్త్యేవే తస్యోర్థః. తజ్జనక వైష్ణవ
తదభావా దితి భావః. సవస్య యజ్ఞస్య నాశానుకూలే-సవనాశానాం దేవానాం అను
కూలేచ, సవస్య యజ్ఞస్య సాఫల్యకారితా కా? నాస్త్యేవేత్యోర్థః. అత్ర కేచన వైష్ణవాః
పూర్వార్థే కథం నామేత్యత్ర, కథం న అను, ఇతి ధిత్వా, హే అను భాగ్యరహిత కృశా
నో! తస్మి న్వరదే, జయజ్ఞతా, కథం నాస్తీతికామః, అస్త్యేవేత్యోర్థః. ఇతి, ఉక్తరా

1 సింధురాజం. 2 సాదరం. 3 భాజి నోచితా.

ధే చ, కానవే త్యత్ర ఆకారం ప్రశ్నిష్య, అనవసాఫల్యకారితా కేతి కామః. నాస్త్యేవ.
అసి తు సవసాఫల్యకారితై వాస్తీత్యర్థాంతరం చాతుర్యాత్ కల్పయంతి.

[విశ్వావసుః]

గ. సఖే! శ్లేషభంగ్యైవ దోష ముద్భావయతా భవతా సకల
హేయప్రత్యసీకతై వాస్మిన్నావిష్కృతా. యుక్తం చైతత్. 520

సఖ ఇతి. శ్లిష్యంత్యర్థద్వయాదికమత్రేతి శ్లేషః అనేకార్థవాచకాశ్చబ్దాః లేషాం
భంగ్యా రీత్యా, సకలానాం హేయానాం దోషాణాం ప్రత్యసీకతా విరోధతైవ.

ప. పద్మోల్లాసవిధాయుని సత్పథదీప్తికృతి చక్రభవ్యకరే

భాస్వతి వరదే భవితా న జాతు దోషానుషంగవార్తాఽపి. 521

పద్మేతి. పద్మానాం పద్మాయా లక్ష్మ్యశ్చ ఉల్లాసవిధాయుని ప్రకాశకే, సత్పథస్య
ఆకాశస్య సప్తార్థస్య దీప్తికృతి ప్రకాశకే, చక్రాణాం చక్రవాకానాం భవ్యకరే సం
భోగమకలసంపాదకే, చక్రేణ సుదర్శనేన భవ్యః కరః హస్తః యస్మిన్ తస్మిన్నితి చ,
వరాన్ ప్రార్థితాని దదాతీతి వరదే, భాస్వతి సూర్యే లేజస్మిని, వరదే భగవతి, దోషాను
షంగస్య రాత్రిసంబంధస్య, దోషాణాం అనుషంగస్య చ, వార్తా కథా, జాతు కదాదిదపి,
న భవితా న భవిష్యతి.

[సమంతా దవలోకయన్నంజలిం బధ్వా.]

ప. సేవేనంతసరశ్శ్రీయే కరిగిరిం ¹శ్రీపుణ్యకోట్యా సమం

ధ్యాయామ్యుత్తరవేదిమత్ర మహితం దేవాధిరాజం భజే,

కల్యాణీం కలయామి కంజనిలయాం కల్యాణకోటిస్థితా

మీదే రాఘవయాదవాదిమకిటీన్యందే ముకుందాశ్రితాన్. 522

సేవ ఇతి. అనంతసరోనామ స్థలీ తీర్థం, సేవే భజే. కరిగిరిం హస్తీశైలం, శ్రయే
ఆశ్రయే. ఉత్తరవేదిం బ్రహ్మశ్లమేధీయాం, పుణ్యకోట్యా విమానేన సమం, ధ్యాయామి.
ఆత్ర ఆస్యాం ఉత్తరవేద్యాం, మహితం పూజితం, దేవాధిరాజం వరదం, భజే. కల్యాణ
కోట్యాం ఏమానే స్థితాం, కల్యాణీం భక్తశుభప్రదాయసిం, కంజనిలయాం లక్ష్మీం,
కలయామి భజామి. రాఘవం శ్రీరామం యాదవం శ్రీకృష్ణం ఆదిమకిటిం ఆదివరాహం
చ తాన్, ఈడే స్తామి. ముకుందాశ్రితాన్ సనకాదీన్ వందే.

[ఇతి ప్రతీచ్యాం దిశి కించిదంతర మతిక్రమ్య సవిస్తయానందం].

గ. ఆత్ర హి—

523

1 శ్రీపుణ్యకోట్యాశ్రయం.

విశ్వము—16

ప. స్వావజ్ఞానసమున్మిషద్రుషి సరస్వత్యాం విరించ్యధ్వర
ప్రత్యూహాయ నదీప్రవాహా విధయా పర్యావతంత్యా మహా,
దూనే తద్ద్రుహితే గణే చ మరుతాం దీనే మఖం విఘ్నతః
పాతుం నేతుకృ దేవ నేతు రభవత్పక్షీంద్రకేతుస్స్వయం. 524

స్వతి. స్వస్యాః అవజ్ఞానేన అవమానేన సమున్మిషద్రుషి ఉల్లసత్కౌపాయా
మత ఏవ విరించ్యధ్వరప్రత్యూహాయ బ్రహ్మశ్వమేధవిఘ్నం కర్తుం, 'క్రియాధే'త్యాదినా
చతుర్థి. సరస్వత్యాం వాద్గేవతాయాం, నదీప్రవాహావిధయా వేగవతీస్తోతోరీత్యా,
పర్యావతంత్యాం సత్యాం, ద్రుహితే బ్రహ్మణి, దూనే క్రతువిఘ్నన దుఃఖతే సతి,
మరుతాం గణే దేవబృందే చ, దీనే సతి, మఖం అశ్వమేధం, విఘ్నతః, పాతుం
రక్షితుం, నేతుకృత్, పక్షీంద్రకేతుః, స్వయమేవ నేతు రభవత్. వేగవతీజలం నిరుద్ధవా
నిత్యర్థః. విరోధాభాసః.

ప. పరం వేగం సరస్వత్యా ఉద్వేగ మపి తత్పతే,
స ఏష నేతూధరణోఽచ్యురణ ద్యుగపత్ప్రభుః. 525

పరమితి. నేతో దుద్ధరణః, భంజకోపి నిషాదకశ్చ, స ఏషప్రభు స్థిరామః వేగ
వతీతీరనిలయః, సరస్వత్యాః నదీదూపాయాః, పర మిత్యుభయత్ర విశేషణం. వేగం,
తత్పతేర్భ్రష్టాణాః, ఉద్వేగం దుఃఖ మపి, యుగప దేశదా, అరుణత్ నిరుద్ధవాన్. అత్ర
నేతోర్భంజనవిష్పాదనయోక్త్యేషభిత్తికనూఽభేదాధ్యవసాయా ద్విరోధాభాసః.

ప. ఆశామీశానబంధోశ్చరణనఖరుచాం ధారయా స్తేరయంతీ
కుంఢీడింభస్య కాష్ఠామపి మణిమకుటస్య స్తముక్తామయూతైః,
పర్యంకే శబ్దవిద్యాపరిమళసరళే వంకజస్పర్ధినేత్రా
వ్యక్తిర్వేగావగాయాం స్వపితి భగవతీ కాపి తాపింఛవర్ణా. 526

ఆశామితి. ఈశానబంధోః కుబేరస్య, ఆశాం దిశం, చరణనఖరుచాం ధారయా
కుంక్త్యా, కుంఢీడింభస్య అగస్త్యస్య, కాష్ఠాం దిశం దక్షిణం, మణిమయే మకుటే
స్యస్తానాం ముక్తానాం మయూతైః కాంతిభి రపి, స్తేరయంతీ ధవళీకుర్వంతీ, దక్షిణో
త్తరశిరఃపాదం శయానే త్యర్థః. వంకజస్పర్ధినేత్రా తాపింఛవర్ణా కాపి అనిర్వచనీయా,
భగవతీ వ్యక్తిః శ్రీరంగనాయకమూర్తిః, వేగావగాయాం వేగవత్యాం, శబ్దవిద్యాయాః
కాబ్జభాష్యస్య పరిమళేన వాసనయా సరళే మనోహరే పరిమళరసిక ఇతి వా, పర్యంకే
శిషకయనే, స్వపితి శేలే.

1 విధినా. 2 కు (చ) ద్రుహితే. 3 విఘ్నతః. 4 దేవ. 5 ఏష నేతుర్విధరణో
ఽపి. 6 కుంఢీడింభస్య. 7 వ్యక్త. 8 సముదితా.

[సప్రత్యభిజ్ఞం.]

ప. ప్రాజాపత్యమఖాంత రాయతటిసీపాథోనిరోధోద్యతః
ప్రాప్తః పావన హేమతామరసిసీతీరం కృపారమ్యధీః,
క్షేమం కోమలవల్లి కాసహచరః పుష్టాతు కృష్ణాంబుద
చ్ఛాయసోఽయమవాతరన్తహతి యో రంగే భుజంగేశయః.

ప్రాజాపత్యేతి. యో భగవాన్, మహతీ రంగే క్షేత్రే, భుజంగేశయః కేశవాయానాం, అవాతరత్ అవిర్భూతావప్రజాపతే ర్భువనంభిర్య, మఖస్య అశ్వమేధస్య అంతరాయస్య విష్ణుభూతాయాః తటిన్యాః వేగవత్యాః పాసో జలస్య నిరోధార్థం ఉద్యతః, కృపారమ్యధీః, కోమలవల్లికయా నామ దేవ్యా సహచరః, కృష్ణాంబుదచ్ఛాయః, పావనా పరిశుద్ధా యా హేమతామరసిసీ, వేగవతీ ప్రాదవిశేషః, తస్యా తీరం ప్రాప్తః, సోఽయం రంగనాయకః, క్షేమ మస్తాకం కుశలం, పుష్టాతు వర్ధయతు.

[పున రనుభ్యాయ సానందం]

ప. శతమఖముణిస్తోమశ్యామం శయాన మహిశ్వరే
శశిసఖముఖం రాజీవాక్షం సమున్నతనాసికం,
మహితచరణం ధాతుః పత్న్య మహస్తమను పరం
హృది లగతు మే బింబోష్ఠం తద్యథోక్త కృదాహ్వాయం. 528

శతేతి. శతమఖముణినాం ఇంద్రనీలానాం స్తోమ ఇవ శ్యామ స్తం, అహిశ్వరే శేషే, శయానం నిద్రాయమాణం, శశిసఖముఖం చంద్రతుల్యస్యం, రాజీవాక్షం, సమున్నతనాసికం, ధాతుః పత్న్యం సరస్వత్యాం, మహితచరణం పూజితాంఘ్రిం, యథోక్త కృత్ యథోక్తకారీతి అహ్వాయః నామ యస్య తత్, యథా శకారాదిత్యేన పూర్వార్థం మకారాదిత్యేన ఉత్తరార్థ ముక్తం, శమ మిత్యర్థః. కుర్వంతీతి శమకృతః కాంతిసుఖ దాయకా అహ్వాయాః నామాని య స్మేతి, బింబోష్ఠం, తమసః అడ్డానా త్వరం, పరతః వర్తమాన మిత్యర్థః. మహా వైష్ణవం తేజః, మే హృది, లగతు తిష్ఠతు.

ప. వేగవతీసేతుతయా ప్రాగనత్తిర్దాదిదేవతా వినతాన్,
ద్రాగవతీయం దురితాద్రాగవతీ కలశజలధికన్యాయం. 529

వేగవతీతి. వేగవత్యాః నద్యః సేతుతయా, సేతువన్నిరోధక త్వేనేత్యర్థః. ప్రాగ్ బ్రహ్మశ్చ మేధకాలే, అవతీర్ణా అవిర్భూతా, కలశజలధికన్యాయం లక్ష్మ్యం, రాగవతీ

1 కృదస్వయం.

ప్రేమకాలినీ, ఇయం ఆదిదేవతా రంగనాయకమూర్తిః, వివర్తా, దురితాల్ ద్రాక్ష
సత్వర మవతి.

[కృతానుః.]

గ. అహో! కథమాశుకవిస్సన్నపి భవానముం దేవమభినందతి?

ప. అధఃకరోత్యాదిమశాబ్దికోరగం కళానిధిం ధిక్కురుతే ముఖేన యః,
కృతాంతరాయస్య సరస్వతీజవేస్తవే రుచిస్తస్య కథం భవేత్కవే?

అథ ఇతి. యః రంగేశః, ఆదిమః ప్రాథమికః శాబ్దికః శబ్దకాస్త్రవేత్తా యః ఉరగః
శేషః తం, 'కద్వీదే'తి తక్. అధఃకరోతి తిరస్కరోతి-శ యనత్వేన అధోభాగే కరోతి

చ. ముఖేన వాక్ష్త్రేణ - ముఖేన చ, కళానిధిం విద్యానిధిం - చంద్రం చ, ధిక్కురుతే.
సరస్వత్యా వాద్దేవతాయాః వేగవత్యాశ్చ జవే విజృంభణే వేగే చ, కృతాంతరాయస్య
కృతవిఘ్నస్య, తస్య రంగేశస్య, స్తవే విషయే, కవే రుచిరాసక్తిః, కథం భవేత్? న
భవే దేవే త్యర్థః.

గ. కిమభిశ్లేష్మైకావలంబనైర్ద్వోమైరముం దేవమాశ్రితేషు జనేషు
1 భ ల్వప్రత్యూహానసరస్వతీప్రవాహా విజయతే? 532

కిమితి. సరస్వతీప్రవాహః వాగ్ధోరణీ, అప్రత్యూహః నిర్విఘ్నస్పృక్, విజయతే.

గ. పశ్య!

533

ప. కల్పంతే కామరామాస్ఫురదధరసుధాగర్వసర్వస్వమోషో
ద్యుక్తాన్యక్తాన్యమీమాంరసికజనముదేధాతృయోమాహియేషాం,
క్లాఘావేళాసు డోలాయితనిజమకుటాకల్పకల్పద్రుసూనో
క్షీనాళిధాన్వనతానాకలన 2 పరికనచ్చారువీణాభిగానా. 534

కల్పంత ఇతి. కామరామాయాః రతీదేవ్యాః స్ఫురత్యధరే సుధాయాః రసస్వయత్
గర్వసర్వస్వం సర్వం గర్వధనం తస్య మోషే అపహరణే ఉద్యుక్తాని, తతోఽప్యుచి
మధురాణీత్యర్థః. అమీషాం రంగేశాశ్రితానాం, ఉక్తాని వచాంసి, రసికజనస్య ముదే,
కల్పంతే, తదానందజనకాని భవంతీత్యర్థః. హి యస్తాత్, యేషాం భక్తానాం ఉక్తానాం
వా, క్లాఘావేళాసు సశిరఃకంపనాభివందనకాలేషు, ధాతురోషా సరస్వతీః, డోలా
యితేభ్యః, చలదృశ్య ఇతి యావత్. నిజమకుటస్య ఆకల్పేభ్యః భూషణేభ్యః కల్పద్రు
మూనేభ్యః కల్పవృక్షమమేభ్యః ఉక్షీనానాం ఉత్పతతాం అశీనాం ధాన్వనైవ తానస్య
గానవర్ధకశ్రుతివిశేషస్య ఆకలనేన యోగేన పరికనత్ వర్ధమానం చారువీణాయాః అభివో
గానం యస్యా స్త్రోతా భవతి, లేషాం తానీతి వా సంబంధః.

1 ఖలు నిమృత్యూహానసరస్వతీవిజయతే. 2 పరిమళత్.

[కించిదు త్తరతో దృష్టి మాదాయ సాంజలిబంధమ్.]

ప. తేమారంభనిదాన మాన్లవజుషాం హేమాభిరామాంబుజ
స్తోమాయాతమరంద తుందిలపయోభూమా స్వభూమానితా,
సహ్యదిప్రభ వాసమానవిభవా మహ్యం మమ హ్యర్తిహృ
త్సుహ్య యోగివ రేణ్యపుణ్యసరసీ ద్రుహ్యదసహ్యంహసే. 535

తేమేలి. అన్లవజుషాం స్నానం పర్వతాం, తేమాణా మారంభే జననే నిదానం
ముఖ్యకారణం, హేమవదభిరామాణా మంబుజానాం స్తోమాత్ ఆయాతేన పలితేన
మరందేన మకరందేన తుందిలః పూర్ణః పయోభూమా జలాతిశయో యస్యాస్యా,
స్వభూవా బ్రహ్మణా మానితా, సహ్యదిప్రభవయా కావేర్యా సమానవిభవా తుల్యమాహా
త్యా, మహ్యం, ఆర్తిహృత్ దుఃఖనాశినీ, పుహ్య నామ, యోగినాం వరేణ్యా కామ
సీయా పుణ్యా చ, సరసీ, మమ సంబంధినీ, అసహ్యయ అంహసే పాపాయ, ద్రుహ్యత్,
తన్నాశయర్తిత్యర్థః.

[ఇతి విమానం దక్షిణతః ప్రస్థాప్య సాదర మక్షి నిక్షిప్య ప్రాంజలి
రూఢ్యాత్వా]

ప. విశ్వాహ్లాదకరీం కరీంద్రసరసీకల్వారపారంపరీ
భవ్యామోదధురంధరానిలజడే దివ్యాలయే జాగ్రతీం,
కష్టాపద్వినివర్తినీం ఘనతపఃక్లిష్టాత్తనాం యోగినా
మిష్టామప్తభుజాం భజామి విబుధైరానేవితాం దేవతామ్. 536

విశ్వేతి. విశ్వస్య ప్రపంచస్య ఆహ్లాదకరీం, కష్టనామాపదాం వినివర్తినీం నాశ
యిత్రీం, ఘనతపః క్లిష్టః క్లేశితః ఆత్మా మనః యేషాం తేషాం, యోగినా మిష్టాం
ప్రార్థనీయాం, కరీంద్రసరసీతీర్థం నా మాలయస్థం, తస్మాం కల్వారపారంపరీ రక్తాబ్జపక్షిః
తస్యో భవ్యస్య మనోజ్ఞస్య ఆమోదస్య గంధస్య ధురంధరేణ, తత్పూర్ణేనేత్యర్థః. అని
తేన జడే శిశిరీకృతే, దివ్యే ఆలయే, జాగ్రతీం ప్రకాశమానాం, విబుధైర్దేవైరానేవితాం,
అప్తభుజాం దేవతాం లక్ష్యం, భజామి.

[అథ ప్రతీచ్యాం దిశి కించిదంతరం విమానమానీయ సహర్షమ్]

ప. త్రిదశాకలితోన్నేహస్ఫూర్తిమాణ శమయం స్తమః,
భాతి దీపప్రకాశోఽత్ర శరణాగతబోధకృత్. 537

1 లంబితః; లంభిత. 2 మహ్యమసహ్యార్తిహృత్ పుణ్యా. 3 హిషిమ. 4 నమామి.
5 ఆరాధితాం. 6 స్నేహపూర్తిమాణః; స్నేహమూర్తిమాణ.

శ్రీతి. తిస్సభిర్దళాభిర్వర్తిభి రాకలనేన సంగతేన స్నేహేన తైలేన స్ఫూర్తిః
ప్రకాశోఽస్యాస్తీతి తద్వాక్ - త్రిదశేషు దేవేషు ఆకలితా స్నేహస్య ప్రేక్ష్యః స్ఫూర్తి
రస్యాస్తీతి చ, తమః ఆజ్ఞానం చ, శమయక్ నాశయక్, అత ఏవ శరణం గృహ
మాగతానాం - రక్షణార్థమాగతానాం చ, బోధం ప్రకాశం జ్ఞానం చ కరోతీతి
తత్కృత్, దీపస్య ప్రకాశః దీపప్రకాశసంజ్ఞో భగవాంశ్చ, ఆత్ర పురోదేశే, భాతి.

[కృశానుః.]

ప. దీపప్రకాశసంజ్ఞా దేవేఽస్మి స్మృతమస్ఫురణే,

రాత్రచరప్రతిహలే నదీపజాతోల్లసద్రుచో నార్హా. 538

దీపేతి. ఉద్గతం ప్రసిద్ధం నష్టం చ తమః ఆజ్ఞానస్య చ స్ఫురణం యస్తా
త్తస్మిక్, రాత్రిచరాణాం జనానాం రక్షణం చ ప్రతిహలే, కించ, దీపా జ్ఞాతా ఉల్ల
సంతీ చ రుచిః నాస్తి యస్య తస్మిక్ - ననీ పాతీతి నదీపః సముద్ర స్తజ్జాతాయాం
లక్ష్మ్యం ఉల్లసంతీ చ రుచిః ప్రేమ యస్య తస్మి న్నితి చ, అస్మిక్ దేవే, దీపప్రకాశ
సంజ్ఞా, నార్హా న యుక్తా.

[విశ్వావసుః.]

గ. మందమతే! మైవం భాణీ. 539

ప. ప్రకటితదశావతారే ప్రచురాజ్యాకలనభావితస్ఫురణే,

దీపప్రకాశనామక్షమం విభావర్యుదితభీతిహరే. 540

ప్రకటితేతి. ప్రకటితః దశాయాం వర్తే అవతారః ఆవిర్భావః-అన్యత్ర ప్రక
టితాః దశసంఖ్యాకాః అవతారాః మత్స్యాదిజన్మాని యేనేతి చ, ప్రచురస్య ఆజ్యస్య
ఘృతస్య ప్రచురాయాః ఆజీః రాక్షసైః దృఢస్య చ ఆకలనేన గ్రహణేన భావితం సం
పాదితం స్ఫురణం ప్రకాశః ప్రసిద్ధిశ్చ యస్య తస్మిక్, విభావర్యాం రాత్ర్యాం ఉదితాం
జాతాం భీతిం హరతీతి తద్ధరే, విభా అభిభ్యః శత్రుభ్యః ఉదితభీతిహర ఇతి ఛేదః.
విభా భగవతి, దీపప్రకాశ ఇతి నామ, తమం యుక్త మేవ.

శ్రీవేదాంతదేశికవర్ణనమ్.

[నిరూప్య సానందమ్.]

ప. శ్రీరంగేశ్వరశాసనా దధిగతశ్రుత్యంచలాచార్యకం

దాంతం యం కివివాదిదంతిహరిత్యార్యా పదంతి క్షితౌ,

సర్వస్వామి హంత తర్కసరణౌ స్వాతంత్ర్యమానేదుమాం
సుత్రామా స హి వేంకటేశకవిరా డత్రావిరాసీ ధ్యయః. 541

శ్రీరంగేతి. శ్రీరంగేశ్వరస్య భగవత శ్వాసనాత్, అజ్ఞా మవలంబ్యేత్యర్థః. అభి
గతం ప్రాప్తం శ్రుత్యంచలాచార్యకం వేదాంతాచార్యనామ యేన తం, దాంతం జితేం
ద్రియం, యం వేంకటేశకవిం, క్షితౌ, ఆర్యాః, కవీనాం వాదినాం చైవ దంతినాం
గజానాం హరి స్పింహః, వదంతి. సర్వస్వాం తర్కసరణౌ న్యాయశాస్త్రే, స్వాతం
త్ర్యమానేదుమాం ప్రాప్తవతాం, స్వాధీనతర్కశాస్త్రాణా మితి యావత్. సుత్రామా
ఇంద్రః, స గురుః వేంకటేశకవిరాట్, అత్ర కాంచ్యాం, అమరాసీత్. హి ప్రసిద్ధౌ
హంతేతి హస్తే.

[జనా నుద్దిశ్య]

ప. భేదాభిదావిషయవాదాపతద్ధుగుపపాదార్థసాధకమదో
త్సాదావహాద్భుతమఖాదాపగాస్యదవినోదాభిజాతఫణితిః,
పాదారవిందనతథేదాచనోదచతురోదారమాధవగుణా
స్వాదాభితుష్ట ఇహ మోదాయ వో భవతు వేదాంతదేశికముణిః.

భేదేతి. భేదః జీవేశ్వరయో రద్వైతం, అభిదా తయో రద్వైతం, లే విషయ
యయో స్తాదృశౌ యో వాదో, తదర్థ మావతతాం, దురుపపాదస్య ఆతినిద్యస్య,
అర్థస్య ద్వైతాద్వైతాన్యతరస్య, సాధకానాం వాదినాం, మదస్య ఉత్సాదావహా నివా
రణసంపాదకాః, అద్భుతాశ్చ మఖాదానాం దేనానా మాపగాయాః గంగాయాః స్వద
స్య వేగ స్వేవ వినోదః విలాసః యాసాం తాదృశ్యశ్చ, అభిజాతా నిర్మలాశ్చ ఫణితయ
వాక్యాని యస్య సః, పాదారవిందే నతానాం భేదస్య అవినోదే వారణే చతురస్య అత
వివోదారస్య మహతః మాధవస్య గుణానాం కారుణ్యసేనాం ఆస్వాదేన అనుసంధానేన
అభితుష్టః, వేదాంతదేశికముణిః ఇహ వః మోదాయ భవతు.

ప. నానామూయఃరిశ్రమం కలయతాం నా స్త్యేవ శాస్త్రేషు ధీ
స్సతోఽ రోప్యనయోస్తయో ర్న సులభాసా హ్యక్షితా సాహితీ,
అప్యేతాసు సతీషు నా స్తి వినయో నాచారభక్తిఃక్షమా
చాతుర్యస్స చ సా చ సా చ స చ తాశ్చాలంబ్య భేలంత్యముం.

1 తంత్ర. 2 గురురాట్. 3 అపగాస్యదవినోదావహారభణితిః. 4 గురుః.
5 పుష్పభయోః. 6 సాహితీ సాహితీ.

నాసేతి. నానా సమస్తే ఆముయే వేదే పరిశ్రమం అధ్యయనం, కలయతాం కుర్వతాం, కాస్త్రేషు ధీః కాస్త్రార్థవిజ్ఞానం, నాస్త్రేయ, ప్రాయశ ఇతి శేషః. అనయో స్తయో ర్దేదకాస్త్రాభ్యాసయోః సత్యో రపి, కథంచదితి శేషః. సా ప్రసిద్ధా, నిరంకుశా అతః సాహితీ శబ్దార్థపుష్పత్రి, ర్న సులభా, నాస్త్రేవేత్కర్థః. ఏతాసు వేదకాస్త్ర పుష్పత్రిషు సతీష్వపి, వినయో మార్దవం, నాస్త్రేవ. ఆచారః శ్రాతస్తార్థకర్తృనుష్ఠానం, భక్తి ర్భాగవతీ, తుమా సుఖదుఃఖసహనం, చాతురీ కర్తవ్యేషు కాశలం, చశస్రే న సంలేప్య, సః వేదాభ్యాసః, సా కాస్త్రధీశ్చ, సా సాహితీ చ, సః వినయశ్చ తా ఆచార భక్తిక్షమాచాతుర్యశ్చ, అముం వేదాంతాచార్య, మాలంబ్య ఆశ్రిత్య, భేలంతి రమంతే, ఇతి వస్తునా లోకోత్తరోఽయమితి ధ్వన్యతే.

గ. కిం బహునా?

544

ప. అర్వంతమాస్యేతముపాస్య దేవంగర్వంతమోజంకుదృశాంప్రశాంతం, కుర్వంతామేకం గురుమంతరేణ గుర్వంతరం కోఽత్ర గుణివృణీతే.

అర్వంతమితి. ఆస్యే అర్వంత మత్వం-అశ్వాననం, తం దేవం హయగ్రీవం, ఉపాస్య సంసేవ్య, తునితం చశ్యంతి కాస్త్రార్థ మితి కుదృశాం దుర్వాదినాం, తమోజం అజ్ఞానజన్యం, గర్వం, ప్రశాంతం షీణం, కుర్వంతం, గురు మంతరేణ వేదాంతాచార్య మేకం వినా, అత్ర లోకే, గుర్వంతర మన్యం గురుం, గుణీ నద్గుణవాన్, కః, వృణీతే స్వీకరోతి? న కోపీత్యర్థః.

[కృతానుః.]

గ. వయస్మ! మా నై వం వద, యోదేతత్ప్రకౌవలంబతః పతంతర స్వీకార ఏవ వర ఇతి ప్రతిభాతి.

545

వయస్యేతి. వినం గుర్వంతరం న వృణీత ఇత్యుక్తప్రకారం, ఏతస్య పక్షః, యథా మర్కటకిశోరః ప్రాకారాలింఘనేఽపి దృఢ మవలంబమానః మాత్రం కాంతీతం స్తన్యం అనుభవతి, తథా శ్రాతస్తార్థకర్తృద్వారా సేవమానో భక్తః భగవత్ప్రసాదం లభత ఇతి మర్కటకిశోరన్యాయానుగ్రహీతః, తస్మాత్ప్రత్యంతర మన్యః పక్షః, యథా మాఝాలకిశోరం తస్మాతా మాఝాలీస్వయ మేవ దంతపూతనాదే సంరక్ష్య దేశా ద్దేశాంతరం నీత్వా పుష్టాతి, తథా విహాయ సర్వం కర్తృ స్వాత్మానం భగవతే నివేద్య వర్తమానం స్వయ మేవ భగవాన్ కృతయోగక్షేమః రక్షతీతి మాఝాలకిశోరన్యాయానుగ్రహీతః వర ఇతి, కష్టం కర్తేతి న్యాయాదితి భాష.

1 మేతం. 2 మాన్దేవమవోచః.—వాది. 3 ఏతత్ప్రకౌవలంబతరస్వీకారః.

గ. తథాహి —

546

వ. ఉక్తం తారతమ్యం విశదయతి.—

ప. యస్మిన్ పృథ్వీఽస్తి మోక్షో గురుణి లఘుని వా సాధనే పృథ్వీప్రయుక్తే
క్లాఘాహేతు శ్చ మాధ్యమ్యయకరయజనాద్యగ్ర్యకర్తృప్రహణం,
తం హంతో వేత్స్య పక్షం శ్రయతి జగతి కః కామ్యవేదోక్తకర్తా
సుష్మానావశ్యకత్వప్రకటనకఠినం వేదచూడార్యమార్గం. ? 547

యస్మిన్ నితి. గురుణి మహతి, లఘుని అల్పేవా, సాధనే మోక్షకారణే కర్తృణి,
అప్రయుక్తే సత్యసి, యస్మిన్ పృథ్వీ తేగలభ్యసిద్ధాంతే మార్జాలకిశోరన్యాయకే, మోక్షః
క్లాఘాహేతుః ప్రశంసాకారణం, శ్రమకరం దేహయాసకరం అర్థవ్యయకరం చ
యోః యజనాదికం అగ్ర్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానాం కర్తృ తస్య ప్రకర్షణ హనం త్యాగః
యస్మిన్ తం, పక్షం తేగలీయం పక్షం, ఉపేత్స్య కామ్యనాం వేదోక్తానాం కర్తృణాం
యజనాదీనాం అనుష్ఠానస్య యదావశ్యకత్వం గ్రాహ్యత్వం తస్య ప్రకటనేన కఠినం
దుష్కరం, వేదచూడార్యస్య వేదాంతాచార్యస్య మార్గం పక్షం, జగతి కః పుమాన్,
శ్రయతి స్వీకరోతి? న కౌపి త్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ నిరూపణనిపుణోఽపి భవాత్ కథ మేవం కథయతి? 548

నిరూపణేతి. నిరూపణే విచారే నిపుణః కుశలోఽపి.

ప. ¹వేదాంతార్యవిశోధితం హితవచనం వ్యాఘ్రాయ సాధూచితం
చాపల్యా దనురుంధతే తదితరం పంథాన మంథా నరాః,
ఇష్టం భక్షయ కాంతయా చ విహరే త్యేవం ప్రియాలాపినం
రోగార్తా శ్చ పలా స్తుపంతి న తు తం యః పథ్యవాదీ భిషక్.

వేదాంతేతి. అంధాః అజ్ఞానినః, నరాః విషయలాలసాః, సాధూనాం బ్రహ్మజ్ఞానా
ముచితం యథా తథా, వేదాంతార్యేణ విశోధితం వ్యవస్థాపితం, హితవచనం అనింద్యం
మార్గం, వ్యాఘ్రాయ హిత్యా, చాపల్యాత్, విషయే వ్యతిరేకః. తస్మాద్వేదాంతార్యనిష్ఠిత
మార్గాదితరం, పంథానం నిష్కర్తృమార్గ, మనురుంధతే అనుసరించి. న తు ప్రాజ్ఞా ఇతి భాషః.
చపలాః భావ్యనర్థాచింతకాః, రోగార్తాః, ఇష్టం వస్తు భక్షయ ! కాంతయా విహర !
ఇత్యేవం ప్రియాలాపినం భిషజం స్తువంతి. యో భిషక్ వైద్యః పథ్యం, వస్తుభక్షణం
వదంతి వాదీ తం, భిషజంతు, న స్తువంతి.

1. వేదాంతార్థ. 2. వదం.

విశ్వగుణ—17

ప. అన్నయమాళిగురుణా కరుణాకరేణ

నావాతరిష్యత యదీహ భవాద్దినావా,

అజ్ఞాతభక్తి జగదశ్రుతసచ్చరిత్రం

అజ్ఞాతశాస్త్ర మభవిష్య ద వైదికం చ.

550

అన్న యేతి. భవాభ్యే నానా తారకేణ, కరుణాకరేణ, అన్నయమాళిగురుణా వేదాంతాచార్యేణ, ఇహ లోకే, నావాతరిష్యత నావిర్భూతం యది, తదా జగత్, సర్వం, అజ్ఞాతభక్తి, అశ్రుతసచ్చరిత్రం, అజ్ఞాతశాస్త్రం, అవైదికం వేదోక్తకర్మశాస్త్రం, చేతి చతుష్టయం విధేయం, అభవిష్యత్.

[పునరాలోచ్య.]

గ. అస్య ఖలు 'నిగమమాళిగురోః అశేషవిద్యాసముద్రతలస్పర్శి త్వా దధునాతనవిబుధవ్యాహసమభివ్యాహరో నోచితః.

551

అస్యేతి. సమభివ్యాహరః సహగణనం.

గ. కించ.

552

ప. నిశమయతి యః కిల దృశా నిశామయత్యంప్రిణా చయో విశ్వం, గజతురగౌ² చ ముఖే యా తై స్సహ వేదాంతదేశికో గణ్యః.

నిశమయతీతి. యః దృశా నేత్రేణ నిశమయతి శృణోతి, శేష ఇత్యర్థః. యశ్చ అంప్రిణా విశ్వం నిశామయతి పశ్యతి చ, గౌతమ ఇత్యర్థః. యా ముఖే గజతురగౌ భవతః, గణానః, హయగ్రీవ శ్చేత్యర్థః. తైః శేషగౌతమవిఘ్నేశహయాననై స్సహ, వేదాంతదేశికో గణ్యః.

[విచింత్య.]

ప. గంభీరశబ్దేన విశాలమోహదశాపిశాచగ్రహమోచనేన,

ఘంటా హరే ర్వేంకటనాథరూపా కల్యాణ ముల్లాసయతిశ్రుతీనాం.

గంభీరేతి. హరేః వేంకటేశ్వరస్య సంబంధినీ, వేంకటనాథరూపా, వేదాంతా చార్యాత్మనా అపరీక్షిత్యర్థః. ఘంటా, విశాలమోహదశా అధికాజ్ఞానావస్తావ పిశాచ స్తస్యగ్రహం సంబంధం మోచయతీతి మోచనేన, గంభీరేణ శబ్దేన ధ్వన్యాత్మకేన వ్యాఖ్యాన వర్ణాత్తకేన చ, శ్రుతీనాం శ్రోతాణాం శ్రుతీనాంచ, కల్యాణం శుభం వాస్తవార్థం చ, ఉల్లాసయతి.

[పున స్పచమత్కారం]

ప వేదాంతాచార్యశబ్దోఽస్మి న్వేదాంతస్థాపనే త్తమః,
ఇమం వివేకం కుర్వంతో దాంతాచార్యం చ తం విదుః. 555

వేదాంతేతి. అస్మిన్ లోకే, వేదాంతాచార్య ఇతి శబ్ద్యతే కీర్త్యత ఇతి వేదాంత గురుః - తాదృశనామ పదం చ, వేదాంతానాం స్థాపనే తాత్పర్యనిర్ణయే, త్తమః సమర్థః. ఇమ ముక్తవిధం, వివేకం విచారం-ఇమం తు వేదాంతాచార్యశబ్దం, విగతం వే ఇత్యక్షరం యస్య తత్క మితి చ, కుర్వంతః బుధాః, తం వేదాంతదేశికమ్, దాంతానాం జితేంద్రియాణాం ఆచార్యం దాంతాచార్యశబ్దం వేత్తవేచ, విదుః.

[కృతానుః.]

గ. కథం నామ ద్రుహిణగృహిణీచికురనికురంబచుంబిచంపకకుసుమా సుకుమారతరాః కవికథకకంఠీరపగురో ర్గిరోఽపి దు స్తరప్రస్తరోదర నిష్ఠురబష్టిప్తసాసూయహృదయనిర్భేదాయ జాయంతే? 556

కథ మితి. ద్రుహిణగృహిణ్యా స్మరస్వత్వాః చికురనికురుంబచుంబిని చంపకకుసుమా నీవ సుకుమారతరాః, దు స్తరాణి దుష్ప్రవేశాని ప్రస్తరోదరాః పాషాణగర్భా ఇవ నిష్ఠురాణి కఠినాని బష్టిష్ఠాని అనేకాని సాసూయాని చ యాని హృదయాని మంతాతరస్థ కాస్త్రాణి తత్తాత్పర్యాణితి వా తేషాం నిర్భేదాయ ఖండనాయ, జాయంతే ప్రభవంతి?.

[విశ్వావసుః.]

ప. వేదాంతార్యగిరః ప్రసూనమృదవో మోదం దధానా స్సతాం
ప్రాధగ్రావకతోరకాణ్యపి పరం భిందంతి హృది ద్విషాం,
సందాద్యార్యజనాభినందితమృదుస్సర్వోఽపి పాదో హరే
ర్దుర్భేదే శకటాసు రేఽపి శతకోట్యాకార మాగా న్న కిమ్? 557

వేదాంతేతి. ప్రసూనమృదవః, అత ఏవ సతాం మర్కటకిశోరన్యాయానుసారిణాం. మోదం దధానాః, వేదాంతార్యద్విషాం మార్జాలకిశోరన్యాయప్రమథానుసారం సంబంధీని, ప్రాధః ప్రబలాః గ్రాహణాః పాషాణా ఇవ కఠోరకాణి కఠినాన్యపి, హృది హృదయాని, భిందంతి నిరూకుర్వంతి. సందాద్యార్యజనాభినందితమృదుస్సర్వోఽపి, హరేః కృష్ణస్య, పాదః దుర్భేదే భేత్తు మశక్యోఽసి, శకటాసురే, శతకోటే ర్వజస్య ఆకారం సామ్యం, నాగాత్ నాప్నోతి స్సకిం?.

[పున స్సప్తార్థస మంజలిం బధ్వా.]

ప. ¹దర్పావిష్టకుదృష్టిదుష్టసమయోత్పాదాయ ²భేదాంకురో
 ద్వేదాయ ప్రబలే కలా వపి జయోత్పాదాయ వేదాధ్వనః,
 శ్రీమల్లక్షణపక్షరక్షః³బుధామోదాయ పాపాటవీ
 ఛేదాయార్థిమరుత్తరు ⁴ర్విజయతే వేదాంతవిద్యాగురుః. 598

దర్శేతి. దర్పావిష్టానాం కుదృష్టినాం దురభిప్రాయాణాం తెజ్జలాఖ్యానాం
 దుష్టోయ సమయః చైష్కర్మస్యసిద్ధాంతః త ముత్పాదయతుం నాశయతుం ఉత్పాదాయ,
 'తుమర్థాచ్చ భావవచనా'దితి చతుర్థి. ఏవ మగ్రే. భేదాంకురం చైవతవాదప్రసరణంతస్య
 ఉద్వేదాయ, ప్రబలేఽపి కలా, వేదాధ్వనః కర్తృమార్గస్య, జయ ముత్పాదయతుం,
 శ్రీమతో లక్షణపక్షస్య రామానుజీయవైష్ణవవిశిష్టాద్వైతస్య రక్షకా³ స్థాపకా⁴
 బుధా⁵ మర్కటకిశోరనారాయణాదినః ఆమోదయతుం, పాప మే వాటవీం ఛేత్తుం,
 అర్థినాం ఉక్తకామానాం మరుత్తరుః కల్పవృక్షః, వేదాంతవిద్యాగురుః, విజయతే.

అథ కామాసికానగర నృసింహవర్ణనమ్.

ఇత్యన్యతో దృష్టిం విన్యస్య సాంజలబంధం.]

ప. శ్రీమా¹ గభీరతరవేగవతీప్రతీర
 భూమా²వఘద్రుహి సురద్రు రి వావతీర్ణః,
 కామాదివైరిగణ ముల్బణ మస్తదీయం
 నామాసినా నరహరిః కబళికరోతు. 599

శ్రీమా నితి. అఘాయ ద్రుహ్యతీతి అఘద్రుహి పాపనాశకే, గభీరతరాయాః
 వేగవత్యాః ప్రతీరభూమా, సురద్రు రి వావతీర్ణః ఆవిర్భూతః, నరహరిః నరసింహః,
 ఉల్బణం వ్రవృద్ధం, అస్తదీయం కామాదీనాం చైరిణా మంత శృత్రాణాం గణం, నామ్నై
 వాసినా భద్రేన, కబళికరోతు నాశయతు.

[తతోఽన్యతే శృణు ర్నితీప్య ప్రాంజలస్స¹.]

ప. భయా ర్తజీవాతుదయామహిమ్నై వై కుంత ధామ్నై తనవై నమాంసి,
 ఆమ్నాయ ఉక్తః పరమేశి తేతి నామ్నా యఉక్తః పరమత్ర చిత్రం.

భయేతి. భయేన సాంసారికేణ ఆర్తానాం జీవాతు ర్జీవనోపధం దయాయా మహిమా
 యస్య తస్మై, వైకుంఠధామ్నై భగవతే, నమాంసి తనవై కర²ః, ఆమ్నాయే, పరమః

ఈశితా ఈశ్వరః, ఇతి ఉక్తః, వైకుంఠధామా, అమ్నయే నోక్త ఇత్యుక్త అగ్రే విషయే,
వరం చిత్రం, య అమ్నయే వరమేశితా ఇతి నామ్న ఉక్తః, తస్మై ఇతి సంబంధః.

గ. యుక్తం చైతత్; యతో 'విష్ణుః పరమః' ఇతి శ్రుతా శ్రుతిః.

ప. అనపాయరమో విష్ణుః కస్తా దపరమో భవేత్,

యుక్తం రమాపతే రస్యే దేవా స్త్వపరమా ఇతి 562

అనపాయేతి. తతః, అనపాయా అవియుక్తా రమా యస్య సః విష్ణుః, కస్తా ధేతో
రపగతా రమా యస్తా త్సః, 'విష్ణో రేహనపాయసి' త్యాగమా పితిభావః. అనుక్రొస్తృష్య
భవేత్, నభవేదేవ. రమాపతే ర్విష్ణో రస్యే దేవాస్త, అపరమా ఇతి యుక్తమేవ.

గ. కించ. —

563

ప జాగ్రత్యేవ శిరాంసి నిత్యవచసాం సర్వోన్నతౌ శార్దూణః

తత్ర వ్యాసపరాశరాదిక్పితయో దత్తాదరా వస్తుతః,

యః పాదాంబు దదాతి య స్తదుపసంగృహ్ణాతి² గృహ్ణాతివా

యశ్చైత్ర చ్ఛిరసైన తేషు పరమం జానాతి కో నాత్మవాన్. 564

జాగ్రతీతి. నిత్యవచసాం వేదానాం, శిరాంసి ఉపనిషదః, శార్దూణః సర్వోన్నతౌ
విష్ణోః సర్వోత్తమత్వే విషయే, జాగ్రతి ప్రకాశంత ఏవ, తత్ర తస్మిన్నేవాగ్రే, వ్యాసపరా
శరాదీనాంకృతయః పురాణాని, దత్తాదరాః సిద్ధతాత్పర్యాః, వస్తుత్వ సత్యబ్రహ్మత్వ మేవ.
ప్రమాణ మత్రాగ్రేఽనుమాన మప్యస్తీ త్యర్థః. యః పాదాంబు గంగాం, దదాతి విష్ణు
రిత్యర్థః. యస్తత్పాదాంబు ఉపసంగృహ్ణాతి, కమండలునేతి శేషః. బ్రహ్మేత్యర్థః. యశ్చ
ఏతత్ పాదాంబు శిరసైవ వోహ్నాన్ని వేషేన గృహ్ణాతి, రుద్ర ఇత్యర్థః. 'వోహ్నమశో
భవోభీమః' ఇత్యభిధానాత్. తేషు త్రిషు, పరమం, అత్తవాన్ వేత్తా, శో న జానాతీతి
కామః, శ్రయాణా మపి గుణఃసూర్తిత్వేన వైకారికత్వా త్పరిభాసాం మధ్యే కంచి
త్వరమం అనాత్మవాన్ అజ్ఞానీ కశ్చి జ్ఞానాతి, న సర్వ ఇత్యర్థః. పరమత్వ స్వాత్మవిష
యత్వా దితి భావ ఇతి వాస్తవ మర్థ మిచ్ఛతోఽపి కవేర్వాగభిధత్తే. శ్లో. 'లౌకికానాం
హి సాధూనాం అర్థం వా గనువర్తత' ఇత్యభియుక్తాక్షే రితి తైవా.

గ. పున స్పచమత్కారం.

565

ప. దుర్వాదినో విష్ణుపదారవిందం దోషాపహంనానుసరంతుమోహాత్,
తేహం మతం తు స్వయ మత్ర విష్ణుపదారవిందానుసృతిం విధత్తే.

దుర్వాదిన ఇతి. దుర్వాదినః మతాంతరస్థాః, దోషాపహం విష్ణుః పదారవిందం, మోహః దక్షానాథేతోః, నానుసరంతు. అతిసర్లే లోబ్. లేమిం దుర్వాదినాం మతంతు, స్వయ మాత్మ నా, విష్ణుపదే ఆకాశే అరవిందస్య, కదాచిదవ్యసంభవః. అనుస్మృతిం అను సరణం, విభల్లేకరోతి. మిథ్యా భవతీ త్యర్థః. అత్రాపి ఆకాశే అరవిందస్య గంగాజల రుమాస్య అగోపాలాంగన మాచ పండితం సర్వసంప్రతిపన్నత్వా ద్విష్టోః పదం వ్యవసితం, నిశ్చిత మితియావత్. అర్యతే గమ్యతేనే నే త్యరో మార్గః విష్ణునిశ్చితసిద్ధాంతః శైవః తం విందంతీతి తద్విదాః లేమిం అనుస్మృతి మనుసరణం, ప్రచార మితి యూవత్. ఇత్యర్థం వదంతి శైవాః.

అథ శ్రీత్రివిక్రమవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో దృష్టిం నిక్షిప్య.]

ప. సమంతరూఢద్రుమపుష్ప¹నిష్పతన్తరందసంతత్సభిషిక్త ముత్తమం,
రవిక్రమాశుత్వనిరోధిగోపురంత్రివిక్రమస్యాయతననిశామ్యతాం.

సమంతేతి. సమంతే సమీపదేశే దూధానాం జాతానాం ద్రుమాణాం పుష్పేభ్యః నిష్పతతః మరందస్య సంతతిభి ర్ధారాభి రభిషిక్తం, ఉత్తమం, రపః క్రమే గమనే ఆశుత్వస్య వేగస్య నిరోధి గోపురం విమానం యస్య త, త్రివిక్రమస్య భగవతః ఆయ తనం ఆలయః, నిశామ్యతాం దృశ్యతాం, త్వయేతి శేషః.

[సవిస్తయ మభిధ్యాయక్.]

ప. అవ్యా దాశ్రయతా మనశ్వర²పదప్రాసాదనిశ్రేణికా
హర్షా దూర్ధ్వ ముదంచిత స్సచరణ స్త్రైవిక్రమో నః క్లమాత్,
త్రైలోక్యార్పణత స్సితం శుభయశశ్చత్రం యదాపీ ద్భలేః
ద్రాఘిష్ఠో వారిసీలదండ ఇవ య స్తద్ధారణాయోధ్యతః. 563

అవ్యా దితి. ఆశ్రయతాం సేవకానాం, అనశ్వరస్య నాశరహితస్య పదస్య వైకుంఠ స్థేవ ప్రాసాదస్య నిశ్రేణికా ఆరోహణసాధనదారు యంత్రం, తత్ప్రాప్తికే త్యర్థః. హర్షాత్ ఉర్ధ్వం ఉదంచితః ఉన్నమితః, త్రివిక్రమస్య ఆయం త్రైవిక్రమః, స చరణః, నః అస్తాక్, క్లమాత్ సంసారశ్రమాత్, అవ్యాత్ రక్షతు. యస్త్రైవిక్రమ చరణః, త్రైలోక్యస్య ఆర్పణతః దానాథేతోః, బలే దైత్యస్య సంబంధి శుభయశ

ఏవ నితం ఛత్ర మాసీత్ జాతం, తస్య యశశ్చత్రస్య ధారణాయ ఉద్భవః ద్రాఘిమః
అతిదీర్ఘః, హరినీలమయో దండ ఇవ స్థితః, సచరణ ఇతి సంబంధః.

[కృతానుః.]

గ. కిమ రే! మాయావిన మేనం ఆక్రమం త్రివిక్రమ మభినందసి?

కి మితి. మాయావినం వంచకం, ఆక్రమం అనుచితకర్మాణం.

గ. పశ్య!

570

ప. శ్రీమా నపి స్వయం దైత్యా త్కుర్వాణః కుప్రతిగ్రహం,
విందత్ స మహతీం పృథ్వీ మిష్టాం గోత్రభిదే దదా. 571

శ్రీమా నితి. స త్రివిక్రమః, స్వయం శ్రీమాత్ భాగ్యవాన్, లక్ష్మీవాం శ్వాపి,
దైత్యా ద్రాక్షసాత్ న తు విశిష్టాద్వా, కుప్రితం ప్రతిగ్రహం యాచితార్థగ్రహణం -
కోర్కవః ప్రతిగ్రహణం చ, కుర్వాణస్య, మహతీం పృథ్వీం, విందత్ ప్రాపునవన్న
షుపి, ఇష్టాం పృథివీం, గోత్రభిదే వంశచ్ఛేదకాయ-ఇంద్రాయచ, దదా, న తు స్వయం
ముపభుక్తవాన్. కృచ్ఛ్రప్రాప్తం పామరోఽపి న త్యజతి త్యతోఽయం ఆక్రమ ఇతి
వ్యాజస్తత్కలంకారః.

గ. విశిష్యాయ మకపటానాం కవీనాం న శ్లాఘనీయః 572

విశిష్యతి. అయం త్రివిక్రమః, విశిష్య అతిశయ్య.

గ. యతః.

573

ప. నిత్యానపాయప్రమదోఽపినాథోవటూభవ స్వంచితదాతృకోఽసౌ,
కవివ్యథాకృత్తైలు భూసురోఽపి భూదానవత్స్వం త్నమ మేవ ిభేజే.

నిత్యేతి. నిత్య మనపాయినీ ప్రమదా లక్ష్మీ ర్యస్య తథోక్తోఽపి, వటూభవన్
బ్రహ్మచారీభూతః, అభూతతద్భావేచ్ఛి. కించ వంచితః దాతా బలి ర్యేన తత్కై, కవీనాం
పండితానాం కవే శ్శుక్రస్య చ వ్యథాకృత్, అసౌనాథ స్త్రివిక్రమః, స్వయం
భూసురః బ్రహ్మణోఽపినన్, భువి దానవత్స్వం రాక్షసత్వం, భువో దానం బలికృతం
అస్యాస్తీతి తద్వతోభావః భూదానవత్స్వ మితి చ, లేభే ప్రాప్తవాన్, ఇలీదం త్నమ
యుక్తమేవ. ఏకేన దాతా వంచితః, అనంతరం సర్వా సపి యాచకాన్ ద్వీప్రీతివ దితర
వ్యథాకరత్వం, స్వశిష్యస్య వంచనాయా శ్శుక్రవ్యథాకరత్వ మితి వివేకః.

[విశ్వావసుః.]

గ. అభ్యుపగచ్ఛామ. ఏవ భవతః ప్రాధగుణదోషీకరణపాండిత్యమ్;
అస్తా మేష శ్లేష చమత్కారః. 575

అభీతి. ప్రాణం క్షేపభిత్తికాభేదాధ్యవసాయప్రయోజకం, గుణానాం దోషీకరణే దోషత్వాపాదనే పాండిత్యం విజ్ఞానం, అభ్యుపగచ్ఛామః సర్వత్ర జానీమః.

గ. ఆకర్ణయ తావ దేతత్, యదాశ్రితరక్షణాయ పద్దేక్షణః స్వ మహత్త్వాననురూప మపి రూప మాపేదే. 576

ఆకర్ణయేతి. రూపం వామనం.

ప. నిత్యోన్నతోఽపి నిరపాయరమాశ్రయోఽపి

దాతాఽపి హంత బహుశో మహతాం పదానాం,

స్వీకృత్య వామనవపుః శ్రిత మింద్ర మీశః

పాతుం పదప్రితయ మత్ర బలింబిభిక్షే.

577

నిత్యేతి. నిత్యం ఉన్నతః ఉత్తమోఽపి, నిరపాయరమాశ్రయోఽపి, మహతాం అత్యాయతానాంచ, బహుశః అనేకేషాం, నతు ద్విత్వాణాం, 'బహుల్పార్థాచ్ఛ స్కారకా దన్యతరస్యా' మితిశన్. పదానాం బ్రాహ్మేంద్రాద్విస్థానానాం-పదమితభూఖం డానాంచ, దాతాఽపి, శ్రితం ఆశ్రితం ఇంద్రం, పాతుం రక్షితుం, వామనవపు స్వీకృత్య, బలిం చైత్యం, పదప్రితయం, బిభిక్షే యాచితవాక్. నిద్యస్యాపి అన్యోప కారస్య ఆవశ్యకత్వా దితి భావః. భిక్షు ర్ద్వికర్షకః.

[పున స్సభక్తిప్రకర్షం.]

ప. త్రైవిక్రమ స్త్రిపథగాజనక స్స పాదః

పాయా త్పురస్య మరుతాం మరుతాం నిహంతా,

శంభో స్సురస్తకుటభూషణదానచుంచు

మంభోనిధే శ్వశిశుర మాత్మగిరో య మావలుః.

578

త్రైవిక్రమ ఇతి. త్రిపథగా గంగా తజ్జనకః, ఊర్ధ్వోక్షీ వైవిష్ణుపాదాంగుష్ఠనఖేన బ్రహ్మాండభిత్తిభేదనే గళితమహార్ణవోదకనైస్త్రివ గంగాత్వశ్రవణా దితి భావః. అతఏవ, మరుతాం దేవానాం, పురస్య స్వర్గస్య, మరుతాం నిర్జలదేశత్వం, నిహంతా నివారకః, పాయాత్ అస్మా న్నక్షతు. ఆత్మగిరః వేదవాక్యాని, శంభో రితి. గంగోత్తమాంగత్వా దితి భావః. అంభోనిధే రితి. గంగాకళత్రత్వా దితి భావః దాసేన ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థే దాన చుంచు రితి, 'తేన విత్తకుంచుప్పణిపా' ఇతి చుంచుప్పత్రిత్యయః.

శ్రీకాశీ కామాక్షీ దేవీవర్ణనమ్.

[ఇతి కించి దంతర మతిక్రమ్య.]

గ. అత్ర.

579

ప. కాంచీనగరవిభూషా కామాక్షీ కల్పమంజరీ భజతాం,
రక్షా సురసేనానాం రాజతి శర్వస్య సర్వస్వమ్.

580

కాంచీతి. భజతాం సేవకానాం, కల్పమంజరీ కల్పవృక్షగుచ్ఛః, సురసేనానాం రక్షా, శర్వస్య శంభో స్సర్వస్వం సర్వధనం, కాంచీనగరస్య విభూషా భూషణం, కామాక్షీదేవీ రాజతి.

[నిరూప్య సవిస్తయానందం కామాక్షీ మామంత్ర్య.]

ప. దంతశ్రీ స్తవ దృశ్యతే యది తతః కుందం న నిందంతి కే?
వక్త్రం యద్యభిలక్ష్యతే బుధజన శ్చంద్రం న సంద్రక్ష్యతే,
దృష్టే దృష్టియుగే పున ర్న వినుయా ద్భాలోఽపి నీలోత్పలం
సూక్తిశ్చే దనుభూయతే మధురతా కామాక్షీ! కా మాక్షీ కే.

దంతేతి. హే కామాక్షీ దేవి, తవ దంతానాం శ్రీః దృశ్యతే యది, తతః తదా, కే జనాః కుందం కుట్టలం న నిందంతి? ఇతి కామః. తవేతి సర్వత్ర యోజ్యం. వక్త్రం అభిలక్ష్యతే యది తదా బుధజనః, చంద్రం న సంద్రక్ష్యతే, ఉత్తమలాభస్య అభమానాదర హేతుత్వా దితి భావః. దృష్టియుగే లోచనద్వంద్వే దృష్టే సతి, బాలోఽపి పునః, కింపునః ప్రాజ్ఞః, నీలోత్పలం న వినుయాత్, సూక్తిః మధురవాక్, అనుభూయతేచేత్ శ్రూయతేయది, మాక్షీ కే మధుని, మధురతా కా? నాస్త్యేవే త్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. య ద్యపి విద్యతే కామాక్ష్యో స్సర్వాభినందనీయం సౌందర్యం; తథాపి ముఖాతదితి ప్రతిభాతి.

582

యదీతి. తత్ సౌందర్యం.

గ. తథాపి.

583

ప. కాంతో విరూపాక్ష ఇతి ప్రతీతః కామస్య హంతాగిరిరాజపుత్రాః
స్తంభేరమాస్య స్తనయశ్చ తస్యాలంబోదరః కిం ఫలమాభిరూప్యమ్.

1 శర్వస్య శర్యరీసుఖదా; సర్వస్యసర్వస్వం 2 దృష్టందృష్టియుగం. 3 నీలోత్పలే.
విశ్వగుణ—18

కాంత ఇతి. గిరిరాజపుత్ర్యైః కామాక్ష్యైః ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. కాంతః పతిః, విరూపే వికృతే అక్షిణీ విరూపాణి అక్షిణి చ యస్యసః, కామస్య తృతీయపురుషార్థస్య మన్తధస్య చ, హంతా నాశకశ్చేతి, ప్రతీతః ప్రసిద్ధః, తనయశ్చ స్తంభేరమాస్యః గజముఖః, లంబోదరః గణాధిప శ్చేతి ప్రతీతః, ఇదం ఉక్తవిధం, తస్యైః లోకోత్తరసౌందర్యవత్కాః, ఆభిరూప్యం సౌందర్యోచితం ఫలం కి? మితి కాకుః.

గ. అనయోః ఖల్వంబికా త్ర్యంబకయోః దాంపత్య మననురూప మితి వ్యక్తమేతత్. 585

అనయో రితి. అననురూపం అనుచితం.

గ. పశ్య. 586

ప. ఇయం హి సర్వమంగళా స తు శ్చ శానమందిరో
విభాతి హైమవ త్యసౌ స యాతి దిక్షు భిక్షుకః,
ఇయం తు కుంకుమాంకితా స భస్మరాశిరూషిత
స్త్యరాశకుంతలా చ సా జటాభి రేష భీషణః. 587

ఇయ మితి. ఇయం అంబికా, సర్వాణి మంగళాని యస్యా స్యా తథోక్తా, సతు త్ర్యంబకః, శ్చ శానమందిరః శ్చ శానం శూన్యత్వా ద్దహరాకాశం మందిరం యస్మైతి చ, అసౌ అంబికా, హేమైవ హైమం తద్వతీ హిమవతో గిరే రవత్యం హైమవతీతి చ, సతు భిక్షుకః దిక్షుయాతి, భిక్షతే కాంక్షతే భక్తశ్రేయాంసీతి భిక్షుక ఇతి చ, బ్రాహ్మణ వైష్ణవైశ్వర్యకారణీభూతమహైశ్వర్యస్య సత్త్వేన విషయవైతృప్త్య మేవ స్వాత్మానందానుభవసంధాయక మితి విషయజ్ఞాం శిక్షణాయ భిక్షుక ఇతి పరమార్థః. ఇయం తు కుంకుమాంకితా, సతుభస్మరాశినా విభూతిసమూహేన రూషితః లిప్తః, సాచ అరాశకుంతలా కుటిలకేళి, విషః జటాభిః భీషణః భయంకరః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! మైవంవాదీః. న ఖ ల్వప్రశస్తే 'రపి వాసకృత్తివాసః, ప్రభృతిభిః సాంసిద్ధిక మభిరూపాణాం ఆభిరూప్య 'మపహీయతే. 588

వయస్మైతి. వాసః నివాసః, వాసః వస్త్రం, సాంసిద్ధికం ఆభిరూప్యం సౌందర్యం.

ప. నివస్తాం వా కృత్తిం నివసతు చిరం వా పితృవనే
శివ స్తావ ద్ధత్తా మహిగణ మథావ్యేష సుభగః,
పరీతం శై వాలై రుషిత మపి పంకేషు మలినా
నలి నాభిభ్రాణం కి మిహ కమనీయం న కమలమ్. 589

1 రహ్యవాసః వాస్తవభృతిభిః. 2 మపహీయతే.

నివస్తా మితి. శివః తావచ్చజ్ఞో వాక్యాలంకారే, కృత్తిం గజచర్మ, నివస్తాం పరిద
ధాతు, వస్త్రీకరో త్వతి యావత్. విత్పవనే త్తకానే, చిరం నివసతు తిష్ఠతు. అహిగణం
సర్పరాశిం, ధత్తాం దధాతు, సర్వత్ర అతిసగ్ధే లాట్. అథాపి, తథాపీత్యర్థః. ఏషః శివః
సుభగః, తథాహి—తైవాలైః జలసిరీభిః, పరితం వ్యాప్తమసి, పంకేషు ఉషితం స్థితమసి,
మలివాక్ అశీనా బిభ్రాణ మసి కమలం ఇహలోకే న కమసియం కి? మితి కాఙ్క.

ప. రమణీయ స్స హి పురుషో రమణీ యత్రైవ రజ్యతి విదగ్ధా,
శ్లోక స్స ఏవ సుభగ శ్చిత్తం స క్తం హి యత్ర రసికస్య. 590

రమణీయ ఇతి. విదగ్ధా రమణీ చతురాంగనా, యత్ర పురుష ఏవ, రజ్యతి, హి
రేవాధే న పురుష ఏవ రమణీయః, రసికస్య సాహితీపారదృశ్యనః చిత్తం, యత్ర
శ్లోకే, స క్తం సవీవ శ్లోకః, సుభగః మనోజ్ఞః.

గ. అవధార్యతా మత్రైత దతిమాత్రం చిత్రమ్. 591

ప. శివాక్యో¹ లోకతః కామో జిత ఇత్యేవ శుశ్రుమః,
వ్యత్యాసో²త్ర జితః కాంచ్యాం³ కామో లోకత శ్చివః 592

శివేతి. కామః మన్దభః, శివస్య అష్టా లాలాటేన ఆలోకతః దర్శనాత్, జిత
ఇత్యేవమేవ శుశ్రుమః. అత్రాథే, వ్యత్యాసః విపర్యయః అస్తి, యతః కాంచ్యాం, శివః
కామస్య అష్టా ఆలోకతః కామాక్యో పార్వత్యాః ఆలోకత ఇతి చ, జితః.

గ. పుష్కలం కిల పుత్ర భాగ్యమపి పర్వత రాజకన్యాయాః యతః.—

ప. కుశలీ భనాథవక్త్రః పుత్రః ప్రథమో హిమూద్రితనయాయాః,
పంచాస్య త్పితౄ రధిక ష్షడాననో నన్దనో ద్వితియో⁴స్యాః. 594

కుశలీతి. హిమూద్రితనయాయాః పార్వత్యాః, ప్రథమః పుత్రః గణేశః, కుశలీ
ప్రశస్తకుశలః, భనాథ శృంగధ్ర ఇవ వక్త్రం యస్య సః, ఇభనాథస్య గజనాథస్యేవ
వక్త్రం యస్యేతి చ, అస్యాః ద్వితియో నందనః ష్షడాననః గుహః, పంచాస్యత్ పితృః
శివాత్, అధికః.

అథ శ్రీమదేకామేశ్వరవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతః కించి త్పరిక్రామక్ సామోదయః.]

ప శశాంకమాలీ సుహకారమూలే తైలాసవాసీ స¹ ఇహావిరాసీత్,
యస్యాగ్నిభూర్ధృక్పతనూభవశ్చయోపాపిభూమపిచనాగరాజః.

శకేతి. కైలాసవాసీ స శకాంకమూః శివః, ఇహ కాంచ్యాం, సమాకారస్య ఆవృక్షస్య మూలే. ఆవిరాసీత్. యస్య చంద్రచూడస్య, దృక్ సేత్రం చ, అగ్నిర్భవ త్యస్యా ఇత్యగ్నిభూః, తనూభవశ్చ పుత్రోఽపి, అగ్నే ర్భవతి జాయత ఇత్యగ్నిభూః, కించ యస్య యోషా అంగదాపి, నగరాజస్యావత్యంస్త్రీ నాగరాజిః, యస్య భూషాపి నాగానాం సర్వాణాం రాజిః పక్షిః, స ఇతి సంబంధః.

[కృతానుః.]

గ. వయస్య కిం పర్ణయసి విశ్వవిలక్షణచారిత్రం రుద్రమ్? 596

వయస్యేతి. విశ్వస్తాత్ లోకాత్ విలక్షణం విరుద్ధం అనృతజడదుఃఖాత్తకప్రపంచాత్ విభిన్నంచ చారిత్రం కర్మ యస్య తం, సత్యజ్ఞానానందాత్తకమితి చ.

గ. లోకే హి లోచనైశ్చ త్యసంపిపాదయిషయాంతమానా జనా నేవ పశ్యామః. అయంతు పశుపతిః స్థాణు రితి చాహ్వాయ మన్వర్థయన్నిహశుశుక్షణే మక్ష్యే నిక్షిప్తవాక్. 597

లోక ఇతి. పశూనాం పతిః గోపతిః, స్థాణుః శాఖాశూన్యః వృక్షసంధః, అసభిజ్ఞోఽచేతన శ్చేతి ప్రాతీతితోఽత్యర్థః శ్లో. 'సర్వేదేవాస్తు పశవః బ్రహ్మవిష్ణిర్వింద్ర పూర్వకాః, ప్రోక్తః లేహం పతి ర్యస్మా దతః పశుపతిస్తస్మై' ఇతి నిరుక్తాత్, లేహ మనురాణాం తిస్రః పుర ఆసన్నిత్యాద్యనువాకే—'అహ మేవ పశానా మధిపతి రసా' వితీతి శ్రుతేశ్చ శ్లో. 'సర్వవై కారికలయే స్థాణు స్తీవతి యేన స' ఇతి నిరుక్తేశ్చ. వాస్తవార్థః పాపండానా మవిషయ ఇతి బోధ్యం. అక్షి సేత్రే ఆశుశుక్షణం అగ్నిం.

[విశ్వావసుః.]

గ. అవధేహి తావ దభిధాన్యామి రహస్యమ్. 598

ప. 1 గంగానుషంగాదతిశీతబాధా

మిందోద్ధృసింధో శ్చ తదన్వయేన,

హర్తుం వహత్యగ్ని మయీం తృతీయాం

హరో హసంతీ మివ హంత ! దృష్టిం. 599

గంగేతి. ఇందోర్గంగాయాః అనుషంగాత్ సంబంధాత్, అతిశీతబాధాం, ద్యుసింధోః గంగాయాః, తస్య చంద్రస్య అన్వయేన సంబంధేన అతిశీతబాధాం చ, హర్తుం, హరిః, తృతీయాం అగ్నిమయీం దృష్టిం, హసంతీం అంగారశక్తిమివ, వహతి. హంతే శాశ్చర్యే.

1 అంగానుషంగోదితశీత; అక్షానుషంగామతిశీత.

[కృశానుః.]

గ. హంత! తర్హి తుహినకిరణశకలసుర సరిజ్ఞరీశిశిరశిరసస్త్రిపుర
హరస్య కథ మభిషేక ప్రియతా? 600

హంతేతి. తుహినకిరణశకలేన సురసరిజ్ఞర్యా గంగాప్రవాహేన చ శిశిరం శీత
లం శిరః యస్య తస్య.

గ. తత శ్చ. 601

తత శ్శిశిరశిరస్కుత్వా క్షేతో శ్చ,
ప గంగాతరంగావళిభి స్సుధాంశో
స్సుధార్దురై శ్చానిశ మార్ద్రమూర్ధ్నః,
ముధాభిషేకం కలయంతి శంభో

స్తప్తాయ తోయేన దదత్యహం కే? 602

గంగేతి. గంగాతరంగావళిభిః, సుధాంశోః సంబంధిభిః సుధార్దురై రమృతప్ర
వాహైః, అనిశం, అర్ద్ర) మూర్ధ్నః శంభోః, అభిషేకం ముధా వ్యర్థం, కలయంతి ఘర్వం
తి, తైవా ఇతి శేషః. కుతః? తోయేన తృప్తాయ పితజలాయ జనాయ, ఆహం కే దదతి?
నకేపీ త్యర్థః.

[విశ్వావసుః]

గ. అత్రాపి యుక్త ముత్తరం వ్యాహరామి. 603

అత్రేతి. అత్ర అభిషేకక్రియాయా మపి ఉత్తరం, వ్యాహరామి పదామి.

ప. జ్వలనాకలనా ద్విషస్య పానా
ద్విషభాజాం వహనా చ్చ త ప్తమూర్తేః,
అనిశం త్రిదశాపగాధరస్యా
వ్యభిషేక ప్రియతా హరస్య జాతా.

604

జ్వలనేతి. జ్వలనస్య లలాటనేత్రాగ్నేః ఆకలనాత్ సంబంధాత్, విషస్య కాల
కుటస్య పానాత్, విషభాజాం భూషణీకృతసర్వాణాం, వహనా, క్షేత్రత్రయాచ్ఛ,
త ప్తమూర్తేః త్రిదశాపగాధరస్యాపి హరస్య, అనిశ మభిషేక ప్రియతా జాతా.

[కృశానుః]

గ. అస్త్వైవ మథాపి అన్య దనుయుజ్యతే. 605

అస్త్వైతి. అనుయుజ్యతే పృచ్ఛ్యతే.

1 హరిద్వరశిశిర. 2 వృథాభిషేకం. 3 తోయస్య. 4 శివస్య. 5 అస్త్విదమథాచ్ఛ
స్యదపి న యుజ్యతే.

గ. కి మసౌ విహాయసం విహాయ సంతతం శంకరశిరసి గంగాతరం
గాంతః ప్రతివసతి మృగాంకః కృశాంగః 606

కిమితి. ఆసౌ మృగాంకః చంద్రః, కృశాంగః అల్పశరీరస్య, విహాయస మా
కాశం, అంత ర్మధ్యే.

ప. సౌవర్ణభూధర మపి స్వకరే నిధాయ
భిక్షౌ కపాలభృ దిహాటతి కృత్తివాసాః,
అస్మా మిదం స్వయ మసౌ పరిగృహ్య లుబ్ధో
లక్ష్మీవతిం త మపి మార్దణయాం చకార. 607

[విశ్వావసుః.]

గ. శృణు సఖే! తత్ర కారణం. 608

ప. శివశిరసి శీతభాను స్సాగరసూనుత్వసూచనాయ పరం,
అధివసతి తన్తహిష్యా గంగాయా జతర మల్పతను రేషః 609

శివశి. శీతభాను శ్చంద్రః, సాగరస్య సముద్రస్య సూనుత్వసూచనాయ, పుత్రో
ఽహ మితి జ్ఞాపనాయ వేత్సర్థః. గమ్యాప్యేక్షా. పర మల్పతను స్సృక్ తస్య సముద్ర
స్య మహిష్యాః భార్యాయాః, గంగాయాః, జతరం మధ్యం గర్భం, అధివసతి. తత్ర
తిష్ఠతి త్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. తథాపి లుబ్ధ ఏష ఫలప్రేక్షుభి రనాదృత్యః. 610

తథాపితి. లుబ్ధి ధనలోభవాక్ అదికిరాతశ్చ, ఫలం ప్రాప్తు మిచ్ఛుభిః ఫలప్రే
క్షుభిః, అనాదృత్యః స కాంక్షణీయః.

గ. తథాపి. — 611

ప. సూక్ష్మసితాంశుక¹లాభో ప్యపటో హైమధరపదనివిప్తోఽపి,
లుబ్ధోఽయ మయోహస్త పస్తండులస త్యేష్వటత్యహో భిక్షామ్.

సూక్ష్మేతి. లుబ్ధి ధనలోభవాక్ అదికిరాతశ్చ, అతఏవ, ఆయం శివః సూక్ష్మస్య
సీతస్య చాంశుకస్య లాభః, సూక్ష్మాయాః సీతాంశోః చంద్రస్య కళాయాః అభా చా
స్యా స్తీ త్యర్థ ఆద్యచ్. తథాపి సక్, అపటః వస్త్రహీనః దిగంబరశ్చ, హైమధరే సువ
ర్ణరాశిమతి పదే స్థానే మేరుస్థానే చ నివిప్తోఽపి, ఆయః అశ్వసారః శూలం చ హస్తే
యస్యసః, కించ-తండులానాం సత్త్వం విద్యమానత్వం తండ్రో ర్ముందికేశ్వరస్య లసత్త్వం
ప్రకాశశ్చ తస్మిక్ సత్యసి, భిక్షా మటలి.

గ అత్యల్ప మిద ముచ్యతే. 613

అతీతి. అత్యల్పం, సూక్ష్మగోచర మిత్యర్థః.

గ. యచ్ఛంకరసంగా ద్దం గాయా మపి జీవనదాయీన్యాం సంక్రాంతా తద్గతా లుభతా. 614

గ. పశ్య. 615

ప. ముక్తాశ్రితా విష్ణుపదా దుదీతా

గాంగేయ ముత్పాద్య వసుప్రకృష్టం,

ప్రాప్యాపి రత్నాకరనిత్యసంగం

కపర్దికాశాం న జహాతి గంగా. 616

ముక్తేతి. ముక్తైః త్యక్తసంసారైః-ముక్తాభి ర్మోక్షితైశ్చ ఆశ్రితాపి, విష్ణో స్స త్త్వప్రధానస్య పదాత్ ఆకాశాచ్చ ఉచితా జాతాపి చ, గంగా, ప్రకృష్టం. గాంగేయం స్వర్ణమయం, వసు ధనం, వసుషు అప్తసు ప్రకృష్టం, గాంగేయం భిష్టం చ, ఉత్పాద్య, రత్నాకరేణ సముద్రేణ నిత్యం సంగం, ప్రాప్యాపి, కపర్దికాయాం పరాటికాయాం ఆశాం కాంక్షాం, కపర్దినః శివస్యకే శిరసి ఆశాం, నజహాతి.

గ. అన్యచ్చ. 617

ప. సర్వతోముఖసమృద్ధిజుహోద్యత్ప్రాంతరీహనవాసనయాఽపి.

యత్త్రయాఽప్యనధి జహ్నుమఖస్తత్సత్రఘాతచిగసంగతిదోషాత్.

సర్వత ఇతి. సర్వతోముఖానాం క్రతువిశేషాణాం జలానాం చ సమృద్ధిజుహౌఽపి, ఉద్యతీ ప్రబుద్ధా పాండరీకాణాం క్రతువిశేషాణాం శ్వేతపద్మానాం చ వనే సమూహే వాసనా సంస్కారః సుగంధశ్చ యస్యా స్తథోక్తయాఽపి, తయా గంగయాఽపి, జహ్ను ర్దునేః మఖః, అవధి నాశిత ఇతియత్, తద్యజ్ఞనాశః, సత్రఘాతినఃదక్షయజ్ఞభంజకస్య చిరసంగతి రేవ దోషాత్, తయా కృత ఇతి శేషః. అన్యథా తాదృశయజ్ఞోత్తమకర్త్యా స్తవయోగా దితి భావః.

[పున ర్విమృశ్యః.]

ప. ఈశః కరస్వీకృతకాంచనాద్రిః కుబేరమిత్రం రజతాచలస్థః,

తథాపి భిక్షుటన మస్య జాతం విధౌ శిరస్సే కుటీలే కుతశ్చిన్యః?

ఈశ ఇతి. యద్యపి ఈశః శివః ప్రభుశ్చ, కరస్వీకృతః చాపత్వేన కరే ధృతః కాంచనాద్రి ర్యేన సః, కుబేరస్య ధనదస్య మిత్రం, రజతాచలస్థః కైలాసవాసీతి చ భవతి. తథాపి, అస్య ఈశస్య, భిక్షుటనం జాతం అఘాత్. తథాపి, కుటీలే వామే వక్త్రే చ,

విధా దైవే, ఇకారాంతః. చంద్రే చ, ఉకారాంతః. శిరస్సే సతి, శ్రీ ర్లక్ష్యే, కుతః? నాస్త్యేవే త్యర్థః. అత్ర కేచిత్ బ్రహ్మజ్ఞైశ్చైంద్రాద్యఖిలైశ్వర్యప్రదాయిత్యేన ప్రసిద్ధస్య అచంచలాణిమాద్యమైశ్వర్యపరిపూర్ణ స్వేత్వరస్య చంచలా శ్రీః కుతః? నాస్త్యేవే త్యర్థాంతరం భణంతి.

గ. కిం చైవ విరుద్ధధర్మా కృత్తివాసాః కుతః స్తోత్రవ్యః. 620

కి మితి. విరుద్ధధర్మా అతపివ కృత్తివాసా శ్శివః.

గ. శృణుతావత్. 621

ప. ధత్తే మహా మూర్ధ్ని¹ జడౌషధీశం ఔషద్యుధం ఫాలతలే²ంగకేషు, ఫణీంద్రమా³లిస్థమణి ప్రసూతం హరో⁴ందకారిత్వ మథా ప్పువైతి.

ధత్త ఇతి. హరిః, మూర్ధ్ని, జడం శీతం ఔషధీశం చంద్రసంబంధి, మహాః లేజః, ధత్తే. ఫాలతలే, ఉషద్యుధస్య అగ్నే స్సంబంధి ఔషద్యుధం. మహాః. ధత్తే, అంగకేషు, ఫణీంద్రమా³లిస్థమణి ప్రసూతం, మహాః ధత్తే. అథాపి ఏవ మసి, అంధకారో⁴న్సాస్తీ త్యంధకారిణో భావ స్తదంధకారిత్వం, అంధో నామాసుర స్తస్మారిత్వం శత్రుత్వం చ, ఉపైతి ప్రాప్నోతి.

గ. అపిచ. 623

ప. తారకారిం వహ స్నంకే మస్తకే తారకాధిపం,
అంగీకుర్వత్ సుదృశ మ ప్యలీకాక్షో విభాత్యయమ్. 624

తారకేతి. ఆయం హరిః, అంకే, తారకస్య రక్షణః ఆరిం స్కందం, మస్తకే శిరసి, తారకస్య అధిపం చ. తారకాణాం నక్షత్రాణా మధిపం చంద్రం చ, వహత్, యథాస్థానసన్నివేశాదినా శోభనాం దృశం నేత్ర మంగీకుర్వత్ స్వీకుర్వ న్నుపి, సుదృశం స్త్రీయం పార్వతీం, అంగీకుర్వత్ వామాంగ త్యేన కుర్వం త్స న్నుపీతి చ, అలీకే లలాటే ఆయథాస్థానే అక్షి యస్య తథోక్త స్సృత్, విభాతి విరుద్ధం ప్రకాశతే, వికేషేణ రాజ త ఇతి చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. కి మేభి శ్శబ్దజేషైకశరణై¹ ద్రూషణై రస్య ఖలు మృత్యుంజయస్య విశ్వస్తుత్య² మన్యాదృశం వదాన్యత్వమ్ 625

కి మితి. స్తుత్యం స్తోతుమర్హం, వదాన్యత్వం దాతృత్వం, ఆన్యాదృశ మనదృశం.

ప దీర్ఘాయుర్మునిసూనవే స్త దదతే దివ్యం తథాభీష్టదం
ప్రఖ్యాతాయ భగిరథాయ భగవత్పాదామృతం ప్రాదదాత్,

1 తడౌషధీశ. 2 శ్లోపై రస్య. 3 మనదృశం.

పాపేభ్యోఽపి చ బాణపక్షివదన² ప్రప్తేభ్య ఇష్టం ఫలం,

ప్రాదాత్తస్య శివస్య భాతి జగదాహ్లాదాయ వాదాన్యకం. 626

దీక్షేతి. య శ్విహః, మునిసూనవే మార్కండేయాయ, దీర్ఘాయ శ్చిరజీవిత్యం, దదతేన్న దక్షవాక్, ప్రఖ్యాతాయేతి పూర్వతాపి విశేషణం. భగీరథాయ రాక్షే, అభీష్టదం భగవత్పాదామృతం గంగాం, ప్రాదదాత్ దక్షవాక్, బాణః బలిపుత్రో పక్షివదనః రావణః తో వ్రతే పురస్కారా యేహం తేభ్యః పాపేభ్యోఽపి, ఇష్టం ఫలం ప్రాదాత్. తస్య శివస్య వాదాన్యకం, జగదాహ్లాదాయ, భవతి.

[కృశానుః.]

గ. తదేత దాహతం భాషితం య స్తహాదేవస్య వాదాన్యకం జగదాహ్లాదయతి. 627

తదితి. ఆహతం మృషార్థకం.

గ. యతః.

628

ప. దత్వా వరం దానవరాక్షసేభ్యో విశ్వస్య చ స్వస్య చ యోవిషాదం, సంపాదయామాసశశాంకమా³ శేః దాతృత్వమేతస్యతవైవహృద్యం.

దత్వేతి. యః శశాంకమాళిః, దానవరాక్షసేభ్యః, వరం ప్రార్థితం, దత్వా, విశ్వస్య స్వస్య చ, విషాదం దుఃఖం, సంపాదయామాస. భస్మాసురవరదానస్య స్వవిషాదజనకత్వా దితి భావః. ఏతస్య శశాంకమా³ శేర్దాత్పత్వం, తవైవ హృద్యం. న మమేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః]

గ. కుటిలధిమణ! గుణమపి దోష ఇతి ఘోషయతి భవాత్. 630

గ. తథాహి—

631

ప. దైత్యేభ్యో న వరా నదాస్యత యది త్ర్యక్షో ముహుస్తర్హితే నాశత్య్కో⁴ భువనాని పేష్టుముదయం నాప్సద్దయా శార్దూణః,

నోదాయిష్యత మానుషాదిషు హరి రోహి నేతుగీతాదికం

ప్రాభంతస్యద్భగవాత్ భవార్ణవమమీ నాలంఘయిష్యన్న రాః.

దైత్యేభ్య ఇతి. త్ర్యక్ష శ్విహః, దైత్యేభ్యో రాక్షసేభ్యో, వరా² నాదాస్యత యది, తర్హి, తే దైత్యాః, భువనాని ముహుః పేష్టుం నాశయితుం, నాశత్య్కో³ సమర్థా నాభవిష్యత్, తతశ్చ, శార్దూణో⁴ దయా ఉదయ ముత్పత్తిం నాప్నోత్ ప్రాప్తా నాభవిష్యత్, తతశ్చ, మానుషాదిషు జాలిషు, హరిః నోదాయిష్యత నావరభవిష్యత్.

1 పాపేభ్యోఽపి. 2 ప్రేషేభ్యః. 3 భువనస్య. 4 ప్రారపురిత్.

విశ్వగుణ—19

తతశ్చ భగవాన్, సేతు స్సాముద్రః, గీతా భగవచ్ఛబ్దపూర్వా ఆది ర్యస్య తదాదికం, ప్రాభంత్స్యత్ బద్ధం నాకరిష్యత్. కా హని రత ఆహ—అమీ నరాః భవార్జవం నాలంఘయిష్యం. అత్ర 'లిశ్మిమితైల్యజ్ శ్రియాతిపతా' వితి హేతు హేతుమద్భావే విహితస్య లృఙః రూపా ణ్యదాస్య తేత్యాదీని.

గ. కించ—

633

ప. కంపాతరంగశిశిరానిలడింభజాత

కంపామ్రనిష్పతితేపుష్పరసాభిషి క్తః,

సంపాదయ త్యేతులసంపద మర్థినోఽను

కంపాసుధాంబుధిరయం పతిరంబికాయాః.

634

కంపేతి. కంపాయా నామ నద్యాః తరంగైశ్శిశిరైః అనిలడింభై ర్నందమాదుతైః జాతకంపాల్ కమ్రాల్ చూతవృక్షాల్ నిష్పతితేన పుష్పరసేన అభిషి క్తః, అనుకంపా సుధాంబుధిః, అంబికాయాః పతి రేకామ్రేశ్వరః, అర్థినః ప్రార్థకజనస్య, అతులాం సంపదం సంపాదయతి.

గ. శిశురిం నిరీక్ష్య సల్లాఘం.

635

ప. అల్పోఽపి కాంచ్యా మావాసాదాసాదయతి గౌరవం,

యత ఏతత్పురస్థాణు ర్గిరిశ ఇతి గీయతే.

636

అల్ప ఇతి. అల్ప స్సూక్ష్మోఽపి పదార్థః, కాంచ్యా మావాసాద్ధేతోః, గౌరవం మహత్త్వ, మాసాదయతి ప్రాప్నోతి. యతః, ఏతస్మిన్ పురే, కాంచ్యాం తిష్ఠతీతి స చాసావణుః, ఏతత్పురే స్థాణు రేకామ్రేశ్వర, గిరిశః, పర్వతశ్రేష్ఠః, కైలాసనాథశ్చ, ఇత్యుక్తప్రకారేణ, గీయతే వ్యవస్థితయతే.

[కృశానుః.]

గ. అన్యోన్యవిరుద్ధస్వభావాభ్యాం దేవాభ్యా మాక్రాంతా మేనాం నగరిం కింవిస్తాషి.

637

అన్యోన్యేతి. ఏనాం నగరిం కాంచీం.

ప. దేవా ద్వావధి కాంచి పశ్య లసతః ప్రాచీప్రతీచ్యాశయో

స్తత్రైకః కురుతే వినాయక మధశ్చిత్రం పుర శ్చాపరః,

ఏకో నిత్య మనష్టమూర్తి రితరః భ్యాతోఽష్టమూర్తిర్జగ

త్యేకో వానితవా గజా ర్తిమచిరా ద్రత్యాగజా ర్తిం పరః. 638

1 సంపా. 2 అభి. 3 పున ర్నిరీక్ష్య. 4 విహాషి. 5 ప్రతీచ్యాశయో. 6 ధత్తే.

దేవావలి. అధికాంచి కాంచ్యాం, ప్రాచ్యా మాకాయాం, ప్రతీచ్యా మాకాయాం చ ద్వయోః, యో దేవో వరదరాజై కామేశ్వరా, లసతః రాజేలే, తత్ర తయోర్మధ్యే, ఏకః వరదరాజః, వీనాం నాయకం గరుడం, అథః కరులే. వాహనత్వా దిత్యర్థః. ఆపరః ఏకామ్రేశః, వినాయకం గణాధిపంచ, పురస్కరులే. పుత్రత్వాదితి భావః. ఏకః నిత్యం, అనన్తమూర్తిః అన్తమూర్తిర్న భవతి. అవినాశిస్వరూపశ్చ ఇతి ఖ్యాతః ప్రసిద్ధః. ఇతరః నిత్యం, అప్తో భూతార్కచంద్రయజ్ఞానః మూర్తయః యస్య తథోక్తః, ఇతి ఖ్యాతః. జగతీ త్యుభయత్ర యోజ్యం, ఏకః, గజస్య గజేంద్రస్య ఆర్తిం నక్రకృతాం, వారితవాన్. పరః అగజాయాః పార్శ్వత్యాః ఆర్తిం మాన్దగీం, గజభిన్నార్తిం చ, రత్యా ప్రేక్షా, వారితవాన్, ఏకచ్ఛిత్తం పశ్య.

గ. యద్వా—

639

ప. కాంచీనామ్ని పురే సు రేశమహితే ప్రాకృత్విమోద్దేశయో
శ్చిత్తం దైవతయోశ్చిరం నివసతో రీతి ర్విరుద్ధా మిథః,
ఏకో యద్విజరాజమప్యధరయ త్యన్య స్తముత్తంసయ
త్యంఘ్రా హంత విభర్తి కిశ్చిదపస్వేమూర్ధని స్వర్ధనీం. 640

కాంచీతి. సురేశేన మహితే పూజితే, కాంచీనామ్ని పురే, ప్రాగుద్దేశే వశ్విమోద్దేశే చ, ద్వయో శ్చిరం నివసతోః దైవతయో ర్వరదరాజై కామేశ్వరయోః, రీతి శ్చిరత్తం, మిథః అన్యోన్యం, విరుద్ధా యద్యస్తా దేశః వరదరాజః, ద్విజానాం బ్రహ్మణానాం ఋషీణాం చ, రాజా, తం చంద్రం గరుడం చ, అధరయతి తిరస్కరులే. వాహనత్వే నాధఃకరులే, అన్యః ఏకామ్రేశః, తం ద్విజరాజం, ఉత్తంసయతి పూజయతి, చూడామణీకరోతి చ. కశ్చిత్, స్వే అంఘ్రా, స్వర్ధనీం గంగాం, విభర్తి, ఆపరః మూర్ధని స్వర్ధనీం, విభర్తి, హంతేతి ఖేదే.

గ. విరుద్ధదేవాక్రంత కాంచీనగరసమంగమ ద్వారణాధరాధరోఽ
ప్యేవమ్. 641

విరుద్ధేతి. సమాంగమ స్సంబంధః, వారణాధరాధరః హస్తీశ్చైలాఽపి, ఏవం విరుద్ధ ఇత్యర్థః.

ప. 'చేత్తా గోస్తా చ హరి ర్నహంసవజ్రహో హిరణ్యగర్భస్య
భయకృదిభస్యాభయకృ స్థూలాంచలయోశ్చ కాస్తీహస్తీగిరేః.

చేత్తేతి. మహాంతం ఆసవం మద్యం సవ మశ్వమేధం చ జావతఇతి తక్షషః, హిరణ్యం చాసో గర్భః అన్నం హిరణ్యకశిపుః - హిరణ్యగర్భః బ్రహ్మ చ తస్య, చేత్తా

గోపా నాశో రక్షక శ్చ, ఇభస్య గజస్య, భయకృ చ్చ, హరి ర్విష్ణు ర్నరసింహశ్చ,
హస్తీరే ర్భూతే అంచలే శిఖరే చ ద్వయోః, చకాస్తి ప్రకాశతే.

గ. అన్యచ్ఛ.

643

ప. శివరానుషంగం చ గదాన్వయం చ

త్యక్తుం జనా యే నివసంతి కాంచ్యాం,

దంతావళాద్రీశ్వర మాశ్రితా స్తే

దేహక్షయే తో నియతం భజంతే.

644

దశేతి. యే జనాః, దరస్య భయస్యానుషంగం సంవర్కం, గదస్య రోగస్య
అన్వయం సంవర్కంచ, ద్వయం త్యక్తుం, కాంచ్యాం నివసంతి, తే జనాః, దంతావళా
ద్రీశ్వరం వరదరాజ, మాశ్రితాస్సంతః, దేహస్య క్షయే అంతే, తో దరానుషంగగదా
న్వయా, విష్ణుసారూప్యా త్పంచజ్యకా మోదకీనామకశంఖగదాయోగౌ చ, నియతం
భజంతే.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! మైవం సంభాషిస్తాః. యతఏవ రూపదైవత మిదం నగర మితి
సమర్థ్యతే.

645

సఖ ఇతి. ఇదం నగరం కాంచీ, ఏకరూపే అవిదద్ధధర్మే దైవతే యస్మిన్
తథోక్తమితి, సమర్థ్యతే సాధ్యతే.

గ. శృణు తావత్.

646

ప. ఫణిపతిసరస్సురంతీ భనాయకధరో త్రమాంగశోభితనుః,

భవహరసంజ్ఞా కాంచ్యోః పూర్వాపరయోర్ని దేవతా జయతి.

ఫణీతి. ఫణిపతిసరసి అనంతసరసి-ఫణిపతిసరై స్సర్వరాజహరైః స్ఫురంతీ, భనా
యకం నక్షత్రేణం ధరణీతి తద్ధరణి ఉత్తమాంగే శిరసి శిఖరేచ శోభత ఇతి శోభిసి తను
ర్యస్యా స్సా, భవహరశ్చేతి సంజ్ఞే నామపదే, భవం సంసారబంధం హరంతీతి తద్ధరాః
సంజ్ఞాః వరదరాజరామకృష్ణత్వాదినామపదాని చ యస్యా స్సా దేవతా, పూర్వస్యాం
దైవ్వవ్యాం, అపరస్యాం కైవ్యాం చ, ద్వయోః కాంచ్యోః, హి యస్తాత్, జయతి.
తస్మా దేకరూపదైవతమితి సంబంధః.

గ. అన్యచ్ఛాస్య నగరస్య భూషణమేవ నతు దుఃషణమ్. 648

అన్యదితి. అన్యత్ నిరస్తదూషణేభ్యః, ఇతరత్ చకాశోఽన్యర్థః.

[ఇత్యన్యత్ర దృష్టి మాదాయ సానందం.]

గ. అహో! ఖలు మమాద్య పచేళిమం భాగ ధేయమ్. 649

అహో ఇతి. పచేళిమం పక్షం.

ప. సురయావతోపగీతః¹ ప్రాతః పద్మాననో మునిభ్యాతః,
వ్యాసకృతో యః ఖ్యాతః పాండవదూతస్స దృక్పథం నీతః. 650

సురేతి. సురయావతేన దేవాంగనాసమూహేన ఉపగీతః స్తుతః, అద్భుతేన హత మహావీరనూతనానేకదేవప్రియదాయకత్వానితి భావః. ప్రాతః, పద్మాననః, మునిభి ర్నారదాద్యైః భ్యాతః, యః పాండవదూతః శ్రీకృష్ణః, వ్యాసకృతో భారతే, ఖ్యాతః, స పాండవదూతః, దృక్పథం లోచనవిషయత్వం.

[కృశానుః.]

గ. అనుచితకర్తాసా కిమర్థ మనువర్ణ్యతే? 651

అనుచితేతి. అసా పాండవదూతః, అనువర్ణ్యతే స్తూయతే.

ప. సకలజగతా మీశానో²పి స్వయం విగతశ్రియా
మిదమనుచితం దూతో జాతో యదేష పృథాభువాం,
కి మిహ మహతాం హృద్యా ఖిద్యోతపోతనికేతనే
చిర మధిపతే రాజానాం దాసానుదాసతయా స్థితిః. 652

సకలేతి. ఏష పాండవదూతః, స్వయం సకలజగతాం ఈశానః ప్రభురపి నౌ, విగత శ్రియాం నష్టైశ్వర్యాణాం, పృథాభువాం పాండవానాం, దూతః జాతః ఆభూదితి యత్, తదిద మనుచితం, భాసా మధిపతే స్ఫూర్వస్య, ఖిద్యోతః జ్యోతిః కీటః, తత్రాపి పోతః శిశుస్తస్య నికేతనే గృహే, దాసానాం భృత్యానాం యో³నుదాసః తస్య భావ స్తత్రా తయా, దాసానుదాసస్సన్నితి యావత్. స్థితిః, ఇహాలోకే, మహతాం హృ ద్యా కిం? అహృద్యైవేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. పురోభాగి ! భగవద్గుణేషు దోషమనీషయా భవానేవ
దూష్యతి శూయతా మేతత్. 653

ప. కవిత్వస్య గాంభీర్య మాదార్య మృధైః
ప్రభుత్వస్య శౌర్యం గురుత్వస్య విద్యాం,
మహావంశ్యతాయా సృదాచారచూర్తిం
మహత్త్వస్య సౌలభ్య మాకల్ప మాహుః. 654

కవిత్వస్థితి. కవిత్వస్య కావ్యరచనాయాః గాంభీర్యం గుణాలంకారవైశిష్ట్యేన వ్యంగ్యవ్యంజితత్వం, ఆకల్పం ఘోషణం, ఆహురితి పదద్వయం సర్వత్ర యోజ్యం. ఋచ్చేః సంఘటా, బౌద్ధార్యం దాతృత్వం, ప్రభుత్వస్య కార్యం, గురుత్వస్య విద్యాం, మహావంశ్యతాయాస్సత్కులౌత్పత్తేః, సదాచారేణ పూర్తిం పూర్ణతాం, మాహత్త్వస్య సర్వాన్నత్వస్య, సౌలభ్యం సులభత్వం, ఆశ్రితవిధేయత్వ మితి యావత్.

శ్రీగృధ్రసర స్తీరస్థవిజయరాఘవవర్ణనమ్.

[ఇత్యపరత్ర విమాన మానయో సానందం]

గ. అత్ర హి—

655

ప. వికచరుచిరపుండరీకమండద్యుతిమదమోచనలోచనప్రభావః,

జయతి విజయరాఘవ స్స¹ ఏషః శుచితరగృధ్రసరోవరోపకంఠే.

వికచేతి. వికచస్య వికసితస్య రుచిరస్య చ పుండరీకమండద్యుత్వేతపద్మరాశేః యో ద్యుతిమదః తం మోచయతి నాశయతీతి మోచనః లోచనయోః ప్రభావః మాహాత్వ్యం యస్య, స ఏష భువనప్రసిద్ధః, విజయరాఘవః, శుచితరే పరమపవిత్రే గృధ్ర) సరోవరస్య ఉపకంఠే తీరే, జయతి.

గ. కించ—

657

ప. సంపాతిసోదరసర స్తటసంప్రరూఢో

భాత్యద్భుతో విజయరాఘవపారిజాతః,

కాఖాతతే రుపరిసద్భి రుదీక్ష్యతే యో

యస్యాథ ఏవ సకల సుమనః ప్రపంచః.

658

సంపాతేతి. సంపాతిసోదరస్య జటాయుషః సంబంధి యత్పరః గృధ్ర)తీర్థం తస్య తటే సంప్రరూఢః, అద్భుతః, విజయరాఘవః భగవా నేవ పారిజాతః దేవవృక్షః, భాతి. లోకే వృక్షస్య ఉపరికాఖాః తదపరిపుష్పాణి, తస్మిన్వర్తయంత్రే త్యద్భుతత్వం ప్రపంచయతి, యః విజయరాఘవపారిజాతః, సద్భి రోగ్నిభిః కాఖానాం శిఖానాం పేద కాఖానాం ఆత్మలాయనావ స్తంబీయాదీనాం తతే రుపరిఃకార్థ్యదేశే, ఉపనిషత్పుచ ఉదీక్ష్యతే, యస్య అథ ఏవ భాగే, సకల సృంపూర్ణ స్సమస్తశ్చ, సుమనసాం పుష్పాణాం దేవానాంచ ప్రపంచస్సమూహః, ఉదీక్ష్యతే, సర్వేషి దేవాస్తదగోభాగ ఏవ వర్తంత ఇత్యర్థః.

[పునః సభ క్తిప్రకర్షం జనానుద్దిశ్య.]

గ. భో భో భుక్తిముక్తివైస్సచః! ఇదం శృణ్వంతు భవంతః 659

ప. విశ్రుతాశ్రితవాత్సల్యం వీరం విజయరాఘవం,

సమస్కురుత యో గృధ్రం సమస్కురుత¹ దాహతః.

660

విశ్రులేతి. యో విజయరాఘవః, గృధ్రం జటాయుషం, దాహశః సమస్కరుత, దాహసంస్కారం చక్ర ఇత్యర్థః. విశ్రుతం ప్రసిద్ధం ఆశ్రిలేఘ వాత్సల్యం ప్రేమ యస్య తం, వీరం, విజయరాఘవం భగవంతం, నమస్కరుత, యూయం నమస్కరుభ్యం.

గ. అత్ర ¹గృధ్రసరస్తీరే విశ్వప్రసిద్ధా కాచిద్వైచిత్రీ. 661

అశ్రేతి. వైచిత్రీ ఆశ్చర్యం.

ప. తనయాగ్రనయా సమాగతాభి

స్తరుణీభిః పరిభర్జితాశ్చ ముద్గాః,

దృఢ మంకుర మత్ర దేవశక్త్యా

సమ మాసాం పులకాంకురైః ఫలంతి.

662

తనయేతి. అత్ర వీరరాఘవశ్చేత్రే తనయానాం అగ్రనయా ప్రార్థనయా, సమాగతాభిః తరుణీభి ర్వంధ్యాభిః, పరిభర్జితాః పక్వాః ముద్గాః, దేవస్య విజయరాఘవస్య శక్త్యా ప్రభావేన, అంకురం, అసాం పులకాంకురైస్సమం, దృఢం ఫలంతి జనయంతి.

[కృశానుః.]

గ. నిజరూపమహిమాననురూపస్థితిరసౌ విజయ రాఘవః కిమీద్యతే?

నిజేతి. నిజస్య స్వీయస్య రూపస్య మహిమ్యుః మాపశ్యత్ప్రస్య అననురూపా అనుచితా స్థితి ర్నర్వాదా యస్య సః, కిం కుత ఈద్యతే హ్యయతే?

ప శుకస్తుతో హంసమయూరవాహ

ముఖప్రగీతో గరుడాసనోఽసౌ,

క్షీరాబ్ధితీరానసథోఽపి వాసం

కరోత్యహం గృధ్రసరోఽంతికేఽన్తిక్

664

శుకేతి. శుకేన క్షీరేణ శుకయోగినా చ స్తుతః, హంసవాహో బ్రహ్మమయూరవాహః కుమారః తౌ ముఖ మాని ర్యేషాం తైః సురైః ప్రగీతః కీర్తితః, గరుడాసనః, క్షీరాబ్ధితీరే ఆవసథం నివాసః యస్య కథోక్తోఽపి, అసౌ విజయరాఘవః, అన్తిక్ గృధ్రసరసః అంతికే సమీపే, వాసం కరోతి. అహం ఇతి ఛేదే? శుకావిపక్షిభ్యః గృధ్రస్య నీచత్వానితి భావః. క్షేమానుప్రాణితేన విరోధాభావేన గృధ్రేఽపి భక్తే వాత్సల్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.

[విశ్వావసుః]

గ. తదేతద్దయాపయోనిధే రస్య భూషణ మేవ.

665

తదితి. తదేత త్తాదృశస్యాపి గృధ్రసరస్తీరనివాసః.

1 గృధ్రపతిశ్చేత్రే. 2 ఏవ, నకు దూషణమ్.

ప తత్తాదృగుత్తమపదే తమసః పరస్తా
 1దస్తామయేఽప్యతులసూరిభి రర్పితోఽపి,
 అశ్రీతావిరాస హరి రేష చిరం నరాణాం
 దృష్టిం కృతార్థయితు మేవ దృఢానుకంపః.

666

తదితి. తమసః పరస్తాత్, అజ్ఞానినాం దూర ఇత్యర్థః. అస్తామయేఽపి విగత
 సమస్తదోషే, తత్తాదృశి అనుపమే ఉత్తమపదే వైకుంఠే, అతులైః సూరిభిః సవకాదిభిః,
 అర్పితః అర్చ్యమానః, స్థితోఽపీత్యర్థః. దృఢానుకంపః కాశ్యతభక్తవాత్సల్యః, అతఏవ,
 ఏష హరి ర్విజయరాఘవః, నరాణాం భక్తానాం దృష్టిం, కృతార్థయితుం దర్శనేన
 సఫలయితు మేవ, చిర మావిరాస అవిర్భూష.

అథ క్షీరనదీవర్ణనమ్.

గ. దక్షిణతోఽపి విమానం ప్రస్థాసయన్ సహస్వమ్. 667

గ. ఇయం హి— 668

ప. గంగాసింధుసరస్వతీ భవహారా తుంగా పతంగాత్తజా
 రంగాభ్యాశతరంగిణీవ శివఘతత్యంగారభంగావహః,
 శుద్ధారాశమనీ మనీషిజనతారభావగాహః ముహు
 యగ్ధానామపి శుద్ధబుద్ధిజననీ దుగ్ధాపగా దృశ్యతే. 669

గంగేతి. గంగాసింధుః గంగానదీ, సింధు రిత్యుజ్జయినీ స్త్రాంతే కాచిన్నదీ, సర
 స్వతీ, భవహారా భవనాశినీ, తుంగా తుంగభద్రా, రంగాభ్యాశతరంగిణీ కావేరీ తా ఇవ
 తద్వత్, అసుతతేః పాపరాశే రే వాంగారాణాం ఉల్తుకానాం భంగావహః, శుచాం
 శోకానాం ధారాయాః వత్క్లేశమనీ నాశినీ, ముహుర్త్తనీషిజనతయా విద్యత్సమూ
 హేన ఆరభ్యాః అవగాహః స్నానాని యస్యాం సా, ముద్ధానాం మూఢానా మపి,
 శుద్ధాం బుద్ధిం జనయతీతి జననీ, దుగ్ధాపగా క్షీరనదీ, దృశ్యతే.

గ కిం చ— 670

ప. మమ దుగ్ధనదీ ధనదీకృతమజ్జన్నానవా నవాంభోభిః,
 బుధజాతనుతా తనుతాం తనుతాం తనుతాపహ్నోద్ధనాఘనామ్.

మమేతి. నవైః అంభోభిః జలైః, ధనదీకృతాః మజ్జంతః స్వస్థీక్ అవగాహ
 మానాః మానవా యయా సా. బుధానాం జాతేన సమూహేన నుతా, తనో శృగీరస్య
 తాపహ్నో, దుగ్ధనదీ క్షీరనదీ, మమ సంబంధినాం ఘనాఘనాం మహాపాపానాం,
 తనుతాం క్షీణత్వం, తనుతాం కరోతు.

1 అస్తామయైరతు. 2 అవిరస్తి. 3 అఘహః గంభీరభంగా. 4 శుద్ధి. 5 ధనాఘనాం.

[కృతానుః.]

గ. భవత్స్వేవ మథాపి అస్యాః క్షీరతరంగిణ్యాః విధినా కృతా
నీరసతా. 672

భవత్స్వేతి. విధినా దైవేన, నీరసతా అనాస్వాద్యత్వం,
ప. కాలుష్య లేశవిధురా మధురాఽపి పయోనదీ,
రోచతే సాధవే యుక్తా నో చేల్లవణసింధునా. 673

కాలుష్యేతి. కాలుష్యస్య మాలిన్యస్య లేశేనాపి విధురా రహితాపి, మధురాపి,
పయోనదీ క్షీరనదీ, లవణసింధునా యుక్తా నోచేత్, సాధవే సజ్జనాయ, రోచతే.

[విశ్వావసుః]

గ. గుణ మపి దోషతయా భణసి. 674

గ. యతః. 675

ప క్వ చన సమాగతసింధుని ధునీజలే సాధుని స్నానం,
పంకవిలోపం కలయతి సంఘటయతి ధియ మితి స్మరంతి బుధాః 626

క్వచనేతి. సమాగత స్సంగత స్సింధు స్సముద్రః యేన తస్మిన్, అత ఏవ
సాధుని పవిత్రే, క్వచన కస్మి న్నపి, ధునీజలే స్నానం, పంకస్య పాపస్య కర్తవ్యస్య
చ విలోపం, నాశం, కలయతి, ధియం జ్ఞానం, సంఘటయతి, ఇత్యుక్తప్రకారం,
బుధాః స్మరంతి జానంతి. 'శ్లో. సముద్రగా నదీస్నానం నరాణాం శుద్ధబుద్ధిద' మితి
స్మరణా దితి భావః.

అథ బాహునదీవర్ణనమ్.

[కించిద్దక్షిణతోఽభిక్రమ్య].

ప. మోహాదిదోషరహితాం తటవానిదేహి

వ్యూహాయ కామపి మతిం మహతీం దిశంతీ,

స్వాహాకరోతి దురితాని శుభప్రవాహై

ర్బాహునదీబుధసమూహకృతావగాహః. 677

మోహేతి. తటయా ర్వాసినాం దేహినాం జంతునాం వ్యూహాయ సమూ
హాయ, మోహాది దోషరహితాం, కామ ప్య నిర్వాచ్యం, మహతీం, మతిం జ్ఞానం,
దిశంతీ దదతీ, బుధసమూహకృతావగాహః, బాహునదీ, శుభైః శుభ్రైః ప్రవాహైః,
దురితాని స్వాహాకరోతి, నాశయతీత్యర్థః.

1 శుభప్రవాహః.

విశ్వగుణ—20

అథ అరణ్యాణిపాలగ్రామవర్ణనమ్.

గ. అస్యా శోత్రితరతీరే శోత్రియోత్తంసనివాసయోగ్య స్సమ
గ్రగుణోఽసా వగ్రహార స్సంలక్ష్యతే. 678

అస్యా ఇతి. అస్యాః బాహుద్యాః, శోత్రియోత్తంసానాం వైదికశ్రేష్ఠానాం
నివాసయోగ్యః, సమగ్రా, స్సంపూర్ణా గుణా స్తృణకాష్ఠసమృద్ధ్యాదయో యస్మిన్,
అసా అగ్రహారః బ్రహ్మణస్వామికో గ్రామః.

గ. పశ్య.

679

ప కర్ణానందకరస్ఫురన్తధుకరవ్యాహార బాహుపగా
రోధశ్శాఖమరందతుందిలపయగ్గకల్యాణకుల్యావృతః,
అత్రేయాన్వయవిద్వదధ్వరహవిర్గంధానుబంధార్పిత
క్షేమో భాత్యరణ్యాణిపాల ఇతి హి గ్రామోఽభిరామో భువి. 680

కర్ణేతి. కర్ణానందకరః స్ఫురన్తశ్చ మధుకరాణాం వ్యాహారః ఝంకారాః
యేషు తేహం బాహుపగాయాః రోధసి తటే శాఖానాం వృక్షాణాం సంబంధిభిః మరం
వైస్తుందిలస్య పూర్ణస్య పయసః జలస్య కల్యాణాభిః కుల్యాభిః కృత్రిమసరిద్భి ర్వృతః
వేష్టితః, అత్రే ద్భువనే రయం అత్రేయః అన్వయః గోత్రం యేహం లేహం విదుహం
అధ్వరేషు యాగేషు హవిహం పురోడాశవపాదీనాం గంధస్య అనుబంధేన సంబంధేన
అర్పితం దత్తం క్షేమం కుశలం యస్య సః, అభిరామః, భువి, అరణ్యాణిపాల ఇతి తన్నా
మకః గ్రామః, భాతి హి ప్రసిద్ధా. అయం కవే రగ్రహార ఇతి ధ్యేయమ్.

ప సాధ్వక్రేసరయూపేత సాక్షేతనగరశ్రియం,

అగ్రహారో 'వహత్యేష రఘునాథాభిరక్షితః.

681

సాధ్వీతి. సాధుషు అగ్రేసరాణాం శ్రేష్ఠానాం అత్రేయగోత్రాణాం యూవైః
యజ్ఞవతుబంధనదాదుభిః ఇతః ప్రాక్షః, అన్యత్ర, సాధు అగ్రే సరయూ నామ
నద్యా ఉపేతః, రఘునాథేన కవేః పిత్రా శ్రీరామేణ చ అభిరక్షితః, ఏష అగ్రహారః,
సాక్షేతస్య నగరస్య అయోధ్యాయాః, శ్రియం శోభాం, హవతి.

[కించి ద్విమాన మున్న మయ్య నద్యోః పార్శ్వద్వయ మవలోక్య
సశ్లాఘమ్].

కించి దితి. నద్యోః బాహుక్షీరనద్యోః.

ప. చారుగుణై స్సన్నజిభి ర్జుషా బాహునదీపయస్వినోయః,

ఉపకూల మగ్రహారా ఉదగ్రహారా ఇవావనే ర్భాంతి.

682

చార్విత. చారవః గుణాః సౌజన్య సౌశీల్యదయః సూత్రాణి యేషాం తైః, సన్తణ్ణిః సృజన్శ్రేష్ఠైః సద్భి ర్తణ్ణిభిః రత్నైః, జుష్టాః యుక్తాః, బాహునదీ పయస్విన్యోః బాహునదీ తీరసద్యో, రుహకులం కూలేషు, అగ్రహారాః, ఆవనే ర్భూమేః, ఉన్నతా హారా ఉదగ్రహారా ఇవ, భాంతి.

[కృతానుః.]

ప. అమూ న్ద్రామూ స్కంధంకార మగ్రహారా స్ప్రిచక్షతే,
సువృత్తముక్తారహితా య దేనానాశ్రితా జనాః. 683

అమూనితి. అమూన్ నదీద్వయతీరస్థితాన్, గ్రామాన్ అగ్రహారాన్, కథం కారం, కథ మిత్యర్థః. ప్రచక్షతే వదంతి, బుధా ఇతి శేషః. యద్యస్తా దేనాన్ గ్రామాన్, అశ్రితా జనాః, శోభనాభిః వృత్తాభిః వర్తులాభిః ముక్తాభి ర్నాక్షికైః రహితాః, సువృత్తై స్సాధ్యాచారైః ముక్తై ర్విగతభవపాతై శ్చ జనైః అరహితా స్సంగతాశ్చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! భవతాస్తుతి రే వైషాం భంగ్యంతరేణ కృతేతి విమృ
ష్యామి తుష్యామి చ 684

సఖ ఇతి. భంగ్యంతరేణ అన్యయా రీత్యా వ్యాజస్తుతివిధయేతి యావత్. విశేషేణ మృష్యామి సహే.

అథ తుడ్డిరమణ్ణలవర్ణనమ్.

[అథ సర్వత స్తుండీరమండల మవలోకయత్ సహర్షాతిరేకం.]

అథేతి. తుండీరమండల మితి దేశ విశేషనామ, భాషాయాం తొండమనాడ్వీతి.

గ. వయస్య! స్ఫుట మస్య తుండీరమండలస్య పశ్యతు భవాన్
పావనత్వం రామణీయకిం చ. 685

వయస్యేతి. రామణీయకం సౌందర్యం.

ప. తీరేతీరే స్ఫురతి సరితా మగ్రహారోఽత్ర భూయా
నగ్రో వర్గో ధరణిమరుతా మగ్రహారేఽగ్రహారే,
వర్గేవర్గే ధరణిమరుతాం వర్ధతే సాధు యజ్ఞో
యజ్ఞే యజ్ఞే శ్రవణసుభగ స్తోఽత్ర శాస్త్రాదిఘోషః, 686

తీరేతీర ఇతి. సరితాం బాహునద్వాదీనాం, అ ల్రాస్త్రి, తీరేతీరే ప్రతితీరం, భూయా బహుళః, అగ్రహః, స్ఫురతి. అగ్రహారేగ్రహారే ప్రత్యగ్రహారం, అగ్ర్యోపాఖ్యః, ధరణిమరుతాం బ్రహ్మణానాం వర్గః బృందం, స్ఫురతి, వర్ణేవర్ణే, యజ్ఞః ఖ్యోతిష్టోమాదిః, సాధు వర్ధతే. యజ్ఞేయజ్ఞే, సర్వత్ర విస్సాయాం ద్విర్భావః. శ్రవణయోస్సుభగః మనోజ్ఞః, స్తోత్రకాస్త్రే మంత్రవిశేషవాదిః యేషాం లేషాం వైదికమంత్రాణాం ఘోషః నాదః వర్ధతే.

గ. కించ—

687

ప. తుండీరమండలనివాసిషు దుగ్ధసింధు

డిండీరఖండనిభకీ ర్షిషు పండిలేషు,

ఆప్యాయమాన మఖిలై రవిగీత మేత

ద్రోచేత భూతదురితం చరితం న కన్తైః ?

688

తుండీరేతి. తుండీరమండలే నివాసిషు, దుగ్ధసింధోః క్షీరాభ్యే డిండీరఖండైః ఘన రాఖిః సదృశా నిభా తుల్యాక్షీర్తి ర్యేషాం లేషు, పండిలేషు, ఆప్యాయమానం వ్యాప్ను వానం, తైః క్రియమాణ మితి యావత్. అఖిలైః పేదకాస్త్రపురాణాదిభిః, అవిగీతం అనిందితం, అత ఏవ, భూతదురితం అపహతదోషం, ఏతచ్ఛరీతం సత్కర్మ, కన్తైః సరో చేత ? సర్వస్తా అసి రోచేతైః వేత్సర్థః.

[కృతానుః.]

గ. హం! తై తస్మి న్నంతిమయు గేఽప్యధ్వరకర్తాచరతా మమీషాం
చరితాని కథమివ రోచేరకా ణోవిదేభ్యః?

689

హంతేతి. అంతిమయుగే కలా యుగేఽపి, ణోవిదాః అభిజ్ఞాః లేభ్యః.

ప. న ఋత్వికస్సంపత్తిర్న చ కుశలతా యష్టు రసఘా
నచ ద్రవ్యం శుద్ధం న చ హృదయశుద్ధిః కలియుగే,
ప్రసిద్ధిం కాంతీంతగ పరిమితోధనాహంత కృపణా
వృథా పశ్యాలంభం విదధతి తథాపి క్షీతిసురాః.

690

నేతి. కలియుగే, ఋత్విజాం మంత్రమంత్రార్థవిదాం సంపత్తి ర్జ్ఞానో నాస్తి, యష్టుః యజమానస్య, ఇద మగ్రిమవాక్యద్వయేఽపి. అసఘా నిర్దోషేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం. కుశలతా కర్తకరణనైపుణ్యం, నాస్తి, కించ శుద్ధం ద్రవ్యం నాస్తి, హృద యస్య శుద్ధిః కామాది దోషరాహిత్యం చ నాస్తి, తథాపి పరిమితధనాః అల్పద్రవ్యాః, కృపణా లుభాః, క్షీతిసురాః బ్రహ్మణాః, ప్రసిద్ధిం అయం దీక్షితోఽయం సోమయా

జీత్యాదిఖ్యాతిం, కాంక్షంత స్సంతః, వృథా ఆయథానుష్ఠానాన్నిష్ఠలం, హో ర్నేహదే
రాలంభం వధం, విదధతి కుర్వంతి.

ప. శౌచం నాచరితుం యథావిధి కలౌ శక్తౌ ద్విజాగ కించ తే
యగి ఖల్వావమనాప్ల వాదినీయమ స్తం స్మర్తు మ పృశ్నమాః,
క్వామీహం పున రగ్నిహోత్ర నియమగి? క్వేష్టేరనుష్ఠానాగి?
క్వాగ్నిష్టోమముఖా మఖాస్సపశుకాగి? క్వత్యాగ్ని చిత్యా తుసా?

శౌచ మితి. కించ, కలౌ యుగే, యే ద్విజాః, శౌచం పాదప్రక్షళనాదికం,
యథా విధి కాస్త్ర మనతిక్రమ్య, ఆచరితుం న శక్తాః, తే ద్విజాః, ఆచమనం ఆప్లవః
స్నానం చ ఆది ర్యస్య స చాసౌ నియమః, యి ఖలు, తం నియమం, స్మర్తుమపి,
కిముత కర్తు మితి భావః. అక్షమాః అశక్తాః, అమీహం ద్విజానాం శౌచాచరణేష్వ
శక్తానాం, పునశ్శబ్ద స్త్వధే, అగ్నిహోత్రం నామ నియమకర్తృ క్వ, నాస్త్రే నేత్యర్థః.
ఇష్టే దర్శపూర్ణమాసాదేః అనుష్ఠానగి? అనుష్ఠానాంగీకరణవారా, క్వ? పశుభి స్సహితా
స్సపశుకాః, అగ్నిష్టోమముఖాః మఖాః క్వ, సా ప్రసిద్ధా, అగ్నిచిత్యా ధంబివిశేష
క్రియమాణ హోమకర్తృ, క్వత్యా క్వ భవతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. హేమలమనీష ! మృషా కిమితి భాషనే? 692

ఘాలేతి. హే ఘాలమనీష మందబుధే.

గ. యతః. 693

ప. శిష్టేభ్యగిప్రతిగృహ్య విత్త ముచితం సంపాద్య విద్యాగి కలౌ
శ్రద్ధాభూత్ శ్రుతికల్పసూత్ర చతుర్థా లభ్యా శుచీ నృత్విజః,
ప్రీతిం భాగవతీం ప్రకామ మభిసంథాయాహారంతగి క్రతుర్
ధీమంతో యుగమంతిమం తు కృతయంత్యంతర్థ భా స్సంతతం.

శిష్టేభ్య ఇతి. ధీ క్షత్వనిర్ణయకాలినీ బుద్ధి రేహ మస్తీతి ధీమంతః, ఆత ఏవ,
అంతః దహరాకాశే ముఖం మనో గతి ర్నేహం తే బ్రహ్మపరాయణాః, బ్రహ్మణేభ్యః
శిష్టేభ్య ఉచితం అనింద్యత్యేన పర్యాప్తత్యేన వా అనురూపం విత్తం ప్రతిగృహ్య,
విద్యాః సంపాద్య, ఫలవదిద్ధావబోధపర్యంతం అధీత్య, శ్రద్ధాభూత్ క్రతుసాధుభ్య
సాంపాదికే చాప్రవతః, శ్రుతిషు కల్పసూత్రేషు క్రతేషు ఆశ్వలాయనావస్తంబీయా
దిషు చతుర్థా కుశలార్థ, కుచీత్ పరిశుద్ధార్థ, ఋత్విజః అధ్వర్యుద్ధాత్రాదీక్,
లభ్యా, భగవతః పరమేశ్వరస్య ఇహం భాగవతీం, ప్రీతిం సంతోషం, అభిసంథాయ

సంకల్పస్య, కథాయుగే క్రతుః సంపదం అహ రంతః పర్యంత స్సంతః, అంతిమం యుగం కలిం, కృతయంతి కృతయుగీశ్వర్యంతి.

గ. కించ—

695

ప అయజ్ఞార్హద్రవ్యా వయ మితి తు యజ్ఞా ద్విరమతాం

న క లేతస్వాన్నై ర్ను ను భగవదారాధన మపి,

ప్రయత్నేన ద్రవ్యం శుచి కిమపి లభ్యా భగవతః

కృతం చే త్రైంకర్యం కి మితి న త దే వాధ్వరసమం. 696

అయజ్ఞేతి. వయం యజ్ఞస్య అర్హం యోగ్యం ద్రవ్యం యేహం లే న భవంతీతి అయజ్ఞార్హద్రవ్యా ఇతి హేతోః, యజ్ఞా ద్విరమతాం, యజ్ఞం త్యజతా మిత్యర్థః. 'జగుహ్సావిరామ' త్యాదినా అపాదానత్వం. నై స్సీన్ద్రియై రన్యైః, భగవతః, ఆరాధనం నివేదనమపి, న కలేత స క్రియేత, నన్వీతి ప్రశ్నే. స్వద్రవ్యమాత్రస్య దేవపూజా దిక యజ్ఞానర్హత్వాదితి భావః. ప్రయత్నేన అనింద్యేన శుచి కిమపి కించిద్ద్రవ్యం లభ్యా, భగవతః కైంకర్యం పూజనం కృతం చే, త్రేనేతి శేషః. తత్ భగవత్త్రైంకర్య మేవ, అధ్వరసమం కి మితి న భవతి? భవే దేవేత్యర్థః. తథాచ భగవత్త్రైంకర్యాధ్వరయో ర్యజ్ఞత్వా విశేషా దధ్వరత్వాగే భగవత్త్రైంకర్యస్యాపి త్వన్న లే త్యాగాపత్తి రితి భావః.

ప హింసాకృ త్ప్రత్యవేయా దితి కథయతి యో వేద ఏ వైష యోగే పశ్వాలంభం విధత్తే యది క ఇహ మఖే వైదిక స్సంశయాయత?

హింసాత్వాభావ మే వాధ్వరపశునిహతే రాహ రామానుజార్ఘ్యః తత్పక్షస్థోఽపి యో న ప్రసజతి యజనేక స్తదన్యో గురుద్విత్? 697

హింసేతి. హింసాకృత్ ప్రాణిహంతా, ప్రత్యవేయాత్ పాపా భవత్. 'నహింస్యా త్పర్వాభూతా' నీత్యాదినా హింసాయా నిషిద్ధత్వా దితి భావః. ఇత్యుక్త ప్రకారం యో వేదః కథయతి ఏష స ఏవ వేదః, యోగేషో శ్చాగాదే అలంభం హింసాం, విధత్తే ప్రేరయతి యది, 'అగ్నిషోమీయం పశు మాలభే'తేత్యాదినేతి భావః. తస్మిన్, వేదమథితే వేద వా వైదికః, కః మఖే విషయే, సంశయాయత సం దేహాంకుర్యాత్?, నశోపిత్యర్థః. ఉభయత్ర ప్రామాణ్యే ప్రామాణ్యసంశయే వా యోగీయహింసాయా అప ర్జనీయత్వ మితి హృదయం. కించ, రామానుజార్ఘ్యః, యోగదూషకాణాం తెంగలా ఖ్యానాం గురురేవ, అధ్వరే షో ర్నిహతే ర్వధస్య, హింసాత్వాభావ మాహ, తత్పక్షస్థః రామానుజమతే వర్తమానోఽపి యో జనః, యజనే పశుకే యోగే, న ప్రసజతి నోద్యుక్తే, తదన్యః గురుద్విత్ గురుద్వేషీ, కః? నశోపి. కింతు స ఏవేత్యర్థః.

గ. ఇదం చావధేయం.

698

ప. హింసాంతరేష్వివ మఖాశ్రితహింసనేఽపి
జై నేతరో యది జనో భజతే జగుహ్సాం,
నార్యంతరేష్వివ న నిందతి నందనానాం
నిష్పాదనం కి మనఽఘే పి నిజేశళత్రే.

699

హింసేతి. జైనాల్ శాద్ధా దితరః జనః, హింసాంతరేషు యాగీయాతిరిక్తహింసా
స్వీవ, మఖాశ్రితే యాగీయే హింసనేఽపి, జగుహ్సాం ఉపక్రోశం, భజతే యది, తస్మిన్,
నార్యంతరేషు వరాంగనాస్వీవ, అనఘే నిర్దోషే నిజేశళత్రే భార్యాయా మపి,
నందనానాం నిష్పాదనం పుత్రోత్పాదనం, కిం కస్తా న్న నిందతి? ఽహింసాతో
త్పాదనత్వయో రుభయ త్రావిశేషాది భావః.

గ ఇద మవగంతవ్యమ్.

700

ప. ఋత్విగ్విశుద్ధి¹విరహాదివిశంకయా²యే
కేచి త్కలౌ జహతి నిత్య మపి క్రతుంతే,
ముంచంతి గుర్వశుచితావిశయేన కిన్ను
చక్రాంకవైష్ణవమనుగ్రహణాది సర్వం?.

701

ఋత్విగ్తి. యే కేచి తైంగలాఖ్యాః, కలౌ ఋత్విజాం విశేషేణ శుద్ధేః విరహాః
అభావః ఆర్యేషు తేషు విశంకయా సందేహేన, నిత్య మపి క్రతుం, జహతి త్యజం
తిచే, తస్మిన్, తే గురో రాచార్య పురుషస్య ఆశుచితాయాం విశయేన సంశయేన,
చక్రాంకః వైష్ణవమనోః నారాయణాష్టాక్షరస్య గ్రహణం చాది ర్మస్య తత్సర్వం పంచ
సంస్కారాన్, కింను ముంచంతి? అపరిశుద్ధి సంశయయో రుభయత్ర తుల్యత్వా దితి
భావః.

గ. కించ—

702

ప. సర్వై ర్వేదైః స్మృతిగణయంతై స్సేతిహానైః పురాణై
శ్శిష్టాచారై రపి నియమితా సధ్వరా న్సధ్వరాతే,
అజ్ఞాసిద్ధా నహహ! జహత స్తద్విరుద్ధాని కృత్యా
న్యాతన్వంతః కతిచి²దపరా న వ్యమీ శిక్షయంతి.

703

సర్వైరితి. సర్వై ర్వేదైః స్మృతయః మానవ్యాదయః తద్గణయంతై స్సేతిహానైః
పురాణై శ్శిష్టాచారై రపి, నియమితాన్ కర్తవ్యత్వేన జ్ఞాపితాన్, మధ్వరాతే ర్భగవతః,
అజ్ఞాసిద్ధా నపి, అహహేత్యాశ్చర్యే, అధ్వరాన్, జహతః త్యజంతే, 'నాభ్యస్తా' దితి

మన్ని పేదరి. లేమం శ్రుతిస్మృతివిహీనపురాణశిష్టచారభగవదాజ్ఞానాం విరుద్ధాని, కృత్యాని, స్వసంకేతసిద్ధాని, ఆశస్వంతరి, కుర్వంతరి, కలిచి దమి అవరాణ్ క్రొత స్సార్థానుష్ఠాత్మాణ్, శిక్షయంతి. అసి గర్హాయాం. స్వయంభ్రష్టస్య కపే ర్వనభంశన మిదై తద్వృత్త మి త్యవహాసే వా.

గ. కింబహు నా?

704

ప. యాగం యే బత! వైష్ణవా విజహతి చాగచ్చిదాభీతిత శ్విష్యక్షేశనసాధ్వసా జ్ఞహతు తే చక్రాంకనప్రక్రియాం, పూర్వస్థి స్థవహుసమృతి ర్భగవతః ప్రీతిః ఫలం నో ధనా న్యల్పియోభిమతిః పరత్ర ఫల మప్యర్థా ప్తి రిత్థం భిదా. 705

యాగ మితి. యే వైష్ణవాః, ఛాగస్య భిదాభీతిః హింసాభయాత్, యాగం, విజహతి. బతేత్యాశ్చర్యే. లే తేంగలాభ్యాః, శిష్యాణాం క్షేత్రం తాపనం తస్మా స్సాధ్వసాధ్వయాత్, చక్రాంకనస్య ప్రక్రియాం కరణ మసి, జహతు. ప్రాప్తకాలే లాభా. ద్వయో స్సాధకతారతమ్యవిమర్శే తు చక్రాంకన మేవ త్యాజ్యం స్యాదిత్యాహ- కించ. పూర్వస్థి యాగే విషయే, బహునానాం వాదినాం అఖిలమతస్థానాం సంఘటి అంగీకారః, భగవతః ప్రీతిః ఫలం, ధనాని రాగద్వేషజనకాని ఫలం నో భవంతి. పరత్ర చక్రాం కనేతు, అల్పియసి ఏకద్వారా, అభిమతిః, అర్థానాం ఆప్తిః జారచోర కిరాతాది దుష్టశిష్టేభ్యః లాభః, ఫలం, న తు భగవత్ప్రీతిః, ఇత్థం ఉక్త ప్రకారభిదావిశేషతః, తారతమ్య మస్తీతి యోజ్యం.

[కృత్యానుః.]

706

[విహస్య.]

ప. తప్తాభ్యాం శంఖచక్రాభ్యాం తాపనం ప్రాణినా మిదం, ఛాగాలంభసమత్వేన సాధో! కి ముపవర్ణ్యతే? 707

తప్తాభ్యా మితి. ప్రాణినాం శిష్యాణాం సంబంధి, తప్తాభ్యాం శంఖచక్రాభ్యాం తాపనం, ఛాగాలంభస్య పశుహింసాయా న్ముపత్వేన, తుల్యత్వేన హేసాధో ఇత్యవ హాసః, తద్వయా కిం మతః ఉపవర్ణ్యతే?

[విశ్వావసుః.]

గ. గుణదోషతారతమ్యానభిజ్ఞ! శృణు తావ దిదం.

708

ప. ఛాగాలంభసమాస్రతఃక్షీతిసుర నైకకస్య హింసాధికా
తస్మాద్భ్రాష్టావృణతాపనం న కిమిదం తుల్యం పశోర్హింసయా,
శాస్త్రాత్తప్తరథాంగధారణామిదం శ్రేయస్కరం చేత్తదా
వేదా దేవమథే పశోర్హింసనం నైతేన కిం మియతే? 709

ఛాగేతి. యస్మాదేకస్య క్షీతిసురస్య హింసా ఏకా బ్రహ్మహత్యా, ఛాగాలంభ
సమాస్రతః, అధికా, తస్మాత్ ఏక బ్రహ్మహత్యాయాః, సమాస్రపశుహత్యాతుల్యత్వాజ్ఞేహోః,
ఇదం బ్రాహ్మణస్య తాపనం తప్తశంఖచక్రముద్రాకరణం, పశో రేకస్య హింసయా
న తుల్యం కిం? తుల్యం భవే దేవేత్యర్థః. తాపనకాలే హతాత! మాత! ర్హ్యోస్తీతి సార్వజనీ
నత్వేన తస్య హత్యా సమాస్రాంశతుల్యత్వం ప్రమాణసిద్ధ మిత్యర్థః. శాస్త్రాత్ తప్తశంఖ
చక్రముద్రాదిధాయకపాంచరాత్రాగమం అవలంబ్య, ల్యట్టోపే పంచమీ. ఏవ మగ్రేసి,
ఇదం, తప్తేన రథాంగేన చక్రేణ ధారణం ముద్రాధారణం, శ్రేయస్కరం చేత్, తదా
వేదా ద్వేద మవలంబ్యైవ, మథే పశో ర్హింసనం హింసా, ఏతేన తప్తశంఖచక్రముద్రా
ధారణేన, న మియతే కిం న సదృశీక్రియతే కి మితి కామః. వస్తుతః సకలశ్రుతిసిద్ధస్య
యాగీయపశుహింసనస్య తత్తుల్యత్వకథనమత్యంతానుచిత మిత్యర్థః.

గ. ఇ త్యలం శ్రుత్యయుతవిహితసదాచరణావశ్యక తాసమర్థనేన
కరబదరాస్తీత్యసాధక ప్రమాణాంతరపరికల్పనక లేన. 710

ఇతీతి. శ్రుతీనాం ఆయుతం దశసహస్రాణి తై ర్విహితస్య సతః కర్తవ్యః యాగ
సాధచరణ మనుష్ఠానం తదావశ్యక తాయా సమర్థనేన సాధనేన, కరే వర్తమానస్యబదరస్య
ఫలస్య అస్తీత్వం సత్రా తత్యాధకస్య ప్రమాణాంతరస్య ప్రత్యక్షాస్య ప్రమాణస్య పరికల్పన
ముపన్యాసః తత్కల్పనేన తత్కల్పనేతి శ్రుత్యయుతేత్యాదే ర్విశేషణం.

అథ చజ్జీపుర (తంజావూరు) వర్ణనమ్.

[ఇతి విమాన మానీయ సశిరఃకంపం]

ప. ఖంజీకృతాఖిలహృదాం రమణీమణీనాం
మంజీరమంజుతరళింజితరంజితేన,
చంజీపురీ యువగణేన చకాస్తీ పూర్ణా
సంజీవితోగ్ర పరివంచితపంచబాణా. 711

ఖంజీకృతేతి. ఖంజీకృతం గర్వహుస్వీకృతం అఖిలస్య సార్వత్రిక స్త్రీజనస్య
హృత్ మనోయాభి స్తాసాం, రమణీమణీనాం, స్త్రీరత్నానాం మంజీరయో ర్హృపురయో

1 మఱి 2 వేదైరేవసవేపశోర్హింసననాద్ధర్మోపి (ధర్మోన) కిం హియతే? రిఇతి దక్షి
ణో విమానం.

ర్తంజాతరేణ అతిమనోజ్ఞేన శింజితేన బద్ధేన రంజితేన అనురక్తికృతేన, యువగణేన, పూర్ణా, అత ఏవ సంజీవతః ఉగ్రేణ శివేన పరివంచితః, భస్మితః పంచదాణో మన్తధః యస్యాం సా, చంజీనామపురీ, చకాస్తి రాజలే.

ప. ఋశ్యామయోశ్చ యజుషాం చ నివాసభూతాః

పూతాః ద్విజాః స్మృతిపురాణకళాధురీణాః,

కుర్వంతి వాస మిహ కర్మశతర్కశబ్ద

తంత్రత్రయీశిఖరసింధుతలస్పృశోఽమీ.

712

ఋగితి. ఋచస్యామ్నశ్చ, యజుషాం, వేదానాం త్రయాణాం, నివాసభూతాః, సంపూర్ణ మధ్యేతార ఇత్యర్థః, అతఏవ పూతాః పవిత్రాః, స్మృతిషు పురాణేషు కళా సు చతుష్టవీషు ధురీణాః సమర్థాః, కర్మకానాం దురవగాహనాం న్యాయ స్తర్కాః శబ్దో వ్యాకరణం తంత్రం మిమాంసా త్రయీశిఖరం వేదాంతకాస్త్రం లేమ మేవ సింధునాం సముద్రాణాం తల మధఃప్రదేశ మంతర్భాగ మితి యావత్. స్పృశంతీతి, తత్సప్తకః, తత్సారదృక్వాన ఇత్యర్థః. అమీద్విజాః పండితాః, ఇహ చంజీపుర్యాం, వాసంకుర్వంతి.

[కృశానుః.]

[సహాసం.]

ప. నైత ద్విభాతి నగరం నగరమ్యదుర్గ

ప్రాకారసౌధనదశాసు విశాం పతీనాం,

యుద్ధోన్నటద్భుటశిరస్తటశిన్ముతాస్త

సోతస్సహస్రభరవిస్త్రపలాభిసాంద్రం.

713

నేతి. విశాం మమహ్యేణాం, పతీనాం రాజ్ఞాం సంబంధినీషు నగర మ్యస్య అత ఏవ దుర్గస్య గంతు మశక్యస్య ప్రాకారస్య సాలస్య సౌధనదశాసు ఆక్రమణావస్థాసు, యుద్ధే ఉన్నటతాం పరాక్రమమాణానాం భటానాం శిరస్తటేభ్యః నిస్సృతానాం అస్త్రప్రోతసాం రక్తవ్రవాహనాం సహస్రాణాం భరణి అతిశయేన విస్త్రై రామగంధిభిః పలాభిభిః మాంసరాశిభిః సాంద్రం నిబిడ, మేత న్నగరం చంజీపురీ, వ భాతి. అతి జాగుప్సాకరత్వా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! గుణాన్వయస్య పున రస్య నిందాచ్ఛద్వనా ప్రశంసా మేవ కృతవాదా.

714

1 యుద్ధోన్నమత్. 2 నిస్సృతాస్మక్ ప్రోతః. 3 పలాభి.

వయస్యేతి. అన్య నగరస్య, నిందాయాః ఛద్వనా, గుణాన్వయస్య మాహాత్మ్యే యోగస్య, ప్రశంసా మేవ కృతవా నసీతి యోజ్యం.

[కృతానుః.]

ప. పురాతనానాం హి పురాంతరాణాం

¹ప్రశాసితారోఽపి దిశాసు భూపాః,

పురం తదేత ద్వపురంత మాజౌ

హంతాభ్యవేత్త్యాప్యల ²మర్థయంతి.

715

పురాతనానా మితి. దిశాసు దశసు వర్తమానానాం, పురాతనానాం పురాంతరాణాం అన్యనగరీణాం, ప్రశాసితారః పాలకా అపి, భూపాః సర్వే, అజౌ యుద్ధే, వపుషః అంతం నాశ, మభ్యవేత్త్య అంగీకృత్యాపి, తదే తత్పురం, అల మర్థయంతి భృశం కాంక్షంతే. లోకోత్తరసంపదావాసత్వా త్ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియ మేతత్పుర మితి భావః.

[నిరూపణ మభినీయోససాధ్యసం.]

గ. యతః.

716

గ. హంత! చిరంతనానాం ఇదానీంతనానాంచ వసుంధరాధురంధరాణాం అవారణీయోఽసా వవివేకః.

717

హంతేతి. వసుంధరాధురంధరాణాం భూభారధూర్వహానాం, అసౌ వక్ష్యమాణః, అవారణీయః దుస్త్రోజ్యః.

గ. పశ్య!

718

ప. ప్రాజ్ఞే హంత! ధనే స్థితేఽపి వృషరో రాజ్యేఽపి సత్పూర్ణితే సంభోగానుగుణా విలోచనగుణై రంభోజదంభద్రుహః, కల్యాణీ ³స్తరుణీ రుషేక్ష్య కరుణాహీన స్స సేన స్వయం హర్తుం శత్రుధరాం చిరా దభిలష న్నర్తుం రణే జృంభతే.

719

ప్రాజ్ఞ ఇతి. నృపరః నృపః, ప్రాజ్ఞే బహుశే, ధనే స్థితే వర్తమానే సత్యపి, ఊర్జితే సమృద్ధే, రాజ్యే స్థితే సత్యపి, విలోచనయోః గుణైర్దైర్ఘ్యచాకచకృద్భిః, అంభోజానాం దంభద్రుహః గర్వహంత్రీః, సంభోగస్య అనుగుణాః, సతు వామాః, కల్యాణీ శ్శుభశీలాః, విశేషణత్రయేణ ఉపేక్షానర్హత్వం సూచ్యతే, తరుణీ రుషేక్ష్యనాదృత్య, అతపివ కరుణాహీన స్సక్, శత్రోధరాం భువం, చిరాత్ ఆభిలషత్ కాయమనస్సక్,

1 ప్రశాసితారోహి. 2 అర్థయంతే. 3 సాస్వరసం; సాశ్రురసం. 4 రుదతీః.

రణే స్వయం ససేనస్సౌ, మర్తం జృంభలే ఉద్యుత్తే, ప్రాణేభ్యోఽపిగరీయసీ రాజ్య తృప్తే త్యక్త ఆవివేక ఏవ మూల మితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. విరుద్ధబుద్ధే! వివేక మేవ తావ దవివేక మాకలయతి భవాన్.

గ. తథాహి—

721

ప. సంపద్వన్యసరిష్ఠు రీసహచరీ శంపాసమం ప్రాభవం
నార్య సూర్యక రావలీధిజలదచ్చాయాసుహృద్యౌవనాః,
దేహ స్నేహవిహీనదీపసఖ ఇ త్యాలోచ్య పృథ్వీశ్వరాః
ప్రాణాన్ జుహ్వతి నాక మాకలయితుం శుద్ధా హి యుద్ధానలే.

సంపదితి. శుద్ధాః నిర్మలాంతఃకరణాః, అతఏవ పృథ్వీశ్వరాః, సంపత్, వసే భవాయాః వన్యాయాః సరిష్ఠుర్యాః వార్షికమల్యాయాః సహచరీ సదృశీ, ప్రాభవంప్రభుత్వం, శంపయా తటితా సమం, నార్యః సూర్యస్య కరైః కిరణై రవలీధస్య అక్రాంతస్య, తదాచ్చాదక స్థేతి యావత్. జలదస్య మేఘస్య, ఛాయయా అనాతవస్య సుహృత్ సదృశం యావనం యాసాం తథోక్తాః, దేహాః స్నేహరసేన తైలేన విహీనస్య దీపస్య సఖా సదృశాః తత్సఖాః, వన్యసరిష్ఠుర్యాదీనాం ఊహితేష్విన తత్తత్సామ్యం అత్యంతానిత్య త్వసూచకం ఇత్యుక్తప్రకార మాలోచ్య, నాకం నిత్యసుఖాన్నదం, స్వర్గమాకలయితుం, యుద్ధ ఏవాసలే, ప్రాణాన్ జుహ్వతి త్యజంతీత్యర్థః. అత్ర సంపదాదీనా మనిత్యత్యాలోచనస్య స్వర్గప్రాప్తీచ్ఛాయాశ్చ ప్రాణ హోమే హేతుత్వా దనేకపదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం.

గ. శృణు చేదం చమత్కారం.

722

ప. రక్తే భుతే రణముఖే రుధిరేణ తస్మిన్
రక్తా భవత్యమరయోషి దనువ్రతేన,
శూరస్య చే దతనుసాయకఖండితాంగ
స్సా ప్యుచ్చక్తై రతనుసాయకఖండితాంగా.

724

రక్త ఇతి. అమరయోషి దేవాంగనాసి, అనువ్రతా పతివ్రతేవ, రణముఖే యుద్ధారంభే, భుతే రుధిరేణ రక్తే సతి, రక్తా అరుణా - తస్మిన్ననురాగిణీ చ భవతి. కించ, సశూరః, అతస్థుభి ర్మహద్భి స్సాయుక్తైః బాణైః ఖండితాంగ శ్చేత్, సా దేవాంగనాసి, అతసోర్జన్మభగ్యసాయుక్తైః ఖండితాంగా భవతి.

ప. దీప్రో విప్రభ మాశ్రితక్షీతితలం దివ్యే విమానే స్థితో
గాఢాగ్నిష్టకృపాణపాణి చ కరగ్రస్తామరస్త్రీస్తనః,
తత్సందత్తనఖిక్షతో బహుతరప్రత్యర్థి బాణక్షతం
యుద్ధాగ్నో హుతోదీప్తితో నిజవపు ర్విరో ముదా వీక్షతే. 725

దీప్ర ఇతి. యుద్ధ ఏవాగ్నో, హుతదీప్తిః, అతఏవ దీప్రః ఉజ్జ్వలః, దివ్యే విమానే స్థితః, కరగ్రస్తామరస్త్రీస్తనః, తత్సందత్తనఖిక్షతః, వీరః, క్రమేణ, విప్రభం నిస్తేజ్గుం, ఆశ్రితక్షీతితలం, గాఢాగ్నిష్టకృపాణపాణి, బహుతరప్రత్యర్థి బాణక్షతం, నిజం వపుః పార్శ్వం, ముదా ఉపలక్షితః, వీక్షతే.

అథ పినాకినీ వర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యత్ర విమానం సంచారయన్ పరితో దృష్ట్వా].

ప. పినాకినీం పశ్య ఘనాఘనాశినీం జలాచ్చ లఘ్వం గరుడాపగా మపి,
ఇదం తటే రాజతి దేవనాయకః పరత్ర సర్గాదివదేవనాయకః. 726

పినాకినీ మితి. ఘనాఘనాం నాశినీం, జలాల్లఘ్వం, లఘుజలా మిత్యర్థః. పినాకినీం చ దక్షిణాం, గరుడాపగాం గరుడనదీ మపి, పశ్య, సర్గా దైవకారికప్రచంచాత్, పరత్ర పరస్మిన్, అప్రాకృతవైకుంఠ ఇవ స్థిత ఇత్యుచ్చేయః. అనయోః పినాకినీగరుడనద్యోః తటే ఇదంతటే, దేవనానానాయకః ప్రభుః, కః విష్ణుః, దేవనాయ క్రీడార్థం, రాజతి, దీప్యతీత్యర్థః.

అథ శ్రీముష్ణక్షేత్రయజ్ఞవరాహవర్ణనమ్.

[ఇతరత్ర విమానం స్పందయన్ సానందం].

ప. అద్య ప్రత్నం పక్త్రిమం న శ్చురిత్రం
దేవః ప్రీత సుప్రభాతా నిశా మే,
శ్రీముష్ణం య స్తుష్ణదంహస్సహస్రం
క్షేత్రం ప్రాప్తం నేత్రయోః పాత్రభావం. 727

అద్యేతి. నః ఆప్తత్సంబంధి, ప్రత్నం పురాతనం, చురిత్రం సుకృతం, అద్య ఇదానీం, పక్త్రిమం ఫలితం. దేవః భగవాన్, ప్రీతః ప్రసన్నః. నిశా మే సుప్రభాతాశోభన ఫలదాయకచరమభాగా. య ద్యస్తాత్, ముష్ణత్ నాశ్యమానం అంహంసాం పాపానాం సహస్రం యేన తత్. శ్రీముష్ణం నామ క్షేత్రం, తిరుమొగ్గిలి భాషనామ. నేత్రయోర్ద్వీయయోః, పాత్రభావం విషయత్వం.

1 జీవితం; జీవితే. 2 హోత్ర. 3 సచ్చురిత్రం.

గ. అత్రహి—

728

ప. వరా వరాహరూపిణీ చరాచరాంతరస్థితా
 సురాసురానునేవితా ధరాధరాదిదేవతా,
 సదాసదావళిస్తుతా ముదా ముదారశేవధిః
 హితాహి తార్క్యకేతనా నతానతా గతిం నయేత్.

729

పరేతి. వరా సర్వోత్తమా, చరాచరయోః స్థావరజంగమయోః అంతరే హృదయే
 స్థితా, సర్వాంతర్యామినీశ్వర్ధః. సురాసురానునేవితా, ధరాం భువం ధరతీతి ధరాధరా,
 సదా, సతాం ఆవళ్యా సమూహేన స్తుతా, ముదాం బ్రహ్మానందానాం, ఉదారః మహాన్
 శేవధిః నిధిః, హితా జగదాప్తా, తార్క్యకేతనా గరుడధ్వజా నతైః భక్తైః రానతా నమ
 స్కృతా, వరాహరూపిణీ, ఆదిదేవతా, గతిం అపునరావర్తినిం, నయేత్ప్రయేత్.
 హి శేవాశే.

గ. కవీంద్ర శ్చాత్ర కశ్చిదిత మనుసంధ త్రే—

730

ప. 'సదావదాతనిమ్న గాతటికుటీరవాసిని
 కటిస్సుటిభవత్కరా కిటిశ్వరీ పటియసీ,
 రసా రసా ది హోదితా రసాలసాలసంవృతే
 వనేఽవనేషు దీక్షితా మదీక్షితాఽఽదిదేవతా.'

731

పదేతి. రసాయాం భూమా, రసా దనురాగా ద్ధేవోః, ఇహస్మిన్, రసాలై శ్చాత్ర
 వృత్తైః సానైశ్చ సంవృతే, వనే, ఉదితా ఆవిర్భూతా, సదా అవదాతాయా నిర్మలాయాః
 నిమ్నగాయాః వినాకిన్యాః కట్యాం కుటీరే ఆలయే వాసిని, కట్యాం స్సుటిభవత్ దృశ్య
 మానః కరః యస్యా సా, పటియసీ సమర్థా, అతనివ అవనేషు భక్తరక్షణేషు, దీక్షితా కృత
 సంకల్పా, కిటిశ్వరీ ఆదివరాహరూపిణీ, ఆదిదేవతా, మదీక్షితా మయా ఈక్షితా దృష్టా.

[కృతానుః.]

ప. 'సోఽయం హేయ ప్రత్యనీకోఽపిశార్ఙ్గీ
 కష్టం పృథ్వీకాంక్షయాఽభూ ద్వరాహః,
 ఇత్థం సిద్ధే బ్రూహి భూలాభలోభా
 త్కంకం ఛేషం మానుషోనేహ ధత్తే?

732

1 కటికటిస్సుటిభవత్కరా కిటి పటియసీ. 2 యాయం. 3 నైవ ధత్తే.

న ఇతి. హేయానాం రాగద్యేషాదిదోషాణాం ప్రత్యసేకః విరోధీ, తచ్ఛాన్వయోఽపితి యావత్. సోఽయంకాన్తీ విష్ణుః, పృథ్వ్యాః కాంక్షయా లాభలోభేన, వరాహః తిర్యగ్గతు రభూత్. కప్తం ఇతి ఖేదే. ఇత్థం భగవతోఽపి భూలాభేన తిర్యక్త్వస్వీకారే సిద్ధే సతి, ఇహ లోకే, మానుషః, భూలాభలోభాత్, కం, కం, అతిసంచమపీత్యర్థః. వేషం కృత్యం సేవకత్వయాచకత్వాదిరూపం వా, న ధత్తే న స్వీకరోతి? కింతు స్వీకరోత్యేవేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః]

గ. అభిజ్ఞో భవాన్ భగవదవతారరహస్యస్య. 733

గ. శృణు. 734

ప. పాతీనీయం కామతం కైటభారిః

కైటం రూపం యాతు కాంతీరవం వా,

అన్యద్వా య త్సర్వ మప్రాకృతం త

తన్నా సౌ తేష్య పుష్టుతి స్వస్వభావం. 735

పాతీనీయ మితి. కైటభోఽసుర స్తస్యారిః భగవాన్, పాతీన స్సహస్రదంష్ట్రః మత్స్యః, కమతః కూర్మః, కిటి ర్వరాహః, కాంతీరవః సింహః, త త్తత్సంబంధి, రూపం శరీర, మితి ప్రత్యేక మన్వేతి, యాతు గృహ్యేతిత్యర్థః. అన్యత్ ఉక్తరూపేభ్యః అన్యద్వా రూపం అస్మీయాది, యాతు, అతిసర్గే లోభ. తథాపి, య ద్యస్తా, త్సర్వం త త్తజ్ఞాతీయం, సకలరూప మప్రాకృతం న ప్రకృతిపరిణామజన్యం. తస్మా దసౌ భగవాన్, తేషు సర్వేష్యసి రూపేషు, స్వం స్వీయం స్వభావం మాహత్మ్యం, నోష్టుతి న త్యజతి.

గ. కించ. 736

ప. కోలం భువి కోలం జగదాలంబ మవైతుం

స్వామీ శుభ కామీ కిల భూమీ మసురాత్తాం,

వారాగిగభీరాంభసి కారాభవనేభి

శిన్యస్తా మివ యస్తా మివ ముస్తా ముదహర్షిత్. 737

కోల మితి. జగతః ఆలంబం ఆధారం, కోలం అదివరాహం, అవైతుం జ్ఞాతుం, భువి కః ఆలం సమర్థః? న కోపీత్యర్థః, శుభానిభక్తానాం కామయతీతి తత్కామీ, యస్వామీ అదివరాహః, అసురేణ హిరణ్యాక్షేణ ఆత్మాం హృతాం, వారాశే స్సముద్రస్య గభీరే నిష్ఠే అంభసి, నిపాతా మితి శేషః. అతఏవ కారాభవనే బంధనాలయే, అభిన్యస్తా మివ స్థితాం, తాం ప్రసిద్ధాం, భూమిం, ముస్తాం వరాహభక్త్యకంఢవిశేష మివ, ఉదహర్షిత్ ఉద్ధృతవాన్. కితేత్యేతిహేయ. తం కోల మితిసంబంధీ.

1 అసురాత్తాం. 2 గస్తా మిహ ముస్తా మివ యస్తాం.

[సభ క్షిప్రకర్షం యజ్ఞవరాహ మభిధ్యాయ తమామంత్ర్య]

సభ క్షితి. తం యజ్ఞవరాహం, ఆమంత్ర్య సంబోధ్య, హేయజ్ఞవరాహేత్యుక్త్యేతి యావత్.

ప. ద్రాఘిష్ఠం కుమానావరాహ! భగవత్! దంష్ట్రాత్కం ¹తే దృఢం
స్తంభం సంప్రతి చింతయామి జలధిన్నే హాఘోసంపూరితా,
యస్మిన్ విందతి దీపభాజనవిధా మామోదినీ మేదిని
చిత్ర స్త్ర చ రత్న సాను రయతే నిష్కంపదీపకృతిం 738

ద్రాఘిష్ఠ మితి. కుమానయా మాయయా వరాహః వరాహరూపీ తస్య సంబుద్ధి, త్నే భగవత్, తే త్వదీయం, ద్రాఘిష్ఠం అతిదీర్ఘం, దంష్ట్రాత్కం దంష్ట్రరూపం, దృఢం స్తంభం నీచస్తంభం, సంప్రతి చింతయామి ధ్యానయామి. యస్మిన్ స్తంభే, జలధి రేవ స్నేహాఘ సైలప్రవాహ సేన సంపూరితా, ఆమోదినీ సంతోషవతీ, ఉద్ధారణా దితి భావః. మేదిని భూమిః, దీపభాజనస్య దీపపాత్రస్య విధాం రీతిం, విందతి ప్రాప్నోతి. కించ, తత్ర దీపపాత్రే, చిత్రః, రత్న సానుః మేరుః నిష్కంపస్య నిశ్చలస్య దీపస్య ఆకృతిం రూపం, అయతే ప్రాప్నోతి. తం స్తంభ మితి సంబంధః.

అథ కావేరీవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్య త్రాభిక్రమ మందానిలస్పర్శసుఖ మభినీయ సానందం.]

ప. కల్హారోత్పలతల్లజోల్లలనకృ త్కల్లోలనిర్గోలన
క్రీడాపాటవగాఢరూఢహిమతా సౌరభ్యవిభ్రాజితః,
కావేరీసలిలావగాహరసికః కస్యైష నేద్యో మరుత్
క్లాంతానాం పున రధ్వనీనవపుషాం య నిర్ధనీతే శ్రమం. 739

కల్హారేతి. కల్హారోత్పలతల్లజానాం ప్రశస్తసౌగంధికమవలయానాం ఉల్లలనం ఉత్ప్లవనం కరోతీతి తత్కల్లోల యత్ కల్హారేషు పృథుతరంగేషు నిర్గోలనం భ్రమణం తదేవ క్రీడా తస్యాం పాటవేన ప్రాబల్యేన గాఢ మత్యంతం రూఢాభ్యాం హిమతయా తైల్యేన సౌరభ్యేణ చ విభ్రాజితః, కావేర్యాః నద్యాః సలిలే అవగాహే మజ్జనే రసికః అసురక్షః, నిమమరుత్ వాయుః, కస్య నేద్యో న మృత్యుః? యద్యస్తా, దేవ పునః, క్లాంత్తానాం గమనేన క్రాంతానాం, అధ్వనీనానాం పథికానాం వపుషాం సంబంధినం, శ్రమం భేదం, నిశ్శేషం ధనీతే వారయతి.

[కావేరీర్ధురీం నిరీక్ష్య సశిరఃకంపం]

ప. హంత! రంగపురసంగత మ త్రాహం తరంగచలపంకజసంఘం,
సహ్యాజాయతేర్ఘరం బహు మన్యే స హ్యాజాయత తమశ్శమనార్థం.

హంతేతి. అత్ర పురోవర్తిదేశే, రంగపురేణ సంగతం, తరంగై శ్చలాః పంకజా
నాం సంఘాః రాశయః యస్మిన్ తం, సహ్యాజాయాః కావేర్యాః ఆయతం దీర్ఘం
ర్ఘరం ప్రవాహం, అహం బహుమన్యే సమ్మానయామి, హి యస్తాత్, సః కావేరీ
ప్రవాహః, తమసః ఆజ్ఞాసన్య శమనార్థం నాశయితుం, ఆజాయత ఆవిర్భూతావ.

గ. ఏషా కిల దోషాకులమనుజకులసకలకలుషశోషణ శిబ్ధకం
కణా, నిజతటనిబిడతమ¹ కుశధవళకులతల కామలకావిరళసరళకుండ
చందనమందారసహకార² కే సర స రసబదరకదంబకదంబక గంభీరజంబీర
జంబూసంపూర్ణపర్ణకుసుమపలాశసమృద్ధకపిత్థలోధ్రనీరంధ్ర శిలీంధ్ర
పాటలపటలజటిలక్రముక ప్రముఖవిశంకటవిటపిమంజరీపుంజపంజరీజ్వుం
భదురుతర శ్రమశమకరమకరందరససుగ్రసనతాత్పర్యపర్యటదదభ్రవిభ్ర
మాలంబలోలంబనికురుంబకరంబితతయా కలిందనందినీప్రతిచ్ఛందతా
మనువిందంతీ, నిశాకలితవిశాలసురతదళానుభవశ్రమశాలిక్షితీశనిశాం
తకృశాంగీజనమజ్జనవేళాడోలాయిత పృథులహార ప్రత్యుప్తముక్తా
ఫలరుచినిచయవరిచయరచితయా శుచితయా పీతాంబర
పదాంబురుహసంభవసరిడ్డంబరం విడంబయంతీ, సంతత మంతర్గత
చిరంతనపురుషతల్పీభవదనంతఫణామణిశ్రేణీశోణీభూతతయా సర
స్వతీమనుకుర్వస్తీ, పార్శ్వద్వయ్యామపినైయమికకర్తాను
ష్ఠానశ్రద్ధాబద్ధాసనశుద్ధావనీసురానఘబ్రహ్మయజ్ఞసమయ సమధిగతమం
త్రబ్రహ్మణామ్రేడనపూర్వక మజస్రం సహస్రపత్రమధ్యమ ధ్యాసీనా
నాం శ్రీరంగరాజనాభిసరోజవిరాజమాననిఖలనిగమవతనముఖరచతు
ర్ముఖవైఖరీం వ్యాచక్షిమాణానాం మదకలమరాళయూనాం వరటా
పరిరంభచుంబనముఖానంగసంగరప్రవిక్షోభవిస్ఫుత్సరైః అభిరామతా
మరసపరాగైః అభినవచందనరసమస్పృణశరీరేప, సలీల మాకంఠనిమగ్న
మూర్తీనాం సుగాత్రీణాం వదనై రదనీయే పయసి వైహాయసాఽధ్వ

1 ఖలు. 2 బద్ధకంకణకంకణా. 3 వకులవకుల; వకుళధరవకుళ; వకుళధరవకుళకుల.

4 కేసరం సరస.

నా సమాగత శ్చంద్రమా స్సన్నిహితశ్రీరంగధామా స్వసమాననా
మా విధు ర్విరచితానేకావతార ఇతీర్ష్యయా స్వయ మపి బహుని
యాపాణి విదధానో విరాజత ఇతి భ్రాంతా వసురాగమాంద్యసంపా
దికాయాం ఇతరేతరదృఢాన్లేషవిశేషోన్మిషత్తోషాభిః కోకదంపతీవరం
పరాభి ర్ని రాకృతాయాం అకుంతోత్కంఠేన యువలోకేన నిర్ని మేష
మవలోకమానేన అలంకృతా సారస్వతాభిముఖ్యేన కవే రాత్త జేతి
ప్రసిద్ధిసార్థయంతీ, శాంతనవాస్పదతయా గాంగేయతరంగిణీతి సంజ్ఞా
మనస్వర్థయంతీ, మజ్జనదురితహారాఽపి నమజ్జనదురితహారా, నిరాకృతపథి
కశ్రాంతి స్సృవంతీ చతుషో రమందం కందళయత్యామోదం. 741

ఏషేతి. దోషై రశుభై రాకులాలానాం మనుజానాం కులస్య బృందస్య నకలాలాం
కలుషాణాం పాపాలాం శోషణే నాశనే బద్ధం కంకణం దీక్షాంగం హస్తసూత్రం
యయా సా, తదర్థం క్షౌప్తనంకల్నేత్యర్థః. నిజతటే త్యాద్యనువిందతీ త్యంతస్య, అభిన
మూహకృతనైలేయ యమునాసామ్యం ప్రాప్తువంతీత్యర్థః. నిబిడతమాః అలిసాంద్రాః
వకుళాదయో వృక్షవిశేషాః, కదంబకం సమూహాః, సంపూర్ణాని పర్ణాని చ కుసుమాని
చ యేషాం తాదృశాః పలాశాః కింకుశాః తైః సమృద్ధాః నీరంద్రాః నిరవకాశాః,
కుటలం సమూహాః, జటిలాః నిబిడాః క్రముకాశ్చ ప్రముఖాః పురస్సరాః యేషాం లే,
విశంకటా మహంతః, విటసినో వృక్షాః, మంజరీభ్యః పుష్పగుచ్ఛేభ్యః, పంజరీ జృంభణ,
భృశం ప్రవహన్. క్రమస్య శమకరః నాశకృత్, సుగ్రననం సుష్ణ పానం,
తాత్పర్యం ఇచ్ఛా, పర్యటంతః పరిభ్రమంతః, విభ్రమస్యప్రేక్ష్యః ఆలంబాః ఆశ్రయాః,
లోలంబా అశయః, లేషాం నికుదుంబేణ సమూహేన కరంబితతయా వ్యావృతయా, ప్రతి
చ్ఛందశాం సామ్యం, నిశేత్యాదివిడంబయంతీత్యంతస్య గంగావిలాసం ప్రకటయంతీ
త్యర్థః. నిశాంతకృశాంగీ జనః అంతఃపురస్త్రీజనః, డోలాయితాః చలంతః ప్రత్యుప్తాణి
సంఘటితాని, నిచయేన సమూహేన, రచితయా కృతయా, శుచితయా ధావశ్యేన. చిరం
తనపురుషః, శ్రీరంగనాయకః, తల్పీభవతః శయనీభూతస్య, అనంతస్య శేషస్య, ఫణాను
మణిశ్రేణ్యా మాణిక్యపక్ష్యాన్య, శోణిభూతతయా అరుణీకృతల్పేన పార్శ్వద్వయాన్య
మిత్యాదిశరీరేవేత్యంతస్య, వేదపారాయణేన. పద్మశ్రీత్యా చ బ్రహ్మతులైః హంసైః
స్త్రీసంభోగసమయే కంపితేభ్యః పద్మేభ్యో గభితైః పరాగైః, చందనకుంకుమాలిప్తదేహా
గేత్యర్థః. పార్శ్వద్వయాన్యం తటత్వయేఽపి, నియమేనభవతి నైయమికం నిత్యం కర్త,
సమధిగతాని గృహీతాని, ఆమ్రేదనం ద్వీప్తీరుచ్ఛారణం పూర్వం యస్మిన్ కర్తనీ
తక్షణా, సహస్రవ్రతం కమలం తన్వద్య మధ్యాసీనానాం ఉపవిష్టానా మత విభ చతు

బ్రహ్మస్య బ్రహ్మణః కైఖరీం రీతిం వ్యాచక్షమాణానాం ప్రకటయతాం మరాళ
 యూనాం తరుణపాంసానాం వరటాః హంసస్త్రీయః పరిరంభః ఆలింగనం, అనంగ
 సంగరేణ సురచేన విసృత్వరై ర్గభితైః. తామరసపరాగైః పద్మరేణుభిః; మృగుణం
 లిప్తం, సలీలం యథా తథా, ఆకంఠం కంఠపర్యంతం నిమగ్నా జలాంకర్షితా
 మూర్తి ర్యాసాం తాసాం, వక్ష్యమాణానేకచంద్రభ్రాంతిసౌకర్యాయ ఇదం
 విశేషణం. సుగాత్రీణాం సుందరీణాం వదనైః ఇతి భ్రాంతిహేతుత్వా తృతీయా.
 ఆదనీయ ఇత్యాదిద్వితీయతీతభ్రాంతం భ్రాంతిస్వరూపనిరూపణం. అమహ్యై స్సంబంధిని
 ఆదనీయే పయసి. వైచాయనాబద్ధనా ఆకాశమార్గేణ, సమాగతః క్రిరంగసమీపం
 ప్రాప్తః, అతఏవ చంద్రమాః సన్నిహితేత్యాదీతీతభ్రాంతం ఈర్వాస్వరూపనిరూపణం. స్వేన
 సమానం తుల్యం నామ విధు రితి సంక్షా యస్య సః, విధుః విప్లుః 'విధు ర్విప్లుః చంద్రమ'
 సీత్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారాయా మత ఏవ అనురాగస్య మాంద్యసంపాదికాయాం క్షీణ
 త్వప్రయోజికాయాం భ్రాంతౌ, ఇదం నిరాకృతాయాం సత్యాం ఇత్యుక్తాన్వేతి. ఉన్ని
 షత్తోషాభి ర్జాయమానసంతోషాభిః కోకదంపతీనాం చక్రవాకమిథునానాం పరంప
 రాభిః పక్షిగ్రభి ర్నివారితాయాం, చంద్రత్వే లేషా మనోన్యయోగాసంభవా స్నేహాని
 చంద్రాః కింతు స్త్రీముఖా స్వేపేతి నిశ్చయే జాతే సతీత్యర్థః. అమంతోత్కంఠేవ అప్ర
 తిహతకౌతుకేవ, అతఏవ నిర్నిమేషం యథా తథా అపలూకమానేన, స్త్రీముఖాసీతి శేషః.
 అలంకృతా, పార్శ్వద్వయా్య మిత్యనువంజనీయం. సరస్వత్యా ఇదం సారస్వతం విద్యా
 బాలం, సరస్వత స్సముద్రస్వేదం సారస్వతం చ, తస్యాభిముఖేన అనాయాసం గ్రహ
 ñేన, సముద్రాసురణేన చ హేతునా, కవే కవయితుః, ఆత్మజే త్యాకారికాం, కవే
 రస్య గిరేః రాజ్ఞో వాత్మజేతి చ ప్రసిద్ధిం, సార్థయంతీ యథార్థీ కుర్వంతీ, కాంతనవస్య
 భిష్టస్య, కాంతానాం యోగినాం నవస్య స్తోత్రస్యచ, అస్వదతయా ఆశ్రయత్వేన,
 గాంగేయస్య తరంగిణీ భిష్టజునీ, గంగాయా ఇదం గాంగేయం సువర్ణం తన్నయాతరం
 గిణీతి చ సంక్షా మన్వర్థయంతీ సార్థయంతీ, మజ్జనేన దురితహరారి మజ్జనదురితహరా
 నేతి విరోధః. నమతః నమస్కుర్వతః, జనస్య దురితహరాచేతి పరిహారః. ఏషా స్రవంతీ
 కావేరీ, అమందం అధికం, చక్షుషో రానందం, కందళయతి జనయతి.

చ ప్రహసతి భవశోషకరీ భవేన పరితోషితా సువర్ణనదీ;

దుర్వర్ణ రుచిర ఫేనై స్సహ్యాసుతా జాహ్నవీ మసహ్యాసుతామ్. 742

ప్రహసతీతి. భవశోషకరీ సంసారనాశినీ, సహ్యాస్య గిరే స్సృతా, స్సువర్ణా
 సత్కులా, కనకమయీ చ నదీ కావేరీ-క్రమేణ, భవేన సంసారేణ శివేన చ పరితో
 షితా, దుర్వర్ణేషు దుష్కులేషు రుచిరా సక్తి ర్భస్యా స్తాం-రజతప్రభాం చ, అసహ్యాస్య

జాగ్రత్తస్య అస్య విష్ణో స్పృహం మనోజ్ఞాం చ, సుతాం జాహ్నువీం గంగాం, ఘోషైః, తద్వ్యాజీనేత్యర్థః. ప్రహసతీవేతి గమ్యాత్ప్రేక్షా.

[పునస్సభక్తిప్రకర్షమ్].

ప. స్వర్ణవంతం విదుః కాంతం రామాం హేమాపగా మిమాం,
దాంపత్య మనయో రేత దనురూపం విశోభతే. 743

స్వర్ణవంత మితి. ఇమం కాంతం పతిం, స్వర్ణ మస్యాస్త్రీతి స్వర్ణవంతం, తం ప్రసిద్ధం, శోభనం అర్జవం సముద్ర మితి చ, ఇమాంరామాం భార్యాం, హేమమయీ మావగాం కావేరీం చ, విదుః, అనయో ర్దంపత్యోః ఏతత్ దాంపత్యమనురూపం సత్, విశేషణ శోభతే.

[కృతానుః.]

[సాక్షేపం.]

ప. పరిశోభితామ్రపార్శ్వాత్ మధ్యమతో రంగరాజతస్సుపరితా,
కతిమివ దధాథ కీర్తిం కావేరీ కనకనిమ్న గేత్యేషామ్. 744

పరితి. పరిత శోభితా తామ్రమయా పార్శ్వా శుల్పతటా యస్యా స్సపరిశోభితా ఆమ్ర శూతపృక్షాః యయో స్తాదృశా పార్శ్వా యస్యా స్సేతి చ, మధ్యమతః మధ్యమభాగే, రంగేణ వంగలాహేన రాజతేన దుర్వర్ణరాశినా చ ద్వాభ్యాం రంగరాజతః శ్రీరంగనాయకేన చ స్ఫురితా, సార్వవిభక్తికస్తసిః. ఏషా కావేరీ, కనకనిమ్న గేతి కీర్తిం, కథ మివ దధాతి? అనుచితై చేయం కీర్తిరస్యా ఇతి భావః.

[విశ్వావసుః]

గ ఆపాతదూషణ మిదం నిరూప్యమాణాయా అస్యా గుణ ఏవ
స్యాత్. పశ్యతావ దేతస్యా రామణీయకమ్. 745

ఆపాతేతి. ఆ ఈషత్ పాతః లగ్నం యస్య త దాపాతం ఆలగ్నకం, దూషణం, రామణీయకం సాందర్యం.

ప. పీతాంబరాలంకృతమధ్యభాగా కల్పారమాలాకమనీయవేణీ,
సహ్యాద్రికన్యా జనకస్య గేహ తృత్య స్సమీపం వ్రజతి ప్రసన్నా.

పీతేతి. సహ్యాద్రే కన్యా పుత్రీ కావేరీ, పీతేనాంబరేణ కాశేయేన విష్ణునా చాలంకృతః మధ్యభాగః నితంబప్రదేశశ్చ యస్యా స్తథోక్తా, కల్పారాణాం రక్తసరోజానాం మాలయా కమనీయా వేణీ కేశపాళః ప్రవాహశ్చ యస్యా స్తథోక్తా. ప్రసన్నా స్త్రీరముఖ, అకలహ చేయం, విధేయః జనకస్య గేహత్పిత్వగృహాత్, సహ్యాద్రి

ప్రజేశాచ్చ పశ్య స్సమీపం భర్తృగృహం సముద్రసాన్నిధ్యం చ, వ్రజతి ప్రయతి.

[పునర్నియాప్య.]

ప. ఉద్గచ్ఛదుచ్ఛతమగుచ్ఛలసచ్ఛరస్కా-

స్తీరద్వయేఽపి తరవః ప్రతిభాంత్యముష్యాః,

ఏనాం తరీతు మిహ యత్నజుష స్వశీర్ష

బధ్ధావదాతవసనాగి పథికా ఇవామీ.

747

ఉద్గచ్ఛదితి. అముష్యా స్తీరద్వయేఽపి, స్థితా ఇతి శేషః. ఉద్గచ్ఛద్భి రున్న మద్భిః ఉచ్ఛతమై రత్యున్నతైః గుచ్ఛైః లసత్ శిరః అగ్రభాగః యేషాం తత్కాః, తరవః, ఏనాం కావేరీం, తరీతుం, యత్నజుషః, అతపవ స్వస్తికాస్తీయ శీర్షి శిరసి బధ్ధా వదాతవసనాః, అమీ, పథికా ఇవ, భాంతి.

అథ శ్రీరఙ్గనగరీవర్ణనమ్.

[కించి దంతర ముపస్మ త్యావలోక్యసహర్షం.]

ప. సారంగడింభనయనానవకేళియోగ్య

నారంగముఖ్యనగపుష్కలనిఘ్నటేయం,

శ్రీరంగదివ్యనగరీ ప్రథతే నయాభి

పారం గతై ర్భుధజనైః పరిభూష్యమాణా.

748

సారంగేతి. సారంగడింభస్య మృగశిశో రివ సయనే యాసాం తాసాం మృగా ఊణాం నవకేళి యోగ్యాః నారంగా ఏవ ముఖ్యాః ప్రముఖాః యేషాం తై ర్నైః వృక్షైః పుష్కలాః పూర్ణా శ్చ నిఘ్నటాః గృహారామాః యస్యాం సా, నయాశ్చాస్త్రాణ్యైవ అభిః తస్య పారంగతై ర్భుధజనైః, పరిభూష్యమాణా, ఇయం శ్రీరంగం నామ దివ్యనగరీ, ప్రథతే ప్రకాశతే.

[నిపుణం విభావ్య సశిరః కంపం.]

ప. హంసా నిఘ్నటదీర్ఘికావసతయః ప్రక్రాంతతర్కా అహో

లీలోద్వానచరః పతేంజలిగిరా పుంస్కోకిలః ఫలతి,

ద్వైతాద్వైతకథా యథా విదధతి శ్రీరామయూరా ఇహ

నైవరం తాంత్రికకారికాః పరిపఠంత్యేతా ముహు శ్చారికాః. 749

హంసా ఇతి. ఇహ శ్రీరంగే, నిఘ్నటేషు యా దీర్ఘికా వాప్య స్తాసు వసతి ర్నివాసః యేషాం తే హంసాః, ప్రక్రాంతః ఉపన్యస్తః తర్కః న్యాయశాస్త్రం యై

స్త్రోత్రాః, అహో ఇతి ప్రతివాక్యం యోజనీయం. లీలాద్యానచరః, పుంసోక్తిలిః
పతంజలిగిరా భావ్యఫణిత్యా, ఖేలతిక్రీడతి. శ్రీ దామయూరారిః, ద్వైతాద్వైతయోః
కర్తృకాండక్షానకాండయోః కథాః ఉపన్యాసాః, యథా విదధతి కుర్వంతి, తథా ఏతాః
కారికా శ్చ కస్త్రీయః, తాంత్రికకారికాః, భట్టవార్తికాని, నైవరం యథేచ్ఛం, ముహూః,
పరిపతంతి.

ప. ప్రాతఃప్రాతః పయసి విమలే పావనే సహ్యపుత్రా
స్నాయం స్నాయం సకలవిషయత్యాగినో యోగినోఽమీ,
వారంవారం భుజగశయనం లోచనాభ్యాం పిబంతః
క్షేమంక్షేమం క్షణవదఖిలం కాల మత్ర షీపంతి. 750

ప్రాత రితి. ఆత్ర సకలవిషయత్యాగినః, ఆమీ యోగినః, ప్రాతఃప్రాతః ప్రతికల్యం,
సహ్యపుత్రాః కావేర్యా స్సంబంధిని, పావనే విమలే పయసి, స్నాయంస్నాయం
స్నాత్వాస్నాత్వా, లోచనాభ్యాం, భుజంగశయనం శ్రీరంగేశం, వారంవారంఅసకృత్,
పిబంతః పశ్యంతస్సంతః, ఆతపవ, క్షేమంక్షేమం నిత్యకుశలం, అఖిలం కాలం, క్షణవత్
షీపంతి గమయంతి.

[కృశానుః.]

గ. వయస్య! విరుద్ధ మేవ భాషనే. 751

ప. సారంగదృష్టిం కథముత్సృజదృష్ట్యా సారంగదృష్టిస్సృజతేమునిభ్యః,
కవే రజాసంగతిః ముత్సిస్సృజ్జ్ఞోఽగ కవేరజాసంగరుచిగి కథం స్యాత్?

సారంగేతి. సారంగదృష్టిం స్త్రీయ, ముత్సృజదృష్టిః త్యజదృష్టిః, మునిభ్యః, సారం
గదృష్టిః స్త్రీ సా ప్రసిద్ధా, రంగస్య రంగనాయకస్య దృష్టిర్దర్శనం, కథం స్వదతే
లోచతే? న లోచత ఏవేత్యర్థః. కం బ్రహ్మాం పేత్రితి కవే బ్రహ్మవిదః, అజాయాః
ప్రకృతే స్సంసారస్యేతి యావత్. కవేరజాయాః కావేర్యాః, సంగతిం సంబంధం,
ఉత్సిస్సృజ్జ్ఞోః త్యక్తు మిచ్ఛోః, కవేః పండితస్య అజాయాః కవేరజాయాశ్చ, సంగే
సంబంధే, రుచి వాంఛా, కథం స్యాత్? న స్యా దేవేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! భవతా ఫణితానాం పదానాం వ్యాసేనైవవిరోధ స్సమా
ధేయః. [ఇత్యగ్రతోదృష్ట్యా అంజలిం బధ్యా.] 753

సఖ ఇతి. వ్యాసేన పారాశర్యేనైవ పదానాం ఛేదేనైవేతిచ, సమాహితుం శక్య
స్సమాధేయః.

ప. శ్రీరంగే శోభతే యస్య శ్రీరంగే శోభతే చ యః,
నమోహం కలయే తస్యై న మోహం కలయే తతః. 754

శ్రీ రితి. యస్య రంగనాయకస్య, అంగే వక్షసి, శ్రీః శోభతే. శ్రీరంగే నామ
క్షేత్రేచ, య శోభతే తస్మైరంగేశాయ నమః, ఆహం కలయే కరోమి. తతః రంగేశస్య
నమస్కారకరణాత్, మోహం అజ్ఞానం, న కలయే న భజామి.

గ. కించ. 755

ప. ప్రణిపతికర్తృ కుర్తః ఫణిపతిభోగేశయం రథాంగశయం,
కారణ మేకం జగతాం వారణపతిభీతివారణం ధామ 756

ప్రణిపతీతి. ఫణిపతేః శేషస్య భోగేశరీతే శేత ఇతితచ్ఛయం, రథాంగం చక్రం
శయే హస్తే యస్య తత్, జగతాం ఏకం ముఖ్యం కారణం, వారణపతేర్గజేంద్రస్య భీతి
వారణం భయనాశకం, ధామ వైష్ణవం లేజః, ప్రణిపతీనాం నమస్క్రియాణాం కర్తృ
ద్వితీయాంతవాచ్యం కుర్తః. తథామ నమస్కుర్త ఇత్యర్థః.

[కృశానుః]

గ. కి మస్తి న్నపి మహాభుజంగశాయినీ త్వయా క్రియంతే ప్ర
ణానూః.

కి మితి. మహాన్ముజంగః ఉత్తమవిటః తస్మిన్ మహాభుజంగే శేషే య శ్కేతే
తస్మిన్ అస్మిన్ శేషశాయినీత్యుచ్యర్థః.

గ. తథాహి— 758

ప. శ్యామోత్తుంగపయోధరోజ్జ్వలరుచి స్తన్వత్ భుజంగాన్వయం
శ్రీరంగస్థలనిత్యవాసరసికః శృంగారిణా మగ్రణీః,
ప్రాకారప్రకరాంతరస్థితిమతీ యా రాజపద్మి న్యహా!
నిశ్శంకగ పరపూరుష శ్చిర మసౌ నిద్రాతి తత్సన్నిధౌ. 759

శ్యామేతి. శ్యామానాం యావనమధ్యస్థానాం ఉత్తుంగయోరున్నతయోః పయో
ధరయోః కుచయోః ఉజ్జ్వల రుచిరా సక్తి ర్యస్య సః, శ్యామస్య నీలస్య ఉత్తుంగస్య
చ పయోధరస్య మేఘస్త్వైవ ఉజ్జ్వల రుచిః కాంతి ర్యస్మైలి చ, శృంగారిణాంసంభో
గాసత్తానా మగ్రణీ శ్శృంగః, భుజంగానాం విటానాం అన్వయం సహవాసం శేష
శయనం చ తన్వత్ కుర్వత్, శ్రీయుక్తే రంగస్థలే నాట్యశాలాయాం శ్రీరంగక్షేత్రేచ
నిత్యవాసరసికః, అసౌ పరపూరుషః జారః పరమపురుషశ్చ, ప్రాకారాణాం సప్తానాంప్ర
కరస్య సమూహస్య అంతరేమధ్యే స్థితిమతీ, యారాజః పద్మినీ పద్మినీజాలిః రాజభార్యా

చంద్రప్రస్కరిణీ చ, వర్తతే, తస్యాః రాజబద్ధిన్యా నృన్నిధౌ, నిశ్చంకః నిర్భయస్సౌ, చిరం నిద్రాతి. అహో! ఇత్యాశ్చర్యే.

[విశ్వావసుః.]

గ. శ్లేషావలంబనా దోషా ఇమే స మే దోషావహః. ప్రత్యుత
తోషావహః ఇతి నామా మతోత్తరయామి. 760

శ్లేషేతి. అత్రసంతోషకరదూషణేషు, నోత్తరయామి ప్రతివాక్యాని న కరోమి.

[పున ర్నిరూప్య.]

ప. ఊతిభృద్భి ర్నిజమాళిషు భృతపాదో విరహితాపకారీ చ,
ఇందు రివ రంగబంధు ర్దోషాభావే విలోక్యతే కింతు. 761

ఊతీతి. ఊతిభృద్భిః రాజభిః పర్వతైశ్చ, నిజమాళిషు స్వకీయేషు శిరస్సు శిఖ
రేషు, భృతపాదః భృతశిరణశ్చ, అవి శైలః మేరుస్వరూపశ్చ, యద్వాచిః పక్షి గరుడ
ఇత్యర్థః. శ్లో. 'మేరు శ్శిఖరిణా మహం, వై నలేయోఽస్మి పక్షిణాం' ఇతి చ భగవద్వ
చనాత్. అహితానాం శత్రుణాం అపకారీ విరహిణాం తాపకారీ చ, రంగబంధుః
శ్రీరంగేశః, ఇందు రివ విలోక్యతే, కింతు, రంగబంధుః, దోషాభావే అరాత్ర, హే
యగుణాభావే చ, దృశ్యతే. వ్యతిరేకాలంకారః.

గ. యద్వా.—

762

ప. స విధౌ శుభరంగలక్షి తాంగేసుముదాప్యాయనకారిణీహ దృష్టే,
కలయామి కురంగలక్షితాంగం కుముదాప్యాయనకారిణంవిధుంతం.

సేతి. శుభే రంగే శ్శేత్రే లక్షితాంగే, శోభనయా ముదా ఆప్యాయనకారిణీ
శుభకారిణి, ఇహాస్మిన్విధౌ చంద్రే విష్టా చ, దృష్టేతి. కుత్సితే రంగే కురంగేణ మృగేణ
చ లక్షితాంగం, కుత్సితయా ముదా కుముదానాం శ్వేతోత్పలానాం చ ఆప్యాయనకారి
ణం, తం ప్రసిద్ధం, విధుం చంద్రం, స కలయామి స పశ్యామి శ్రద్ధః.

[పున ర్విచింత్య సవిస్తయం.]

ప. రంగేశనేవకో యుక్తం వార్తరీతిం భజే దితి,

చిత్ర మేత దసంగీతి వ్యపదేశం య దశ్నుతే.

764

రంగేతి, రంగేశస్య రంగనాయకస్య శ్రేష్ఠరంగలహాస్య చ సేవకః భక్తః ఆశ్ర
యజనశ్చ, వార్తాంకుశలాం రీతిం స్థితిం, భజేత్ ప్రాప్నుయాత్. ఇతి యుక్తం, స చిత్ర
మిత్యర్థః. అన్యత్ర వా ఇతిచ్ఛేదః. ఋతా మేవార్తాం సత్యాం రీతిం ఆరకూటం నామ
లోహం, భజే ద్వా, స భజేదేవేతి యుక్తం. వార్తరీతి మితి వా పాఠః. ఆర్తస్య రీతి

మిత్యర్థః. కింతు, రంగేశనేవకః, అనంగీ విషయాసక్తిరహిత ఇతి వ్యవచేశం ప్రసిద్ధిం, అశ్నుతే భజతే ఇతి యత్, తదేత చ్చిత్రం.

ప. అన్య దద్భుత-ముద్భూత మత్ర శ్రీరంగధామని,
యచ్ఛంద్రాభిఖ్యయావ్యేషా శోభతే పుష్కరిణ్యహా! 765

అన్యదితి. ఆత్ర శ్రీరంగే ధామని తేత్రే, యద్యస్తా దేహ పుష్కరిణీ కమలినీ, చంద్రస్య అభిఖ్యయా కాంత్యా చంద్రికయా చంద్రపుష్కరిణీతి నామ్న చ, 'అభిఖ్యా నామశోభయో' రితి విశ్వః.

[సమంతా దవలోక్య సత్కాశుం.]

ప. రంగక్షేత్ర మిదం రమేశితు రభివ్యక్తిస్తలే హ్వాదిమం
తీర్థం నైవ మరుద్వృథా భగవతీ యాం తోష్టవీతి శ్రుతిః,
సర్వాత్మా నగరస్య చాస్య జగతాం నిర్వాహకో నాయకో
వాస శ్చే దిహ లభ్యతే జగతి కో వైకుంఠ ముత్కుంఠతే? 766

రంగేతి. ఇదం రంగక్షేత్రం, రమేశితుః భగవతః, అభివ్యక్తిస్తలేషు ఆవిర్భావస్థ లేషు, తన్మధ్యే ఇత్యర్థః. ఆదిమం ప్రథమం, యాం విరజాతీర్థం, శ్రుతిః, తోష్టవీతి భృశం ప్రాతి, భగవతీ, మరుద్వృథా కావేరీ, నైవ తీర్థం విరజాతీర్థ మేవ, అస్య నగరస్య నాయకశ్చ, జగతాం సర్వేషాం నిర్వాహః పాలకః, సర్వాత్మా విష్ణు రేవ, ఇహ రంగ క్షేత్రే వాసుః లభ్యతే చేత్, స్వినేతిశేషః. జగతి కః పుమాన్ వైకుంఠ ముత్కుంఠతే? న కోపీత్యర్థః.

[కృశానుః.]

[సార్థాంగీకారం.]

ప. సోఽయం యద్యపి హృద్య ఏవ విషయ స్సాయంతనేందీవర
శ్యామాంగేన స నాయకః కృతతమో భంగేన రంగేందునా,
బ్రాంతాః కింతు చరంతి హంత! పిశునాః శాంతాత్తనాం తాపదాః
శ్రీమంతో యదుదంచనా ద్భుత స ఖల్వత్రాస మత్రాసతే. 767

స ఇతి. సాయంభవానాం సాయంతనానాం, వికసతా మిత్యర్థః. 'ఇందీవరాజాం నీలాత్పలానా మివ శ్యామం అంగం యస్య తేన, అన్యత్ర సాయంతనేందీవరశ్యామం అంగం మధ్యభాగః యస్య తేన, 'అంగం గాత్రాంతికోపాయప్రతీకే వ్యప్రదానకే' ఇతి విశ్వః. కృతః తమనః అజ్ఞానస్య తిమిరస్య చ భంగః యస్య తేన, రంగస్య ఇందు రివ రంగనాయక స్తేన, సనాయకః నాయకసహిత, స్సాయం విషయః దేశః, యద్యపి హృద్యః

మనోజ్ఞ ఏవ, కింతు తథాసి, భ్రాంతాః పరధనలుబ్ధాః, శాంతాత్మనాం తాపదాః సం
తాపకారిణాః, పిశునా శోచరాః, చరంతి వర్తంతే. హంతేతి భేదే. యేహం పిశునానాం
ఉదంచనాత్పాబిల్యాధేతోః, శ్రీమంతః లక్ష్మీవంతః, అత్ర విషయే, అత్రాసం నిర్భయం
యథా తథా, నానలే న వసంతి ఖలు.

గ. కిం బహునా?

768

ప. నిత్యం కాంచనసింధుమధ్యరుచిరో నిష్కంపసంపన్నిధిః
నిస్తుల్యా మపి కాంచనశ్రీయ మురోమధ్యే దధాన స్వయం,
విభ్యత్కిం పిశునేభ్య ఏష బహుళప్రాకారసంవేష్టితే
శేతే ధామని రంగనాయక ఇతి స్వాఖ్యా మిహ ఖ్యాపయన్. 769

నిత్యమితి. కాంచనసింధోః స్వర్ణరాశేః కావేర్యాశ్చమధ్యే రుచిరః, అసీన ఇత్యర్థః.
నిష్కంపాయా శ్యాశ్వతాయాః సంపదో నిధిః, నిస్తుల్యాం అనదృశీం, కాంచనస్య
శ్రీయం స్వర్ణమయహారశోభాం, కాంచన ఇతి ఛేదః. కామసి అనిర్వాచ్యాం
శ్రీయం లక్ష్మీం చ, ఉరోమధ్యే దధానః, అత ఏవ, ఏష భగవాన్, స్వయం పిశునేభ్యః
విభ్యత్కిం? తస్య న్నివే త్యుత్పేక్షా. బహుళై రనేకైః ప్రాకారైః సంవేష్టితే
ధామని, రంగస్య లోహస్య క్షేత్రస్య చ నాయకః, స్వస్వాఖ్యాం నామ, న తు స్వర్ణ
నాయక ఇతి స్వాఖ్యాం. ఇహ విషయే, ఖ్యాపయన్ ప్రకటయన్, శేతే నిలీయ
తిష్ఠతి, నిద్రాతీతి చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! న జాతు శ్రీమతాం హానిః; ప్రత్యుత విశానానా మేవ
భవంత్యన్తరాః.

770

సఖ ఇతి. శ్రీ స్సంపత్ లక్ష్మీశ్చ తద్వతాం.

ప. పరవిత్తజిహ్వా యా ప్రవృత్తః పిశునస్తు స్వయ మేవ నాశ మేతి,
సులభ శృలభస్య కిం న దాహాః పృథుదీప్రసనాయ జృంభితస్య?

పరోతి. పరోహం విత్తస్యజిహ్వా హర్తు మిచ్ఛయా, ప్రవృత్తః వ్యాపృతః,
పిశునస్తు, స్వయ మేవ నాశం, ఏతి. తథాహి—పృథో ద్వీపస్య గ్రసనాయ కబళనాయ,
జృంభితస్య శలభస్య నామ కీటస్య, దాహాః భస్మీభావః, న సులభః కిం?

గ. అలమగ్యప్రసంగేన త మేవ పరమేశం శ్రీరంగ ధామానం అను
సందధామి.

772

[సవిన్దయం.]

ప. సపర్యాం విరుద్ధాదపి ప్రాప్తు మిషే
సమర్థో జగత్యాం యతోరామచంద్రాత్,
అరంగాధిరాజోదిత ప్రాథభక్తే

రపి ప్రాప పూజాం స రంగాధిరాజః.

773

సపర్యా మితి. జగత్యాం లోకే, సమర్థః పుమాన్, విరుద్ధా చ్యుతో రపి, విరుద్ధ శీలాద పీతి చ, సపర్యాం పూజాం, ప్రాప్తుం ఈష్టే శక్నోతి. యతః స్వయం రంగస్య అధిరాజోఽపి, సః భగవాన్, అరంగాధిరాజే రంగరాజాన్యస్మిన్, అరమితి చేదః, అత్యంత మిశ్యర్థః. గాధిరాజే విశ్వామిత్రే చ ఉచితా ఆవిర్భూతా ప్రాధా బహూ భక్తీః యస్య తస్మా ద్రామచంద్రాత్, పూజాం, ప్రాప ప్రాప్తవాన్. తత ఇతి సంబంధః, రంగనాయకః రఘుకులదైవత మితి రంగమాహాత్మ్యే ప్రసిద్ధం.

గ. అథవా నాత్ర విరోధ ఇతి సమర్థయే.

774

ప. కువస్తుహంతా సద్వస్తుసంగ్రహీ రాఘవః ఊమం,
హంతా కురంగరాజస్య రంగరాజ మపూజయత్.

775

కువ స్థీతి. రాఘవః శ్రీరామః, కున్పితానాం వస్తూనాం హంతా త్యాగీ, సద్వస్తు నాం సంగ్రహీచేతి, ఊమం యుక్తం. యతః, కున్పితస్య రంగరాజస్య కురంగరాజస్య, మాయాకురంగశ్రేష్ఠస్యచ, హంతా, రాఘవః, రంగరాజం ఇమం, అపూజయత్ పూజితవాన్.

[పున స్సభక్తిప్రకర్షం భగవంత ముద్దిశ్య.]

ప. శ్రితసురనుతిఘోషే శత్రుఘ స్థితరోషే
నిహతవినతదోషే నిత్యదాస్యాభిలాషే,
లలితవపుషి శేషే లబ్ధసంపూర్ణతోషే
పరమపురుష! శేషే పర్వచంద్రావిశేషే.

776

శ్రితేతి. శ్రితః లబ్ధః సురాణాం నుతిఘోషః ప్రోత్రధ్వనిః యేన తస్మిన్, శత్రుఘ విషయే, స్థితరోషే ప్రవృద్ధోషే, నిహతవినతదోషే, నిత్యం దాస్యే అభిలాషా యస్య తస్మిన్, లబ్ధసంపూర్ణతోషే, పర్వణి పూర్ణిమాయాం చంద్రా దవిశేషే, అతిధవళ ఇత్యర్థః. లలిత వపుషి శేషే ఆనంతే, హే పరమపురుష, త్వం, శేషే నిద్రాసి.

గ. భగవన్! రంగచంద్ర! భవదీయసమ్ముఖే భాషితు మపి వయం బిభీముః.

777

గ. తథాహి.—

778

ప. వక్త్ర వ్యాకరణస్య వామ మితర త్రస్య ప్రవక్తృక్షణం
భాష్యం వ్యాకరణస్య సాధు విదధే శయ్యా యదీయా పునః,
యద్వాహో ద్విజశేఖరః శ్రుతిమయో యస్య స్నుహభారతి
గోష్ఠ్యాం త్రస్యతి తస్య తే కవిజనో రంగేశ కర్తుం నుతిం. 779

వక్త్రీతి. యదీ యే త్యగ్రిమం యథాలింగం సర్వత్ర యోజ్యం. వామం ఈక్షణం సవ్యనేత్రం, చంద్రాక్షత్యర్థః. వ్యాకరణస్య చాంద్రస్య, వక్త్ర ప్రణేతృ, ఇతరత్ దక్షిణం నేత్రం, సూర్యః. తస్యచాంద్రవ్యాకరణస్య. ప్రవక్తృ. శయ్యా శయనం శేషః, వ్యాకరణస్య పాణినీయస్య, భాష్యం వ్యాఖ్యానం, సాధు సమ్యక్, నిదధే కరోతిష్ఠ్య. యస్య భగవతః వాహః వాహనం, శ్రుతిమయః వేదాత్మా, 'సుషర్ణోసీ'త్యాదిశ్రుతేః. ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం పక్షిణాం చ శేఖరః శ్రేష్ఠః గరుడ శ్చ, యస్య స్నుహ పుత్రపత్నీ, భారతి సరస్వతీ, హేరంగేశ ! తస్య తే, గోష్ఠ్యాం సభాయాం. కవిజనః, నుతిం కర్తుం, త్రస్యతి బిభేతి.

[పున రంజలిం బధ్వా సప్రార్థనం.]

ప. వరగుణగణసీమా వారిదశ్యామథామా
సతత మమర రామాసంఘసంగీతనామా,
పరిహృతభవదామా భాసీతాకల్పహేమా
మమ కలయతు భూమా మంగళం రంగధామా. 780

వరేతి. వరాణాం గుణగణానాం సీమా అపధి, వారిదస్య మేఘశ్యేవ క్యామం ధామ రూపం యస్య సః, సతతం అమరాణాం దేవానాం రామాణాం అంగనానాం సంఘేన సమ్యగీతాని గానవిషయాకృతాని నామాని హర్మాదీని యస్య సః, పరిహృతం భవస్య సంసారస్య దామ పాశం యేన సః, చిన్నసంసారబంధన ఇత్యర్థః. భాసీతం ఆ కల్పానాం భూషణానాం హేమ యేన సః, రంగధామా రంగనాయకాత్మా, భూమా వ్యాపకః, భగవాన్, మమ మంగళం శుభం, కలయతు ఘటయతు.

[అన్యతో వీక్ష్య సప్రశ్రయం.]

ప. స్వామినీ నౌమి నీలాబ్జమదమోచనలోచనాం,
అంగనాం రంగధామ్నోఽస్య దీప్తిం మూర్తిమతీ మివ. 781

స్వామినీ మితి. నీలాబ్జస్య కవలయస్య మదమోచనే సౌందర్యగర్వనివారకే లోచన కేయస్యాస్త్రాం, మూర్తిమతీం దీప్తిం, శరీరధారిణీం ప్రభా మివ స్థితాం, స్వామినీం జగ దీశ్వరీం, అస్య రంగధామ్నః. అంగనాం మహాలక్ష్మీం, నౌమి నమస్కరోమి.

[దేవీ ముద్దిశ్య.]

ప. మోహోన్ములనమూలికా భవజుహం మోక్షాధ్వనిశ్రేణికా
చేతశ్శుద్ధివిధానసిద్ధగుళికా చింతితమశ్చంద్రికా,
విద్యావిభ్రమశాలికా ఓసి కమలే! విష్ణో రురోమాలికా
మాత స్త్వం మమ పారిజాతలలికా మోదాంబుధే ర్వీచికా. 782

మోహేతి. హే మాతః కమలే, త్వం భవజుహం, ఇదం ఆగ్రిమచతుష్టయే
యోజ్యం. మోహస్య ఉన్ములనే ఉత్పాటనే మూలికా సిద్ధాపథివిశేషః, మోక్షస్య
అధ్వనిః నిశ్రేణికా అధిరోహిణీ, చేతనః శుద్ధేః కామిందరాహిత్యస్య విధానే సిద్ధస్య
యోగినః సంబంధినీ గుళికా బౌషధవిశేషః, చింతాయాః వ్యసనన్యైవ తమనః
చంద్రికా. విద్యానాం విభ్రమశాలికా విసరగృహం, విష్ణో రురసః మాలికా స్వర్ణ
మయీ, మమ పారిజాతలలికా కామితార్థప్రదాయినీ, మోదస్య బ్రహ్మానంద న్యైవ
అంబుధే ర్వీచికా భవనీతి సర్వత్ర యోజ్యం.

[కృశానుః.]

ప. కాంత్వేవ హంత వృత్త్వాపి కమలా మతిచంచలాం,
అశిష్టేష్వేవ రజ్యంతీ మభిష్టాతి కథం బుధః?. 783

కాంత్వేతి. కాంత్వేవ వృత్త్వా శీలేనాపి, అతిక్రాంతా చంచలా కటిత్
యయాతాం, అత్యంతచంచలాం చ, కించ, అశిష్టే ష్వేవ రజ్యంతీం ప్రియమాణాం,
కమలాం, బుధః గుణాచోపజ్ఞః, కథం అభిష్టాతి. తత్ర బుధ ఇతి సాభిప్రాయవిశేష్యత్వా
త్పరికరాంకురాలంకారః.

గ. తథాహి —

784

ప. ప్రాకర్మ్యంకమధిష్ఠితో మణిమయం పాలాశశయ్యా మపి
ప్రాయః ప్రార్థయతే కదన్న మివ యః క్షీరౌదనం దృష్టవాక్,
ప్రాశ్నా త్యేష కదుష్టికా మమృతవ త్స్పృగాత్తపీతాంబరః
కంఠాం యాచతి భృత్యవత్ క్షీతిపతి ర్లక్ష్మీకటాక్షాత్యయే. 785

ప్రాసేతి. యః క్షీతిపతిః, ప్రాక్ లక్ష్మీకటాక్షికాలే, మణిమయం వర్ణంకం శయనం,
అధిష్ఠితః ఆరూఢః, స ఏషః, ప్రాయః పాలాశీం వర్ణమయీం, శయ్యా మపి, ప్రార్థ
యతే, స తు లభతేఽపి వా. యః క్షీరయుక్తం పిదనం కదన్నమివ దృష్టవాక్ స ఏషః,
కున్ఠితాం ఉష్ణికాం యవాగూం కదుష్టికాం, అమృతవత్, ప్రాశ్నాతి పిబతి. యః ప్రాక్,
ఆత్తపీతాంబరః ధృతపీతకాశేయః, స ఏషః భృత్యవత్, కంఠాం బిర్జబహువస్త్రఖండ
నిర్మితాం, యాచతి. లక్ష్మీకటాక్షాత్యయ ఇతి విభేదవాక్యత్రయేఽపి యోజ్యం.

గ. అన్యచ్ఛావధేయమ్.

786

ప. ధాతు ద్వావి య ఏష వారణ మగా త్తద్వా ర్యహా వారణమ్
 పశ్యా మ్యద్య చిరా దశేత భువి యో భూ స్తస్య శేతే భుజే,
 నాహారా నపి లేభిరే యదబలాహారా నమూ స్తస్మియా
 విందంతే కమలాదృగూర్చి భి రహా! నిమ్నో భవతున్నతః. 787

ధాతు రితి. య ఏష దరిద్రః, దాతు ర్ధనికస్య, ద్వావి ద్వారే, వారణం ప్రవేశ
 నిషేధం, అగాత్ ప్రాప్తవాత్, తస్య దరిద్రస్య ద్వావి, వారణం దరిద్రాణాం ప్రవేశ
 నిషేధం గజం వా, అద్య పశ్యామి. యః చిరాత్, భువి అశేత శయితవాత్, తస్య భుజే
 భూ రద్య శేతే, అద్య భుజేన భువం పాలయతీత్యర్థః. యస్య అబలాః స్త్రియః ఆహారా
 నపి న లేభిరే, అమూ స్తస్య ప్రియాః, హారా నిందంతే లభంతే. కమలాయాః
 లక్ష్మ్యః దృశః కటాక్షా డూర్తయ ఇవ తాః కరణైః, నిమ్నః సీచోఽపి ఉన్నతః భవతి.
 అహా!

గ. ఇదం చ బోధవ్యమ్.

788

[శ్రియ ముద్దిశ్య.]

ప. హంతు ర్బంధుజనాన్ ధనార్థ మనఘా న్గతుః పరస్త్రీశతం
 రంతు ర్జ్ఞంతువిహింసకై స్సహ జనై స్సంతుష్యతో వంచనైః,
 వక్తు స్తీక్ష్ణ మయుక్త మేవ వచనం వక్తు ర్నితం చౌదనం
 నిత్యం నృత్యసి మందిరేషు కమలే శీలం త వై త న్నతమ్. 789

హంతు రితి. ధనార్థం అనఘాన్ నిర్దోషా నపి బంధుజనాన్ హంతుః, పరస్త్రీ
 శతం గంతుః సంగచ్ఛతః, జంతునాం విహింసకై ర్జ్ఞనై స్సహ రంతుః క్రీడతః, వంచనైః
 పరప్రతారణైః సంతుష్యతః, అయుక్తం తీక్ష్ణమేవ, నతుకదా పురిచితం మృదు చేత్యర్థః.
 వచనం వక్తుః, మితం స్వాదరమాత్రపూరకం ఓదనం, వక్తుశ్చ, జనస్థేతి ప్రతిషష్ట్యంతం
 యోజ్యం. మందిరేషు, హే కమలే, నిత్యం నృత్యసి రమసే, ఏతదుక్తవిధం తవ మతం
 శీలం కృత్యం కుత్ర భవం? న కుత్రాపి. కింతు త్వయ్యేవ భవ మిత్యర్థః. యద్వా—క్వశబ్దో
 విందాపరః, అత్యంతగర్హ్య మిత్యర్థః. కృత్య మితి పాతే ఏతత్. కృత్యం తవ మతం
 న త్వన్యస్థేత్యర్థః.

గ. అన్యచ్ఛ—

790

ప. యేషా మన్యకళత్రదర్శనకళావ్యుత్పత్తిశూన్యే దృశౌ
 మూఢం హృచ్చ పరా ర్త్తిచింతనవిధౌ మిథ్యానభిజ్ఞం ముఖం,

అప్రజ్ఞాతపహూ బుభుక్షితశిహూ న బ్రోదకై స్తామ్యుతః
తేహం లక్ష్మీ గృహా దృశా భవ సరి న్నా వేహ నావేక్షసే.

యేహ మితి. యేహం శుద్ధచిత్తానాం, దృశా నేత్రే, అన్యకళత్రాణాం పరాంగ
నానాం దర్శనమేవ కళా విద్యా తస్మాం వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానేన కూశ్యే, తత్పరాజ్ఞుభే
ఇత్యర్థః. యేహం హృత్ హృదయం చ, పరేహం ఆర్యైః పీడాయాః చింతనవిధా ఆలోచ
నేఽపి, కిముత తత్రగ్రణ ఇతి భావః. మూఢం వివేకహీనం, పరాజ్ఞుభి మితి యావత్.
యేహంముఖం వాక్, మిథ్యానభిజ్ఞం, తేహం సంబంధినః, అప్రజ్ఞాతాః కదాఽప్యుదృష్టాః
పశవః గోమహిషాదయః యేషుతాః, బుభుక్షితశిహూ త్సుధితబాలకాః, అబ్రోద కై
ర్వర్తైః, తామ్యుతః పతితాః గృహాః, హేలక్ష్మీ! త్వం, భవస్య సంసారస్త్రివ సరితః నావా
తరణ్యా దృశా, నావేక్షసే న పశ్యసి, కింతు బంధుహంత్రాదిగృహః నేవ అవేక్షసే ఇత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. సభే! మానసభేదజననీ తవేయం వాణి. 792

సభ ఇతి. ఇయ ముక్తప్రకారా, తవ వాణీ వాక్, మానసస్య భేదజననీ.

గ. ఏతా దుశ్శీలేషు దృశ్యమానా స్సాధుజనానుపయుక్తాస్సంపదా
భాసాః ప్రత్యుత మృత్యుతరణకారణభువనజననీకృపాకటాక్షవై ధుర్య
నిబంధనా ఏవ 793

ఏతా ఇతి. సంపద ఇవ ఆభాసంతే సంపదాభాసాః, కున్పితసంపదఇత్యర్థః,
ప్రత్యుత, విమర్శే సతీ త్యర్థః. మృత్యో స్సంసారసముద్రస్య తరణే కారణానాం భువనజన
నాః లక్ష్మ్యోః కృపాకటాక్షాణాం వైధుర్యం కూన్యతానిబంధనం ఏహం తథోక్తావేవ.

గ. ఉక్తం హి గుణహానే రుదధిదుహితృవై ముఖ్యనిబంధనత్వ ము
చితజ్ఞేన నముచిద్విషా. 794

ఉక్త మితి. గుణానాం సౌశీల్యాదీనాం హానేః దోషీభావస్య, ఉదధిదుహితుః,
లక్ష్మ్యోః వైముఖ్యం పరాజ్ఞుభత్వం, నిబంధనం ప్రయోజకం యస్యా స్తస్యా భావ
స్తత్త్వం, నముచిద్విషా ఇంద్రేణ, ఉక్తం. హిరేవార్థే.

ప. 'సద్యో వై గుణ్యా మాయాంతి శీలాద్యా స్సకలా గుణాః,
పరాజ్ఞుభీ జగద్ధాత్రీ యస్య త్వం విష్ణువల్లభే.' 795

సద్య ఇతి. హేవిష్ణువల్లభే లక్ష్మీ! జగద్ధాత్రీ లోకమాతా, త్వం యస్య పరాజ్ఞుభీ
భవసి, తస్య శీలాద్యా స్సకలా గుణాః వైగుణ్యాం దోషత్వ, మాయాంతి, దోషీభవంతీ
త్యర్థః. ఇత్యుక్త మితి పూర్వేణాన్వయః.

గ. తత శ్చ.

796

తత ఇతి. తతశ్చ లక్ష్యపరాష్ఠ్యభిన్య సర్వగుణదోష్టికరణప్రయోజకత్వా దే వేత్త్యర్థః.
ప. సంపత్తిః కింపచానానాం సంప్రాప్తా కాపధేన యా,

నరకానుభవోదర్శా న సాలక్ష్యైః కృపాఫలం.

797

సంపత్తి రితి. కింపచానానాం త్సుద్రాణాం యా సంపత్తిః సంపత్ కాపధేన
అన్యాయమార్గేణ ప్రాప్తా, నరకానుభవః ఉదర్శః ఉత్తరఫలం యత స్సా సంపత్,
లక్ష్యైః కృపాఫలం న భవతి, కింతు తత్పరాష్ఠ్యభిన్య మిత్యర్థః,

గ. తథాహి —

798

ప. ధన్యం మన్యతయా తృణీకృతబుధా ధర్మేషు దుర్మేధసః

సేర్వా స్తామసపుణ్య లేశవిలసత్సంపల్లవాః పల్లవాః,

పంచాసూ నపహాయ పంచషడినై రాకల్ప మల్పా ఇమే

భోక్తృంతే బత యాతనా బహువిధాః కార్తంతగర్తంతరే 790

ధన్యం మన్యత యేతి. తామసేన తమోగుణప్రధానేన పుణ్యస్య లేశేన విలసత్
సంపదః లవో లేశః యేహం తే, అత ఏవ, అత్తానం ధన్యం మన్యత ఇతి ధన్యం మన్యా
స్తేహం భావ స్తత్తా తయా దురహంకారేణ హేతునా, తృణీకృతబుధాః, దుర్మేధసః
దుర్బుద్ధయః, అతఏవ ధర్మేషు విషయే సేర్వాః, పల్లవాః విటాః, ఇమే అల్పాః దుష్టాః
పంచషడ్వా దినాని తై రేవ, పంచ అసూక్ ప్రాణాన్, అపహాయత్యక్త్వా, కృతాంతస్య
యఃస్య అయం గర్తః కార్తంతగర్తః నరకః తస్మాంతరే, బహువిధాః యాతనాః
తీవ్రవేదనాః, ఆకల్పం ప్రశయవర్యంతం, భోక్తృంతే అనుభవిష్యంతి. బతేతి ఖేదే.

గ. యచ్చ ఫణితం భవతా తత్ర భవతశ్శిష్టా లక్ష్యే ర్నవిందత
ఇతి తదజ్ఞానోపజ్ఞమవజ్ఞాతు మే వార్హం యత స్సాధుజనేభ్యోముక్త్యై
శ్వర్యపర్యంతనిరంతరభగవద్భక్తిసంపదం సంప్రదదతే దూరాసాస్తత
మోవికారావారాశిదుహితురుదారాః కటాక్షా సాధుసుధాధారాః.

య దితి. తత్ర భవతః పూజ్యాన్ శిష్టాన్ న విందతి న భజతీతి ఫణితం ఉక్తం.
'యేహ మన్యకళలే' త్యాదిష్టోకేనేతి శేషః. అజ్ఞానం ఉపజ్ఞా మూలం యస్య తథోక్తం
తత్ ఫణితం, ముక్త్యైశ్వర్యం పర్యంతే అవసానే యస్యా స్తాదృశీం నిరంతరాం
అవిచ్ఛిన్నాం చ భగవతి భక్తిసంపదం.

గ. తథాహి. —

101

ప. సంభోగారంభజృంభన్తదాతవపరీరంభసంపీడ్యమాన

ప్రాధస్తీరత్నహారప్రశిథిలగుణవద్భంగురాః సంపదోఘాః, 102

సాధూనాం మా స్త భూవక్ సురపురనిరసీకారదక్షం హి లోకే
భోక్ష్యంతే మోక్ష మంతే స్థిరనిరవధికానంద ధారాత్మకం తే 803

సంభోగేతి. సంభోగస్య అభ్యంతరస్య ఆరంభే జృంభతాం మదయుక్తానాం కిత
వానాం ధూర్తానాం పరిరంభేణ ఆలింగనేన సంపీడ్యమానః త్రుట్యమానః ప్రాశస్తీణాం
రత్నహరస్య ప్రకర్షణే శిథిలః గుణ సూక్ష్మ మివ గుణవత్ భంగురాః భంగశీలా, అత్యం
తాస్థిరా ఇత్యర్థః. సంపదాం ఓఘాః సముచః, సాధూనాం శిష్టానాం, మాభూవక్.
హి యస్తాత్, తే సాధవః, సురపురస్య స్వర్గస్య నిరసీకారే అనిత్యత్వా త్ప్రస్థికరణే
దక్షం సమర్థం, స్థిరా నిరవధికా ఆనందస్య ధారా ఆత్మా స్వయావం యస్య తత్కం
మోక్షం, అంతే దేవహసానే, భోక్ష్యంతే, తస్మా దితి సంబంధః.

ప లక్ష్మీకటాక్షపూరః స జయతి యదుపచయతారతమ్యేన,
నరసురపశుప్రజానాం పతయ స్ఫుర్త్వాంత జంతవః కే 804

లక్ష్మీతి, యస్య లక్ష్మీకటాక్షపూరస్య ఉపదయో వృద్ధిః తస్య తారతమ్యేన న్యూ
నాధికత్వేన హేతునా, కే 251 పూర్వం అప్రసీధనామగోత్రా అపి, జంతవః, నరపతిః
రాజా, సురపతి రింద్రః, ప్రజాపతి శ్చతుర్ముఖః, నరసురాణాం బ్రహ్మజానాం పశూనాం
గోమహిష్యాదీనాం ప్రజానాం జనానాం చ, పతయః పాలకాశ్చ స్యుః లక్ష్మ్యో కటా
క్షాణాం పూరః రాశిః, జయతి. హంతేత్యాశ్చర్యే.

[కృశానుః]

ప. కమలాకటాక్షాతిశయో విభవోపచయహేతు రితి నోపపద్యతే,
యత స్తదల్పీయ స్త్వమేవ సంపదుత్కర్ష సంపాదకం. 805
గ. తథాహి— 806

ప. గజశిబికాతురగా స్ఫురిః, నరస్య తన్వాన్య దృశా హరే స్తన్వాన్యః,
తద్భూమ్ని భవతి వాహో, నీరద ఉత్తా చ హంత పక్షీ చ. 807

గజేతి. తన్వాన్య అశ్యల్పయా, హరే స్తన్వాన్యః లక్ష్మ్యో, దృశా కటాక్షేణ, నర
స్య, గజ శిబికా అంధోళికా తురగాః తే వాహావాహనాని స్యుః, తాసాం లక్ష్మీదృశాం
భూమ్ని అతిశయే సతి. క్రమేణ, నీరదః మేఘః, వాహో భవతీతి పదద్వయం సర్వత్ర
యోజ్యం, ఉత్తా వృషభః, పక్షీ హంసశ్చ, హంతే త్యాశ్చర్యే.

[విశ్వావసుః]

[విహస్య]

గ. ఈదృశీ ముత్కర్షపిశునాం అరవిందాలయానూః నిందా మభి
నందామి. 808

ఈదృశీ మితి. ఈదృశీం ప్రాకృతవస్తుసామాన్యముఖేన ప్రవర్తితాం.

ప. కిం దర్పదాయ కథనోపచయప్రమతైః
కందర్పసాయకహతైః క్షితిపై రిహేతి,
సంతః పురందరనుతం త్వరవిందనాభే
రంతఃపురం త దవనా వనుచింతయంతీ.

809

కి మితి. సంతః గుణవోపతారతమృత్తాః, దర్పదాయకస్య ధనస్య ఉపచయేన వృద్ధ్యా ప్రమతైః, కందర్పస్య మన్తధన్య సాయకైః బాణై ర్నాతై ర్వికారితైః, క్షితిపైః రాజభిః, ఇహ లోకే, కింప్రయోజన మితి, ఆలోచ్య, సా ప్రసిద్ధా చా సా వవనిదేశః తదవనిః పరమపదం తస్మి న్విషయే, యద్వా అవసా భువి, తత్ప్రసిద్ధం, అంతఃపుర మితి యోజనా. పురందరేణ ఇంద్రేణ నుతం స్తుతం, అరవిందనాభేః విష్ణోః, అంతఃపురం లక్ష్మీ మనుచింతయంతి ధ్యాయంతి.

[పున రనుధ్యాయ సాంజలిబంధం.]

ప. మాత స్తే మధుసూదనప్రణయిని! ప్రాత స్సరోజచ్ఛటా
ముష్టిముష్టివిచక్షణే శుభగుణే దృష్టి నమస్కుర్తహే,
అష్టాభిః కిల దృష్టిభి శ్చ తిస్సభి ర్జుష్టా సహస్రేణ వా
దేవా ద్వాదశభి శ్చ యద్విషయతా మేవార్థయంతే క్షణం. 810

మాత రితి. హేమధుసూదనప్రణయిని విష్ణవల్లభే మాతః, లే తవ సంబంధిన్యా ప్రాతస్సరోజచ్ఛటాయా వికసతపద్మపద్మాని ముష్టిముష్టిని ముష్టినాముష్టినా ప్రవృత్తే యుద్ధే విచక్షణే కుశలే, శుభగుణే, అత ఏవ, దృష్టి లోచనే, నమస్కుర్తహే, అష్టాభిః దృష్టిభి రితి సర్వత్ర యోజ్యం. జుష్టాః యుక్తాః, దేవాః శ్చతుర్భుధురేంద్రవజ్ఞుభా అసి, యయో ర్ద్వయో రేవ త్వద్విష్ణోః విషయతాం గోచరత్వ మేవ, క్షణ మసి, అర్థయంతే యాచంతే. తావ దప్యేహం దుర్లభ మితి భావః.

[ఇత్యన్యతో వీక్ష్య సామోదం.]

ప. ఉగ్రరిపునిగ్రహదవిగ్రహదివౌకశ్చక్రవృతశక్రమదవిక్రమనిహంతా
మోదరసమాదరసమేతఇహపూర్ణంప్రక్షిపతిపక్షిపతిరక్షియుగళంమే.

ఉగ్రేతి. ఉగ్రాణాం రౌద్రాణా మసి రిభూణాం నిగ్రహదవిగ్రహస్య పరాజయ కారివిగ్రహస్య దివౌకసాం చక్రేణ దేవసమూహేన వృతస్య శక్రశ్రేంద్రస్య మద విక్రమయోగ్గర్భపరాక్రమయోః నిహంతా, అమృతహరణాదిసమయ ఇతి భావః. ఆద రేణ భక్తేషు ప్రేక్షా సమేతః, పక్షిపతి ర్గరుడః, ఇహ మే అక్షియుగళం ప్రతి, పూర్ణం మోదరసం, ప్రక్షిపతి సంఘటయతి. ఇందుపదనావృత్తం.

[కృశానుః.]

గ. కిం వర్ణయసి సువర్ణ మము మతిక్రాంతమర్యాదం? 812

కి మితి. ఆముం సువర్ణంగరుడం.

గ. తథాహి.— 813

ప. అధిగతనిగమాంగోఽపి ద్విజరాజోఽప్యచ్యుతం దధానోఽపి,
నిజగార కథంకారం నిశ్శృంకం భిల్లపల్లి కాం గరుడః? 814

అథీతి. అధిగతాని ప్రాప్తాని నిగమమయా న్యంగాని శీర్షాదీని యేన సః తథోక్తాః
ఽపి, 'సువర్ణోఽపి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరోగాయత్ర' మిత్యాదిస్తు తేః. ద్విజరాజః
బ్రహ్మణశ్రేష్ఠోఽపి పక్షిప్రభుశ్చ, ఆచ్యుతం భగవంతం, దధానోపి, గరుడః, భిల్లపల్లికాం
హిరణ్యపురం నామ శబరగ్రామం కథంకారం, కథ మిత్యర్థః, నిజగార భక్షితవాన్.

[విశ్వావసుః]

గ. పక్షి రాజస్య భిల్లపల్లినిగరణే సాధుజనానుగ్రహ సాధుజననిగ్ర
హసామర్థ్యం సదసద్వివేచనచాతుర్యం విజృంభితం తత్కథం భూషణ
మేవ దూషయతి భవాన్ శృణు. 815

పక్షీతి, నిగరణే భక్షణే విజృంభితం ప్రకటికృతం.

ప. గరుడోగిరక్ క మపి కిల్బిషావిలం ఖలభిల్లజాత ముషితం తదంతరే,
నిరజీగళం నిజగళా దిళాసురం భవతః ప్రపన్న మివ పన్న గేశయః.

గరుడ ఇతి. గరుడః కిల్బిషైః మహాపాపైః, అనిలం సాంద్రం, ఖలభిల్లనాం
జాతం బృందం, గిరక్ భక్షయక్ సక్, తస్యకిరాతసమూహస్య అంతరే, ఉషితం తైస్సం
కీర్త మిత్యర్థః. ఇళాసురం బ్రహ్మణం కంచి న్నిజా ద్దళాల్ కంతాల్, పన్న గేశయః భగ
వాన్, ప్రపన్నం శరణంగతం జనం, భవతః సంసారా దివ, నిరజీగల్ నివర్తితవాన్.

గ. హంత! శకుంతపురందర స్యాస్య స్వచ్ఛందవిహారావసరే వ్య
ప్యభంగుర మేవ స్వామికైంకర్యమ్. 817

హంతేతి. శకుంతపురందరస్య పక్షీంద్రస్య, అస్య గరుడస్య స్వచ్ఛందాః నిరం
కురః.

గ. యతః. 818

ప. స్వజ్యేష్ఠప్రేర్యహర్యాశ్రితరథఘృణిమన్తండలస్థాయుతాః పృం
సన్తార్థం పక్షవాతోద్ధతిధరణిరజశ్చన్న మేతజ్జవేన,

కల్లోలై రుల్లలద్భిః ప్రచలజలనిధేః ట్టాశయన్ ఘూర్ణదర్శః
ప్రేక్ష్య డిండిరఖండచ్చలకుసుమకులై ర్మండయత్వండజేంద్రః. 819

స్వేతి. అండజేంద్రః, గరుడః, పక్షయో ర్విజయో ర్వాతేన ఉద్గతేన ధరణ్యాః
రజసా ఛన్నం స్వస్య జ్యేష్ఠేన అరుణేన ప్రేక్ష్యః ప్రేరణీయైః హరిభి రక్షై వ రాశ్రితః
రథః యస్యతస్య ఘృణిమత స్సూర్యస్య మండలస్థేన అచ్యుతేన ఆప్యం ప్రాప్యం, సన్తార్దం
ఆకాశంచ ఏతస్య పక్షవాతస్య జపేన ఉల్లలద్భిః ఉద్యద్భిః, కల్లోలైః పృథుతరంగైః,
ట్టాశయం త్సృక్, ఘూర్ణతః క్షుభ్యతః అర్జ్యతః సముద్రోదకాత్ ప్రేఖతాం ఉద్గచ్ఛతాం
డిండిరఖండానాం ఘనశకలానాం ఛలంవ్యాజో యేహంతైః కనుమానాం కులైఃరాశిభిః
మండయతి భూషయతి.

[పున రభిధ్యాయన్.]

ప. యద్వీక్ష్యధైర్యరయం కల పులకభృతాం ధావతాం దైవతానాం
సేవాసమృద్ధకాలే గిరిశ ఫణిగణా ద్భిభృతా మభృతానీత్,
సోఽయం గాంగేయపృథ్వీధరపరశిఖరచ్ఛాయసచ్ఛాయకాయో
భిందన్ బృందం రిపూణాం కలయతు కుశలం ఛాందసో నశ్యకుంతః.

య. వితి. సేవాయాం భగవత్పూజాయాం సమృద్ధః అహంపూర్వకయా యాగ
పద్యకృతః తత్కాలే గిరిశస్య రుద్రస్య ఫణిగణాత్ విభృతాం అతఏవ పులకభృతాం భ
యా ద్రోహంచపూర్ణానాం అత ఏవ ధావతాం దైవతానాం దేవానాం, యస్యవీక్షాదప్స
సం ధైర్యరత్నా, మభృతానీత్ విస్తార యామాస. కల త్రైతిహేయ, గాంగేయపృథ్వీధరస్య
మేరోః పరశిఖరస్య ఛాయా పీతకాంతిః తేన సచ్ఛాయ స్సమానకాంతిః కాయః య
స్య, సోఽయం, ఛాందసః పదమయః, శకుంతః పక్షీ గరుడః, సః అస్తాకం రిపూణాం బృం
దం, భిందం త్సృక్, కుశలం కలయతు ఘటయతు.

[పున స్పృశ్యయన్.]

ప. నగరూప మువైతి యుక్త మంగీకృతశాఖోఽపి సుపర్ణఉన్నతోఽపి,
వినతైకవిధేయ ఏష చిత్రం స్థిర నుమోదమథా న్నధోర్విపయన్.

నగేతి. అంగీకృతాః స్వీకృతా అవయవకృతా శ్చ కాఖాః శిఖాః ఋగాదయశ్చ
యేనసః, శోభనాని పర్జాని పక్షౌ చ యస్య, కిం చ ఉన్నతోఽపి, నగస్య వృక్షస్య రూ
పం ఆకృతిం మేరుసామ్యం చ, ఉపైతీతి యుక్తం. కింతు, వినతానాం నమ్రాణాం వినతా
నామ మాతు శ్చ ఏకం యథా తథా విధేయః వశంపదః, ఏషః నగరూపవాన్, మధో
ర్వసంకస్య రాక్షసస్య చ, విపక్షాత్ శత్రో ర్భగవతశ్చ, స్థిరం ఆమోదం సౌరభం ఆనం
దం చ, ఆధాత్ భృతవా, ని తీదం తు చిత్రం. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః.

[అథ సర్వతః పురిం నిరీక్ష్య సాంజలిబంధం.]

ప. శ్రీవల్లభదాసేభ్యః శ్రీరంగక్షేత్రనియతవాసిభ్యః,
త్రుటితభవత్రాసేభ్యః నమోఽస్తు కృతశిష్యధీవికాసేభ్యః. 822

శ్రీతి. స్వప్న విష శ్లోకః.

[కృశానుః.]

గ. సర్వా నేతత్పురవాస్తవ్యా న్నాస్తి భవా న్న మ సాగ్ధీత్.

గ. యతః.

824

ప. నిబిరీసగుణస్తోమైర్వరిదానై రలంకృతే,

అట్టహూలాః కతిపయే పట్టణేఽస్తిక్ ప్రతిష్ఠితాః.

825

నిబిరీసేతి. నిబిరీసః సాంద్రః గుణానాం స్తోమః రాశి ర్యేహం త్రై హుదానైః,
అలంకృతే అస్తి న్పట్టణే శ్రీరంగే, కతిపయే జనాః, అట్టం అన్నం తస్య కూలాః విక్రేతా
రః, 'అట్ట మన్నమితిప్రాక్తం కూలాం తద్విక్రయోమతః' ఇతి శ్లోకః. ప్రతిష్ఠితాః వర్తంతే.

[నిరూప్య సవిస్తయం.]

ప. శక్రాద్యర్థం హవి రఘుహరం శౌరిణాఽఽస్వాదితం య

ద్దత్తం విత్తగ్రహణచపలాః కేఽపి విక్రీణతే తత్,

ధామ శ్రీమ ద్యది మధుజితా దీయతే స్వీయ మే తే

నో తృప్త్యంతే ధనకణతృపా త చ్చ విక్రీణతే లజ్జాః.

826

శక్రేతి. శౌరిణా రంగేశేన, ఆస్వాదితం, తస్మై నివేదిత మిత్యర్థః. అతఏవ అఘమా
రం, యత్ హవిః అన్నం, శక్రాదయః అవరణదేవతాః తదర్థం, తద్బలిత్వేనేతి యావత్.
దత్తం తదవి, విత్తగ్రహణచపలాః, కేఽపి, అత్యంతనాశాన్య ఇత్యర్థః. విక్రీణతే. కిం
చ, మధుజితారంగేశేన, ఏతేభ్యః విత్తగ్రహణచపలేభ్యః, శ్రీమత్ స్వీయం ధామ వైకుం
ఠం, దీయతే యది. తదేనేనాపి ఏతే లజ్జాః, నోతృప్త్యంతే. కింతు, తచ్ఛరమపద మపి,
ధనస్య కణే తృపా లోభేన, విక్రీణత ఏవ. అత్ర పరమపదవిక్రయణసంభావనేన కిము
తాన్య ఏక్రయణ మిత్యర్థావత్ప్రతీతే రలంకారే గాలంకారధ్వనిః. తేన వైలేభ్యః
పరేవ్రత్యా ఇతి వస్తుధ్వని శ్చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. మందమతే! మామైవం.

827

ప. కిం కిం న జీర్యతి ముకుందపదారవింద

ద్యంద్యాభివందనకృతా మిహ దేహభాజాం,

అత్యద్భుతౌషధవిశేషనిషేవకాణా

మాపాదయేత కి మనస్థ మపథ్యసేవా?.

823

కి మితి. ఇహ రంగక్షేత్రే, ముకుందపదారవిందద్వంద్వస్య అభివందనం కుర్వంతీ కృతాం, దేవభాణాం జనానాం, కిం కిం పాపం, న జీర్వతి న నశ్యతి? సర్వం నశ్యత్యే వేత్సర్థః. తథాహి—అత్యద్భుతస్య దౌషధవిశేషస్య నిషేవకాణాం రుగ్ధానాం పుంసాం, అపథ్యానాం వస్తూనాం సేవాభక్షణం, అనర్థం దేహోపద్రవం, అపాదయేత ఘటయేత? కిమితి కాకుః. న ఘటయే తై వేత్సర్థః.

[సమంతతః పురి నిరీక్ష్య సగ్లాఘం |

ప. రంగా దన్య దనంగారేః కంసారే ర్వా స్థలే వ్యహా!,

కిం దృష్టం? కిమపి క్షేత్రం సప్తప్రాకారవేష్టితమ్.

829

రంగా వితి. అనంగారే శ్చివస్య క్షేత్రేఘ వా, కంసారేః కేశవస్య క్షేత్రేఘ వా, రంగాత్ అన్యత్ సప్తభిః ప్రాకారైః వేష్టితం క్షేత్రం కిమపి, దృష్టం? కి మితి కాకుః. న దృష్ట మేవేత్సర్థః.

అథ శ్రీజమ్భుకేశ్వర వర్ణనమ్.

[కృశానుః]

గ. నయస్య మైవం వోచః.

830

గ. యతః—

831

ప. అభ్యర్థే ల్యపుర నైత్య దధిసహృత్తజాతటం,

శైవక్షేత్ర మవేక్షేథా సప్తప్రాకారసంవృతం.

832

అభ్యర్థ్య ఇతి. యః, అన్య పురస్య రంగస్య, అభ్యర్థే సమీపే, అధిసహృత్తజా తటం కావేరీతీరే, సప్తప్రాకారవేష్టితం, సప్తస్య జూఘరస్యేతి చ, ఏతత్ వైవం క్షేత్రం జంబుకేశ్వరంనామ, అవేక్షేథాః పశ్య.

[విశ్వావసుః.]

[విహస్య.]

గ. సత్యం జటాధరప్రాకారసంవృతస్యాస్య క్షేపనైపుణ్యేనైవ రంగస్య ధర్మ్యం సమర్థనీయం.

833

సత్య మితి. జటాధరస్య శివస్య సంబంధిభిః ప్రాకారైః చతుర్భిః సంవృతస్య జంబు కేశ్వరక్షేత్రస్య, క్షేపస్య సప్తశబ్దగతస్య నైపుణ్యేన సప్తయా జటయా సహిత భుక్త ఇతి చాతుర్యేనైవ.

[నిపుణం విభావ్య]

ప. నందత్కందర్ప దర్పక్షపణనిపుణదృగ్విహీ సంపన్న ఫాలా
రుణ్యః ఫణ్యగ్రగణ్యప్రకరమయతయా భీషణో భూషణై ర్యః,
కాంత స్సాంతగిపుర స్సక్ కబళితగరళో రాజతే రాజతేఽద్రా
మహ్యం సహ్యత్తజాగ్రే విహరతి స చిరం శంకర శ్శుభరోచిః. 834

నంద దితి. నందతః బ్రహ్మాదీక్షీణాంతజయేన హృష్యతః కందర్పస్య యో దర్పః
పూర్వో జయస్తస్య క్షపణే నాశనే నిపుణాయాం దృశి యో వహ్ని స్తేన సంపన్నం
సమృద్ధం ఫాలే అరుణ్యం యస్య సః, ఫణ్యగ్రగణ్యానాం సర్వశ్రేష్ఠానాం ప్రకరమయ
తయా సమూహాత్కత్యేన, భూషణైః సహితేయూరాదిభిః, భీషణభయంకరః, కబళిత
గరళః, యః శంకరః, రాజతే రజతమయే, అద్రా కైలాసే, రాజతే ప్రకాశతే, సోఽ
యం, శంభరోచి శ్శుంకరః, సాంతగిపురస్సక్, కాంతః మనోజ్ఞశ్చసక్, అనేన సేవా
సౌలభ్యం సూచ్యతే. మహ్యం భూమ్యం, సహ్యత్తజాగ్రే జంబుకేశ్వరత్వేన, చిరం
విహరతి క్రీడతి.

[కృశానుః.]

గ. సఖే! నాత్ర స్థాతవ్యం; య దిహ విశ్వవిలక్షణా రీతి రాలక్ష్యతే.

సఖ ఇతి. విశ్వస్థాత్ విలక్షణా విచిత్రా.

గ. శశ్య! 836

ప. యే తోయై ర్నాదేయై రభిషిక్తా స్తే హి తాప ముష్ణంతి,
ప్రత్యుత జహతి తాపం కావేరీ శంకరాభిషేకేణ. 837

య ఇతి. హి యస్తాత్, యే జనాః, నద్యా ఇమూరి నాదేయాని తై స్తోయైః,
అభిషిక్తాః, తే జనాః, తాపం ఉష్ణంతి. ప్రత్యుత, తద్విరుద్ధ మిశ్యర్థః కావేరీ నదీ,
శంకరస్య అభిషేకేణ, తాపం జహతి. తతః విశ్వవిలక్షణే లి సంబంధః.

[విశ్వావసుః]

గ. కుత ఏవం? కుతఏవం? 838

[కృశానుః.]

గ. శృణు తావత్. 839

ప. గంగానుషంగా ద్యమునా సదర్పే త్యసహ్యతాపా బత సహ్యకన్యా,
గంగాధరే నై వ్విరభిషిచ్యమానేతో యైస్స్వయంతాపమియంజహతి.

గంగేతి. యమునానదీ. గంగాయా అనుషంగాత్, సంగమాత్ సదర్పా, ఇత్యా
లాచ్యోలికేషః. అసహ్యతాపా దుర్భరమనస్తాపా, బలేతి భేదే. ఇయం సహ్యకన్యాయైః

స్వీయై, తోయై దుదయై, గంగాధరే శివే, అభిషిచ్యమానేనతి, స్వయం తాపం పూర్వో
క్తం జహతి, స్వస్య అపి గంగానుషంగలాభా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. ఈదృశం దూషణం గుణగ్రాహితా మభిమత మేవ. 841

అథ చోళ దేశవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతోవిమానం ప్రస్థాప్య సానందం]

గ. అమీ ఖలు. 842

ప. వ్యాళాధిపేశయశుభస్థలభూషితేభాః

క్ష్యేళాశనాయతనసాంద్రతరాంతరాభాః,

చోళా విభాంతి పవమానవిహారవేళా

డోలాయమానసహకారనవప్రవాళాః. 843

వ్యాళేతి. వ్యాళాధిపేశయస్య విష్ణోః శుభైః స్థలై రాలయైః భూషితాః ఇహ
భూమిః యేహం తే, క్ష్యేళాశనస్య ఆయతనైరాలయై సాంద్రతరాణి అంతరాళాని
మధ్యభాగాః యేషు తే, పవమానస్య వాయో ర్విహారవేళాసు సంచారకాలేషు డోలా
యమానాని చలంతి సహకారాణాం చారవిశేషాణాం నవాని ప్రవాళాని పల్లవా యే
షుతే, చోళాః జనపదాః, విభాంతి.

[నిపుణం విభావ్య సోత్కంఠం]

ప. నాగవల్లీమతల్లిభిః కామినీభి రి వాదరాత్,

పరిరథ్భాః ప్రమోదంతే క్రముకాః కాముకా ఇవ. 844

గ. ఇతశ్చ భవా నవేక్షతాం. 845

నాగేతి. నాగవల్లీమతల్లిభిః శ్రేష్ఠతాంబులీలతాభిః కామినీభి రివ, ఆదరాత్,
పరిరథ్భాః వేష్టితాః-ఆలింగితాశ్చ, క్రముకా వృక్షాః, కాముకా ఇవ, ప్రమోదంతే
హృదయంతి.

ప. అభ్రంలిహః నహహ! పశ్య మరుద్వృథాయాః

రోధోరుహాః పృథుఫలా నిహ నారికేళాన్,

ఆగచ్ఛతే సవిత్పమండల మౌశ్రితాయ

నాథాయ. భక్తిత ఇ వాత్తనవోపహారాన్. 846

అభ్ర మితి. మరుద్వృథాయాః కావేర్యాః, రోధసి లీల దహంతి జాయంత
ఇతిరోధోరుహాః, అభ్రం ఆకాశం లిహంతి స్పృశంతీతి తల్లిహాన్ అత్యున్నతాన్, పృథు

ఫలాన్ నారికేళాన్, నవతు ర్నండలం సూర్యబింబం, ఆక్రితాయ ఆగచ్ఛతే, నాథాయ
భగవతే, భక్తితః ఆత్మః నమః ఉపహరః ఉపాయనం యై స్తథోక్తాని, వేత్సుర్యేన్ద్రాః.
ఇహ పశ్య, అహహేత్యాశ్చర్యే.

[కృశానుః]

గ. మమ త్వేవం మతిః.

847

మమేతి. మతి రభిప్రాయః.

ప లోలద్విర్భదళా బృహత్తరఫలా వాతోల్లలద్ధూలిభి
శ్చన్నాః ప్రాంశుశ్రమాః స్ఫురంతి పురతో యే నారికేళద్రుమాః,
ధూమాస్వాదనపాత్రభాజిన ఇమే ద్రాఘిష్ఠచంచజ్జటా
భస్మోద్ధూలిశ్చిమూర్తయో వివసనాః పాపండభేదా ఇవ. 848

లోల దితి. లోలద్విర్భదళాః, బృహత్తరఫలాః, వాతేన ఉల్లలంతీభిః ఉద్ధచ్ఛంతీభిః
ధూలిభి శ్చన్నాః, ప్రాంశుశ్రమా అత్యున్నతాః, యేనారికేళద్రుమాః పురతః స్ఫురంతి,
ఇమే నారికేళపక్షాః, ద్రాఘిష్ఠాః అత్యాయతాః చంచలత్వః ప్రకాశమానాః జటాః
యేహం తే, ధూమస్వ ఆస్వాదనస్య పాత్రం భజంతి గృష్ణంతీతి తద్భాజినః, భస్మో
ద్ధూలితమూర్తయః, వివసనాః, పాపండభేదాః గోసాహిన ఇవ, స్ఫురంతి.

[విశ్వావసుః]

[సహాస మన్యతో నిర్దిశ్య.]

849

ప. పద్మిన్యాకర్షోచితగంధప్రసవాన్ ప్రపశ్య పున్నాగాన్,
అతనూగ్రాశుగకలనా త్సంప్రాప్తా నధికరేణుసంపర్కం. 850

పద్మి నీతి. పద్మినీనాం పద్మలతానాం స్త్రీణాం చ ఆకర్షః స్ఫుర్ధా పశికరణం చ
తస్మాద్విచితాని గంధప్రసవాని సుగంధకుసుమాని మదప్రసవాని చ యేహం తాన్,
అతనో ర్నహతః ఉగ్రస్య చ ఆశుగస్య వాయోః అతనోర్నవ్నధస్య ఉగ్రాణాం ఆశు
గానాం బాణానాం చ ఆకలనాత్ యోగాత్, అధికేన రేణునా కరేణుభు గజస్త్రీభు
అధికరేణు. విభక్త్యర్థేఽవ్యయాభావః. సంపర్కం సంబంధం సంభోగం చ, సంప్రాప్తాన్,
పున్నాగాన్ పృక్షాన్ పురుషగజాంశ్చ, ప్రపశ్య, అదవా, పద్మినీజాతిస్త్రీ పశికరణోచిత
సుగంధకుసుమాన్, అధికః రేణుః రజో యానాం తానాం తరుణీనాం సంపర్కం
సంభోగం, సంప్రాప్తాన్ పున్నాగాన్ పురుషశ్రేష్ఠాంశ్చ, ప్రపశ్యేతి సంబంధః

[పార్శ్వతో నీక్ష్య.]

విశ్వము—25

గ. అహో! మహాన్నతా జనపదానా మమీషా మభిజాతతా.

అహో ఇతి. అభిజాతతా రమణీయత్వం.

గ. పశ్య!

851

ప. జ్యోతిష్టోమ సాంగ ఉక్థ్యోఽతిరాత్రో
ప్యాప్తో ర్యామ షోడశీ వాజపేయః,
ప్రాధా యజ్ఞాః పాండరీకాదయోవా
చోశే వ్యేతే నిత్య మేవ క్రియంతే.

852

జ్యోతిష్టోమ ఇతి. జ్యోతిష్టామాదయః యజ్ఞభేదాః, పంచచతుస్త్రిద్వ్యేకరాత్ర
సంస్థాకాః, ప్రాధాః మహంతః, అతిపంచరాత్రసంస్థాకాః పాండరీకాదయశ్చ యే
యజ్ఞాన్పుంతి, త ఇమే యజ్ఞాః, చోశేష జనపదేషు, నిత్యం, క్రియంతే, ద్విజై రితిశేషః.

గ. కించ.—

853

ప. గృహేగృహే పశ్య కృతాగ్నిహోత్రా
శ్వాస్త్రాపథోల్లాఘహృదో విదోషాః,
పుణ్యోత్తరాః పండితపుండరీకాః
పునంతి వేదై కథనా జగంతి.

854

గృహ ఇతి. శాస్త్రాణ్యేవ ఔషధానితై రుల్లాఘం నిర్మలంహృత్ యేషాం తే,
అతపవ కృతాగ్నిహోత్రాః, విదోషాశ్చ, వేదైకథనాః, పండితాః, పుండరీకాః వ్యాఘ్రా
ఇవ పండితశ్రేష్ఠాః, పుణ్యోత్తరా సుకృతప్రధానా న్పుంతః, జగంతి, పునంతి, పశ్య.

[కృశానుః.]

గ. ఏతద్విషయవిషయా శ్లాఘానుశ్లాఘా న కర్తవ్యాః యతః ఏత
ద్దేశే వసతాం సతా మప్యనేకప్రకారా దురాచారా ఉపలభ్యంతే.

ఏత దితి. ఏష విషయః చోశదేశవిషయః గోచరః యస్యా స్తాదృశీ, శ్లాఘాను
శ్లాఘా స్తోత్రానుస్తోత్రం, ముహూః స్తోత్ర మితి యావత్.

ప. స్నాంతి ప్రాత రధిస్తవంతి విధివ త్సంధ్యాది కర్తాచరం
త్యగ్నీ నాదధతే మఖా న్విదధతే శాస్త్రాణి చాధీయతే,
అభ్యర్చంతి సురాన్ పరాధ్యకుసుమై రంచంతి కిం చాతిథీ
నన్యైః కింతు పురాతనైః తను మమీ పుష్కంతి దుష్యం త్యతః.

స్నాంతీతి. అమీ చోళదేశవాసిన్ బ్రాహ్మణాః, స్రాతః కాలే, స్రవంత్యాం నద్యాం కావేర్యాం వా అధిస్రవంతి, స్నాంతి. సుధ్యాదికర్త విధివ దాచరంతి. అస్మిన్ శ్రీన్ ఆదధతే ఆహితాన్ కుర్వంతి. మఖాన్ దర్శపూర్ణహుసాదీన్, విదధతే కుర్వంతి. కించ, కాస్త్రాణి అధీయతే అభ్యస్యంతి. సురాన్ ఆదిత్యాంబికావిష్ణుగణనాథ మహేశ్వరాన్, పరాశ్చర్యైః కుసుమైః అభ్యర్చంతి. కించ అతిథీన్ అంచంతి పూజయంతి. కింతు పురాతనైః పర్యుషితై రనైః, తమం శరీరం, పుష్టంతి (పా) పుష్టంతి పోషయంతి, అతః పర్యుషితాన్ భక్షణాత్, దుష్టంతి ప్రత్యవయంతి.

[పున ర్నిరూప్య సవిస్తయం]

గ. కష్ట మేతద్దేశ వాసినీనాం విలాసినీనాం నిత్య మేవ లజ్జావృత్తత్తి రాహిత్యం! 857

కష్ట మితి. పుష్కలైః జ్ఞానం.

గ. తథాహి.—

858

ప. అపి హంత! చోళవాస స్తైర్యవతీనాం చిరాయ యువతీనాం,

అపకంచుళికాబంధౌ కుచకుంభా వితి విరుద్ధ ముపలబ్ధం. 859

అపీతి. చిరాయ, చోళస్య కంచుళికాయాః వాససః ద్వయోః చోళదేశే వాసస్య నివాసస్య చ, స్తైర్యం శీరత్వం తద్వతీనా మపి, యువతీనాం, కుచకుంభౌ, అపకతః కంచుళికాయాః బంధః సంబంధః యాభ్యాం తథోక్తౌ, ఇత్యాకారం విరుద్ధం విపర్యాసః, ఉపలబ్ధం దృష్టం.

గ. కించ.

860

ప. అగూఢగాఢ స్తనకుంభికుంభ మంభోజడంభోదయజైత్ర నేత్రం, చిత్రై న ధత్తై బత చోళదేశ స్త్రైణం ప్రవీణం రతికాంతబాణం.

అగూఢేతి. అగూఢౌ అనాచ్ఛానితో గాఢౌ నిరంతరౌ స్తనౌ కుంభిసః గజస్య కుంభా వివ యస్య తత్, అంభోజస్య డంభోదయజైత్రే గర్వసమృద్ధిహరణే నేత్రే యస్య తత్, చోళదేశే స్త్రైణం స్త్రీసమూహః, ప్రవీణం నిపుణం, రతికాంతస్య బాణం లజ్జారూపం, చిత్రై న ధత్తై న వహతి. బలేతి ఖేదే. కులాంగనానాం లజ్జారాహిత్యా ద్విరుద్ధ మితి భావః.

గ. అపిచ.

862

ప. నవార్తవమహోత్సవే నను సహస్రశ స్సంగతాః

గృహం దృహి రశంకితం గదిత కామగాథాశతాః,

అహార్యకతి నస్తనప్రకటనా దనాగస్వినో

మునే రపి మనోధృతిం చుళుకయంతి చోళాంగనాః. 863

నవేతి. చోళాంగనాః, నవ మార్తవం కన్యాయాః ప్రథమరజోదర్శనం తదేవ మహా సుతనవః తస్మిన్, గృహం దృహిర్భారే, సహస్రశః ఆహస్రసంఖ్యం, సంగతా స్సృశ్యః, అశంకితం యథా తథా గదితాని భాషితాని కామగాథానాం సంభోగాభి లాషక గ్రామ్యశబ్దానాం శతాని యాభి స్తథోక్తాః, అనాగస్వినః నిరవరాధినః, మునే రపి, మనసి, ధృతిం హైర్యం, అహార్యః పర్వతః తద్వత్కఠినయోః స్తనయోః ప్రకట నాత్ ప్రత్యక్షకరణా ధోతోః, చుళుకయంతి నాశయంతి. అత్రమునే రపిత్యపినా కిముత కామిన ఇత్యర్థాపత్తిః ప్రతీయతే.

గ కించ.

864

ప †న కేశేషు స్నేహో న చ నయనయో రంజనకథా

న వా వీటీ వక్త్రే న చ కుచతపే చందనరసః,

న చాలోపిచ్ఛాకలోప న చ సుసంసం నైవ కుసుమం

స్నుషాత్వం పాపానాం ఫలమథనగేహేషు సుదృశాం. 865

గ. అపిచ.

866

ప. అంసౌ చే దుదకుంభభారకిణిశా వంస్మి పున ర్గోమయ

స్థాయన్నాట్యమలీమసౌ కరతలం ఘాసచ్చిదా కిర్కశం,

పాకాగ్నుప్రీతితథూనుమేళనగళద్భాష్యావిలే లోచనే

కష్టం రిక్తగృహిస్నుషాత్వనరకః స్త్రీణా మహో దుస్సహః! 867

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! మా దూషయ చోళమండలవాసి నో జనాన్. 868

అవ. పర్యుషితాన్ భక్షణదూషణ ముద్ధరతి.—

ప యాభి స్సర్వపదార్థశుద్ధి రుదితా తా స్సృష్ణ దేవార్పితం

నిక్షిప్తం నిశి రక్షితం శుచి వావిః భక్ష్యత చే త్కాక్షితిః?

త్యాజ్యం శాస్త్రనివేధత స్తదితి చే త్యాజ్యం సత్తైలం చ త

ద్యోజ్యం పర్యుషితం స్మరంతి య దతో యోజ్యం న తద్దూషణైః.

† కేశుచి లోకేశు పద్యద్వయ మిదం నోపలభ్యతే.

యాభి రితి. యాభి రద్భిః, సర్వేషాం పదార్థానాం పవిత్రాణాం అపవిత్రాణాం చ శుద్ధి రుదితా, శాస్త్రేణేతి శేషః. తాను అప్పు నిక్షిప్తం, దేవానామస్పృశం నివేదితం, నిశి రక్షితం, శ్వమాష్టాలాదిభ్య ఇత్యర్థః. అత ఏవ శుచి త్రిథా పరిశుద్ధం, హవిరన్నం, భక్ష్యేతచేత్, ఉతి ద్దూషణం, కా? న కాపీత్యర్థ. తత్సర్వ్యుషిత మన్నం, శాస్త్రేణ, న తు యుక్త్యా. నిషేధతః త్యాజ్యం చేత్, సాజ్యం న తైలం చ, తత్సర్వ్యుషితమన్నం, యద్యస్తాత్, భోజ్యం స్వరంతి, 'స్మృతాక్తం తైలసంగత' మిత్యాది నేతి భావః. అతః కారణాత్, తత్సర్వ్యుషితాన్నం, సామక్షై ర్న యోజ్యం, న సంఘటనీయ మిత్యర్థః. నిషేధవద్యిథే రసి శాస్త్రీయత్వా దితి భావః.

గ. కించ.—

870

అవ. సిమ్మంచుళికత్వాని స్త్రీ దూషణం నిరస్యతి.—

ప. పాలివ్రత్య ముపేత్య నిత్య మనఘాచారావదాతాత్తనాం
చోలీనాం యది కంచుకం న కుచయో ర్తాలీమసీ కా తతః?
నారీణాం సురతోపయోగ్యవయవస్పష్టికృతి ర్దోష ఇ
త్యుక్తశ్చే దధరాపిధాన మపి కిం న స్యా త్సదా వాససా? 671
పాలివ్రత్య మితి. పాలివ్రత్యం ధర్మముపేత్య, నిత్యం అనఘేన ఆచారేణ
అవదాతాత్తనాం శుద్ధదిత్తానాం, అత ఏవ, చోలీనాం చోళదేశస్త్రీణాం, కుచయోః
కంచుకం నాస్తి యది, తతః కంచుకాభావాత్, మాలీమసీ మానిన్యం, కా? న కాపీ
త్యర్థః. సురతే ఉపయోగినాం అవయవానాం స్పష్టికృతిః ప్రకాశనం, నారీణాం దోష
ఇత్యుక్త ఇతి చేత్, వాససా, ఆధరస్య సురతోపయోగినః అపిధానం ఆచ్ఛాదనం,
కుతః? సదా న స్యాత్ న భవేత్, సర్వదేశానా మితి శేషః.

అథ శ్రీ కుంభఘోణ శార్దూపాణివర్ణనమ్.

[పార్శ్వతోఽవలోక్య సజ్జాఘం.]

గ. అస్య దేశస్య భాగ్యవత్తా ఖ ల్వియత్తాపరిత్యక్తా. 872

అస్యేతి. అస్య చోళదేశస్య, భాగ్యవత్తా ధన్యతా, ఇయత్తయా పరిమిత్యా
పరిత్యక్తా, అపరిమిత్యర్థః.

గ. యతోఽత్ర.

873

ప. మణిమయఫణితల్పే మల్లి కాపుంజకల్పే
శమితజగదభద్రాం సంశ్రయన్ యోగనిద్రాం,

దహరకుహరవర్తి దేవతాచక్రవర్తి
దళితదురితబాణే దృశ్యతే కుంభఘోణే.

874

మణీలి. దహరకుహరే దహరాకాశే వర్తి, అంతర్యామిత్యర్థః. దేవతానాం చక్రవర్తి భగవాన్, దళితః దురితం బాణ ఇవ తస్మిన్, కుంభఘోణే నామక్షేత్రే, మల్లికానాం పుష్పాణాం పుంజేన తుల్యేతత్కల్పే, మణిమయః ఫణి శేష ఏవతల్పం శయనం తస్మిన్, శమితం నాశితం జగతః అభద్రం అశుభం యయా తాం, యోగః స్వాత్మని మనోలయః తన్నయాం నిద్రాం, సంక్రయం తస్మిన్, దృశ్యతే, అత్రత్యై రితి శేషః.

[అంతర్నాగరికిం జనతా మవేక్ష్య సశిరగికంపం]

అంత రితి. నగరే భవాం నాగరికిం, జనతాం జనసమూహం.

ప. స్నాత్వా సహ్యాసుతాజలే శుచితమా భూత్వా జపాదిక్రమై
ర్హుత్వాగ్నోచ హవిః కృతేతరగిరాం కృత్వా చ పారాయణం,
నత్వా శార్ఙ్గధరం భవామయహరం స్తుత్వా చ తం భక్తిత

శ్చేష్టాః కాల మమీ ఊచంతి బహవః శ్రీ కుంభఘోణే ద్విజాః.

స్నాత్వేతి. శ్రీకుంభఘోణే శ్రేష్ఠాః బహవః అమీ ద్విజాః, సహ్యాసుతాజలే స్నాత్వా, జపాదిభిః క్రమైః కర్తృభిః, శుచితమా భూత్వా, అగ్నోహవి ర్హుత్వా చ, కృత్వాగ్నిహోత్ర ఇత్యర్థః. కృతేతరగిరాం పేదానాం పారాయణం బ్రహ్మయజ్ఞం చ, కృత్వా, భవస్య సంసారస్థైవ ఆమయస్య రోగస్య హరం శార్ఙ్గధరం, నత్వా, తం భగవంతం, భక్తితః స్తుత్వాచ, కాలం ఊచంతి గమయంతి.

అథ చమృకారణ్య శ్రీరాజగోపాలవర్ణనమ్.

ప కుటీఘ గోపీరుచిరాసు యోర్గర్భభూ
తటిఘ గోపాల ఇతి శ్రుత శ్చరత్,
అకంపకారుణ్య మువేత్స మోదతే
స చంపకారణ్య మగణ్యవై భవః.

876

కుటీషితి. అర్క-భువ యమునాయాః తటిఘ, గోపీభిః రుచిరాసు కుటీఘ కుంజేషు, చరత్ యో భగవాన్, గోపాల ఇతి, శ్రుతః ప్రసిద్ధః, అగణ్యైభవః ఆచింత్యమహిమా, సః గోపాలః, అకంపం స్థిరం కారుణ్యం యస్మిన్ స్త క్తథా, చంప కారణ్యం నామ క్షేత్రం, ఉపేత్య మోదతే, క్రీడతీ త్యర్థః.

గ. అత్ర కిల రాజగోపాలపాదకమల ముపాశ్రయత స్సాధుజన
స్యేద మనుసంధానమ్.

877

ప. కోపాటోపదశావిశాలపరుషాలాపాదిరూపాశుభ

వ్యాపారగ్గతితార్థిలోకహృదయైర్బాపాలపాశై రలం.

తాపావిష్టసకృత్సృపన్నజనముక్త్యాపాదనే దీక్షితం

పాపానా మపనోదనాయ కుహనాగోపాల మే వాశ్రయే. 878

కోపేతి. కోపస్య ఆటోపదశాయాం ప్రకాశావస్థాయాం విశాలై ర్భవభిః పరుషా దారుణా ఆలాపాః ఆదిత్యేహం తద్రూపై అశుభై ర్వాపాలపాశైః గ్లపితంఖేదితం ఆర్థిలోకస్య యాచకజనస్య హృదయం యేహం తైః, భూపాలపాశైః రాజాభ్రమైః, ఆలమితి నిషేధే. తాపైస్తీభి రావిష్టస్య ఆక్రాంతస్య సకృదేవ ప్రసన్నస్య తవాస్తీ త్యర్థితాత్మనః జనస్య ముక్తే రాపాదనే దానే, దీక్షితం, కుహనాగోపాలం కపట స్వీకృతరాజగోపాలరూపం, భగవంత మేవ, పాపానాం అపనోదనాయ నాశనాయ, ఆశ్రయే.

[కృశానుః]

గ. అత్రాపి మే విరోధ ఏవ ప్రతిభాతి. 879

ఆత్రేతి. ఆత్ర రాజగోపాలేఽపి.

గ. యతః. 880

ప. న్యస్తపాద స్సుమనసాం శీరేషు మధుహార్యహా !

మురారాతి ర్ద్విరేఘోఽపి చంపకారణ్య మూశ్రితః. 881

న్యస్తేతి. సుమనసాం పుష్పాణాం దేవానాం చ, శీరేషు ఆగ్రేషు శిరస్సు చ, న్యస్తపాద స్సృక్, త్యజంత్య స్మితి యావత్. అసౌ మురారాతి ర్గోపాలః, ద్విరేఘో భృంగోఽపి రేఫద్వయఘటిత మురారాతిశబ్దవాచ్యశ్చ, మధుహారీ మకరందాదాసేచ్ఛ స్సృక్ మధునామకాసురభంజకశ్చ, చంపకారణ్య మూశ్రితః, అహో ఇత్యాశ్చర్యే. భృంగ చంపకయో ర్నిసర్గవిరోధా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. విరుద్ధానా మపి సహవస్థానసంపాదకే దేవే వాసుదేవే కా నామ విరోధకథా ? 882

విరుద్ధానా మితి. విరుద్ధానాం స్వాభావికవిరోధానామపి, సహవస్థానం ఏకశ్ర స్వస్తి స్థివాసః.

ప యస్మి న్విలోచనతయా సహ పుష్పవంతౌ

పర్యంక వాహనతయా ఫణిపక్షిరాజౌ,

తేజస్వినౌ ప్రముదితౌ స్థితి మాశ్రయేతే

తస్మి న్నహో భగవతి క్వవిరోధగంధః?

883

యస్మిన్నితి. లేజస్మిన్వా వీర్యవంతౌ కాంతిమంతౌ చ, పుష్పవంతౌ చంద్ర
సూర్యౌ, ప్రముదితౌ సంతౌ, యస్మిన్ భగవతి, విలాచనతనూ నేత్రత్వేన, సహ స్థితిం
ఆశ్రయతే. లేజస్మిన్వా ఫణిరాజః శేషః, పక్షిరాజః గరుడః, ద్వా ప్రముదితౌ సంతౌ
యస్మిన్ పర్యంకత్వేన వాహనత్వేన పర్యంకవాహనతయా, సహస్థితి మాశ్రయతే,
తస్మిన్ భగవతి రాజగోపాలే, విరోధస్య గంభః లేకోఽపి కన్యః, కుతో స్తీత్యర్థః. అహా?

గ. కిం బహునా ?

884

ప. పరిగత సహకారైః ప్రాంశుభి ర్నారికేతై
ర్దినకరకరధారాదుచ్చ్రవేశాంతరేభ్యః,
చుళుకితదురితేభ్య శ్చోళదేశస్థితేభ్యోః
నమ ఇద మఖలేభ్యో నాథదివ్యస్థితేభ్యః.

885

పరీతి. పరిగతా సుర్యతో మిళితాః సహకారా శ్చూతవిశేషా యేషుతైః
ప్రాంశుభి రున్నతై ర్నారికేతై ర్వృక్షైః, దినకరస్య సూర్యస్యకరధారయా కిరణవర్షాగ్ని
దుచ్చ్రవేశం అంతరం మధ్యభాగః యేషాం లేభ్యః, చుళుకితదురితేభ్యః, చోళదేశ
స్థితేభ్యః అఖలేభ్యః, నాథస్య భగవతః, శివకేశవాస్యతరాత్మనః దివ్యస్థితేభ్యః, ఇదం
నమః, కరోమితి శేషః.

[కృశానుః.]

గ. భవతు భవత ఏలేషు నమస్కుర్తుతా, మమ తు దేవలకాది
దేవాలయోపజీవిదురాచారా నాలోచయతో న భవతి నమశ్చిక్ష్మా.

భవ త్వితి. దేవలకాః స్థావరపూజకాః ఆది ర్యేషాం తాదృశాః యే దేవా
లయోపజీవినః కింకరాః లేషాం దురాచారాన్, అలోచయతః మమ తు, నమస్కుర్తు
మిచ్ఛా నమశ్చిక్ష్మా, న భవతి.

గ. తథాహి—

887

ప. వారస్త్రీకుచమర్దిభి ర్విరచయం త్వద్ధ్యాదిదానం కర్తై
స్తద్వీటీరసవాసితై శ్చ పదనై ర్జలప్రతి మంత్రా నమీ,
ద్రవ్యం దేవలకా హరం త్వచకితా దేవస్య తత్పూజితా
న్వేతాసు ప్రతిమాసు హంత! భవితా కిం దేవతాసన్నిధిః? 888

వారస్త్రీతి. అమీ దేవలకాః, వారస్త్రీణాం వేశ్యానాం కుచమర్దిభిః కర్తైః,
దేవస్య హరే ర్ధ్యాదిదానం, విరచయంతి. తాసాం వీట్యూచర్వితదత్తతాంబులస్య రసేన
వాసితై సురభితైః, పదనై ర్వృక్షైః, మంత్రాన్ అర్ఘ్యాదికర్తాంగభూతాన్, జలప్రతి
ఉచ్చరంతి, కించ, ద్రవ్యం కైంకర్యార్థం భక్తార్చితధనం అచకితాః శ్చిక్తపరలోకభయా
ఇతి ప్రతివాక్య మన్వయః. హరంతి ముష్ణంతి. తై రీదృశై ర్దేవలకైః, పూజితాసు, వితాసు

ప్రతిమాను అర్చావిగ్రహేషు, దేవతానాం హరిహరాదీనాం, సన్నిధిరావేశః, భవితా
కిం భవిష్యతి కి ? మితి కాఙ్కః. న భవిష్యత్ప్రేవేత్సర్థః. హంతేతి ఖేదే.

గ. కించ.

889

ప. అఘ్రతా బల పణ్యయావతకథా నో కర్త సంధ్యాదికం
యై రభ్యస్త మదభ్రసభ్యవచనం న త్యేవ వేదాక్షరం,
అంధశ్చోర్వపరై ర్దురస్వయభవై స్సూదై రమీభిః కృతా
స్యన్నాద్యాని నివేదితాని భగవా నంగీకరోత్యేష కిం ? 890

అఘ్రతేతి. యై ర్దేవాలయపాచక్రైః, పణ్యయువతీనాం వారస్త్రీణాం సమాహః
పణ్యయావతం తస్య కథాసల్లాప ఏవ, అఘ్రతా అనుష్ఠితా, సంధ్యాదికం కర్త నో
అఘ్రతం, అదభ్రం బహుళం సభ్యవచనం పరప్రతారక సవినయసుకుమారం వచనం,
అభ్యస్తం శిక్షితం, వేదాక్షరం తు నాభ్యస్త మేవ, అంధస్య అన్నస్య చోర్వపరైః, దుర
స్వయే దుష్కులై భవై రమీభిః సూదై ర్దేవాలయపాచక్రైః, కృతాని పక్ష్యాని అన్నా
ద్యాని అన్నసూపాదీని, నివేదితాని సంతి, ఏష భగవాన్, అంగీకరోతి కి మితి కాఙ్కః.

[విమృశ్య !]

గ. అహో! కలిమాహత్త్యా దఖిలజనానా మనివారోఽవివేకవిపర్యయః.

అహో ఇతి. వివేకవిపర్యయః అవివేకః, సదసద్విచారమూఢత్వ మితి యావత్.

గ. యతః.

892

ప. సద్వస్వాదరతోఽర్చితాని హరయే సత్త్వోత్తరై ర్భూసురై
రన్నా న్యత్ర న మానయంతి విధివ త్సిద్ధాని వృద్ధా అపి,
దేవస్యాయతనే వ్యదంతి విభయా వ్రాత్యైః కృతా నోదనాన్
స్పృష్టా దుష్టజనేన నూన మఖిలై ర్దృష్టా సశిష్టాహృతాన్. 893

సద్వస్వీతి. సద్వసు శిష్టగృహేషు, విధివ ద్యుధాచారం సిద్ధాని పక్ష్యాని, సత్త్వేన
గుణేన ఉత్తరశ్రేష్ఠైః, భూసురైః బ్రాహ్మణైః, హరయే అదరతః అర్చితాని నివేదితాని

అన్నాని, అత్రలోకే, జ్ఞానేన వయసా వృద్ధా అపి, న మానయంతి న గృహ్లాంతి, దేవ
స్యాయతనేషు అలయేషు, వ్రాత్యైః స్పంస్కూరహీనైః, కృతాన్ పక్ష్యాన్, దుష్ట
జనేన స్పృష్టాన్, అఖిలైర్దృష్టా సశిష్టైః దురాచారై రాహృతా నోదనాన్ అన్నాని,

వృద్ధా అపి, విభయా స్పృంతః, అదంతి భుంజతే, హంత.

[విశ్వావసుః.]

గ. మాదృశేభ్యో హిదివ్యక్షేత్ర మాహత్త్యవేదిభ్యో భవదీయ
మృషాభాషణదూషణం న రోచతే. 894

గ. యతః.

895

ప. ఉపస్యేవ స్నానా దుచితశుచితాశాలివపుషో
 వినీతా స్వే శాస్త్రే విజితవృజినాః పూజితజనాః,
 పరిత్రాతుం లోకాన్విధిర దపతంద్రా విదధతే
 పవిత్రై రన్నాద్యైః పరమపురుషారాధన మమీ

896

ఉపసీతి. ఉపసీ ప్రాత రేవ, స్నానా దుచితయా గృహీతయా శుచితయా శుద్ధ్యా కాలత ఇతి తచ్చాలి వపు ర్యేషాం లే, స్వే స్వమతసంబంధిని, శాస్త్రే వినీతా శ్శిక్షితాః. అధీతస్యశాస్త్రా ఇత్యర్థః. అత ఏవ, విజితం నిరస్తం వృజినం దురాచారో యైస్తే, అమీ పూజకజనాః దేవాలయోపజీవినః, లోకాన్ జనాన్, పరిత్రాతుం అప తంద్రాః గతప్రమాదా స్సంతః, పవిత్రై రన్నాద్యైః, విధివ త్పరమపురుషస్య భగవతః, ఆరాధనం ఆర్చనం, విదధతే. అత్ర లోకపరిరక్షణం స్వనివేదిత భగవత్ప్రసాదాన్నదా నద్వారేతి ధ్యేయం.

గ. అవకర్ణ్యతా మిద మపి యదభ్యుపగ మ్యా ప్యభిధాస్యామి.

అవకర్ణ్యతా మితి. యద్వచః, అభ్యుపగమ్య భవదీయదూషణ మంగీకృత్యాపి, అభిధాస్యామి వక్ష్యామి.

ప. విధివ దవిధివ ద్వా భక్తితో2. భక్తితో వా
 నను శుచి రశుచి ర్వా నాథ మర్చ్య త్విహత్యః,
 అనుదిన ముపయూతై రర్చ్యమానాసు దేవై
 రరుచి రజితమూర్తి ష్వాస్తీకస్యాస్తీ కస్య ?.

898

విధివ దితి. నను హేకృతానో! ఇహ భవః ఇహత్యః జనః దేవలకాదిః, శుచిర్వా అశుచిర్వా నౌ, నాథం భగవంతం, విధివద్వా అవిధివద్వా, భక్తితో వా అభక్తి తోవా, అర్చకు పూజయతు. దినేదినే అనుదినం, ఉపయూతై రాగతైః, దేవైరింద్రాదిభి రర్చ్యమానాసు, అత ఏవ అజితస్య భగవతః మూర్తిం ప్రతిమావిషయే, ఆస్తీకస్య అరుచిః జానస్సా, కస్య అస్తీ, దైవ మితిజ్ఞానం యస్య తస్య ఆస్తీకస్యైవేత్యర్థః.

గ. ఇదం చావధేయం.

899

ప. కేచి చ్చక్రధరావచారచకితాః క్షౌపాలభీతాః పరే
 శ్రద్ధాతః కతిచి త్పచంత్యవహితా శ్శుద్ధాశ్చ దివ్యం హవిః,
 అగ్రే న్యస్త మిదం ముదైవ భగవా నాలోకనైః స్వీకరో
 త్యంహస్సంహరణాశయా చ తదిదం ప్రాశ్నంతి భాగ్యోత్తరాః.

కేచిదిలి. కేచి ధ్వేవాలయమదాః, చక్రధరస్య భగవతః అపచారా చ్ఛుకితాః
భీతాః, అత ఏవ శుద్ధాః, అపహితాః అప్రమాదాశ్చ సంతః, దివ్యం హవి రన్నాద్యం,
వచంతి, పదపంచక మిదం వాక్యత్రయేఽపి యోజ్యం. పరే అస్మే కేచిత్, క్షాపాలాల్
రాజ్ఞః, భీతా స్ఫుంతః, కలిచిత్ శ్రద్ధాతః, భగవా నగ్రే స్యుస్తం త్రయాణా మన్యతమేన
ప్రకారేణ శుద్ధం, ఇదం హవిః, ముదా ఉపలక్ష్మితైః ఆలూకచై, స్పీక్త్యంగీకరణీ,
భాగ్యోత్తరాః, అంహసాం సంహరణే అశయా, తదిదం భగవదంగీకృతం హవిః,
ప్రాశ్నంతి భుంజతే.

గ. పశ్య తావత్ స్వానుభవసిద్ధౌ ప్రకర్షనికర్తౌ భగవదాయతన
తదితరస్థలభరికల్పితాన్నయోః 901

పశ్యేతి. భగవదాయతనే పరికల్పితాన్నస్య, ప్రకర్షః ఉత్కర్షః, తస్మాద్దేవా
లయా దితరస్థలే పరికల్పితస్య అన్నస్య వికర్షశ్చ, ద్వా స్వీయేన అనుభవేన సిద్ధౌ, తా
పశ్యేత్యన్వయః.

ప. ఉపస్కారై స్సాస్పరై రుపచితరసామోదభరమ
ప్యవైత్యన్నం గేహే కృత మయ మభోగ్యం బుధజనః,
అభూయస్సంస్కారి ణ్యపి హవిషి దేవాలయభవే
త్వనల్పం భోగ్యత్వం పున రఘహరత్వం చ మనుతే. 902

ఉపస్కారై రితి. స్సారై ర్భూభి, రుపస్కారైః వ్యంజనైః, ఉపచితః
ప్రవృద్ధః, రసస్య మధురాదేః ఆమోదస్య సుగంధస్య చ ద్వయో ర్భరః అతిశయః
అస్మిన్ తథోక్త మపి, గేహే శిష్టగృహే, కృతం పక్షం అన్నం, అయం బుధజనః,
అభోగ్యం భోక్తు మయోగ్యం, అవైతి మనుతే. భూయాంసః సంస్కారా అస్మిన్ న
సంతీ త్యభూయస్సంస్కారిణ్యపి, దేవాలయభవే హవిషి అన్నే తు, అనల్పం భోగ్యత్వం,
పునః కించ, అఘహరత్వం చ మనుతే.

గ. ఇదం చ బోధవ్యమ్. 903

ప. దేవాగారనిషేవిణః కిల జనా దుష్యంతు శుద్ధ్యంతు వా
తేఽమీ స్వామిపరిగ్రహేణ నియతం మాన్యా మనీషాజుషాం,
ప్రాయేణాశ్రయగౌరవేణ లభతే హీనోఽపి మానార్హతాం
కుబ్జకీబముఖో జనోఽపి భజతే పూజాం హి రాజాశ్రయాత్. 904

దేవేతి. దేవాగారే దేవాలయే నిషేవిణః పరిచారకాః జనాః, దుష్యంతు వ్రాత్యా
భవంతు వా, శుద్ధ్యంతు శుద్ధా భవంతు వా కిల. అతిసక్లే లోక్. తేఽమీపరిచారకాః,

స్వామినో దేవస్య పరిగ్రహేణ హేతునా, మనీషాం జాహం బుద్ధిమతాం, నియత మవశ్యం, మాన్యా భవంతి. హీనోఽపి జనః, ప్రాయేణ ఆశ్రయగౌరవేణ, మానస్య అర్హతాం యోగ్యత్వం, లభతే, హి యస్తాత్, కుబ్జజీబముభోఽపి జనః, రాజా శ్రయాత్ పూజాం భజతే లభతే.

అథ సేతువర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతః పరిక్రమ స్సగ్రతోఽవలోక్య సహర్షం సాంజలిబంధం.]

ప. పాతుం పాతకినో జనా నశరణాః పాతుం తమస్సాగరం
యాతుం యాతుపురి మరీః రణముఖే జేతుం దశాస్యాదికాః,
నేతుం భూతనయాం ముదం విరహిణీ మేతుం యశ శ్వాశ్వతం
దాతుం శర్మ చ రాఘవేణ రచితం నేతుం నమస్కుర్మహే. 905

పాతు మితి. పాతకినః పావినః, అశరణాః రక్షకహీనాః, జనాః, పాతుం రక్షితుం, తమః అజ్ఞానమేవ సాగరం పాతుం పానం కర్తుం, నాశయితు మితి యావత్. యాతునాం రక్షసాం పురీం లంకాం, యాతుం గంతుం, దశాస్యాదికాః రావణాదీ నరీః, రణముఖే జేతుం, విరహిణీం వియుక్తాం, భూతనయాం సీతాం, ముదం నేతుం ప్రాప్యితుం, శాశ్వతం యశః, ఏతుం లబ్ధుం, శర్మ సుఖం, మహాపాతక నిరసనజన్యం దాతుం చ, రాఘవేణ శ్రీరామేణ, రచితం, నేతుం నమస్కుర్మహే.

గ. హంత కఠినానామ పృథివీషా మతిమహతీ ప్రీతి రనుబంధిజనే.

హంతేతి. కఠినానాం నిర్దయానా మపి నిష్ఠురాణాం చేతి చ అమీషాం నల సేతుశైలానాం, అనుబంధిని దేహసంబంధిని జనే సీతాయా విషయే, ప్రీతిః అతిమహతీ.

గ. యతః.

907

ప. లంకాపురే పక్షిముఖేన రుద్ధాం
భూమేః సుతాం భూమిభృతోఽనుబంధాత్,
నేతుభవంతః స్వయ మాప్లవంతే
పతిం పునః ప్రాప్యితుం పయోధౌ.

908

లంకేతి. భూమిభృతః శైలాః, అనుబంధాత్ సంబంధాత్ స్వభృతభూమిజన్యత్వ రూపాధ్యతోః, పక్షిముఖేన దశాస్యేన, లంకాపురే రుద్ధాం, భూమే స్పృశాం సీతాం పతిం రాముం, ప్రాప్యితుం, స్వయం పయోధౌ నేతుభవంతః, ఆప్లవంతే ఉత్తజ్జంతి.

[నిరూప్య]

ప. పయోధిమధ్యే ప్లవమానమూర్తయః

తరంగవేగార్పితఫేనచిహ్నితాః,

హసంతి కిం మందర మంతరర్ణవం

నిమగ్న మేతే నలసేతుభూధరాః?

909

పయోధీతి. పయోధేర్మధ్యే ప్లవమానా అనిమాగ్నమూర్తి ర్యేహంతే, తరంగాణాం సాముద్రాణాం వేగే నార్పితైః ఫేనైః చిహ్నితాః, ఏతే, నలనామ సుగ్రీవ సేనాపతిః, తేన కృతే సేతో భూధరాః శైలాః, అర్ణవస్య శ్రీరాధ్యే మధ్యే అంతరర్ణవం, నిమగ్నం మందరం నామ శైలం, హసంతి వేత్సుల్పేక్షయాం కిం శబ్దః.

[పున ర్విమృశ్య]

ప. లంకాపురావాసీరఘూద్వహారి, సంపర్కపాపా దివ సింధురాజః,

సపక్షభూభృన్నిబిడాంతరోఽపి, విపక్షభూభృద్భిరబంధి కప్టం. 910

లంకేతి. సింధురాజస్సముద్రః, లంకాపురవాసిః రఘూద్వహారేః రావణస్య సంపర్కేణ యత్నాపం తస్మాది వేత్సుల్పేక్షా, సపక్షైః ఆప్తైః పక్షసహితైశ్చ భూభృభిః రాజభిః పర్వతైశ్చ నిబిడం సాంద్రం అంతరం మధ్యభాగః యస్య తథోక్తోఽపి, ససహాయోఽపి సన్నిత్యర్థః. విపక్షైః శత్రుభిః పక్షరహితైశ్చ భూభృభిః రాజభిః పర్వతైశ్చ, అబంధి బధ్యతేన్న. కప్టమితి ఖేదే.

ప. శుద్ధాస్సంక్రితధర్మనేతవ ఇమే సోధోగ్రవర్షాతపాః

స్థిత్యా సింధుజలే సదా క్షితిభృతోఘోరం తపః కుర్వతే,

సృత్యంతీ రిహ నిత్య మేవ చపలా స్తీక్ష్ణై రతన్వాశుకైః

లావణ్యం దధతీః కదాపి న చలంత్యాలోక్య వీచీ రమూః. 911

శుద్ధా ఇతి. సంక్రితః ధర్మస్య సేతు ర్మర్యాదా యైస్తే సంక్రితః ధర్మేణ శ్రీరామ ధనుష్కట్యా యుక్తః సేతు ర్యైస్తే ఇతి చ, సోధో ఖంతో ఉగ్ర వర్షం చ ఆత చక్రద్వయైస్తే, ఆత ఏవ శుద్ధా నిష్కల్పహః, ఇమే క్షితిభృతః రాజానః పర్వతాశ్చ, సింధోః సముద్రస్య జలే, స్థిత్యా, ఘోరం దుష్కరం, తపః కుర్వతే, అతః ఏతే క్షితిభృతః, ఇహలోకే సముద్రే చ, లావణ్యం సౌందర్యం లవణరసంచ, దధతీః తీక్ష్ణై, రతన్వో ర్మన్మధస్య అశుకైః బాణై రతపభిః మహద్భి రాశుకై ర్వాయుభిశ్చ, నిత్యం సృత్యంతీః ఉల్లసంతీః ప్రవర్ధితాశ్చ, అమూర్షివీః, వ్యాఘ్రవానాః, చపలాః పుంశ్చరీః చపలాః

చంచలాః వీచీః తరంగాంశ్చ, ఆలోక్యదృష్ట్యా, న చలంతి న వికుర్వంతి న భ్రమంతి చ,
'చపలా కమలా విద్యుత్సుంశ్వరీ విప్పరీషు' చేతి శోశః. 'నిత్య మేవ లులితా' ఇతి
పాతేతు తీక్ష్ణే రతన్వాత్మగైః లులితాః క్షుభితాః సృక్యంతీః సృర్తనం కుర్వంతీః ఉచ్చ
లంతీశ్చ అమూస్త్రీయ ఇతి నర్వం పూర్వవత్.

[క్షణ మభిధ్యాయ న్నంజలిం బధ్వా.]

ప. అస్తోకదృష్టి రపి వారిధి రేష యసా

త్రస్తో బిభర్తి విపులోపలసాంద్ర సేతుం,

గోపాయతే దురితవంతి జగంతి త సై

గోపాయ తే రఘుపతే మహతే నమోఽస్తు.

912

అస్తోకేతి. అస్తోకః అనల్పః దృష్టి ర్గర్వో యస్య తథోక్తోఽపి, ఏష వారిధి
ర్యస్తాతోఽపాత్ త్రస్త స్మృ, విపులై దుపలైః పాషణ్యైః, సాంద్రం సేతుం, బిభర్తి.
త సై దురితవంతి జగంతి, గోపాయతే స్వత్రస్తసముద్రభృత సేతుద్వారా రక్షతే,
మహతే, హే రఘుపతే, తే తవ, గోపాయ నమోఽస్తు.

[కృశానుః]

[సాక్షేపం]

ప. కాకుత్స్థరోషచకితగి కమితా నదీనా

మాసీ ద్యదా నను గురుప్లవనార్హతోయః,

శక్యస్తదైష తరితుం హరిభిగ పదాభ్యాం

కిం వా ఫలం కథయ నేతుకృతీ శ్శృమస్య?

913

కాకుత్స్థేతి. కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య రోష చ్చకితః, నదీనాం కమితా భర్తా
సముద్రః, యదా యర్హి గురూణాం దుర్భరశైలానాం ప్లవనాయ ఉల్లలనాయ అర్హం
తోయం యస్య తథోక్తః, ఆసీత్ ? నను ప్రశ్నే. తదా తర్హి, ఏష సముద్రః, హరిభి
ర్వాసలైః పదాభ్యాం మేవ తరితుం శక్య ఇతి హేతోః, సేతోః కృతేః కరణాత్
యశ్శృమస్తస్య, ఫలం కిం వా భవేత్ ? త త్కథయ.

[విశ్వావసుః.]

గ. తత్కథిత మేవ మయా భవతా తు న సమ్య గవధారితం.
శృణు తర్హి పున సాన్సవధానః.

914

తదితి. ఆవధారితం గృహీతం.

ఋ. అంభో రాశిం వానరా లంఘయంత్యి

త్యేత ద్వ్యాజీకృత్య రాజీవనేత్రః,

అంహోరాశే ర్లంఘనార్థం సరాణాం

ఉద్నాంరాశౌ నేతు ముచ్చై రబధ్నాత్.

915

అంభ ఇతి. వానరాః, అంభోరాశిం సముద్రం, లంఘయంతు. ఇత్యుక్తప్రకారం, ఏకత్ వానరసముద్రలంఘనం, వ్యాదీకృత్య, రాజీవనేత్రః శ్రీరామః, సరాణాం అంహసాం పాపానాం రాశేః లంఘనార్థం, ఉద్నాంఉదకానాం రాశౌ ఉద్గమిత్యా దినా ఉదకశబ్దస్య ఉదన్నాదేశః ఉచ్చైరున్నతం నేతు, అబధ్నాత్ బద్ధవాత్.

[పున ర్నిరూప్య]

ప. న సాగరో సౌ నభ ఏవ ఘేనవ్రజా న చామీ విపులోడువర్గాః,
న నేతు రేషోఽపి నిశాచరాణాం నృపాతకానా మపి ధూమకేతుః.

నేతి. అసౌ పురోవర్తి, సాగరః న, కింతు నభః ఆకాశమేవ. అమీ ఘేనవ్రజాః న కింతు విపులానాం ఘోలానాం ఉదూనాం నక్షత్రాణాం వర్గాః బృందాని, ఏషోఽపి న నేతుః, కింతు నిశాచరాణాం నృపాతకానాం మనుష్యపాపానాంచ, ధూమకేతుః ఉత్పాతవిశేషః సవాలనక్షత్రరూపః.

గ. పశ్యాత్త్ర జలచరశ్రమ చమత్కారం.

917

పశ్యేతి. జలచరాణాం మత్స్యదీనాం శ్రమస్య విపరీతజ్ఞానస్య చమత్కారం మాహాత్మ్యం.

ప. గజేంద్రబుద్ధ్యా నలనేతునైలాన్ గ్రాహః గ్రసంతే జలధౌ వసంతః,
తద్ద్రాసజాయాససముత్థదంష్ట్రావ్యథాః ప్రధావంతి యథాగతం తే.

గజేతి. జలధౌ వసంతః గ్రాహః మకరాః, నలస్యనేతౌ యే నైలాః తాన్ గజేంద్రా ఇతి బుద్ధ్యా శ్రమేణ, గ్రసంతే కబళయంతి, లేహం నైలానాం గ్రాసా జ్ఞాయత ఇతి తజ్జాత్ ఆయాసాత్ సముత్థా దంష్ట్రాణాం వ్యథా యేహం తథోక్తా స్సంతః, తే గ్రాహః, యథాగతం ఆగతదేశ మనతిక్రమ్య, ప్రధావంతి.

ప. డిండిరఖండాన్వయపాండురాభం

ద్రాశీష్ట ముచ్చైః పరిణాహవంతం,

కాకుత్స్థనేతుం కలయే గుణాధ్యం

ధౌతోత్తరీయం ధృత మర్ణవేన.

919

డిండిరేతి. డిండిరఖండానాం ఫేనపుంజానాం అన్వయేన సంపక్ష్మేణ పాండురా ఆభా యస్యతం, ద్రాశీష్టం నుదీర్ఘం, ఉచ్చైః పరిణాహవంతం అతి విస్తీర్ణం, గుణైః

పాపనిర్వరణాదిభిః తంతుభిశ్చ అధ్యం పూర్ణం, కాకుత్స్థసేతుం అర్హమేన ధృతం,
ధాతం శుభ్రం, ఉత్తరీయం, కలయే మన్యే.

ప చిరాద్ధరాభూరిభ రాత్తమూర్తి
ర్వరిత్కరిష్వస్మినై జకృత్వః,
శ్రమక్షయాయార్ణవవారిశీతే
శేతే స కిం సేతుమిషేణ శేషః!

920

చిరాదితి. చిరాత్ ధరాయాః భువః సంబంధినా భూరిణా భరేణ భారేణ
ఆత్తమూర్తిః, అత ఏవ హరిత్కరిషు దిగ్గజేషు అర్హితం మైజం స్వీయం కృత్యం భూ
భరణకార్యం యేన తథోక్తః, సః ప్రసిద్ధః, శేషః, శ్రమస్య భూభరణాయాసస్య
క్షయాయ శీతే అర్ణవస్యవారిజలే సేతో ర్మిషేణ, శేతే, కి మితి సాపహ్నవోత్పేక్షా.

[విమృశ్య సల్లాఘం.]

ప యగి పురా పాపదశకచ్చేదే సాధనతాం గతః,
స సేతు ర్న కథం శక్తః? పాపపంచకభంజనే.

921

య ఇతి. య స్వేతుః, పురా రామావతారే, పాపానాం దశకస్య చ, పాపస్య
దశకాని శిరాంసి యస్య తస్య, రావణస్య ఛేదే వధే, సాధనతాం కారణత్వం, గతః,
సః సేతుః, పాపానాం బ్రహ్మహత్యాదీనాం, పంచకస్య భంజనే విషయే, కథం
శక్తః? శక్త ఏవే త్యర్థః. శతే పంచాశ దితి సంభవ ప్రమాణసిద్ధత్వాదితి భావః.

అథ తామ్రపర్ణివర్ణనమ్.

[ఇతి. పరావృత్త్యాన్యతో విలోక్య సామోదం.]

ఇతిలి. పరావృత్త్య పశ్యాన్నివృత్త్య.

ప. తాపం విలుంపతి నృణా మిహ తామ్రపర్ణీ
త్యాఖ్యాం పమాన్ భవదవానలజ్వంభితోత్థం,
పాథోనిధే త్రిజగతి ప్రథితో ఽవరోధో
రోధోలసత్పరమహర్ష మహర్షి యూథః.

922

తాప మితి. రోధసో స్తీరయో ర్గసత్ పరమహర్షాణాం మహర్షీణాం యూథం
యస్య సః, త్రిజగతి లోకశ్రయే, ప్రథితః ప్రసిద్ధః, తామ్రపర్ణితుక్తప్రకారాం,
ఆఖ్యాం నామ, పమాన్ పాథోనిధే రథే, రవరోధః అంతఃపురస్త్రీ, తామ్రపర్ణీ నదీ
యావత్. భవన్సంసార ఏవ దవానలః తస్య జ్వంభితాత్ వృద్ధేరుక్తం, నృణాం తాపం
మనోవ్యథాం, విలుంపతి నాశయతి.

అథ కురుకానగర శతకోపమునివర్ణనమ్.

[తదభ్యర్థం నిర్వర్ణ్య.]

తదితి. తస్యాః తామ్రపద్మ్యాః అభ్యర్థం సమీపదేశం.

ప. చ కాస్తీ కురుకాపురీ శుచిని తామ్రపద్మితతే
విరక్తిపరిపక్తిమత్రియుగభక్తిభి రైష్ణవైః,
దృఢవ్రతశతార్థ్యరోవకుళసంపతద్భంభర
ధ్వనిద్విగుణజృంభణద్రవిడ వేదఘోషాజ్జ్వలా.

923

చ కాస్తీతి. శుచిని పరిశుద్ధే, తామ్రపద్మీతతే, దృఢవ్రతస్య శతారేః శతకోపస్య నామ వైష్ణవయోగినః ఉరోగతే పకుళమాల్యే సంపతంతాం ప్రవిశతాం బంభరాణాం భృం గాణాం ధ్వనినా ద్విగుణం ద్విరావృత్తం జృంభణం వ్యాపనం యస్య తాదృశేన ద్రవిడ వేదస్య ప్రబంధస్య ఘోషేణ అనుసంధానజన్యేన ఉజ్జ్వలా, కురుకా నామ పురీ, విరక్తై రైవరాగ్యస్య పరిపక్తిమా ఫలాత్మికా త్రియుగే భగవతి భక్తి ర్యేషాంతైః, వైష్ణవై రుపలక్ష్ఠితా, చ కాస్తీ ప్రకాశతే.

గ. అత్ర త్యానాం ధర్మనిత్యానాం హరిభృత్యానా మితథ మను సంధానం.

924

ప. పరిసృష్టవతే సహస్రశాఖాం

పరమాం ద్రావిడసంహితాం హితాం నః,

గురవే కరవామ నిత్య మస్తే

శతకోపాయ మహర్షయే ప్రణామాన్.

925

పరితి. సహస్రాణి చత్వారి శాఖాః ఖండికాః యస్యాస్తాం, పరమాం సర్వోత్కృష్టాం, హితాం ద్రావిడీం ద్రవిడభాషాయాం సంహితాం ప్రబంధం, నః ఆస్తభ్యం, పరిసృష్టవతే నిర్భాయ ప్రదాత్రే, శతకోపాయ మహర్షయే గురవే, నిత్యం ప్రణామాన్ కరవామ.

ప. అంచామ చించాతరుమద్భుతంతం పంచామరద్రూపవధీరయంతం,

శతారిసంజ్ఞం కిల యస్య మూలే తపఃఫలం కించిదుదంచితం నః.

అంచామేతి. యస్య చించాతరోద్భూతే, శతారిసంజ్ఞం, కించిత్ అనిర్వాచ్యం, నః ఆస్తత్సంబంధి, తపఃఫల ముదంచితం అవిదూభతం, తం పంచ అమరద్రూప్ మందారాదీన్, అవధీరయంతం తిరస్కర్వంతం, అద్భుతం చించాతకం తింత్రిణీవృక్షం, అంచామ పూజయామ.

గ. యద్వా—

927

విశ్వగుణ—27

ప. దిశ్ శ్రీతానా మమృతాత్తకం ఫలం

విలక్షణో భాతి సతిం త్రిణీతరుః,

సహస్రశాఖం ద్రవిడాగమం సృజన్

స యస్య మూలం సముపాశ్రితో మునిః.

928

దిశ స్థితి. సహస్రశాఖం ద్రవిడాగమం, సృజన్, సప్రసిద్ధో, మునిః శతారిః, యస్య తింత్రిణీతరోద్భూతం సముపాశ్రితః, సః తింత్రిణీతరుః, శ్రీతానాం సేవకానాం అమృతాత్తకం మోక్షరూపం ఫలం, దిశ్, ప్రయచ్ఛన్, ద్రావిడవేదద్వారేతి శేషః. అతఏవ విలక్షణః అద్భుతస్యన్, భాతి.

ప. హరి మివ కృతావతరణం వకుళాభరణం వృణీమహే శరణం,

ధ్యేయం యం విదు రాత్యా ముముక్షుభి ర్యత్ప్రబంధ మధ్యేయం.

హరి మితి. వకుళాభరణం శతశోపం, ముముక్షుభిః, ధ్యేయం ధ్యాతవ్యం, ఆర్యాః పూజ్యాః యస్య ప్రబంధం ద్రావిడం, ముముక్షుభిః, అధ్యేయం అధ్యేతుం యోగ్యం, విదుః, త మితి సంబంధః.

ప తస్మి న్నతి ర్నేస్తు దృఢా శతారౌ

గాయంత ఉచ్చై రిహ యస్య గాథాః,

ప్రహాయ దేహం ప్రథయంతి దివ్యే

పదేహ మన్నాద ఇతి ప్రగీతే.

930

తస్మిన్నితి. యస్య శతారేః సంబంధినీః, గాథాః ప్రబంధరూపాః, ఉచ్చైః గాయంతః పఠంతః, జనాః, ఇహ దేహం మానుషం, ప్రహాయ, 'అహ మన్నాద' ఇతి శ్రుత్యేతి శేషః. ప్రకర్షణ గీతే ప్రసిద్ధే, పదే వైకుంఠే, ప్రథయంతి వర్ణయంతే, తస్మిన్ శతారౌ, మే దృఢా మతి రస్తు.

ప. కృతదురితనిరోధానాం కలితశ్రుతిమాళిభావబోధానాం,

వశితరమానాథానాం న సుధా పి సమా శతారిగాథానాం. 931

కృతేతి. నిరోధః వారణం, శ్రుతిమాళిభావః ఉపనిషదభిప్రాయః, వశితః పఠతాం స్వాధీనీకృతః, శతారిగాథానాం, సుధా అమృత మపి, న సమా.

[జనానుద్దిశ్యః]

ప. కఠినశతనరేంద్రస్తావకా శ్లోకపాశా

జతరపితరపూర్వై జాతు మా సంగరిధ్యం,

లుతత దృఢతమస్కే మా చ సంసారకూపే

పతత శతజిదుక్తి రశ్రమానీతముక్తిః.

932

కఠినేతి. హేజనాః, యూయం జతరపితరస్య ఉదరభాండస్య పూర్వై పూర
ణార్థం, కఠినానాం నిర్దయానాం శతానాం విప్రీయకారిణాం నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం
స్తాపకాణ్ స్తుతికారిణః, అతఏవ వ్లోకపాకాణ్ పద్యాధమాణ్, జాతు కదాదిదపి,
మా సంగరిధ్వం మా పతత. దృఢతమస్మై గాఢాజ్ఞానే దృఢతిమిరే చ, సంసారకూపే,
మా లుతత. ఆశ్రమేణా నాయాసేన అసితముక్తీః ప్రాపితమోక్షాః, శతజితః శతకోపస్య
ఉక్తీః దివ్యప్రబంధరూపాః, పతత. రాజస్తుతిః సంసారపతనహేతుః ప్రబంధో ముక్తి
హేతు రితి హేతుద్వయోపపాదనా త్కావ్యలింగద్వయం.

[ఇతి కృశాను మామంత్ర్య]

ప. నను శతకోపాయ త్వం, ప్రణతిం ప్రాప్తాయ భావుకోపాయత్వం,
విమలమతే! కురు కాయా, స్మిరసితుమంహో విరాజతేకురు కాయాం.

నన్వీతి. నను విమలమతే త్వం, కాయా ద్వేహత్, అంహః నిరసితుం భావుకః
కుశలః ఉపాయః సాధనం తస్య భావ స్తత్త్వం ప్రాప్తాయ, సులభకారణాయత్కర్మకః.
కురుకాయాం పురి, విరాజతే శతకోపాయ, ప్రణతిం కురు.

ప. వకుళాభరణీయానాం, గాఢానాం సన్ముఖాబ్జభరణీయానాం,
హరిగృహమధ్యే తార,స్వరేణ పునతే ప్రపంచ మధ్యేతారః. 934

వకుళేతి. హరిగృహస్య మధ్యే, తారేణ ఉచైస్త్రస్వరేణ స్వరేణ నాదేన ఉప
లక్ష్మితాః, సతాం ముఖాబ్జైః భర్తుం యోగ్యానాం భరణీయానాం, పతనీయానా మిత్యర్థః.
వకుళాభరణీయానాం శతకోపసంబంధినీనాం, గాఢానా మధ్యేతారః. ప్రపంచం పునతే
పవిత్రీకుర్వంతి.

[సన్గ్రాఘం.]

ప. విరక్తే రాస్థానీ మధుమథనభక్తే ర్నటనభూ
ర్విముక్తే ర్నిశ్చేణీ సుకృతతరుపక్ష్యేః ఫల మసౌ,
ప్రపత్తే రుద్యానక్షితి రకృతకోక్తేః ప్రియసఖ
చిదంకూరక్షోణీ వకుళధరవాణీ విజయతే.

935

విరక్తే రితి. విరక్తే చైవరాగ్యస్య ఆస్థానీ సభా, మధుమథనే భక్తే ర్నటనభూః
నాట్యకాలా, విముక్తే ర్లోక్షస్య నిశ్చేణీ ఆరోహణదారుయంత్రవిశేషః, సుకృతానాం
పుణ్యానా మేవ తరూణాం పక్ష్యేః ఫలం, ప్రపత్తేః ఆత్మార్పణస్య ఉద్యానక్షితి రుద్యాన
భూమిః, అన్యతకోక్తే ర్వేదస్య ప్రియా సఖ, చింతః చిన్తయస్య బ్రహ్మణః అంకూరస్య
ఆవిర్భావస్య షోణీ ప్రదేశః, అసౌ వకుళధరస్య, వాణీ ప్రబంధః, విజయతే.

[సమంతాదవలోక్య సహర్షం కృశాను ముద్దిశ్య.]

ప. అభ్యస్తవేదమాచిభ్య స్సదృశ్య స్తత్త్వబుభత్సయా,
కురుకాపురవాసిభ్యః కురు కామం నమస్క్రియాః.

936

అభ్యస్తేతి. తస్య బ్రహ్మణః భావః యాథార్థ్యం తత్త్వం తస్య బుభత్సయా
బోధ్య మిచ్ఛయా, అభ్యస్తాః అధీతాః వేదమాశయః ఉపనిషదః ప్రబంధరూపాః యై
స్తేభ్యః, కురుకాపురవాసిభ్యః, సదృశ్యః, నమస్క్రియాః, కామం కురు.

[కృశానుః.]

గ. సత్య మేవ మథాపి పున రతీతశ్రుతిస్త్వతయః కతిచి దత్ర
వర్తంత ఇతి భాతీహ నాతిమాననీయతా.

937

సత్య మితి. అతీతాః పరిత్యక్తా శ్రుతయః స్మృతయః ఉభయోక్తధర్మాః
యైస్తే, ఇహ కురుకాయాం, అతిమాననీయతా న భాతి.

గ. తథాపి.—

938

ప. న సంధ్యాసు స్నానం తిస్మషు న కమండల్వభిధృతిః

న చాతుర్తాస్యాదివ్రత మపి న భిక్షాటనవిధిః,

న లిప్సాయా స్త్యాగో న పరిపఠనం చోపనిషదాం

యతిత్వం నైతేషాం శ్రుతిగతి మతిక్రమ్య చరతాం.

939

నేతి. ఏతేషాం యతీనాం ఇతి ప్రతివాక్యం యోజనీయం. తిస్మషు సంధ్యాసు
కాలేషు, స్నానం నాస్తి, కమండలో రభిధృతి ధారణం, లిప్సా ధనలోభః, శ్రుతిగతిం
వేదోక్తమార్గం, అతిక్రమ్య చరతాం దురాచారాణా మితి విశేషణం.

గ. న కేవల మేతావదేవ శృణు తావ దన్య దపి.

940

ప. సన్న్యాసాశ్రమ మాశ్రితోఽసి సులవ్యాపారలోపాత్తేకం

కైఙ్కర్యం చపలో హరే రపదిశ్చ ద్రా గ్రాజధానీం విశ్వా,

అర్థా నార్జయతి శ్రితోర్జితమథో మృష్టాన్న మశ్నాత్వసా

కో మృష్యే దిహ? రామ! రామ! తదిదం కష్టం యతే శ్చేష్టితమ్.

సన్న్యాసేతి. సకలీనాం వ్యాపారాణాం లోకీకానాం లోపః త్యాగః అత్తే
స్వరూపం యన్య తత్కం, సన్న్యాసాశ్రమం, ఆశ్రితోఽసి, చపలః అర్థాకాపరతంత్రః,
అశవీ వాసో, హరేః కైంకర్యం పూజనం, అపదిశ్చ వ్యాజీకర్షణ, రాజధానీం పట్టణా
దికం, ద్రాక్ష సత్వరం, విశ్వా, అర్థా, అర్జయంతి. కించ, శ్రితః ఉద్భితః దృఢః మతః
యేన తథోక్త స్ఫుట, మృష్టం పద్రసోపేతం, అన్న మశ్నాతి భక్షయతీతి యత్, తదిదం

యలే ద్ధుశ్చేష్టితం, కలే శ్చేష్టిత మితి పాతే కలేః కలియుగస్య, అథవా కలేః పాపినః
యతినః చేష్టితం, ఇహలోకే కో మృష్యేత్ సహేత? న కోఽపీత్యర్థః. రామరామే
త్యత్యాశ్చర్యే.

గ. కిం బహునా.

942

ప. అన్యాయ్య మస్తీ కిమితోఽపి కలౌ యుగే య
త్సన్న్యాసిన్ విదధతే గృహిణాం ప్రణామాన్,
ఏతత్తు చేత ఇహ కృంతతి వైష్ణవోఽసా
వి త్యాంధ్రశూద్ర మమతి ర్నమతి ద్విజో యత్.

943

అన్యాయ్య మితి. సన్న్యాసిన్, గృహిణాం గృహస్థానాం ప్రణామాన్ విదధతే
కుర్వత ఇతి యత్, ఇతః సన్న్యాసిక్రియమాణగృహస్థప్రణమనాత్, అన్యాయ్యం
అనుచితం కర్త, కిమస్తీ? న కిమపీత్యర్థః. కించ, అసౌ ఆంధ్రశూద్రః, వైష్ణవః విష్ణౌ
భక్త, ఇత్యాణాచ్య, ఆంధ్రశూద్రం సాతానీతి భాషా నామ, అమతి ర్నాథబుద్ధి, రత
ఏవ స్వయం ద్విజోఽసి, వైష్ణవః, నమస్కరోతీతి యత్, ఏతత్ సాతానినామాన
మాంధ్రశూద్రం ప్రతి వైష్ణవస్విజకృతనమస్కరణంతు, ఇహ అత్ర కురుకాయాం,
చేతః చిత్తం, కృంతతి విపాటయత్యేవ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే మైవం సంభాషిష్యాః.

944

సఖ ఇతి. ఏవం మానంభాషిష్యాః మావచ.

ప. ముంచంతు హంత యతినః కలిచి ద్వితౌఘా
నుజ్ఞంతు భైక్షచరణం కలయంతు వాఽమీ,
హర్యంఘ్రపంకరుహకింకరతారతా శ్చే
త్పంక ప్రసక్తి రకళంక హృదాం క్వ తేహం?

945

ముంచం త్వితి. కలిచి ద్వితినః, ప్రతానాం స్నానసంధ్యాదీనాం, ఓఘాన్, ముం
చంతు కలయంతు వా గృహ్లాంతు వా. భైక్షచరణముజ్ఞంతు ముంచంతు కలయంతు వా,
అమీ, హరేః అంఘ్రపంకరుహయాః కింకరతాయాం కైంకర్యే రతా ఆసక్తా శ్చేత్,
తదా అకళంకహృదాం తేహం భగవత్పాదపద్మారాధకానాం పంకస్య పాపస్య ప్రసక్తిః,
క్వ కుత్ర భవతి? పాపప్రసక్తి ర్నాస్త్యే వే త్యర్థః.

గ. యత్పున రభిహితం ఫణివర్యపర్యంకైంకర్యార్థం పర్యటన
మపితుర్యాశ్రమాననుగుణమితి తదపి నిపుణరూపణవిరహవిజృంభితం.

య దితి. పర్యటనం సంఘాహోపి, తురీయస్య చతుర్థస్య ఆశ్రమస్య సన్న్యాసస్య
అనుగుణం అనుచితమితి యత్, వచః అభిహితం, తత్, నిపుణం నిరూపణస్య విచా
రస్య విరహేణ అభావేన విజృంభితం ప్రకాశితం.

ప. కేచన పంకజలోచనకైంకర్యయైవ పర్యటంతే ౭మీ,

సన్న్యాసిన ఇహ ధన్యాస్తే హి స్వత ఉపగతస్పృహవిరహః. 947

కేచ నేతి. యే కేచన సన్న్యాసినః, పంకజలోచనస్య భగవతః కైంకర్యయైవ,
న స్పార్థం. పర్యటంతే, రాజధానీ మితి శేషః. స్వతః స్వభావాత్, ఉపగతః స్పృహ
విరహః ధనతృప్తిరాహిత్యం యేషాం తే, తే సన్న్యాసినః, ధన్యాః. హి రేవాచ్ఛే.

గ. ఇత్థం హి హేయోపాదేయవిద ఉదాహరంతి. 948

ఇత్థ మితి. హేయం త్యాజ్యం, ఉపాదేయం గ్రహ్యం, తే విదంతీతి తద్విదః,
ఇత్థం పక్ష్యమాణప్రకారేణ, ఉదాహరంతి కథయంతి.

ప. భోగాయైవ నితంబినీపరిణయో యాగాహృతిః ఖ్యాతయే

స్వార్థం పాకకృతిః కుపాత్రవిషయత్యాగార్థ మర్థార్జనం,

స్వాధ్యాయాధ్యయనం ప్రతిగ్రహకృతే వాదాయ శాస్త్రశ్రమః

దుష్టే చోద్ధరపూర్తయే యది హరేః కైంకర్య మాచర్యతే.

భోగా యేతి. నితంబిన్యాః స్త్రీయః, పరిణయః వివాహః, ఆచర్యతే యని, దుష్టే
త్ నింద్యో భవే, దితి పదత్రయస్య ప్రతిప్రథమాంత మన్వయః. భోగాయై వేత్యేవకారః.
ప్రతిచతుర్థ్యంత మన్వయః, త ద్వ్యవర్త్య చ, న తు సంతత్యై, న తు స్వర్తాయ, న త్వ
తిథిజనార్థం, న తు ధర్తార్థం, న తు బ్రహ్మలోక్తార్థం, న తు జ్ఞానాయ, న తు పరమ
పదార్థమితి చ క్రమేణ బోధ్యం, ఆహృతిః అనుష్ఠానం, ఖ్యాతిః కీర్తిః, కుపాత్రేభ్యః
కువిషయేభ్యః, పరదారసురాదిభ్య శ్చ త్యాగార్థం కాస్త్రేషు శ్రమః అభ్యాసజన్యః.

గ. అన్యచ్ఛు.—

950

ప. భూయోదోషై రపి పరివృతః పూరుష స్సాత్త్వికానాం

ప్రాయః పూజ్యో భవతి భగవద్భక్తి మాసాద్య హృద్యాం,

ఆక్రాంతా౭పి ప్రబలభుజగైః కంటకై రవ్యసలైః

కిం వా౭౭దృత్యా సురభికుసుమా కేతకీ భాగ్యభాజాం. 951

భూయ ఇతి. భూయో బహుశః దోషై ర్యథాశ్రమధర్మత్యాగాదిభిః పరివృతో
౭పి, పూరుషః, హృద్యాం మనోజ్ఞాం, భగవతి భక్తిం, కదీయా మితి శేషః. ఆసాద్య

ప్రధానీకృత్య, సాత్వికానాం సత్త్వప్రధానానాం, సాయోపాజ్యః భవతి. దృష్టాంత
మాహ—ప్రబలై ర్భుజ్జగైః కంటకై రసి ఆక్రాంతాఽసి, సురభికుసుమా కేతకీ వృక్షః,
భాగ్యభాజాం అదృత్యా స భవతి కిం? ఆదరణీయై వేత్సర్థః

అథ పాణ్డ్యచోళ దేశీయస్తార్తశై వాదివర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో విలోక్య సాంజలిబంధం.]

ప. క్రియాసార్థితవేదేభ్యః గ్రాహయద్భ్యః శ్రుతి ర్భవచాన్, పాండ్యచోళనివాసిభ్యః పండితేభ్యో నమోఽస్తు వః 952

క్రియేతి. క్రియయా విహితకర్తానుష్ఠానేన సార్థితాః ప్రమాణీకృతాః వేదాః
యై స్తేభ్యః, బహుళా శిష్యాన్ శ్రుతిః, గ్రాహయద్భ్యః, పాండ్య శౌశ్రవ దేశభేదా
తదుభయనివాసిభ్యః, పండితేభ్యః, వః యుష్మభ్యం, నమోఽస్తు.

వేదా నివర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

గ. మహ్యం పున ర్మహ్యమరాణా మప్యేషాం స రోచతే నమస్క్రియా
యా యదేతేషు మిథ్యావాదిన ఏవ బహుళ ముపలభ్యంతే. 953

మహ్య మితి. నమస్క్రియా సమస్కరణం, మహ్యం స రోచతే. మమ న సమ్మలే
త్యర్థః. ఏతేషు పండితానాం మధ్యే, మిథ్యాత్వం ప్రపంచస్య ఆసత్యత్వం వదంతీతి
తద్వాదినః, అద్యైవిన ఇత్యర్థః. ఏవకారేణ మిథ్యావాదినః స పండితా ఇతి సూచ్యతే,

గ. అమీ ఖలు ప్రామాణికార్థం దూరీకృత్య అప్రామాణికార్థ
మూరీ కుర్వంతి. 954

అమితి. ప్రమాణేన ప్రత్యక్షేణ సిద్ధం ప్రామాణికం అర్థం జగత సృత్యత్వం,
దూరీకృత్య రజ్ఞా సర్వత్వ మివ ఔత్తరకాలికబాధేన నిషిధ్య, అప్రామాణికం 'యతో
వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే' త్యాదిశ్రుత్యా సర్వప్రమాణాగోచరం
అర్థం బ్రహ్మ, ఊరీకుర్వంతి అంగీకుర్వంతి. ప్రాతీతికదూష్కార్థస్తు స్పష్టవివ.

గ. తథాపి.—

955

అవ. ఉక్త మేవార్థం స్పష్టయతి తథాపితి.—

ప. ప్రత్యక్షగోచర మశేష మపి ప్రపంచం
నిధ్యేతి మాయిన ఇమే ప్రతిపాదయంతి,

సర్వప్రమాణ సరణీమతివర్తమానం

బ్రహ్మశ్రయంతి చ పరం బలే నిర్విశేషం.

956

ప్రత్యక్షేతి. మాయాశబ్ద స్తద్వాచివరః, మాయాయాః పరిణామః ప్రపంచ ఇతి వాదః ఏష మస్తీతి మయినః, ఇమే ఆద్వైతినః, ప్రత్యక్షస్య చక్షురౌదేః ప్రమాణస్య గోచరం విషయ మపి, అశేషం నిఖలం, ప్రపంచం, మిథ్యా త్రైకాలికబాధా దసత్య మితి, ప్రతిపాదయంతి స్థావయంతి, కించ విశిష్యతే వ్యవచ్ఛిద్యతే ఏభి రితి విశేషాః శుక్లాదిగుణాః సత్త్వాదయ శ్చత్రైః, లబ్ధసత్తాకం వస్తు, విశిష్యత ఇత్యుక్తేన నాస్తీతి నిర్విశేషం, నిర్గుణ మిత్యర్థః. తథాచ 'నిర్గుణశబ్ద మస్పర్శ మరూప మాద్య' మిత్యాది శ్రుతేః. అతఏవ సర్వేషాం ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రమాణానాం సరణిం, విషయత్వ మతీత్య వర్తమానం, 'యతో వాచో నివర్తంతే. అప్రాప్య మనసా సహ' త్యాది శ్రుతేః. పరం పరోక్షం, బ్రహ్మ సకలజగద్వ్యాప్యకం సకలజగదధిష్ఠానభూతం సచ్చిదానందాత్మకం, ఆశ్రయంతి అంగీకర్తుంతి. ప్రాకృతస్త్వేవ ప్రాకృతగోచరత్వా దితి. భావః. బలే త్యాశ్చర్యే.

గ. హంత! బ్రహ్మబంధవ ఇమే బ్రహ్మణే పరస్తై ద్రుహ్యంతి. 957

గ. యతః —

958

ప. యదేవ సర్వజ్ఞ మపాస్తదోషం

భవాద్విహారి శ్రుత మాగమాంతే,

అజ్ఞం పరం బ్రహ్మ తదేవ భోక్తృ

సంసారతాపీతి చ సంగిరంతే.

959

య దితి. ఆగమాంతే ఉపనిషది, 'య స్సర్వజ్ఞః సర్వవి' దిత్యాదా వితి శేషః. య దేవ బ్రహ్మ, సర్వజ్ఞం సర్వజ్ఞ త్యాదిగుణయుక్తం, అపాస్తదోషం హేయగుణరహితం, భవాద్విహారి సంసారదుఃఖనివర్తకం చ సత్, శ్రుతం బోధితం, తత్ పరబ్రహ్మైవ, అజ్ఞం కిందిత్ అజ్ఞం. 'అమదరాకనే' త్యాదా వివ అల్పార్థే సర్వోపమానః. భోక్తృ సంసారసుఖదుఃఖానుభవశీలం, ద్వాసుపణ్ణే' త్యాదిశ్రుతేః, అతఏవ సంసారేణ తాపోఽస్యాస్తీతి తత్తాపీ జీవ ఇతి. సమ్యగ్గిరంతే కథయంతి. సర్వజ్ఞ త్యాది కిందిత్ త్యాది గుణయో రభేదకథన మేవ బ్రహ్మణి ద్రోహ ఇతి ప్రాతీతికోఽభిప్రాయః. 'మృత్యో స్స మృత్యు మాపన్నీతి య ఇహ నానేవ, పశ్యతి తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ, అత్తా ఏక ఏవాగ్ర అసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ నేహ నానాస్తి కించన' 'తత్త్వమసీ' త్యాది బహుశ్రుతివ్యాఖ్యానాదా అకథనమేవ మహాద్రోహ ఇత్యద్వైతినా మభిప్రాయః.

గ. న కేవలమమీ పరస్మై బ్రహ్మణే ద్రుహ్యంతి తత్ప్రమాణే
భృశ్శృతిభ్యశ్చ. 960

నేతి. తస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రమాణేభ్యః యాథార్థ్యసాధకేభ్యః.

గ. యతః. 961

ప. మిథ్యాత్వావేదకత్వా చ్ఛృతిషు కుమతిభిః కర్తృకాండే నిరస్త
ప్రమాణ్యే బ్రహ్మకాండై స్సహగుణవచనైః శేషితో బ్రహ్మశబ్దః,
మిథ్యాత్వాస్తి నివృత్తిః ప్రకృతి రపి పరం బ్రహ్మ నైవాభిధత్తే
వాచ్యత్వానాశ్రయ త్యాత్రాధముపనిషదామానతాంజానతాంతే.

మిథ్యేతి. కుమతిభిః దుర్బద్ధిభిః, కుం కుత్సితం అసత్యం ప్రపంచం అతంతి జానం
తీతి కుమతిభిః, ప్రపంచమిథ్యాత్వజ్ఞాతృభిరిత్యర్థః. గత్యర్థకస్య జ్ఞానార్థకత్వాదతతే
రాణాదిక ఇ ప్రత్యయః. గురువచనైః సగుణప్రతిపాదకైః, బ్రహ్మకాండై రుపనిషద్భిః,
సహ సహితే కర్తృకాండే, మిథ్యా అసత్యానాం అర్థానాం కర్తృణాం గుణానాం చ అవే
దకత్వా ద్భేదకత్వాద్ధేతోః, నిరస్తం నిషిద్ధం ప్రామాణ్యం ప్రమాణాభివ్యం యస్య తథో
క్తే సతి, బ్రహ్మ ఇత్యేక శబ్దః, శేషితః ప్రమాణత్వేన స్థాపితః. అస్మిన్ బ్రహ్మశబ్దేపి,
విభక్తిః స్వాది. మిథ్యా అసత్యః అర్థః ఏకత్వాదిరూపాయస్యై స్తథోక్తాభవతి. ప్రకృతి
విభక్తిరహితబ్రహ్మేతిజ్ఞానానాం, వాచ్యత్వశబ్దబోధ్యత్వస్య అనాశ్రయత్వాద్ధేతోః,
పరం బ్రహ్మ నాభిధత్తే న బోధయత్యేవ, తస్మాత్ ఇత్యుభయశ్చ శేషః. అయథా బ్రహ్మణః
వాచ్యత్వగుణవైశిష్ట్యవత్తే రితి భావః. తతశ్చ, తే కుమతయః, ఉపనిషదా మానతాం
ప్రమాణ్యం, కథం జానతాం? ప్రాప్తకాలే లోక. అజ్ఞానం ప్రాప్తావసరమిత్యర్థః.

గ. న పరమేతే శృతిభ్యో ద్రుహ్యంతి కింతు శారీర కాయ. 963

నేతి. శారీరకాయ వ్యాసాయ.

ప. పరాశరభువా శాస్త్రం బ్రహ్మజ్ఞానాయ నిర్మితం,
అసమంజసతాం నీత మవేద్యబ్రహ్మవాదిభిః. 964

పరాశరేతి. పరాశరభువా వ్యాసేన, బ్రహ్మణః జ్ఞానాయ. బ్రహ్మజ్ఞాన మిత్యర్థః.
'కుమారాచార్యభావవచనా' దితి చతుర్థీ, జగత్ ఇతి శేషః. నిర్మితం, శాస్త్రం బ్రహ్మజ్ఞా
నాది, అవేద్యం మనోవాగ్గోచరం బ్రహ్మేతి వదంతీతి వాదిభిరితి హేతుగర్భవిశేషణం.
అద్యయస్య బ్రహ్మణః అవేద్యత్వవాదా దితి హేతు ర్బోధ్యః. అసమంజసతాం అయో
గ్యతాం అవ్యవస్థాపకత్వరూపాం, నీతం.

గ. యాదృశస్వభావస్సర్వేశ్వర స్తద్విపరీత మేవ త ముపదిశంతి
విరుద్ధబుద్ధయ ఏతే. 965

యాద్యతేతి. తస్మా ద్విపరీతం భిన్నం, తద్విరుద్ధ స్వభావ మితి నూపత్. తం
సర్వేశ్వరం.

ప. సర్వజ్ఞ మజ్ఞ ఇతి సర్వపదాభిధేయం
కస్యా ప్యవాచ్య ఇతి సర్వమహాగుణానామ్,
స్థానం చ నిర్గుణ ఇతీహ సమస్తవేద
వేద్యం త్వవేద్య ఇతి తే జగదీశమామూః.

966

సర్వజ్ఞ మితి. సర్వజ్ఞం జగదీశం, అజ్ఞ ఇతి అహరితి సర్వత్ర యోజ్యం. సర్వే
హం పదానాం శబ్దానాం అభిధేయం వాచ్యం, కస్యాపి పదస్య అవాచ్య ఇతి, సర్వేహం
మహతాం చ గుణానాం, స్థానం ఆశ్రయం, నిర్గుణశ్చేతి. సమస్తైర్వేదైర్వేద్యం
జ్ఞేయం, అవేద్య ఇతి, తే అత్వైరితి.

ప. వివిధదురితప్రాతస్థితస్థిరవ్యసనాకులా
దతిమితమతే ర్జీవాదే వాభిదాం పరమేశితుః,
అపగతపరిచ్ఛేదామోదాంబుధే రుపగచ్ఛతాం
మశకశిశుతోఽభేదో న స్యాత్కుతో మదహస్తి నః?

967

వివిధేతి. వివిధానాం దురితానాం ప్రాతేన రాశినా స్థితైః స్థిరైశ్చ వ్యసనైరాకు
లాత్, అతఏవ అత్యంతం మితా అత్యల్పా మతిః జ్ఞానం యస్య తస్మా, లింగచిత్ జ్ఞా
దిత్యర్థః. జీవాత్, ఏవకారోఽత్యంతానాచిత్వద్యోతకః. అపగతపరిచ్ఛేదః అపరిచ్ఛిన్నః
ఆమోదః ఆనంద ఏవ అంబుధిః యస్య తస్య, పరమేశితుః పరమేశ్వరస్య, అభిధాం జహ
దజహల్లక్షణయా ధర్మైకదేశత్యాగేన అభేదం, ఉపగచ్ఛతాం అంగీకర్వతాం, అత్వైరి
నాం, మశకశిశుతః బాలమశకాత్, మదహస్తిః, అభేదః కుతో హేతో ర్న స్యాత్?
కిం తు స్యా దేవ. శ్లో. 'విద్యావినయసంపన్నే బ్రహ్మణే గవి హస్తిని, శునిచైవ శ్వపా
కే చ పండితాస్సమదర్శిన' ఇతి భగవదుక్తేః ప్రమాణత్వాత్, అత్యంతవిరుద్ధయో రభేదా
భ్యుపగమస్య తేహం సమదర్శినాం నైసర్గికత్వా దితి భావః.

గ. అపరం చ.

968

ప. దృశ్యం మిథ్యా దృష్టికర్తాపి మిథ్యా
దోషో మిథ్యే త్వేవ యా ధీ రమీషాం,
సాధిష్ఠానాం కేఽపి కిం నేతి చింతా
సాధిష్ఠానాం పండితానా ముదేతి.

969

దృశ్యమితి. ద్రుష్టం యోగ్యం దృశ్యం రజ్జూరగా ద్యపి, మిథ్యా అనత్యం, దృష్టే
రయం సర్వ ఇత్యాదిభ్రమస్య కర్తా ఆశ్రయ శైచ్చత్రాదిశ్చ, మిథ్యా, దోషః పితాదిశ్చ,

మిథ్యా, అత్ర క్రమేణ ప్రపంచాంతః కరణావచ్ఛిన్నవైకన్యాజ్ఞానాని దృశ్యవృత్తి కర్తృదోషశబ్దైః గ్రాహ్యని, ఔత్తరకాలికబాధా దితి సర్వేషా మనత్యత్యే హేతు రితి అదై వ్యత్యభిప్రాయః. ఇత్యుక్తప్రకార, మమిషా మదైవ్రినాం, యా శీర్షానమస్తీ, సా అంశత్రయేషి మిశ్రేతి జుద్ధి, అధిష్ఠానం ఆధారః రజ్జ్వాదిబ్రహ్మచ, ఆస్తిన్నంశేషి, కిం కుతో న భవతి? ఇత్యుక్తప్రకారా చింతా తర్కః, సాధిష్ఠానాం శ్రేష్ఠానాం, పండి తానాం, ఉదేతి జాయతే, అజ్ఞాననాశా త్సత్యే అధిష్ఠానాంశే సా సభవతీత్యదైవ్రితయః, అత ఏవ ఆధినా కామాదికృతమనోవృద్ధయా సహితా స్సాధిష్ఠాః గాఢాజ్ఞానినః, లేషా మేవే దృశీ చింతేతి సాఘాక్తి న్యాయావతార ఇత్యుపాస్యహుః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! మైవం మహీసురదూషణేషు విజృంభిష్ఠాః. 970

ప. పారంపర్యత ఆగతో నిజకులే పంథా న హతవ్య ఇ త్యదైవ్రితం పరిగృహ్య హంత జగతో మిథ్యాత్వ మాచక్షతాం, అధ్యేతుం నిగమా నశేషత ఇమే కర్తాణి నిర్మాతు మ ప్యాస్తిక్యా చ్చతురా నికామ మితరే కేతావ దేతాదృశాః? 971

పారంపర్యత ఇతి. నిజే స్వీయే కులే పంశే, పరంపరాయాః భావః పారంపర్యం, అవచ్ఛిన్నాచారసంప్రదాయ ఇతి యావత్. తత ఆగతః ప్రాప్తః, పంథాః అదైవ్రిత మార్గః, న హతవ్యః నత్యాజ్యః, అన్యథా సంప్రదాయవిరుద్ధమార్గస్వీకారే మహావ్రత్య వాయ స్మరణా దితి భావః అనేన వస్తునా రామానుజీయానందలీగ్ధీయమతయోః తత్త్వా దిషు సాంకేతికత్వేన వాంఛికసంప్రదాయాగతత్వాభావ స్సూచ్యతే. ఇతి హేతో రదైవ్రితం జీవేశ్వరయో రభేదమతం, పరిగృహ్య, ఇమే జగతః, మిథ్యాత్వం ఆచక్షతాం బ్రువతాం, ప్రాప్తకాలే లోట్. అదైవ్రితపరిగ్రహేణ జగన్నిత్యాత్వం ప్రాప్తకాల మిత్యర్థః. అనేన జగన్నిత్యాత్వవాదః సంప్రదాయసిద్ధ ఇతి సూచ్యతే. పరం తు నిగమా యుగాదీ, అశేషతః అమూల్యగ్రం, అధ్యేతుం, కర్తాణి తద్విహితాని, నికామం ఆస్తి క్యాత్ ఆస్తి పరలోక ఇతి నిశ్చయాత్ హేతోః, నిర్మాతు మసి అనుష్ఠితుమసి, చతురాః, ఇతరే మతాంతరస్థాః, కే జనాః, ఏతాదృశా అదైవ్రితుల్యాః?, వ కేపిత్యర్థః.

గ. కించ.

972

ప. శ్రుతీ రధ్యేతారః కిమపి జపితారో మనుగణం క్రతూ నాహర్తారః కి మపి దదితారః ప్రతిదినం, అమీ స్తార్తాః శ్రాద్ధా న్యపి రచయితారో విధునతే శ్రుతేరప్రమాణ్యం ప్రసజ దననుష్ఠాపకతయా.

973

శ్రుతి రితి. యద్యపి స్మృతివిహితం కర్త స్సార్థం ఏషామస్తీతి యోగేన సర్వేఽపి బ్రహ్మణః స్వార్థాః, తథాపి, స్మార్తపదం పంకజాదిప దద్వైతిషు యోగరూఢ మితి ధ్యేయం. అమీ స్వార్థాః, శ్రుతీః ఋగాదీన్ వేదాన్, అధ్యైతారః బ్రహ్మయజ్ఞం కుర్వాణాః, ప్రతిదినం మనుగణం మంత్రసముదాయం, జపితారః జపం కుర్వాణాః, క్రతుాన్ జ్యోతిష్టమాదీన్, ఆహారారః సంపాదయంతః, కి మపి దదితారః యథాశక్తి దానం కుర్వంతః, శ్రాద్ధాని పితౄణి కర్తాణి, రచయితారోఽపి సంతః, అననుష్ఠాపకతయా అధ్యయన జపహోమదానశ్రాద్ధకర్తృమణానామప్రయోజకతయా, ప్రసజత్ ప్రసజ్యమానం, శ్రుతే ర్వేదస్య, ఆప్రామాణ్యం అప్రమాణత్వం, విధనతే నిరస్యంతే. తదధ్యయనే తద్విహితకర్తృమణానే చ తత్సామిన్యాస్య అర్థసిద్ధత్వా దితి భావః. అత్ర వేదా ప్రామాణ్య నిరసనవస్తునా అద్వైతినాం వేదప్రమాణకత్వేన తదక్షజగన్విభావత్వజేవే శ్వరాభేదవాదయో సృప్రమాణకత్వం వేదాప్రామాణ్యద్వారా పూర్వోక్తాద్వైతవిషయ కాఖిలదూషణానాం శకవిషాణప్రాయత్వం చ సూచితం.

[కృశానుః.]

[సమంతా దవలోక్య.]

గ. నిస్తులా అప్యమీ విషయాః శైవప్రచురతేయా న క్లాఘూ మర్హంతి.

సమంతా దితి. నిస్తులా ఆసదృశా అపి శివస్య భక్తా శ్చైవాః ప్రచురాః బహులాః యేషు తేషాం భావ స్తత్తా తయా హేతునా.

గ. అత్ర హి తత్పదార్థం యథావస్థిత మనభిదధానా శ్చైవాః విదుషోఽపి విమోహయంతి. 975

అత్రేతి. తదితి పదస్య అర్థం బ్రహ్మ ఈశ్వరత్వావచ్ఛిన్నం, యథావస్థితం అనతి క్రాంతస్వభావం యథా, తథా అనభిదధానాః అకథయంత స్సంతః.

గ. తథాహి.—

976

ప. మదనజనకే వీతాతంకే మహాగుణశేవ ధౌ

పరమపురుషే నిత్యాసక్తాం శ్రుతిం కమలా మివ,

బత పశుపతౌ శూలోపేతే మనోభవదాహ కే

నిహితహృదయాం శైవా జల్పంత్యభాగ్యహతా మివ. 977

మదనేతి. పీఠాః గతాః ఆతంకాః రోగాః దోషరూపాః యన్త్రిక్ తన్త్రిక్, మహతాం లోకోత్తరాణాం గుణానాం శేవధౌ నిధౌ, మదనస్య జనకే, పరమపురుషే విష్ణౌ, నిత్యాసక్తాం, అతఏవ కమలాం లక్ష్మీ మివస్థితాం, శ్రుతిం బ్రహ్మకాండం, శూలయా

రోగేణ శూలే నాయుధేన చ, ఉపేతే పశూనాం మూఢానాం పతిః శ్రేష్ఠః, అతిమూఢ ఇతి యావత్. బ్రహ్మ విష్ణువాయో దేవాః సర్వే పశవః, తేషాం పతి శ్చ కస్మిన్, మనోభవస్య మదనస్య దాహకే, అభాగ్యేణ ప్రాక్తనదుష్కర్తణా హతాం స్త్రియ మివ, నిహితం నిశ్చిత్తం హృదయం అభిప్రాయః యస్యా స్తథోక్తాం, శ్రైవాః జల్పంతి కద యంతి, అత్ర శ్రైవానాం తాత్పర్య మభివర్ణయామః, మహతాం అగుణానాం కామ శ్రోధాదీనాం శేషధి ర్మస్తా త్తస్మిన్ రాగ ద్వేషాదిజుకే, అతపివ మదనస్య స్వరవికారస్య జుకే, అతపివ విశేషేణ ఇతాః ప్రాప్తాః అతంకాః తాపాస్త్రయః యస్తాత్తస్మిన్ తజ్జ నకే, 'రుక్తాప శంకా స్వాతంక' ఇత్యమరః. పరం భృశం అపురుషే అల్పపురుషే, 'అనుదరా కన్యే' త్యాదా వివ అల్పార్థే నష్టో నమానః సత్యం ఆ రుషదంశేన శక్తాం, అతపిన కేచిత్తేమలం అపురుషసంబంధజన్యదుగుణం యస్యా స్తథోక్తా మివ స్థితాం, 'కా శ్చిత్తాత్తర బ్రహ్మవాతా' ఇతి లోకః. అతపివ చ అభాగ్యహతా మివ శ్రుతిం, మనసి భవంతీతి మనోభవాః కామాదయః, తద్దాహకే శూల మివ శూలం అజ్ఞాననాశకం జ్ఞానం తేనోపేతే, ప్రాప్యే ఇత్యర్థః. పశుపతౌ సర్వేశ్వరే, నిహితహృదయాం శ్రైవాః జల్పంతీతి.

ప సూర్యా దారోగ్య మిచ్ఛేత్క-మపి వలతవహా త్సంపదుల్లాసమిచ్ఛే దీశానాత్ జ్ఞాన మిచ్ఛే దనవధి విభవం మోక్ష మిచ్ఛే న్దుకుందాత్, ఇత్యాద్యా సత్త్వవాచో హితమునిఫణిలీ రాకలయ్యాపి విష్ణో శ్చైవా స్సేవాం త్యజంతో బల! భవహతయే భావయంతే భవంతే.

సూర్యా దితి. కమప్యనిర్వాచ్యం సంపదుల్లాసం, ఇత్యాద్యాః సత్యవాచః హితాః, మునీనాం వ్యాసాదీనాం ఫణిలీః పురాణవాక్యాని 'ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛే' దిత్యాదీని, ఆకలయ్య జ్ఞాత్వాఽపి, తే శ్రైవాః. విష్ణో స్సేతాం, త్యజంత స్సంతః, భవం శివం, భవస్య సంసారస్యశివస్య చ, హతయే ఛేదార్థం, భావయంతే భవంతే అత్ర 'తమేవం విదిత్వాఽతి మృత్యు మేతి' 'నాన్యః పంథావిద్యతేఽయనాయ' 'జ్ఞాత్వాతం మృత్యుమత్తేతి నాన్యః పంథా విముక్తయే, జ్ఞానాదేవ తు కైవల్య' మిత్యాదిభిః బహు శ్రుతిస్తోత్రభిః, 'జ్ఞానాంతోక్ష, జ్ఞానంచేశానాదే' వేతి శ్రుతిస్తోత్రప్రసిద్ధేః, భావ యంతే భవంత ఇతి సుష్ఠాక్త మితి శ్రైవా వదంతి.

గ. అపిచ.

979

ప. తద్విష్ణోః పరమం పదం హి తమసుః పారే సదా పశ్యతా సాంద్రం సూరిగణేన నిర్వలమహానందాత్తృకం శాశ్వతం, అప్రేక్షంత ఇమే సమేత మనిశం బేతాశ్చభూతాల్లిభిః లోకం భీకర మంచితం వ్యవసీతా మాహేశ్వరం నశ్వరం. 980

తదితి. తమనః, సారే అజ్ఞాననాశే సతి తత్ బ్రహ్మచక్రతా సూరిగణేన నమకాది జ్ఞానిసంఘేన, సాంద్రం నిర్మలం, నిర్దుఃఖం మహాంకాచనందః అత్తా స్వరూపం యస్య తత్కం కాశ్వతం, అతఏవ పరమం విష్ణోః పదం తైకుంతం, అప్రేక్ష్యంతః అనిచ్ఛంత స్సంతః, భేతాళా నామభూతాసీ పికాచాస్తేహ మాళిభి, రనిశం సమేత మతఏవ భీకరం, కించ నశ్వరం మాహేశ్వరం తైవం లూకం, అంచితం ప్రాప్తం, ఇమే తైవాః, వ్యవసితా నిశ్చితవంతః, అతిమూఢా ఇతి భావః. పస్తుతస్తు, 'యస్య బ్రహ్మ చ విష్ణుశ్చ ఉభే భవత ఓదనః' 'మృత్యురస్యోపసేచన' మిత్యాది శ్రుత్యా వై కారికమూర్తిత్రయావసానానాం త్రయాణా మపి నశ్వరత్వేన నిర్వికారసదాశివావాసపరమకైలాసకాంక్షీమ తైవే ఘాత దూషణం ఆరోపిత మేవేతి ధ్యేయం.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! గుణగ్రహణకుతూహలీ భూయాః.

981

ప. నిత్యం కర్త సమాచరంతి నిగమాన్ శాస్త్రాణి చాధీయతే
సంతన్వంతి చ సప్తతంతూనిచయం ధిన్వంతి భక్త్యాఽతిథీన్,
సాంబం త్ర్యంబక మర్చయంతి శుచయ శ్చైవా ససదై వాదరా
దేహా మీదృశధర్మణాం కతిపయే దోహా విషవ్యస కిం? 982

నిత్యమితి. శుచయః నిర్మలాః, అత ఏవ తైవాః, నిత్యం కర్త స్నానసంధ్యాహో మాదికం, సమ్య గాచరంతి. నిగమాన్ వేదాన్, శాస్త్రాణి చ అధీయతే. సప్తతంతూనాం యజ్ఞానాం నిచయం, సంతన్వంతి కుర్వంతి. అతిథీన్ భక్త్యా ధిన్వంతి ప్రీణయంతి. అంబ యా జగజ్జనన్యా సహితం సాంబం, త్రీణ్యంబకాని యస్య తం మహేశ్వరం, అదరాత్ మోక్షసాధనజ్ఞానప్రేక్షుః, స దై వార్చంతి. ఈదృశాః లోకోత్తరాః ధర్మాస్పృశ్కర్తాణి యేహం లేహం ఏహం తైవానాం, కతిపయే ఏకద్యాః దోహాః, విశేషేణ సవ్యస భవంతి కిం? కుంతవ్యా ఏవే త్యర్థః. దుష్కంతి పరం నిందయేతి దోహ దూషకాః రా మానుజీయాదయః కతిపయే, నతు సర్వమతస్థాః. విషవ్యస కిం? ఇత్యపి ప్రామాః.

గ. అన్యచ్ఛ శ్రోతవ్యం.

983

ప. స్థరహరపరిచర్యా సాంప్రతం తన్యతే యా
జనయతి హరిభక్తిం హంత జన్మాంతరే సా,
శమితదురితవర్గం సా చ సూతేఽపవర్గం
కుత ఇహ ఫలహానిః కుర్వతాం శర్వపూజాం?

954

స్మరేతి. సాంప్రతం యా స్మరహరపరిచర్యా శివపూజా, తస్యతే, సా ఇదాసీంతన శివపూజా, జన్మాంతరే హరిభక్తిం జనయతి. హంత, సా హరిభక్తిశ్చ, శమితదురితవర్గం యథాతథా, అవవర్గం మోక్షం, సూతే. శర్వపూజాం కుర్వతాం ఇహ ఫలహానిః కుతః? నకుతో పీత్యర్థః, వాస్తవార్థస్తు, సా శివపూజా, జన్మాంతరే ప్రాక్తనే జన్మని, హరిభక్తిం జనయతి ప్రాదుర్భావయతి అనుమాపయతి. విష్ణుభక్తే శ్శివభక్తిజనకత్వం శంభురహస్య కాశీఖండాదౌ సుప్రసిద్ధతరం. కించ, సా శివపూజా, అవవర్గం సూతే, జ్ఞానజననద్రావరేతి భావః.

గ. పరంతు.

985

ప. సా రుద్రభక్తి ర్వితనోతి భద్రం యావిష్ణువిద్వేషలవాసహిష్టుః, తే వవ ధర్మాయ భవంతిదారాః కదాపి యా న్నా భిమ్మశంతి జారాః.

సేతి. యా రుద్రభక్తిః, విష్ణో విద్వేషస్య లవస్యాసహిష్టుః అనహనశీలా, సా రుద్రభక్తిః, భద్రం మోక్షం వితనోతి, యా దారా జారాః కదాపి నాభిమ్మశంతి న స్మృశంతి, తవివ దారాః భార్యా, ధర్మాయ భవంతి.

గ. శేషశాయివిద్వేషవవ మూర్ధాభిషిక్తో దోషః పురుషాణాం. 937

శేషేతి. మూర్ధాభిషిక్తః, సర్వభౌతిక ఇత్యర్థః.

గ. పశ్య!.

988

ప. నాస్తిక్య మావహతి నారక మాతనోతి

ప్రాణిం నిహంతి పరిలుంపతి సంపదం చ,
ఆయుః క్షిణోత్స్యపచినోతి సమస్తదోషాన్
ద్వేషో ముకుందవిషయో విషయోగతుల్యః.

989

నాస్తిక్య మితి. విషస్య యోగేన పానేన తుల్యః, ముకుందవిషయః ద్వేషః, నాస్తిక్యం ణాధత్వం, ఆవహతి జనయతి, నారకం నరకం, ప్రాణిం ప్రాగల్భ్యం, పరిలుంపతి నాశయతి, క్షిణోతి నిహంతి, ఉపచినోతి వర్ణయతి.

[కృతానుః]

గ. సత్య మేవ; తథాపి అవైదికవృత్తిష్యేవప్రయాస్యతాంశివభక్తి మభినయతాం పాపంధవిశేషాణాం వేష వవ భీషయతి హృదయం.

సత్య మితి. అవైదికతా వేదావిహితానువృత్తిషు కామకాద్యాగమోక్తాచారేషు. ప్రయాస్యతాం కర్తృ మిచ్ఛతాం, పాపంధవిశేషాణాం, పండారా ఇతి భాషానామ,

ప శ్రితా భవ్యమార్గా శ్చితాభస్తశుష్య
 న్నిటాలా జటాలా స్సుటాలాపశూన్యాః,
 శ్శశానాగ్నిసఖ్యా దృశా నిర్దహంతః
 పిశాచా ఇవామీ దిశాసు భ్రమంతి.

991

శ్రితేతి. శ్రితః అభవ్యః అపశలః మార్గః యై నే, చితాయాః భవ్యనా శుష్య
 త్ నిటాలం లటాలం యేహంతే, జటాలాః జటాధారిణిః, స్సుటాలాః శ్రుతిప్రసిద్ధేన
 ఆలాపేన శూన్యాః, అమీ పాపండువిశేషాః, పిశాచా ఇవ, శ్శశానాగ్నే స్పృఖ్యానదృ
 శ్యా వీక్షణేన నిర్దహంత స్సంతః, దిశాసు సర్వాసు భ్రమంతి.

గ. కిం చైషా మతిజగుప్సితా రీతిః.

992

ప. పక్షీకృత్య గిరిశం సిద్ధ్యా రహితాశ్చ మానహీనాశ్చ,
 ఇచ్ఛంత్యధిగంతు మిమే ధనంజయం లింగదర్శనేనైవ.

993

పక్షీకృత్యేతి. మానేన చిత్తసమున్నత్యా వహ్నివ్యాప్యధూమవాక్ పర్వతభ్రత్య
 నుమానేన చ హీనాః. అతఏవ సిద్ధ్యా ఫలప్రాప్త్యా పర్వతోపహ్నిమానిత్యనుమిత్యా చ
 రహితాః, చకారద్వయ మప్యర్థకం. ఇమే పాపండాః, లింగస్య శివార్చనముచైర్ధూమ
 దూపహేతో శ్చ చర్యనేనేవ, గిరిశం శివంపర్వతం చ, పక్షీకృత్య ఇష్టదేవతాం అనుమి
 త్యుద్దేశ్యం చ కృత్వా, ధనం కాంక్షితం జయం సర్వోత్కర్షం చ, దౌష్ట్యం, ధనంజయం
 వహ్నిం చ, అధిగంతుం లట్టు మిచ్ఛంతి. అత్ర పర్వతే ధూమదర్శనా త్పర్వతోపహ్ని
 మా నిత్యనుమితి ర్థాయత ఇతి న్యాయశాస్త్రసరణిః సూచితా.

గ. అన్యేచాత్ర.

994

ప దీర్ఘవక్త్రనఖరాః ఖరకల్పాః ఉద్ధరంత ఇవ బాహుయుగం తే,
 శౌచ మాచరితు మప్యసమర్థా నీచబుద్ధిహృదయం భ్రమయంతి.

దీర్ఘేతి. దీర్ఘవక్త్రనఖరాః ఆయశకుటిలనఖాః, ఖరకల్పాః గర్దభతుల్యాః,
 శౌచమప్యచరితుమసమర్థాః తే పాపండాః, బహుయుగముద్ధరంతః, ఉద్ధర్షవహవ
 స్సంతః, నీచబుద్ధీనాం హృదయం, భ్రమయంతి మోహయంతి.

[విశ్వావసుః]

గ. సఖే! గుణగ్రాహిణా నై తే విదూషణీయాః.

996

ప. శీతోష్ణజృంభణసహేషు జితేంద్రియేషు
 కష్టోపవాసపరిశుష్కక శేబరేషు,
 పుణ్యస్థలాటనపరాకృతకిల్బిషేషు
 బాసీహి కానపి గుణాన్ జటిలేష్వమీషు.

997

శీలేతి. జితేంద్రియేషు, అతఏవ శీతోష్ణజృంభణసహేషు, అమిషు జటిలేషు, కా న ష్యనిర్వాచాత్, విషయజాం, ఉక్తగుణానాం దుష్కరత్వా దితి భావః. జానీహ గృహేణ.

అథ జ్యోతిషికవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో వీక్ష్య సాశంకం.]

గ. క ఇమే పుస్తకహస్తాః కల్య ఏవోత్థాయ తత ఇతః పర్యటంతి? క ఇతి. కల్యే ప్రాత రేవ, పుస్తకహస్తాః పంచాంగధారిణః, పర్యటంతి సంపరంతి. ఇమే కే?

[కృశానుః]

[నిపుణ మాలోక్య సపరిహాసం]

ప. జ్యోతిశ్శాస్త్రమహోదధౌ బహుతరోత్సర్గాపవాదాత్తభిః కల్లోలైర్నిబిడే కణాక్ కలిపయాక్ లభ్యా కృతార్థా ఇవ, దీర్ఘాయుస్సుతసంపదాదికథనై దైవజ్ఞపాశా ఇమే

గేహం గేహమనుప్రవిశ్య ధనినాం మోహం ముహుః కుర్వతే.

జ్యోతిరితి. ఉత్సర్గాపవాదాత్తభిః సామాన్యవిశేషస్వరూపైః, కల్లోలైః తరంగైః, నిబిడే సాంద్రే, జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రయోనిధౌ, కలిపయాక్ త్రిచతురాక్ కణాక్ లేశాక్, లభ్యా అధీత్య, కృతార్థా ఇవ తథాభిమన్యమానాః, ఇమే దైవజ్ఞపాశాః జ్యోతిషీ కాధమాః, గేహం గేహం ప్రతిగృహ, మనుప్రవిశ్య, దీర్ఘాయుస్సుతసంపదాదికథనై తవ దీర్ఘాయు ర్భవిష్య తీత్యాదిభిః వాక్యైః, ధనినాం మోహం భ్రాంతిం, ముహుః కుర్వతే. ఇమే మహాత్మాన ఇతి బుద్ధిం జనయంతీ త్యర్థః.

గ. కించ.

1000

ప. విలిఖతి సదసద్వా జన్మపత్రం జనానాం
ఫలతి యది తదానీం దర్శయత్యాత్మదాక్ష్యం,
న ఫలతి యది లగ్నప్రస్తురేవైష దోషో
హరతి ధన మిహైవం హంత! దైవజ్ఞపాశః.

1001

విలిఖతీతి. దైవజ్ఞపాశః, జనానాం సంగ్రహి, సత్ యథార్థంవా, అసద్వా, జన్మ పత్రం విలిఖతి, సత్ జన్మపత్రం, ఫలతి యది, తదా ఆత్మనః, దాక్ష్యం సామర్థ్యం, విశ్వగుణ—29

దర్శయతి ప్రకటయతి. అసత్ జన్మపత్రం, న ఫలతి యది, తదా లగ్నస్య ప్రస్తు
ర్వత్తు లేవ, దోషః క్షుణ్ణవాదిత్వకృత్, ఇహేతి ప్రకటయతి. వివం ఇహ లోకే, ధనం
హరతి. హంత ధనినా మితి శేషః.

గ. అపి చ.

1002

ప. ప్రమోదః భేదో వా పుష్పనమతి పుంసో విధివశా
న్మయేదం ప్రాగే వాభిహితమితి మిథ్యా కథయతి,
జనా నిష్టానిష్టాకలనపరిహారైకనియతాః
అసౌ మేహదినాం పరిగణనయైవ భ్రమయతి.

1003

ప్రమోద ఇతి. పుంసః జనస్య, ప్రమోదో వా భేదో వా, విధేః కర్తృణః, ప్రాక్
నస్య వశాత్ పాకాత్, ఉపనమతి ప్రాప్నోతి. న తు స్వకథనా దిత్వర్థః. ఇదం సుఖ
దుఃఖాన్యతరప్రాప్తిః, మయా ప్రాక్ అభిహితమేవ ఇతి మిథ్యా కథయతి. ఇప్తస్య సుఖస్య
ఆకలనే సంపాదనే అనిప్తస్య దుఃఖస్య పరిహారే చ ఏకం ముఖ్యం యథా తథానియతాః
నియమేన అనక్తా సత ఏవ జనాః, అసౌ దైవజ్ఞపాశః, మేహదినాం రాశీనాం పరి
గణనయా సంఖ్యానేనైవ, భ్రమయతి. తవ జన్మలగ్నా త్తృతీయే రవే ప్రవేశా దిప్తం,
జన్మలగ్నై తత్ప్రవేశా దనిప్త మిత్యాదినా మోహయతి త్యర్థః.

గ. అస్తు వా తథ్యవాదీ దైవజ్ఞస్తథాపి వృథా తద్వచశ్చివణం.

ప. అసుఖమథ సుఖం వా కర్తృణాం పక్షివేళా
స్వహాహ! నియత మేతే భుంజతే దేహభాజః,
తదిహ పురత ఏన ప్రాహ మాహూర్తికశ్చే
త్కథయ ఫలమమిహామంతతః కిం తతస్సాన్వితః?

1005

అసుఖమితి. ఏతే దేహభాజః, కర్తృణాం ప్రాక్తనానాం పక్షేః పాకస్య వేళాసు,
అసుఖం దుఃఖం వా, అథవ సుఖం వా, నియతం భుంజతే, మాహూర్తికః జ్యోతి
షికః, తత్ దుఃఖం సుఖం వా, పురతః పూర్వ మేవ, ప్రాహ చేత్, అహమేత్యాశ్చక్యే.
తతః పూర్వకథనాత్, అమిహం దేహభాజాం, అంతతః అహత్య ఇతి శేషః. నిష్క్రమ్య
కిం ఫలం స్యాత్? కథయ కర్తాయత్త మేవ ఫలం భవే దన్యథా కిమపి న భవే
దిత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. ఐహికాముష్మికారంభోపయోగినో నోపాలంభ మర్హంతి
జ్యోతిర్విదః.

1006

నిహికేతి. ఇహ లోకే భవాః నిహికాః ఆముష్మికాశ్చ యే ఆరంభాః కర్తాణి
లేఖ ఉపయోగినః, కాలవిశేషజ్ఞాపనేనేతి భావః. ఉపాలంభం విందాం.

గ. శృణు తావత్.

1007

ప. న దైవం న పితృ్యం చ కర్తృత్ర సిద్ధ్యే
న్న యత్రాస్తి దేశే నను జ్యోతిషజ్ఞః,
న తారా న చారా నవానాం గ్రహాణాం
న తిథ్యాదయో వా యతోఽత్రైవ బుద్ధః.

1008

నేతి. నను హే కృతానో, యత్ర దేశే గ్రామే, జ్యోతిషజ్ఞః, నాస్తి, తత్ర
దైవం కర్తృ చ, న సిద్ధ్యేత్, తారాః నిత్యనక్షత్రాణి, న సిద్ధ్యేరత్. నవానాం గ్రహ
ణాం సూర్యాదీనాం, చారాః సుహరిప్రవేశాః, న సిద్ధ్యేరత్, తిథ్యాదయః ప్రతిప
దాదయః తిథయః, ఆదిశబ్దేన భానవీయాదయః బవాదికరణాదయశ్చ గృహ్యంతే. న
సిద్ధ్యేరత్, యతః కారణాత్, ఏష జ్యోతిషికః, అత్ర నిత్యతారాదిషు, బుద్ధః. జ్ఞానం
న ఘటేతేత్యర్థః. యతోఽత్రైవ బుద్ధః ఇతి పాఠః.

గ. యచ్చ సమర్థితం మాహూర్తికవచశ్రవణం ముఖేతి తన్ని
పుణనిరూపణా న పణాయంతి.

1009

ప. భానోశ్శీతకరస్య వాఽపి భుజగగ్రాసే పురో నిశ్చితే
తీర్థానామటనం జనస్య ఘటయేత్తాపత్ర యోచ్చాటనం,
ఇష్టే ప్రాగవధారితే సతి ధృతేస్తుష్టేశ్చ లాభో భవే
త్కష్టే చ వ్యసనేఽత్ర తత్పరిహారః కర్తుం జపాద్యైః శూమా.

1010

భానోరితి. భానో ర్భుజగగ్రాసే సూర్యగ్రహణే వా, శీతకరస్య భుజగగ్రాసే
వా, పురో పురస్తాత్, నిశ్చితే సతి, చైత్రాదిదర్శపూర్ణమాసయోః, జ్యోతిషికేనేతి శేషః.
తాపత్ర యోచ్చాటనం తీర్థానాం గంగాదీనాం అటనం, జనస్య ఘటయేత్. కించ, ఇష్టే
ప్రాగవధారితే సతి, ధృతే ధైర్యస్య లాభః, తుష్టేస్తుతోషస్య లాభశ్చ భవేత్, కష్టే
దారుణే వ్యసనే తు దుఃఖే ప్రాగవధారితే సతి, అత్ర లోకే, తస్య వ్యసనస్య పరిహృతి
ర్నివారణం, జపాద్యైః కర్తుం శూమా ధివేత్.

గ. అవిస్రంభశ్చ దై నిజ్జవచ నేష్వనుపహన్తుః.

1011

అవిస్రంభేతి. అవిస్రంభః అవిశ్వాసః.

ప. పుష్టిహాసౌ కుముదసుహృదః పుష్పవంతోపరాగౌ.
శుక్రాదీనా ముద్ధయ్యవిలంబూవిత్సేషాః సర్వదృష్టాః.

ఆవిష్కర్వంత్యఖిలవచనేష్వత్ర కుంభీపులాక

న్యాయాజ్ఞోన్మితర్నయగతివిదాం నిశ్చలం మానభావం. 1012

పుష్టితి. కుమదసుహృదశ్చంద్రస్య పుష్టిహాసా వృద్ధిశ్చయే, పుష్పవంతయోన్మాసృగ్య
చంద్రయోః, ఉపరాగౌ గ్రహణే, శుక్రాదీనా మదయః విలయః అస్తమయశ్చ.
ఇత్యుక్తవిధా అమీ సర్వై ర్దైర్వైర్వైః కాలవిశేషాః, దైవజ్ఞ నిశ్చితా ఇతి శేషః. కుంభీ
అన్నస్థావీ, పులకః అన్నకణః, తయోర్మూయయః ఏకస్య పులకస్య పక్షతా జ్ఞానాల్
స్థాల్యాః సర్వస్యాః పక్షతాజ్ఞానరూపః, తస్మాల్ జ్యోతిర్మయవిదాం, అఖలేషు
పవనేషు, నిశ్చలం నిశ్చంకయం, మానభావం ప్రామాణ్యం, అవిష్కర్యంతి.

ప. విద్ధి వజ్రం గ్రామం విబుధవిధురం భూపతిసభం

ముఖం శుక్లా హీనం మనుజపతిశూన్యం చ విషయం,

అనాచారా దారా నపహరికథం కావ్యమపి చ

ప్రవక్తత్వాపేతం గురుమపి సుబుద్ధిః పరిహరేత్. 1013

విదైవజ్ఞమితి. శోభనా బుద్ధి ర్యస్య స జనః, విదైవజ్ఞం గ్రామం పరిహరేత్ త్యజే, దితి కర్తృక్రియాపదే ప్రతిష్ఠితిమాంతం యోజ్యే. విముఖవిగురం పండితశాస్త్రం, భూపతిసభం, 'విభాషా సే' నేత్యాదిని ప్రాప్య. శ్రుత్యా వేదేన, హీనం ముఖం, బ్రహ్మణ స్సృతి శేషః. అపగతా హరికథా యస్తా త్తత్, ప్రవక్తృత్వా దభిప్సితోపదేశాల్ అపేతం నివృత్తం, తనూఢమితి యావత్.

[కృతానుః.]

౧. ఆశ్చర్యము.

1014

అథ భిషగ్వర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో వీక్ష్య సాపహసం.]

ప. మిథ్యాపదైర్హంత! మృషాకషాయై రసవ్యాతే హ్యైరయథార్థతైలైః,
వైద్యా ఇమే వంచితరుగ్మవణ్ణాః పిచండభాండం పరిపూరయంతి.

మిథ్యలె. ఇమ వైద్యుఁ, అసత్యపథగుళికాకమయలేన్మతైలైఁ, వంచితఁ
దృష్టానాం రోగిణాం వర్గః యై స్తథోక్తా స్సంతః, పిచండం భాండ మివ జతరవీతరం,
పరిపూరయంతి.

గ. కించ.

1016

ప. న థాతోర్విజ్ఞానం న చ పరిచయో వై ద్యకనయే

న రోగాణాం తత్త్వావగతిరపి నో వస్తుగుణాభిః,

తథాప్యేతే వై ద్యా ఇతి తరళయంతో జడజనాన్

అసూష్ణృత్యా మృత్యోరివ వసు హరంతే గడజుషాం. 1017

సేతి. వస్తుతః ఏతేషాం ధాతోః వాతవైశ్యకేష్వాత్మకస్య నాడివిశేషస్య విజ్ఞానం నాస్తి. వైద్యకనయే శారీరసూత్రస్థానాదౌ గ్రంథే, సరిచయః అధ్యయనం, నాస్తి. రోగాణాం జ్వరమహాదీనాం తత్త్వస్య యథార్థస్య, అవగతి ర్జ్ఞానమసి, నాస్తి. అస్తూనాం బౌషధానాం గుణాః శైత్యవైశ్యాదయః తేషాం ధీ ర్జ్ఞానం, నాస్తి. తథాపి ఏతే స్వయం వైద్యా ఇతి జడాన్ జనాన్, తరళయంతః శ్రామయంత స్సంహరి, అశ్రమివ మృత్యో ర్భృత్యా ఇవేత్యుత్పేక్షా. గడజుషాం రోగిణాం, అసూష్ణ ప్రాణాన్, వసు ధనం చ, హరంతే.

ప. కషాయైరుపవాసైశ్చ సృణాముల్లాఘతాం కృతాం,

నిజౌషధకృతాం వైద్యో నివేద్య హరతే ధనం. 1018

కషాయైరితి. కషాయైః త్రికటుత్రిఫలాదిసారమయైః, ఉపవాసైః లంఘనైశ్చ, కృతాం జాతాం, ఉల్లాఘతా మారోగ్యం, వైద్య నిజౌషధకృతాం నివేద్య. ధనం హరతే, రోగిణాముతి శేషః.

[విశ్వావసుః]

గ. వయస్య! విశ్వోపకారిషు వై ద్యేష్యవద్యాని న కల్పయేథాః.

వయస్యేతి. అవద్యాని దూషణాని.

గ. పశ్య పశ్య.

1020

ప. మస్తే దుస్తరవేదనాకబళితే మగ్న స్వరేఽంతర్గళం

తప్తాయాం జ్వరపావకేన చ తనా తాంతే హృషీకప్రజే,

దూనే బంధుజనే కృతప్రలపనే హైర్యం విధాతుం పునః

కశ్చక్తః కలితామయప్రశమనాదై వ్విద్యాత్పరో విద్యతే? 1021

మస్త ఇతి. మస్తే శిరసి, రోగిణ ఇతి శేషః. దుస్తరయా వేదనయా రోగవికారేణ కబళితే ఆక్రాంతే సతి, అంతర్గళం కంఠగర్భే స్వరే మగ్నే లీనే సతి, తనా దేహే జ్వర ఏవ పావకః అగ్ని స్తేన తప్తాయాం సత్యాం, హృషీకాణాం చక్షురాసేంద్రియాణాం ప్రజే సమూహే, తాంతే క్షీణే చ సతి, దీనే బంధుజనే మాతృపితృదా కృతప్రలపనే, హైర్యం విధాతుం ఘోషయతుం, కలితామయప్రశమనాత్ వైద్యాత్, సరోఽన్యః, కః పుమాన్ సత్తః విద్యతే? న కోపీత్యర్థః.

ప. మా బోధి వైద్యకకళామయమామయేషు

ప్రాప్తేషు యో భిషగితి స్రుతితస్తమేవ,

ఆకారయ త్యఖిల ఏవ విశేషదర్శి

లోకోఽపి తేన భిషగేష న దూషణీయః

1022

మేలి. అయం వైద్యః, వైద్యకకళాం వైద్యశాస్త్రం, మాబోధి మాజ్ఞాసీత్. తథాపి, విశేషదర్శి తారతమ్యకోవిదః, అఖిలోఽపి లోకక జనః, ఆమయేషు ప్రాప్తేషు సత్పు, విధేరితి భావః. యః భిషక్ వైద్య ఇతి స్రుతితః ప్రసిద్ధః, తమేవాకారయతి ఆహ్వాయతి, తేన కారణేన, ఏష భిషక్, న దూషణీయః.

గ. కష్టమహా కృతోపకారేష్వగదం కారేషు కృతఘ్న ఏవ లోకః.

కష్టమితి. లోకక జనః, అగదంకారేషు వైద్యేషు విషయే, కృతం ఉపకారం ఆరోగ్యం హంతి విస్తరతీతి కృతఘ్నః.

గ. ఇత్థం హి కవయః కథయంతి.

1024

ఇత్థమితి. యతః ఇత్థం కవయః పండితాః.

ప. నిర్వృత్తాధ్వరకృత్య బుద్ధిజమహా తీర్థాపగో నావికం
యుద్ధార్థం సుభటం చ సిద్ధవిజయో వోధార మాప్తఫలః,
వృద్ధం వారవధూజనం చ కితవో నిర్విష్టతద్యౌవనే
ధ్వస్తాతంకచయ శ్చికిత్సకమపి ద్వేష్టి ప్రదేయాధీనం.

1025

నిర్వృత్తీతి. నిర్వృత్తం సమాపితం ఆధ్వరకృత్యం యాగక్రియా యస్య సః, జన ఇతి సర్వత్ర ప్రథమాంతే యోజ్యం ప్రదేయం పేసం అర్థతే యాచత ఇత్యర్థినం సర్వత్ర ద్వితీయాంతే విశేషణం, ద్వేష్టితి క్రియాపదమపి సర్వత్ర యోజ్యం. ఆపగా నదీ, వోధా వాహకః, నిర్విష్ట మనుభూతం తస్య వారవధూజనస్య యాపనం. యేన సః, ఆతంకచయః రోగసమూహాః, చికిత్సకమపి వైద్యకమపి.

అథ కవివర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[విమానమగ్రతశ్చానయన్నగ్రతోఽపి లోక్య సోపాలంభం.]

విమానమితి. సోపాలంభం ననిందం యథా తథా.

గ. సఖేఽత్ర పశ్య కవీనామేషాం శాస్త్రవిప్రతిష్ఠాం చర్యాం.

సఖి ఇతి. ఏషాం కవీనాం. సంబంధినీం. చర్యా మారం.

ప శ్రీనాథస్తవనానురూపకవనాం వాణీం మనోహరిణీం
కష్టం! హా! కవయః కదర్యకుటిలైః పాలసాత్కుర్వతే,
దూరోపాహృతసోరసైంధవపయో దేవాభిషేకోచితం
సంసేకే వినియుంజతే సుమతయశ్శాకాలవాలస్య కిం? 1027

శ్రీనాథేతి. ఇమే కవయః, శ్రీనాథస్య స్తవనే అనురూప ముచితం కవనం ప్రబంధ
కరణశక్తిః యస్యా స్తాం, అత ఏవ మనోహరిణీం వాణీం శబ్దసోరణీం, కదర్యాకాం
క్షుద్రాకాం కుటిలానాం క్షౌపాలానాం సాత్కుర్వతే అధీనాం కుర్వంతే, హా కష్ట
మితి ఖేదే. అనాదిత్యే దృష్టాంతం వైధర్మ్యేణ దర్శయతి. సుమతయః అతఏవ జనా
దేవస్య రామనాథస్య అభిషేకోచితం, దూరాత్ నిర్విశ్రయోజనదేశాత్, ఉపా
హృతం సోరసైంధవం, గాంగం పయః, శాకాలవాలస్య సంసేకే, వినియుంజతే కిం? న
వినియుంజత ఏవ.

గ. కిం చ.— 1028

ప. స్తువద్భవనివర్తకే సతి హరౌ కవిస్సూక్తిభిః
కరోతి వరవర్ణినీచరితవర్ణనం గర్వితం,
అనీతిరవనీపత్నిహానునీతనుం మాక్షిక్తే
ర్విభూషయతి దేవతామకుటభాగయోగైర్వర్ణితా. 1029

స్తువనితి. కవి స్తుతా, స్తుతాం భవస్య నివర్తకే హరౌ సత్యపి సూక్తిభిః, గర్వితం
నినితం, వరవర్ణిన్యాః ఉత్తమాంగనామూః చరితం సంభోగానోన్మర్షనం, కరోతి,
యథా అనీతిః వృద్ధై రతిక్షీతః, అవనీపతిః రాజా, దేవతానాం మమటభాగేషు యోగైః
మాక్షిక్తే, గృహే శున్యాః తనుం, విభూషయతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. అంతరధ్యాంతహరయః కవయస్త్యయా నాధిక్షేప్యాః. 1030

అంతరేతి. అంతరస్య మానసికస్య ధ్యాంతస్య ఆజ్ఞానతిమిరస్య హరయస్సూర్యాః,
నాధిక్షేప్యాః.

ప. కామం వాచః కలిచి దఫలాస్సంతు లోకే కవీనాం
సంత్యేవాన్యా మధురిపుకథాసంస్తవాః కామదోగ్ధ్యః,
విత్తం కామం భవతు విఫలం దత్తమశ్రోత్రియేభ్యః
పాత్రే దత్తైర్భవతి హి ధనై ర్ధన్యతా భూరిధాతుః. 1031

కామమితి. కవీనాం కలిచిద్వాచః, లోకే కామం అఫలాః రాజాదివర్జితేన వృథా స్పంతు. అతిసగ్ధే లోక్. తతోఽన్యైః, మధురిహః కథాం సంస్తువంతీతి సంస్తువాః, అతఏవ కామవోగ్యైః వాచః సంశ్లేష, తేషామితి శేషః. అశ్రోత్రియేభ్యః అపా శ్రేభ్యః, దత్తం, భూరిదాతు ర్హవదాన్యస్య, విత్తం కించిత్, కామం విఫలం భవతు, తతోఽన్యైః పాలే దత్తైః భవైః, భన్యతా పుణ్యం భవతి. హిరేవాగ్ధే.

ప. కల్యాణం భగవత్కథాగ్రధనతః కావ్యం విధాతుః కవే
 స్తస్యైవాంగతయా క్వచిద్రచయతశ్చృంగారపీరాదికం,
 ణో దోషో భవితా? యదత్ర కవితాశీలైస్సమాశ్రియతే
 పంథా వ్యాసవసుంధరాశ్రుతిభవగ్రంథాదిషు ప్రేక్షితః. 1032

కల్యాణమితి. భగవత్కథాగ్రధనతః కల్యాణం శ్రేయస్కరం కావ్యం విధాతుః కర్తుః తస్య కావ్యస్యైవాంగతయా శృంగారపీరాదికం రసం క్వచిత్ రచయతః కవే ణో దోషో భవితా భవిష్యతి? యద్యస్తానత్ర లోకే, కవితాశీలైః కవిభిః, వ్యాసః వసుంధరాశ్రుతిభవః వల్మీకిజన్మా తయో ర్గ్రంథాదిషు భారతరామాయణాదిప్రబంధేషు, ప్రేక్షితః అయం పంథా, అంగతయా శృంగారపీరాదివర్ణనం సమాశ్రియతే, న తు స్వకల్పిత ఇత్యర్థః.

[కృశానుః.]

ప. నరస్తుతివిధాతారో న వస్తుత ఇమే బుధైః,
 క్లాఘునీయా ఇతి కవీ శాస్త్రాధ్వన్యో వినిదతి. 1033
 నరేతి. నరస్తుతీనాం విధాతారః కర్తార, ఇమే కవయః, వస్తుత స్వభావాత్, ఉత్తవిధాదేవ బుధైః న క్లాఘునీయాః, ఇత్యేవం కవీ శాస్త్రాధ్వన్యః పండితః, విశేషేణ నిందతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. ధనచపలసకలపురుషసాధారణ మిదం దూషణ మవివేకిభిః
 కవిష్యేవ కేవల మాధీయతే. 1034

ధనేతి. ఇదం నరస్తవనరూపం దూషణం, అవివేకిభిః అవిమర్శిభిః.

ప. పద్వైర్హృద్యతమైః స్తువంతి కవయః ప్రాయేణ పృథ్వీపతీ
 నన్యే తాన్ స్తువతే వచోభి రచమత్కారై రసారైరపి,
 పద్మారంభణశక్త్యశక్తివిహితో భేదః కవీనాం భవ
 త్యన్యేషాం చ పరం నరస్తుతికృతో దోషస్తు సార్వత్రికః. 1035

పద్యై రితి. హృద్యతమైః పద్యైః, కవయః, పృథ్వీశ్వరా రాజ్ఞః, ప్రాయేణ
స్తువంతి. కవిభ్యోఽన్యే కవిత్వదరిద్రాః, అచమత్కారైః అతఏవ అసారై ర్వచోభిః,
పృథ్వీశ్వరా రాజ్ఞః స్తువంతి. పరంతు. కవీనాం అన్యేషాం చ పద్యానా మారంభణే నిర్మాణే
శక్తిః. సామర్థ్యం, అశక్తిశ్చ తాభ్యాం విహితైః క్లృప్త్య, భేదః విశేషః, అస్తి. న తు
కవీనా మేవ త్వదుక్తదోష ఇత్యాహ—సరస్తుతికృతః దోషస్తు సర్వత్ర ధనచపలేషు
భవతీతి సార్వత్రిక ఏవ.

[క్షణమాలోచ్య సాదరం.]

ప. ప్రాచేతసవ్యాసపరాశరాద్యాః
ప్రాంచః కవీంద్రా జగదంచితాస్తే,
గోష్ఠీ నవీనాపి మహాకవీనాం
పూజ్యా గుణజ్ఞై ర్భువనోపకర్త్రీ.

1036

ప్రాచేత సేతి. ప్రాచేతసః వాల్మీకిః వ్యాసః పరాశరశ్చ తదాద్యాః తే ప్రసిద్ధాః,
ప్రాంచః పురాతనాః, కవీంద్రాః, జగత స్సర్వస్య అంచితాః పూజ్యాః, భువనోపకర్త్రీ,
అతఏవ నవీనా అభవన్తీ మహాకవీనాం గోష్ఠీ సభాఽపి, గుణజ్ఞైః పూజ్యైః.

గ. తథాహి.—

1037

ప. మాఘ శ్చిరో మయూరో మురరిపు రపరో భారవి స్సానవిద్యః
శ్రీహర్షః కాలిదాసః కవి రథ భవభూత్యావ్యయో భోజరాజః,
శ్రీదండీ డిండిమూఖ్య శ్శ్రుతిమకుటగురు ర్భిల్లాణో భట్టబాణః
ఖ్యాతాశ్చాన్యే సుబంధ్వాదయథిహకృతిభి ర్విశ్వమాన్లోదయంతి.

మాఘ యితి. శ్రుతిమకుటగురు ర్వేదాంతాచార్యః, ఖ్యాతాః వాసవదత్తాచరిణ
యాదికృత్యా ప్రసిద్ధాః, అన్యే సుబంధ్వాదయః, సర్వే చ కవయః, కృతిభిః కావ్యై
శ్శిశుపాలవధాదిభిః, విశ్వ మాన్లోదయంతి సుతోషయంతి. యత స్తతః నవీనాఽపి
గోష్ఠీతి పూర్వేణ సంబంధః.

గ. పరంతు.

1039

ప. సంపన్నైర్దదభావయో రనఘయో స్సాహిత్యసాండిత్యయో
స్సామర్థ్యాన్యజనోపకారకతయో స్సామ్రాజ్యదాక్షిణ్యయోః,
బౌదార్యప్రియవాదయో శ్చ కథయంత్యాచారవిజ్ఞానయో
స్సామానాధికరణ్యామేవ విబుధో త్తంసప్రశంసాస్పదం.

1040

సంపదితి. అనఘయో రితి వ్యవ్యంశం సర్వత్ర యోజ్యం సంపత్ నిర్వదః దుర
నిశ్చయః—30

హంకారరాహిత్యం చ తయో స్సామానాధికరణ్యం ఏకత్ర స్థితిం, వివిధోత్తంసానాం
పండిత శ్రేష్ఠానాం ప్రశంసాయాః స్తుతేః ఆస్వదం, కథయంతి, జనా ఇతి శేషః. పద
చతుష్టయం ప్రతిపవ్యంతం యోజ్యం, వివిధోత్తంసాః ప్రశంసాస్వదం ఇతి పాతే తు.
జనా ఇతి న శేషపూరణం. ఉపకారకతా ఉపకారకరణం, కౌదార్యం దాతృత్వం.

గ. ఇదం చావధేయం.

1041

ప. ప్రణతచరణరేణువిష్ణుచిత్తః శతమథనరసో ముని స్సభూతః,
మధురకవిరితోఽపరే చ ధన్యాఃకలి నపునంతిజగంతిసూక్తిపూరైః?

అథ తార్కికవర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[పురతో విమానం ప్రస్థాప్య పార్శ్వతో దృష్ట్వా]

గ. పక్ష్యేతా నాగ్రహిణః పురుషాః ! య ఏతే వ్యర్థమేవ న్యా
యగ్రంథసంతతచింతనేన విశ్రామ్యంతి.

1042

కశ్చేతి. అగ్రహిణః కలహాయమానాః, విశ్రామ్యంతి ఖద్యంతి.

గ. తథాహి.—

1043

ప. కర్తృబ్రహ్మవిచారణాంవిజహతో భోగాపవర్గప్రదాం
ఘోషం కంచన కంఠశోషఫలకం కుర్వంత్యమీ తార్కికాః,
ప్రత్యక్షం న పునాతి నాపహరతే పాపాని పీలుచ్ఛటా
వ్యాప్తి ర్నావతి నైవ పాత్యనుమితి ర్నోపక్షతా రక్షతి. 1044

కశ్చేతి. అమీ తార్కికాః న్యాయవిదః, భోగాపవర్గప్రదాం, కర్తృవిచారణాం
మీమాంసాశాస్త్రం, బ్రహ్మవిచారణాం వేదాంతశాస్త్రం చ, విశేషేణ జహత స్సంతః,
కంచన దురభిధేయం, అతఏవ కంఠశోషఫలకం, ఘోషం కౌలాహలం, కుర్వంతి నిష్ఫ
లత్వం ప్రపంచయతి. ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షప్రమాణం, తద్విచార ఇత్యర్థః. ఏవ మగ్రేసి,
న పునాతి, పీలునాం పరమాణూనాం ఛటా రాశిః, పాపాని నాపహరతే. వ్యాప్తి
ర్నావతి. అనుమితి ధృపాత్యేవ, పక్షతా నోరక్షతి. ప్రత్యక్షదయ స్తార్కికప్రసిద్ధాః.

ప. హేతుః కించ విశిష్టధీ రనుమితో న జ్ఞానయుగ్మం మరు
త్వాచో నేతి చ మోహవాదముఖరానై యాయీకా శ్చే ద్బుధాః,
మేషస్యాండ మియత్సేలం బలిభుజో దంతాః కియంత స్తథే
త్యేవం సంతతచింతనై శ్శ్రీమజ్జహో న స్యుః కథం పండితాః? 1045

హేతు రితి. కించ, అనుమితో పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిసంభావనాయాం విశిష్టస్య సాధ్యవ్యాప్తిమతః భూమాదేః ధీః పర్వతాదౌ వృత్తిత్వజ్ఞానం, వహ్నివ్యాప్యధూమవా న్పర్వత ఇత్యాదిరూప మేవ హేతుః జ్ఞానయోః వహ్నివ్యాప్యో భూమః భూమవాన్ పర్వత ఇత్యాద్యైకావకయోః యుగ్మం ద్వయం తు, న హేతుః, మరుత్ వాయుశ్చ త్యాచః త్వగింద్రియ గ్రాహ్యః న, ఇత్యుక్తప్రకారేణ మోహాయుక్తేనవాదేన, ముఖరాః కలహాయమానాః, నైయ్యాయికాః బుధా శ్చేత్ పండితాయది స్మయః, మేషస్యాం దం ఇయంతి ఫలాని యస్య తథోక్తం ఏతత్సంఖ్యాకపలపరిమాణమితి, బలిభుజః కాకస్య దంతాః కియంతః? ఇత్యేవం సంశతం చింతనైః, పరిశీలనైః, శ్రమజుషః జనాః, పండితాః కథం నన్యుః? కింతు పండితా భవేయం రేవేత్యర్థః. ఉభయత్ర ఫలాభావావిశేషాదితి భావః.

గ. విశిష్య చైతస్య శుష్కతార్కికస్య రీతి ర్వివేకినా మపహాసా స్పదం. 1046

విశిష్యేతి. శుష్క నిష్ఫలా.

గ. శృణు తావత్. 1047

ప. న జిఘ్రత్యామ్నాయం స్పృశతి న తదంగా న్యపి సకృత్పురాణం నాథీతే న గణయతి కించస్మృతిగణం, వదన్ శుష్కం తర్కం పరపరిభవాద్ధోక్తిభి రసౌ నయ త్యాయు స్సర్వం నిహతపరలోకార్థయతనః 1048

నేతి. నిహతం పరిత్యక్తం పరలోకార్థం యతనం ప్రయత్నః యేన నః, అతవీవ అసౌ తార్కికః, అమ్నాయం వేదం జిఘ్రత్యాదయ స్సర్వేషువ్యధ్యయనార్థకాః, తస్య వేదస్య అంగాని శిక్షాదీని, పరేషాం పరిభవాద్ధాభిః, ఉక్తిభి రుపలక్షితం శుష్కం తర్కం పదంత్సక్, సర్వ మాయం, ర్నయతి యూపయతి.

గ. అపి చ— 1049

ప. ప్రయత్నై రస్తోక్తైః పరిచితకుతర్కప్రకరణాః పరం వాచో వశ్యాత్ కతిపయపదాఘాత్ విదధతః, సభాయాం వాచాటా శ్శృతికటు రటంతో ఘటపటాక్ న లజ్జంతే మందా స్వయ మపి తు జిహ్రేతి విబుధః. 1050

ప్రయత్నై రితి. అస్తోక్త రసలైః ప్రయత్నైః పరిచితాని అభ్యస్తాని కుతర్కస్య ప్రకరణాని యైస్తే, కతిపయేషాం పదానాం అవచ్ఛేదకావశ్యావాం ఓఘాత్, వాచః వాగింద్రియస్య పరంవశ్యాత్, విదధతః, అతవీవ వాచాటాః బహుగర్హ్యవాచకః,

మందాః మూఢాః, ఏ తే నైయ్యాయీకాః, సభాయాం ఘటపటాన్ శబ్దాన్, శ్రుతికటు
కర్ణకతోరం యథాతథా, రటంత శృద్ధాయమానాస్సంతః, స్వయం న లజ్జంతే. అపితు
కింతు, విబుధః జిహ్రేతి లజ్జతే. ఏతాన్ దృష్ట్వేతి శేషః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! వివిధో పాయః కా న్నావమంస్థాః. 1051

గ. శృణు! 1052

ప. మోహం రుణద్ధి విమలీకురుతే చ బుద్ధిం
సూతే చ సంస్కృతపదవ్యవహారశక్తిం,
కాస్త్రాంతరాభ్యసనయోగ్యతమం వ్యనక్తి
తర్కశ్రమో న తనుతే కి మి హోపకారం? 1053

మోహ మితి. తర్కశ్రమః, తర్కకాస్త్రాభ్యాస ఇత్యర్థః యతః, మోహంబుద్ధి
మాంద్యం, రుణద్ధి వారయతి, అతఏవ బుద్ధిం విమలీకురుతే, సంస్కృతైః పదైః వ్యవ
హారే భాషణే శక్తిం చ, సూతే జనయతి, కాస్త్రాంతరాణాం వ్యాకరణాద్యన్యకాస్త్రా
ణాం అభ్యసనే యోగ్యతమం, వ్యనక్తి, తతః ఇహన్యాయాగ్నేతరి, కం ఉపకారం న
తనుతే న కరోతి?

గ. తథాహి — 1054

ప. ప్రాయః కావ్యైః ర్గమితవయసః పాణినీయాంబురాశేః
పారజ్ఞస్యాః ప్యపరికలితన్యాయశాస్త్రస్య పుంసః,
వాదారంభే వదితుమనసో వాక్య మేకం సభాయాం
ప్రహ్వ జిహ్వ భవతి కియంతీ పశ్య కష్టా మవస్థాం. 1055

ప్రాయ ఇతి. కావ్యైః కావ్యాభ్యాసానుసంధానైః, గమితం వయః యావనం
యస్య తస్య, పాణినీయస్య వ్యాకరణనైవ అంబురాశేః, పారజ్ఞస్యాపి, సభాయాం
నాదస్య కాస్త్రీయచర్చాయాః ఆరంభే ఏకవాక్యం వదితుం వత్తుం మనః యస్యతస్య,
అపరికలితన్యాయశాస్త్రస్య పుంసః జనస్య, జిహ్వ రసనా, ప్రాయః అధికం, ప్రహ్వనస్త్రు,
వాక్కుఃస్యేతి యావత్. భవతి. హే కృకానో! కియంతీ యావంతి, అనిర్వాచ్యా
మిలియావత్. కష్టాం అవస్థాం పశ్య.

గ. కిం బహునా? 1056

ప. అనరీక్షితలక్షణప్రమాణైరపరామృష్టపదార్థసార్థతలైః,
అవశీకృతజైత్రయక్తిజాలైశ్చల మేతై రనధీతర్కవిదైః. 1057

అపరిక్షితేతి. అపరిక్షితాని అపరిశీలితాని లక్షణాని ఆసాధారణధర్మాః ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని చ యై నైః, అపరామృష్టాని అవిచారితాని పదార్థానాం ద్రవ్యగుణాదీనాం సార్థస్య సమూహస్య తత్త్వాని యాథార్థ్యాని యై నైః, అవశీకృతాని జైత్రాణి జయశీలాని యుక్తీనాం జాలాని యై నైః, అనధీశతర్కవిద్యై రేతైః పండితై రలంఘితేభూవన్నిత్యర్థః.

[నిరూప్య.]

ప. అద్భుత స్తర్కపాథోధి రగాథో యస్య వర్ధకః,

అక్షపాదో లతమస్పృష్ట స్త్వళంక కళానిధిః.

1058

అద్భుత ఇతి. అగాధః దురవగాహః, తర్క విప పాథోధి స్సముద్రః, అద్భుతః ఆశ్చర్యకరః, యతః తమసా తిమిరేణ రాహుణా వా అజ్ఞానేన చ. స్పృష్టః న భవతీ త్యతమస్పృష్టః, అక్షాణ్డింద్రియా జ్యేష్ఠపాదాః కిరణాః యస్య సః, అక్షం సేత్రం ఇంద్రియం పాదే చరణే యస్యసః గౌతమనామా, అకళంకానాం నిష్కళంకానాం నిరవవాదానాం చ కళానాం పోడశాంశానాం విద్యానాం చ నిధిః పుండ్రః పండితశ్చ, యస్య తర్కపాథోధేః, వర్ధకః, అతో-అద్భుత ఇతి సంబంధః. ప్రసిద్ధసముద్రవివర్యయాశ్చర్యం.

[పునరాలోచ్య సజ్ఞాసుం]

ప. జ్ఞానాబ్ధి రక్షచరణః కణభక్షకశ్చ

శ్రీపక్షిలో-లఘ్వదయన స్స చ వర్ధమానః,

గంగేశ్వర శ్శశధరో బహవశ్చ నవ్యాః

గ్రంథై ర్నిరుంధత ఇమే హృదయాంధకారం

1059

జ్ఞానేతి. జ్ఞానాబ్ధిః స ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. అక్షచరణాయః తర్కకర్తారః, బహవః నవ్యాః శిరోమణ్యాదికర్తార శ్చ, హృదయస్యాంధకారిం అజ్ఞానం, నిరుంధతే వారయంతి.

అథ మీమాంసక వర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

|అపరత్ర వ్యోమయాన మానయన్న గ్రతో నిర్యర్ణ్య సోపా
లంభం]

1060

ప. మీమాంసకాః కతిచి దత్రమిళంతి వేద

ప్రామాణ్యసాధనకృతో-ఽపి న తే-భివంద్యాః,

ఉద్దోషితోఽప్యపనిషద్భి రశేష శేషీ

బ్రహ్మైవ నాభ్యుపగతః పురుషో త్రమో యైః.

1061

మీమాంసకా ఇతి. మీమాంసాం జానంతీతి మీమాంసకాః, కలిచి ద్బుధాః, అత్ర మిశంతి వర్తంతే. వేదస్య ప్రామాణ్యస్య సాధనం స్థాపనం కుర్వంతీతి తత్కృతోఽసి, తే మీమాంసకాః, అభివందితుం యోగ్యా అభివంద్యా, న భవంతి. యతః అశేషస్య ప్రపంచస్య శేషీ గురు రితి ఉపనిషద్భి రుద్దోషితః శబ్దాపితః, పురుషోత్తమః నారాయణాత్మైఽసి, బ్రహ్మైవ జగజ్జన్మాదికారణం, నాభ్యుపగతః నాంగీకృతః, కర్తవ్య జగజ్జన్మాది కారణ మితి తత్పిఠాంతాదితి భావః.

గ. విశిష్య చ మీమాంసకగోష్ఠ్యాం విశ్రుతా శ్శబరాదయ శ్శబరా ఇవ భగవద్భక్తానాం వినిదనీయాః

1062

వి శ్యేతి. శబరః మీమాంసాసూత్రభాష్యకర్తా ఆది ర్యేషాం తే, శబరాః కీరాతా ఇవ.

ప. తే మీమాంసాశాస్త్రలోక ప్రసిద్ధా

స్వర్వరీణాం నేహిరేనైవ సత్తాం,

చైతన్యస్యాపన్నవం దేవతానాం

చక్రు ర్విశ్వం వీశ్వరం మన్యమానాః

1063

త ఇతి. మీమాంసాశాస్త్రస్య లోకేన విజ్ఞానేన ప్రసిద్ధాః, తే ఆమీ ఇతి ఛేదః. ఆమీ మాంసాశాని మృగామిమాంసభేదకాని అస్త్రాణి బాణాదీని యస్య తస్మిన్ లోకే కీరాతజనే ప్రసిద్ధాశ్చ, తే మీమాంసకాః, విశ్వంప్రపంచం, విగతః ఈశ్వరః యస్య తథోక్తం మన్యమానా స్సంతః, సర్వేషాం ఋషీణాం వసిష్ఠాదీనాం సత్తాం స్థితిం, న నేహిరే నేచ్ఛంతి స్త్వ. దేవతానాం అగ్నిప్రోమాదీనాం చైతన్యస్య దేహేంద్రియాది విశిష్టైశ్చరః, అపన్నవం మిథ్యాత్వం, చక్రః వ్యవస్థాపయంతి స్త్వ. నవమాధ్యాయే దేవతానాం విగ్రహాదివంచకనిరాకరణా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. నిగమార్థనిర్ధారణబద్ధాదరేషు మీమాంసకేషు మా సన్న హ్యేథాః.

1064

నిగమేతి. నిగమానాం వేదానాం అర్థస్య నిర్ధారణం న్యాయసహస్రేణ నిష్కర్ష్య తస్మిన్ బద్ధాదరేషు, మాసన్నహ్యేథాః మాసన్నద్ధో భవ, భూషణార్థ మితి శేషః.

గ. శృణు.

1065

ప. ఆదౌ ధర్మే ప్రమాణం ప్రథిత మథభిదాం కేషతాం చ ప్రయుక్తిం
పౌర్వాపర్యాధి కాఠౌ తదను బహువిధం చాతిదేశం తే ధోహం,
బాధంతంత్రం ప్రసంగం నయనయనశత్రై స్సమ్యగ్గాలోచయద్భ్యః
భిన్నా మీమాంస కేభ్యోవిదధతి భువి కే సాదరం వేదరక్షాం?

ఆదౌ వితి. ఆదౌ ప్రథమతః, ధర్మే దర్శపూర్ణమాసాదౌ, ప్రథితం ప్రసిద్ధం,
ప్రమాణం అగ్నిహోత్రం జుహుయా దిత్వాదిశ్రుతిం, అథ భిదాం ధర్మాణాం భేదం,
అథ కేషతాం అంగత్వం, అథ ధర్మాణా మితి సర్వత్ర ద్వితీయాంతే యోజ్యం. ప్రయు
క్తింప్రయోగం, పౌర్వాపర్యం క్రమం, అధికారఫలం బహువిధం, అతిదేశం ప్రకృ
తికర్తృసామ్యం, ఊహం మంత్రాదీనాం వికృతౌ కర్తృణి లింగవచనపరిణామేన ఉచ్ఛా
రణం, బాధం అతిదేశేన ప్రాప్తస్య బాధం, తంత్రం సకృత్కరణేన అనేకపకారకత్వ
ప్రసంగం ఆధికసిద్ధిం చ, ఏతాః, నయాః తత్తదధికరణప్రతిపాద్యన్యాయా ఏవ నయ
నాని తేషాం శత్రైః దశదశభిః, సమ్యక్ ఆలోచయద్భ్యః విచారయద్భ్యః, మీమాంస
కేభ్యః భిన్నాః అన్యే, భువికేబుధాః, వేదస్య రక్షాం స్వప్రతిపాద్యనిర్ణాయకత్వరూ
పాం, విదధతి?, ప్రమాణాదీని ద్వాదశకాథ్యాయనామాని అతిదేశకాథ్యాయా సప్తమాష్ట
మా ద్వాప పీత్యపిబోధ్యం.

గ. పశ్యతావద్భగవత ఇవ జై మినిమునే శ్శాసనం వైదికై స్సరై స్సై
వ్యసతి క్రమణీయం. 1067

పశ్యేతి. కాసనం కాస్త్రన్యాయః ఆజ్ఞాచ.

గ. తథాహి —

1068

ప. నైయాయికా వా నను శాబ్దికా వా

త్రయీశిరస్సు శ్రమశాలినో వా,

వాదాహవే బిభ్రతి జై మినీయ

న్యాయోపరోధే సతి మానముద్రాం.

1069

నైయాయికా ఇతి. నైయాయికాదయః శ్రమేణ తార్కిక వైయాకరణ
వేదాంతినః, వాదవివ ఆహవః యద్ధః తస్మిన్, జై మినీయస్య మీమాంసాకాస్త్రీయస్య
న్యాయస్య ఉపరోధే, బాధకే స తీత్యర్థః, మానముద్రాం బిభ్రతి, తన్నన్యాయోల్లంఘ
నేన కి మపి న వదంతీత్యర్థః.

గ. యచ్చ మీమాంసకేషు దోషోద్ఘాటనం తత్ర తావ దవధేహి.

ప. భగవదనభ్యుపగమనదై వతచైతన్యనిష్ఠానై వైషాం,

కర్తృశ్రద్ధావర్ధకతత్ప్రాధాన్యప్రదర్శనా మైవ.

1071

భగవతి. ఏహం, భగవతః ప్రపంచేశ్వరస్య, అనభ్యుపగమనం అనంగీకరణం, జైతానాం చైతన్యస్య నిహ్నవశ్చద్వయం, కర్తృణి శ్రద్ధాయాః వర్ధకంయత్ తస్య కర్తృణః ప్రాధాన్యం, తస్య ప్రదర్శనాయై న భవతి, న వస్తుత ఇత్యర్థః.

[పునరాలోచ్య సబహుమానం.]

ప ఆగమయాపవిచారిణ్యధికరణసహస్రశిక్షితవిపక్షే,

స్వామిని జైమినియోగిన్యపి రజ్యతి హృదయ మ్నదీయ మిదం.

అగమేతి. ఆగమస్య వేదస్య రూపం విధ్యర్థవాదమంత్రాద్యాత్మకం స్వరూపం విచారయతీతి ఏచారిణి, అగమై రూపస్య స్వరూపస్య విచారః ఆస్యాస్తీతి విచారిణిచ, అధికరణానాం న్యామనాం సహస్రేణ, అదితేన రణానాం యుద్ధానాం సహస్రేణచ, శిక్షితాఃవిపక్షాః శాస్త్రాంతరపూర్వపక్షాః శత్రవశ్చయేనతస్మిన్, జైమినియోగిని, స్వామిన్యపి భగవతీవ, నిపాతానామనేకార్థత్వాదపేరివార్థః, స్వామినిజైమినియోగిన్య పీత్యపి శబ్దార్థ ఇతివా, అన్వదీయం హృదయం రజ్యతి.

గ కించ—

1073

ప. శబరకుమారిలగురవో మండనభవదేవపార్థసారథయః,

అన్యేఽపి విశ్వమాన్యా జయంతి సంత్రాయమాణతంత్రాన్తే. 1074

శబరేతి. శబరః మిహంసాభాష్యకర్తా, కుమారిః భట్టః, గురుః ప్రభాకరః, అన్యే అప్యయదీక్షితాదయః తంత్రంమిహంసాశాస్త్రం.

అథ వైయాకరణవర్ణనమ్.

[అస్త్వితి విమానమన్యతోగమయన్ పార్శ్వతో దృష్ట్వా సోపహసమ్.]

ప. టిడ్డాణఞ్ ద్వయసచ్చ టాజసిజసాం త్రిప్తస్థి సిఘ్రమి

బ్దస్స స్తానచి చ మ్తనాఘ రతఞ్ ఇహోచ్చ ట్యచోంత్యాదిటి,

లోహోవ్యోర్వలి వృద్ధిరేచి యచిభం దాధాఘ్యధా బ్దాబ్జలా

విత్యేతే దివసాన్నయంతి కతిచి చ్చబ్దాః పఠంతః కటూక్. 1075

టిడ్డేతి. టిడ్డాణఞ్ ద్వయసజితి సూత్రైకదేశః, దఘ్నశ్చాత్రచయవృత్తఞ్ కఞ్ కర్తృవ ఇతి శేషంశః, త్రిప్తస్థి సిఘ్రమిబ్దస్స నిత్యపేక్షకదేశః. తాతాం యథాసాధాం ధ్వ మిద్వహి మహి జితిశేషంశః ఇత్యుక్త ప్రకారాన్, కటూక్ పఠంతరాన్ కతి చిచ్ఛబ్దాః పఠంతస్సంతః, ఏతే వైయాకరణాః, దివసాన్నయంతి.

గ. కించ—

1076

ప. సూత్రైః పాణినికీర్తితైర్భూమితరైర్నిష్పాద్య శబ్దావళిం
వైకుంఠస్తవమక్షమూ రచయితుం వంధ్యశ్రమాశ్శాబ్దికాః,
పక్వాఽన్నం మహాతా శ్రమేణ వివిధాపూపాగ్ర్యసూపాన్వితం
మందాగ్నీననుయంధలే మితబలానాఘ్రతుమప్యక్షమాః. 1077

సూత్రైరితి. పాణినినా మునినా కీర్తితైః నిర్మితైః, బహుశరైః సూత్రైః ధాతూ
త్తరం ప్రత్యయవిధాయకైః కర్తరి కృదిత్యాదిభిః, శబ్దానాం రామకన్ఠైత్యాదీనాం ఆవ
ళిం సమూహం, నిష్పాద్య ఆవిర్భావ్య, వైకుంఠస్య విష్ణోః స్తవం, రచయితుం ఆక్షమాః
గద్యపద్యాన్యతరాత్మనా నిర్మాతుం ఆశక్తాః, ఆశ ఏవ వంధ్యశ్రమాః వ్యర్థాయాసాః,
శాబ్దికా వైయాకరణాః, వివిధైరపూపైః, అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం, సూపాన్వితం అన్నం పక్వాః,
మితం అల్పం బలం శక్తిః యేషాం తా, నత ఏవ ఆఘ్రాతు మపి, కిముత భోక్తు? మిశ్యపి
స్సూపయతి, ఆక్షమాః, మందాగ్నీః తుద్రసితాః జనాః, అనుయంధలే అను
సరంతి, తత్సదృశా భవంతీత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. మహ్యభరణేషు వైయాకరణేషు భవా న్నాస్త కలయ దోష
శకలం. యతః. 1078

మహితి. మహ్యః భువః ఆధరణేషు.

ప. కృతదురితనిరాకరణం వ్యాకరణం చతురధీ రధీయానః,
బుధజనగణనావసరే కనిష్ఠికా మేవ చైషు రంజయతి 1079

కృతేతి. కృతదురితనిరాకరణం, వేదాంగత్వాది భావః. వ్యాకరణం అధీయానః
ఏషః, చతురధీః కుశలబుద్ధిః వైయాకరణః, బుధజనస్య గణనావసరే, కనిష్ఠికాం అంగులి
మేవ, రంజయతి. స ఏవ ప్రగమ ఇత్యర్థః.

గ కించ. —

1080

ప. పాతంజలే విష్ణుపదాపగాయాః
పాతం జలే చాపి చ యేవగాహం,
ఆచక్షతే శుద్ధిద మాప్రసూలే
రా చ క్షతే రిభ్ర మధోక్షజే చ. 1081

పాతంజల ఇతి. యే శాబ్దికాః, పాతంజలేశ్వరస్వేదం పాతంజలం శబ్దభావ్యం
తస్మిన్, విష్ణుపదాగాయాః గంగాయాః జలే చేక్షం అధోక్షజే విష్ణాచ, పాతం ప్రవేశం,
ఆవగాహం స్నానం, మనఃప్రవేశంచ, భజనమితి యావత్. ఆప్రసూలే ర్జస్వారస్య, ఆక్ష
లే ర్త్తరణవర్ణంతం చ, శుద్ధిదం ఆచక్షతే, భావ్యపఠనం గంగాస్నానం విష్ణుభజనం
చ శ్రయం ఆజన్యమరణం శుద్ధిప్రదానే తుల్యమితి పదంతీత్యర్థః.

విశ్వగుణ—31

గ. అపిచ.

1082

ప. నృణామనభ్యస్తఫణాభృదీశ
 గిరాం దురాపా బుధరాజగోష్ఠీ,
 అబుద్ధచాపశ్రుతిపద్ధతీనాం
 యుద్ధక్షమేవోద్యతయోధసాధాన్.

1083

నృణామితి. అసభ్యస్తా ఫణాభృదీశస్య పతంజలేః గీర్వాన్యం యైస్తేహం, నృణాం పండితానాం, బుగరాజగోష్ఠీ పండితశ్రేష్ఠసభా, అబుద్ధా అసభ్యస్తా చాపశ్రుతే ర్థసు ర్వేదస్య పద్ధతి ర్దాత్య యై స్తేహం నృణాం, ఉద్యతః యుద్ధాయ సన్నద్ధః యోధానాం సార్థః సంఘః యస్యాం సా, యుద్ధస్య త్తమా భూమిరివ, దురాపా దుష్ప్రవేశా.

గ. తథాహి—

1084

ప. ఆస్వీకృతవ్యాకరణౌషధానాం
 అపాటవం వాచి సుగాఢమాస్తే,
 కస్తిం శ్చిదుక్తేతు పదే కథంచి
 తైస్త్వైరం వపుస్విద్యతి వేపలే చ.

1085

ఆస్వీకృతేతి. ఆస్వీకృతం అననుభూతం వ్యాకరణమేవ ఔషధం యైస్తేహం పుంసాం, వాచి సుగాఢం అపాటవం పటుత్వశూన్యతా, ఆస్తే తిష్ఠతి, అతః కస్తిం శ్చిదుక్తే శబ్దేతు, ఉక్తే నతి, వపుః, స్త్వైరం భృశం, స్విద్యతి వేపలే కంపలే చ.

[కృశానుః.]

గ. కథం సభే! శతకోటిపాణినిగదితా దపి పాణినిగదిత మేవ
 వ్యాకరణమూర్తయతే!

1086

కథమితి. శతకోటి ర్వజ్రం పాణౌ యస్య తేన ఇంద్రేణ శతకోట్యాదిభిశ్చ నిగదితాత్ ఉక్తాదపి వ్యాకరణాత్, పాణినినా మునినా ఏకేన గదితమేవ వ్యాకరణం, ఆర్తయతే స్వీక్రియతే, బుద్ధైరితి శేషః.

[విశ్వావసుః]

గ. పాణినియమేవ వ్యాకరణం హి ప్రాయేణానాపాధికప్రవిశద
 ప్రతీతికారణమితి తత్రైవాదరః పండితానాం.

1087

పాణినియమితి. పాణినీరిదం పాణినియం, అనాపాధికం వ్యాకరణాంతరాన పేక్షం యథాతథా ప్రవిశదాయాం నిర్దోషాయాం ప్రతీతౌ శబ్దకర్తృవిజ్ఞానే కారణం, తత్ర పాణినివ్యాకరణ ఏవ.

గ. తథాహి—

1088

ప. సూత్రం పాణినిబద్ధం కంఠే కలయక్ సముద్వహతి సుదృశం,
వర్ణాదీనాం ధర్మా బుద్ధ్యా విధివద్బుధః ప్రయుంక్తేఽసౌ. 1089

సూత్రమితి. యతః పాణినా హస్తేన నిబద్ధం పాణినినా మునినా బద్ధం నిర్మితంచ,
సూత్రం మంగళశంకుః, పాణినిబద్ధమితి విధేయతయావాయాజ్యం. కంఠే గ్రీవాయాం
వాగింద్రియే చ, కలయక్ కుర్వంత్యక్, సుదృశం స్త్రియం శోభనవిజ్ఞానం చ, సము
ద్వహతి పరిణయతి సమ్యగ్భుత్తి చ, అసౌ బుధః, వర్ణాదీనాం వర్ణాశ్రమాణాం సంబంధినః
అక్షరపదాదీనాం సంబంధినశ్చ, ధర్మా అధ్యయనాదీన్ ప్రాప్యత్వాదిపుంలింగాదీంశ్చ,
విధివద్బుధాశాస్త్రం, ప్రయుక్తే అనుతిష్ఠతి ఉచ్ఛరతి చ.

అథ వైదికవర్ణనమ్.

[ఇతి విమాన మన్వత శ్చాలయక్ పురతోఽవలోక్య]

గ. సఖే! పశ్య ఛాందసాక్ ధనచాపలేన విక్రీయమాణామ్నయాక్.

సఖ ఇతి. ఛాందసాన్ వేదమూత్రాధ్యేహాన్. విక్రీయమాణామ్నయాక్ భృత
కాధ్యాయకాన్.

ప. ఆః కష్ట మప్రహృష్టాశ్చిష్టా అపి విత్తచాపలావిష్టాః,

అధ్యాపయంతి వేదానాదాయ చిరాయ మాసిమాసి భృతిం 1091

ఆః కష్టమితి. విత్తచాపలావిష్టాః, అశనివ ఆప్రహృష్టాః అనంతృష్టాః, శిష్టాఅపి
ఛాందసాః, మాసిమాసి, భృతిం వేతనం, ఆదాయ, వేదాన్ చిరాయ, అధ్యాపయంతి.

[విశ్వావసుః]

గ. వయస్య! మైవం వాదీః.

1092

ప. నాధ్యాపయిష్యక్ నిగమాక్ శ్రమేణో

పాధ్యాయలోకా యది శిష్యవర్గా,

నిర్వేదవాదం కిల నిర్వితానం

ఉర్వితలం హంత! తదాఽభవిష్యత్.

1093

నేతి. ఉపాధ్యాయలోకాః జనాః, శిష్యవర్గా, నిగమాన్, శ్రమేణ నాధ్యా
పయిష్యక్ నాపతయిష్యక్ యది, భృతకప్రత్యవాయశంకయేతి భావః. తదా ఉర్వి
తలం భూలోకః, నిర్వేదవాదం, అశనివ నిర్వితానం నిర్వృజ్ఞం, చాభవిష్యత్కీల. హంతేతి
భేదే, వేదమూలకత్వాత్తేహమితి భావః.

[కృశానుః]

గ. విరుద్ధ మిదం భాషితం; యద్వేదాపాయే సతి నా యజ్ఞభ్యుద
యస్సాన్యదితి. 1094

విరుద్ధమితి. అపాయః అభావః, అభ్యుదయః అనుష్ఠానం.

[విశ్వావసుః.]

గ. అవగచ్ఛ తావ దవిరుద్ధ మేవ.

1095

ప. నామ్నాయజ్ఞో మథే యస్మిన్యజమానతయా స్థితః,

తత్సమాగమతస్సోపి నామ్నాయజ్ఞో భవేన్న కిం?

1096

సేతి. యస్మిన్ మథే యజ్ఞే, అమ్నాయజ్ఞః పేదపేత్తా న భవతీతి నామ్నాయజ్ఞః, యజమానతయా యజమానత్వేన స్థితః, భవేత్. తస్య అపేదజ్ఞయజమానస్య సమాగమతః సంపర్కాత్, సోపి యజ్ఞః, నామ్నాయజ్ఞః, అమ్నాయజ్ఞ యజమానరహితః, న భవేత్ కిం? భవేదేవేత్యర్థః. అభవా, అమ్నాయజ్ఞః, న భవేన్న కిం? నభవేదేవేత్యర్థః. కించ, నామ్నా నామమాలేణ యజ్ఞః న భవేత్ కిం, భవేదేవ. అసితు క్షాత్వా యథావదనుష్ఠితః యజ్ఞః న భవేదేవేతి కృత్వా పూర్వోక్తరీత్యా జగతః నిర్వేదవాదత్వే సతి నిర్వితానత్వం సిద్ధమేవేతి భావః.

అథ రాజసేవకవర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[పున రన్యతో దృష్ట్వా సావహాసం.]

గ. పశ్యేత్తానాజసేవినః పరిత్యక్తలోకద్వయసౌఖ్యాక్ పురుషాక్.

ప. ఏహం సుధ్యా భవతి సకలా నాచ్యుతార్ఘ్వి సాంగా

న స్వే కాలే హవననియమో నాపి వేదార్థచింతా,

న తుద్యేళానియత మశనం నాపి నిద్రావకాశః

న ద్వోలోకావపి తనుభృతాం రాజసేవాపరాణాం.

1098

సేతి. ఏహం రాజసేవినాం, సుధ్యాదనుష్ఠానం సకలా సంపూర్ణా న భవతి, అచ్యుతస్య భగవతః ఆర్పా పూజాపి, సాంగా న భవతి, స్వే యథోక్తే కాలే, హవనస్య ఔహవనాదే నియమః న భవతి, పేదస్య ఆర్థచింతా తాత్పర్యపరిశీలనం న భవతి, ఏవ మానుషికసౌఖ్యాభావముక్త్యా విహితసౌఖ్యాభావమాహ—తుద్యేళాయాం బుభుక్షా కాలే నియతం సిద్ధం, ఆశనం భోజనంచ, అపిచ కుంచ, నిద్రాయా అవకాశః అంతరం, న భవతి, యతస్తతః, రాజసేవాపరాణాంకనుభృతాం, ద్వోలోకాతస్సోభ్యే అపి న స్తః.

[విశ్వావసుః.]

గ. దుస్సహౌషా బహుజనపోష కాణా మేహం నిందా.

1099

దుస్సహౌషి. ఏహం రాజసేవకానాం, దుస్సహౌ సోధు మయోగ్యా.

ప. అశుభపుషి కలావప్యప్రమత్తాస్వధర్మా
దనుదిన ముపకారా నాచరంతో బుధానాం,
బహుజనపరిపుష్టౌ బద్ధదీప్తౌ స్తవతే
తనుసుఖమపి హిత్యా తన్వతే రాజసేవాం.

1100

అశుభేతి. అశుభపుషి దుష్కర్మవర్ధకే, కలా యుగేఽపి, స్వధర్మా దిప్రమత్తాః ప్రమాదరహితాః, బహుజనానాం పరిపుష్టౌ పోషణీ, బద్ధదీప్తౌ, అశవిన వ్రతే రాజసేవకాః, అనుదినం బుధానాం ఉపకారానాచరంతస్సంతః, తనుసుఖం దేహసౌఖ్యమపి, హిత్యా, తనుసూక్ష్మమపి సుఖమితి, రా, రాజసేవాం తన్వతే కుర్వంత.

అథ దివ్యక్షేత్రాదివర్ణనోపసంహారః.

[సర్వాణి దివ్యక్షేత్రాణ్యవలోక్య సాక్షాత్పరం కృతాను ముద్దిశ్య]

ప గంగాధురీపరిచితాంఘ్రజగన్నిదానం
రంగాదిధామసు చిరాత్కృతసన్నిధానం,
విశ్వం స్వతో విశదమేవ విలోకమానం
వందస్య నస్తు చరదార్తిహరభిధానం.

1101

గంగేతి. రంగాదిభు శ్రీరంగాదిభు ధామసు, చిరాత్కృతసన్నిధానం, విశ్వం ప్రపంచం స్వతః స్వభావాదేవ, విశదం యథాతథా విలోకమానం, గంగాయా ధుర్యా ప్రవాహేన పరిచితః అంఘ్ర ర్మ్యతత్, గంగాధుర్యా పరిచితాః అంఘ్రయః శిఫా ఇవ అంఘ్రయః జటా యస్య తత్, గంగాజటాజూటమితి చూర్ధ్వం. వరదాన వరప్రదాని ఆర్తిహరాణి భక్తదుఃఖహరాణి చ అభిధానాని నామాని హరికేశవాదీని యస్య త, జగన్నిదానం వస్తు, వందస్య నమస్కరు.

[కృతానుః]

గ. న న్వత్ర తృతీయచరణార్థో న మహ్యాం రోచతే. 1102

సన్వితి. అత్ర స్తోకే తృతీయచరణస్య విశ్వం స్వత ఇత్యాదేః అర్థః స్వతః జగదవ లోకనం.

ప. విలోచనే విభో ర్యస్య విఖ్యాతే పుష్పవత్తయా,
సాక్షాత్కర్తం స్ఫుటం సర్వం స శక్నోతి కథం హరిః? 1103

విలోచన ఇతి. యస్య విభో ర్విలోచనే ద్వే, న తృతీయ మితి చ, పుష్పం పట లాఖ్యారోగః తద్వత్తయా, పుష్పవంతే సూర్యాచంద్రమసౌ తదాత్మతయా చ, విఖ్యా

లే, న హరిః, న తు హరిః. తదస్యలోచనస్యాపి తస్య సత్త్వా దిత్యర్థః. సర్వం శ్శుటం సాక్షాత్కృత్తం, కథం శక్నోతి, న శక్నోత్యేవ.

[విశ్వావసుః]

గ. చంద్రసూర్యలోచనతయా సచమత్కారం చక్రధరం స్తువతే
తుభ్యం న కుప్యామి. 1104

చంద్రేతి. చమత్కారః క్లిప్తశబ్దప్రయోగః, చక్రం ధారయతీ త్యంతర్భావిత
ణ్యర్థాత్ విష్ణోశ్చక్రదాయకమితి చ.

గ. శృణు తావ దిదం. 1105

ప. శ్రేయ స్తోయదసంప్రదాయరసిక చ్ఛాయస్సహాయశ్శ్రియ
శ్చింతారత్న సపత్న వీక్షితలవ శ్చేక్రీయతా మాయతం,
యూ విశ్వేన హి గాత్రవాక్ హిమరు చాప్యప్తాంశునా నేత్రవాక్
సుగ్రీవేణ చ మిత్రవాక్ కుశలవ బ్రహ్మదిభిః పుత్రవాక్. 1106

శ్రేయ ఇతి. తోయదస్య సంప్రదాయ స్వభావే రసికా స్థిరా ఛాయా యస్య
సః, చింతారత్నస్య చింతామణేః సపత్న స్సదృశః వీక్షితస్య కటాక్షస్య లవః యస్య సః,
శ్రియః సహాయః హరిః, ఆయత మవిచ్ఛిన్నం, శ్రేయః, చేక్రీయతాం భృశం కరోతు,
యూ హరిః, విశ్వేన, హి రేవాగ్ధే, గాత్రవాక్ శరీరవాక్, 'ఆత్మైవేదగ్ం సర్వం' ఇతి
శ్రుతేః. స ఇతి సంబంధః. తోయదానాం సంప్రదాయః మార్గః వ్యోమ ఛాయా
అనాశపా ఇవ ఛాయాః కేళాః, తతశ్చ వ్యోమైవ రసికా మనోజ్ఞాః కేళాః యస్య,
శ్రియః సకలలక్షణదర్శస్య సహాయః భర్తా నారాయణః, ఉష్ణాః అంశవో
జ్వాలా యస్య తేన అగ్ని నేతృవీశబ్దస్సముచ్చితః. కుశలం వాంతి ప్రాప్నువంతీతి కుశ
లవాః బ్రహ్మదయః బ్రహ్మరుద్రేంద్రాః తైః, పుత్రవాక్, 'బ్రహ్మరుద్రేంద్రా మేన ప్రసూ
యంతే' ఇతి శ్రుతేః. శేష ముభయత్ర సుగమం.

గ. సఖే ! సంక్షిప్త వక్ష్యమాణం సారభూతమర్థం గృహణ 1107

ప. నరాస్సురా వా పశవః పరేఽపి వా

న నిందనీయాః పురుషేణ భూష్టనా,

యతోఽతిదోషప్రచురే జగత్ప్రయే

న సంతి తే వీతగుణాః కలావపి. 1108

నరా ఇతి. భూష్టనా ఉర్ధ్వస్థినా పురుషేణ, న నిందనీయాః, యతః కలావపి
అతిదోషప్రచురే జగత్ప్రయే, తే నరసురపశుపక్ష్యాదయః, వీతగుణాః కేవలదోషవంత
ఏవ న సంతః, కింతు గుణవంతోఽపి సంతీత్యర్థః.

[కృశానుః.]

ప. దార్ధ్యాయ గుణసమ్మధేః దూషణఫణితిస్సమస్తవస్తూనాం,
అస్తాక ముపరి బద్ధా సిద్ధాంతస్యేవ పూర్వపక్షోక్తిః. 1109

దార్ధ్యాయేతి. అస్తాకం సంబంధినీ, దూషణానాం ఫణితిః కథనం, సమస్తానాం
వస్తూనాం, పూర్వపక్షోక్తిః, సిద్ధాంతస్యేవ గుణసమ్మధేః, దార్ధ్యాయ దృఢీకరణాయ,
ఉపనిబద్ధా భవతి.

అథ కవేర్వాక్యమ్.

ప ఇతి సకలజనానామీరయంతౌ స్వభావాత్
మధుమధనపవిత్ర తే త్ర సేవాకృతార్థా,
అనుపథి దృఢసఖ్యా హంత! గంధర్వముఖ్యా
నిజసదనమగాతాం నిర్భరానందసాంద్రా. 1110

. ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ, సకలజనానాం స్వభావాత్ ఈరయంతౌ కథయంతౌ,
అనుపథి మార్గే, మధోః ఆసురస్య వసంతస్య చ మధనః క్లేశకః హరిః, మిత్రమన్నథ
నాశనా ద్వసంతదుఃఖకరః. తస్య సంబంధినాం పవిత్రాణాం తేత్రాణాం సేవయా
కృతార్థా, అత ఏవ నిర్భరానందసాంద్రా సంతౌ, దృఢసఖ్యా గంధర్వముఖ్యా కృతాను
విశ్వావసూ, నిజసదనం గంధర్వలూకం, అగాతాం.

ప సకలకుశలసిద్ధ్యై సర్వదేవస్థలేషు
వ్రజతు భువి చ వృద్ధిం పత్యరాద్యుత్సవశ్రీః,
అపగతభవరోగైరధ్వరాణాం ప్రయోగై
రఖిలశుభక రాణామస్తు భద్రం ద్విజానాం. 1111

సకలేతి. కించ భువి, సర్వదేవస్థలేషు, పత్యరాద్యుత్సవశ్రీః, సకలానాం కుశల
సిద్ధ్యై వృద్ధిం, వ్రజతు ప్రాప్నోతు. అపగతః భవః సంసార ఏవ రోగః యేభ్యః నైః,
అధ్వరాణాం ప్రయోగైః అనుష్ఠానైః, అఖిలస్య లోకద్వయస్య శుభకరాణాం ద్విజా
నాం, భద్రం మంగళం. అస్తు. అత్ర వాక్యాంతే ప్రవక్తృభ్యేత్మాణాం శ్రీయాభివర్ధనా
యాశిః.

ప. జయతు జగతి లక్ష్మణార్యపక్షో
జయతు పచక్కురిమాళిదేశికానాం,

జయతు నిగమవర్ణ సుప్రసన్నం
జయతు చిరాయ మురారి రంజనాద్రా.

1112

ప. ప్రకాశదోషప్రచరే నుదీయే
గ్రంథేఽప్యముష్టిక కరుణానుబంధాత్,
ప్రసాదవంతో న కృశానవంతు
పరం తు విశ్వాచసవంతు సంతః.

1113

ఇతి శ్రీపంచమతథంజననిబంధనవిఖ్యాతతాతయజ్వభాగినేయవాజవే
యసాగ్యప్రప్తాప్తార్యామాదియాజ్యాత్రేయవంశమాక్షికీ భవదప్ప
యార్యతనూభవశ్లేషయమకచక్రవర్తి రఘునాథాచార్యతనయస్య
శ్రీనివాసకృపాతిశయసంవిదితపయస్య సీతాంబాగర్భసంభవస్య
శ్రీమత్కాంచీనగరవాస్తవ్యస్య వేంకటార్యయజ్వనః కృతిషు విశ్వ
గుణాదర్శచమూస్సమ్పూర్ణా.

జయత్సీతి. లక్ష్మణార్యాః రామానుజార్యాః తత్పక్షః శిష్యాదైవతసిద్ధాంతః,
జయతు, శ్రుతిమాళిదేశికాః వేదాంతాచార్యః తేషాం సంబంధి వచః, జయతు. సుప్ర
సన్నం నిగమవర్ణ వైదికమార్గః, జయతు. అంజనాద్రా వేంకటాద్రా, మురారిః శ్రీనివాసః,
చిరాయ బహుకాలపర్యంతం, జయతు సర్వోష్కర్షణే వర్తతాం. ఇతి పద్యద్వయప్రతి
పానితం శిష్టాచారరీప్రాప్తం గ్రన్థాంతే మజ్జళాచరణం బోధ్యమ్.

ఇతి శ్రీమత్కృశికమలపయఃపారావారసంక్షేప మినాక్షీజానే ర్యజ్ఞే శ్వరవిద్వ
చ్ఛాదామణే రాక్షసేన సచ్చిదానందచరబ్రహ్మస్వరూపశ్రీకృష్ణపాదకమలధానామృత
పానప్రముదితహృదయేన మధుర సుబ్బాకాన్తిగా సంగ్రహతః కృతం భావదర్శణం
నామ విశ్వగుణాదర్శవాఖ్యానం సంపూర్ణమ్.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

